

MASARYKOVA UNIVERZITA

Filozofická fakulta

Ústav jazykovědy a baltistiky

Disertační práce

Ondřej Srba

2019

MASARYKOVA UNIVERZITA

Filozofická fakulta

Ústav jazykovědy a baltistiky

obor: Srovnávací indoevropská jazykověda

Ondřej Srba

Paleografie mongolského písma
*(se zaměřením na rukopisy psané perem v klasickém období
mongolského literárního jazyka 17.–20. století)*

Mongolian Script Palaeography

Disertační práce

Vedoucí práce: Prof. RNDr. Václav Blažek, CSc.

2019

Upřesnění autorského podílu u společně sepsané studie

V kapitole 3. *Nádobka nektaru Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46), podkapitole 3.12. *Konverbum -r-un v Rasiyan-u qumq-a* jsem použil překlad článku: *Rasiyan-u qumq-a: Linguistic Analysis and Tentative Dating*. In: *The Altaic Society of Korea. Proceedings of the 13th Seoul International Altaistic Conference: Contemporary outlooks on Altaic Languages*, 13–16 July 2017, Ulaanbaatar, Mongolia. The Altaic Society of Korea, Seoul, 279–300. Článek byl sepsán společně s dr. Ayalagu (Qinghai Minzu University, Xining – doktorské studium na FF MU). Můj autorský podíl činí 70%, autorský podíl dr. Ayalagu 30%. Článek inicioval a většinu textu připravil Ondřej Srba, Ayalagu studii přednesla na konferenci a byla autorkou prezentace.

V Brně, 18. 2. 2019

Ondřej Srba

Prohlášení o původnosti práce

Prohlašuji, že jsem disertační práci (s výjimkou podkapitoly 3.12. vycházející z článku zpracovaného společně s dr. Ayalagu – viz předcházející prohlášení) vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Brně, 17. února 2019

Ondřej Srba

Anotace

Disertační práce se věnuje paleografii mongolských rukopisů 17.–20. století psaných perem z území severního Mongolska (Chalchy) na základě sbírek uložených v České republice. Cílem práce je chronologický popis paleografického vývoje rukopisného mongolského písma na základě změn tahů, podoby písmen, duktu, pravopisu a kodikologických aspektů rukopisů. Teoretická část uvádí do problematiky vývoje mongolské rukopisné knihy z hlediska vnější podoby rukopisů a kodikologie a přináší chronologický přehled paleografického vývoje písma. Analytická část obsahuje chronologicky seřazené ukázky 41 rukopisů s rozбором písma a kodikologických aspektů a komentářem ke kontextu. Samostatná kapitola sleduje vývoj pravopisu terminologie, kterou klasický mongolský literární jazyk převzal společně s písmem ze sogdštiny.

Na hlavní text práce věnovaný chronologickému paleografickému rozboru navazují dvě případové studie dvou unikátních rukopisů, které zasluhují zvláštní pozornost jak z hlediska paleografického a jazykovědného, tak i z hlediska historického a z hlediska dějin mongolské literatury (1. didaktická báseň *Nádobka nektaru Rasiyan-u qumq-a*, 2. rukopis *Čtyři svitky Orálních tantrických instrukcí Marpy Překladaatele Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsüleksen ündüsün-ü aman-u ubadis*).

Annotation

This doctoral dissertation deals with palaeography of calamus-written Mongolian manuscripts of the 17th to 20th centuries from the region of Northern Mongolia (Khalkha) based on collections preserved in Czech Republic. The main objective is to chronologically describe the palaeographic development of Mongolian handwritten script regarding changes of stroke and letter shapes, ductus, spelling, orthography and codicological aspects of manuscripts. The theoretical part introduces the development of Mongolian manuscript books from the point of view of the external appearance of manuscripts and codicology and chronological survey of palaeographical development of the script. The analytical part contains specimina of 41 manuscripts organized into categories according to the ductus and chronology. Analyses of shapes of script, spelling, codicological aspects and commentary to the context are provided. A special chapter follows the development of spelling of terminology inherited by the Classical literary Mongolian from Sogdian together with the script.

The main text of the dissertation is followed by two case studies of two unique manuscripts, which deserve a special attention for their palaeographic, linguistic, as well as historical and literary importance (1. didactic poem *Vase of Nectar Rasiyan-u qumq-a*, 2. manuscript of *Oral Instructions transmitted as Four paper scrolls of the Venerable Marpa Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsüleksen ündüsün-ü aman-u ubadis*).

Klíčová slova

mongolština; mongolské písmo; paleografie; rukopisy; kodikologie; íránské vlivy v altajských jazycích; 17. – 20. století

Keywords

Mongolian; Mongolian script; palaeography; manuscripts; codicology; Iranian influence in Altaic languages; 17th – 20th centuries

Poděkování

Na prvním místě bych chtěl poděkovat svému školiteli, Prof. RNDr. Václavu Blažkovi, CSc., za odborné vedení práce i za to, že mi umožnil věnovat se vlastnímu výzkumnému zaměření. Profesoru Blažkovi děkuji rovněž za možnost spolupracovat na projektech GAČR, za odborné vedení menších grantových projektů (děkanský grant, FRMU) i za ochotné sdílení literatury a informačních zdrojů.

Dále velice děkuji Mgr. Michalu Schwarzovi, Ph.D., za prvotní seznámení s FF MU, inspiraci při odborném psaní i spolupráci při publikování (především společné *Dějiny Mongolska*), za přivzání ke spolupráce na projektech GAČR a dlouholetou spolupráci při výzkumu, při výuce a na pracovišti (Ústavu jazykovědy a baltistiky a novém pracovišti Seminárii vietnamských studií Centra asijských studií FF MU). Publikace, která předcházela této práci (*Paleografická čítanka mongolského písma klasického období*) by nemohla být vytištěna bez finanční podpory z grantu GAČR GA15-12215S „Altajská hypotéza – argumenty, protiargumenty a jejich precizace“, k jehož řešení mě prof. Blažek a dr. Schwarz přizvali. Díky dr. Schwarzovi a prof. Blažkovi jsem mohl být na FF MU od roku 2015 zaměstnán. Poděkování patří stejně tak i vedení Ústavu jazykovědy a baltistiky a vedení fakulty.

Za seznámení s mongolským písmem a jeho jazykem vděčím doc. Dž. Luvsandordžovi. Jemu především patří poděkování, že mě uvedl do světa starých mongolských textů a učil jej vnímat v souvislosti s jazykem a myšlením mongolských nomádů.

Poděkování patří také paní doktorce Zdeňce Vorlové, která mi s nevšední ochotou a pochopením umožnila přístup k mongolské sbírce dr. Pavla Pouchy na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Podobně děkuji také pracovníkům dalších knihoven uchovávajících mongolské rukopisy, především paní Ů. Tuyaya z Knihovny Vnitromongolské akademie společenských věd v Chöchchotu, dr. Bent L. Pedersenovi z Královské knihovny v Kodani a pracovníkům studovny Mongolského národního ústředního archivu v Ulánbátaru. Mongolské rukopisy uložené v těchto knihovnách mi posloužily jako studijní a srovnávací materiál.

Za četné přátele z řad akademiků i studentů v Mongolsku a v Číně jmenuji alespoň prof. M. Erdemtüa na Minzu University of China, od něhož jsem získal mnohostrannou inspiraci ke studiu mongolských rukopisů i bohaté knižní materiály stejně jako pozvání na konference a prof. Gereljava z Hohhotu, jenž mě jako první uvedl do kultury Vnitřního Mongolska. V Ulánbátaru patří poděkování Aleně Bežiakové, která mi ochotně poskytovala ubytování a zázemí k nerušené práci.

Výzkumu v Mongolsku a v Číně jsem se mohl věnovat především díky pravidelným studijním pobytům na základě mezivládních kulturních dohod administrovaných AIA při MŠMT a Mongolské státní univerzitě. Cesty do Mongolska a Číny dále finančně podpořila stipendia Nadace Českého literárního fondu, programu Erasmus+ ICM, stipendia z FF MU na podporu mobility, China Scholarship Council a některá pozvání z konferencí v Číně.

Největší poděkování patří rodičům.

První kapitola a část druhé kapitoly vychází z textu *Paleografické čítanky mongolského písma klasického období* (17.–20. stol.), jejíž příprava a sazba byla částečně podpořena v rámci projektu „Paleografická studie a čítanka mongolského písma klasického období“ řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze z prostředků specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2014 a rozšířena, dokončena a vytištěna v rámci řešení a z prostředků projektu GAČR GA15-12215S „Altajská hypotéza – argumenty, protiargumenty a jejich precizace“.

Třetí kapitola je upravenou úvodní částí ke knize *Rasiyan-u qumq-a. Nádobka nektaru. Anonymní mongolská báseň v rukopise z 18. století. ...*, která byla připravena za finančního přispění Děkanského grantu FF MU 2012 MUNI/21/SRB/2012 (*Sepsání Dějin Mongolska pro Nakladatelství Lidové noviny a příklady vzácných mongolských rukopisů*) a v rámci projektu GAČR GA15-12215S „Altajská hypotéza – argumenty, protiargumenty a jejich precizace“.

Obsah

0. Předmluva (11)

0.1. Cíl výzkumu (11)

0.2. Předmět výzkumu (11)

Poznámka k transkripčním (13)

Poznámka k úpravě disertační práce (14)

Seznam zkratk (14)

1. Teoretická část (15)

1.1. Paleografie mongolského písma klasického období (15)

1.2. Vzhled mongolské rukopisné knihy (16)

1.3. Hlavní světové sbírky mongolských rukopisů (17)

1.4. Internetové databáze mongolských rukopisů a xylografů (19)

1.5. Přibližná chronologizace mongolských rukopisů klasického období (20)

1.5.1. Období 16. století a počátku 17. století (20)

1.5.2. Období 2. pol. 17. století – 1. poloviny 18. století (21)

1.5.3. Období 2. pol. 18. století (25)

1.5.4. Období 1. pol. 19. století (rkp. na ruském ručním papíře) (26)

1.5.4.1. Mong. B 45/10 (31)

1.5.4.2. Mong. B 10 (34)

1.5.4.3. Mong. B 42 (35)

1.5.4.4. Mong. D 234 (36)

1.5.5. Období 2. pol. 19. století (rkp. na ruském papíře strojové výroby) (38)

1.5.6. Období druhé poloviny 19. století – 1921 (rkp. psané štětcem) (40)

1.5.7. Období Mongolské lidové republiky po zavedení cyrilice (1921–1941/45) (42)

1.6. Sogdské výpůjčky v literárním jazyce mongolského písma jako odraz sogdského původu mongolského písma (43)

1.6.1. Původ mongolského písma (43)

1.6.2. Sogdské výpůjčky v mongolském písmu (44)

1.6.3. Slova sanskrtského původu odrážející v mongolském písmu stopy sogdského prostřednictví (45)

1.6.4. Sanskrtská slova přejatá skrze sogdštinu s minimálními změnami (47)

1.6.5. Výpůjčky sogdského původu nebo přes sogdštinu přejaté z jiných jazyků než sanskrt (48)

1.6.6. Nejistá spojitost mezi sogdštinou a mongolštinou (50)

1.6.7. Závěr (52)

2. Analytická část (54)

2.1. Období druhé poloviny 17. století (60)

2.1.1. Profesionální monastická unciála (60)

2.1.1.a Sůtra „osmi jasných“ [pánů] nebes a země (k odstraňování překážek) (*Aṣṭa-buddhaka-sūtra*) – *Qutuγ-tu oγtarγui γajarun (qarsi jasayči) naiman gegegen neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 1) (60)

2.1.1.b Věštění z třinácti kamenů – *Arban γurban čilayu talbiqui inü* (Mong. E 12) (62)

2.1.2. Profesionální monastická minuskula (65)

2.1.2.1. Ponaučení chána čakravartina – *Qubilyan čakirbat-un qayan aman-ača nomlaysan surγal* (Mong. B 2) (65)

2.1.3. Neprofesionální písmo 17. století (66)

2.1.3.1. Analýza zlých vlivů podle let lidského věku – *Jil toγulaju gai-yin gem-i üjeküi* (Mong. B 3/7) (66)

2.1.3.2. Nádobka nektaru – *Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46) (66)

- 2.2. Období první poloviny 18. století (70)
- 2.2.1. Profesionální monastické rukopisy (70)
- 2.2.1.1. Autobiografie Čtvrtého (Prvního) pančhenlamy (Mong. A 24) (70)
- 2.2.1.2. Suvarṇaprabhāsottama-sūtra – *Altan genel* (Mong. A 34) (72)
- 2.2.2. Poloprofesionální nápodoba monastického písma 17. století (74)
- 2.2.2.1. Thar pa chen bo – *Qutuy-tu yekede tonilyačči jüg-üd-dür delgeregsen gemsin yasiyudaqui-ber nigül-i arilyaju: burqan-i büütügülün joqiyayči: neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 4) (74)
- 2.2.2.2. Posuzování vhodných míst pro pohřbívání (Mong. B 58/5) (75)
- 2.2.2.3. Velké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad yekede tonilyačči neretü yeke kölgen sudur orusiba* (Mong. B 68) (81)
- 2.2.3. Poloprofesionální písmo přechodného období (polovina 18. století) (82)
- 2.2.3.1. Zlatá nádoba – *Altan saba* (Mong. D 80) (82)
- 2.2.3.2. Sútra o tom, jak se Molon tojn odvděčil matce – *Molon toyin-u eke-dür-iyen ači qariyuluysan sudur* (Mong. A 10) (83)
- 2.3. Období druhé poloviny 18. století (84)
- 2.3.1. Profesionální písmo druhé poloviny 18. století (84)
- 2.3.1.1. Vysoce elegantní profesionální písmo vyznačující se záměrným sklonem k archaickému účinku (84)
- 2.3.1.1.1. Veliké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad yekede tonilyačči neretü yeke kölgen sudur orusiba* (Mong. A 28) (84)
- 2.3.1.1.2. Diamantová sútra – *Qutuytu wčir-yiar oytulučči yeke kölgen sudur* (Mong. B 35) (85)
- 2.3.1.1.3. Předpovídání deště (Mong. A 30) (85)
- 2.3.1.2. Modernizované konsistentní tučné písmo (86)
- 2.3.1.2.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuyuji* (Mong. B 47/1) (86)
- 2.3.1.2.2. Diamantová sútra – *Wačir-iyar oytalučči kemegdekü yeke kölgen-ü sudur orušibai: (Mong. B 57) (87)*
- 2.3.1.3. Drobné pravidelné písmo nevýrazných specifických rysů blízké standardní moderní podobě (88)
- 2.3.1.3.1. Velké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad tonilyačči* (Mong. B 44) (88)
- 2.3.1.3.2. Diamantová sútra – *Qutuy-tu bilig-ün činadu kijayar-a kürügsen wačir oytalučči kemegdekü yeke kölgen sudur* (Mong. B 49) (89)
- 2.3.1.4. Specifické „divoké“ písmo rukopisu Mong. B 43 (*Qutuy-tu yeke-de tonilyačči jüg-üd-tür delgeregsen yeke kölgen sudur orušiba*) (89)
- 2.3.2. Neprofesionální písmo 2. poloviny 18. století (91)
- 2.3.2.1. Epos o Geserovi: Kapitola o porážce Angdulman chána – *Arban jüg-ün arban qouru-yin ündüsün-i tasuluysan-i ačitu mergen geser boyda qayan-u arban tabun tolujai-tu nang dalm-a qayan-i doruyituyul=egsen [!] nigen šidi orušiba* (Mong. 85/1) (91)
- 2.4. Specifický styl období kolem roku 1800 (94)
- 2.4.1. Profesionální písmo (94)
- 2.4.1.1. Sútra o tom, jak se Molon tojn odvděčil matce – *Molon toyin-u eke-degen tusa kürgegsen sudur* (Mong. A 2) (94)
- 2.4.1.2. Sútra k provádění úlitby – *Sačuli-yin sudur orušibai* (Mong. D 106) (96)
- 2.4.2. Poloprofesionální rukopisy kolem roku 1800 (96)
- 2.4.2.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuyuji* (Mong. B 85/2) (96)
- 2.5. Období první poloviny 19. století (97)
- 2.5.1. Profesionální písmo první poloviny 19. století (97)
- 2.5.1.1. Příběhy kouzelné mrtvoly – *Siditü kegür-ün üliger* (Mong. B 42) (97)
- 2.5.1.2. Thar pa chen po – *Yekede sonusuyad tonilyačči neretü kemekü sudur orusiba* (Mong. A 25) (98)

- 2.5.2. Vrcholná standardní minuskula **(99)**
 - 2.5.2.1. Komentář k Srdečnici Čojdži Odsera – *Jirüken-ü tolta-yin tayilburi* (Mong. B 16) **(99)**
- 2.5.3. Poloprofesionální písmo první poloviny 19. století **(100)**
 - 2.5.3.1. Příběh o Čojdžid dákiní – *Čoyijid dagini-yin namtar* (Mong. B 73) **(100)**
 - 2.5.3.2. Diamantová sůtra *Qutuy-tu wačir-iyar oytaluyči orusiba* (Mong. B 32) **(100)**
- 2.5.4. Neprofesionální písmo první poloviny 19. století **(102)**
 - 2.5.4.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuyuji* (Mong. B 63) **(102)**
- 2.6. Období druhé poloviny 19. století **(103)**
 - 2.6.1. Profesionální písmo druhé poloviny 19. století **(103)**
 - 2.6.1.1. Příběh o měsíční kukačce – *Saran kökügen-ü tuyuji* (Mong. B 22) **(103)**
 - 2.6.2. Poloprofesionální písmo druhé poloviny 19. století **(104)**
 - 2.6.2.1. Příběhy třiceti dvou dřevěných lidí – *Gučin qoyar modun kümün-ü üliger* (Mong. B 5) **(104)**
 - 2.6.2.2. Příběh o Čojdžid dákiní – *Čoyijid dagini-yin namtar* (Mong. B 6) **(104)**
 - 2.6.2.3. Příběhy o prospěchu Diamantové sůtry – *Qutuytu bilig-ün činadu kijayar kürügsen wačir-iyar oytuluyči-yin ači tusa erdem-ün tayilburi-yin sudur orusibai* (Mong. B 55/10) **(105)**
 - 2.6.3. Písmo ovlivněné písmem psaným štětcem **(105)**
 - 2.6.3.1. Drahocenná ozdoba – *Erdeni-yin čimeg* (Mong. B 26) **(105)**
- 2.7. První polovina 20. století **(106)**
 - 2.7.1. Burjatský rukopisný styl **(106)**
 - 2.7.1.1. O pohřbívání zemřelých – *Nasu baruyčid kümüs-ün orusiyuly-a yajar abuyačiqu tuqai* (Mong. A 20/2b) **(106)**
 - 2.7.1.2. Sůtra nekonečného života – *Qutuy-tu amitan ayusi neretü yeke kölgen sudur orsiba* (Mong. 20/2c) **(107)**
 - 2.7.2. Chalchské rukopisné písmo počátku 20. století **(107)**
 - 2.7.2.1. [Modlitba] zajišťující požehnání drahocenného majetku, dobytka a potravy – *Erdeni-tü ed mal idegen-ü kisig-i batudqayči orusiba* (Mong. D 263) **(108)**
 - 2.7.3. Chalchské rukopisné písmo od 30. let 20. století **(108)**
 - 2.7.3.1. Příběhy o prospěchu Diamantové sůtry – *Qutuytu bilig-ün činadu kijayar kürügsen wačir-iyar oytuluyči-yin ači tusa erdem-ün tayilburi-yin sudur orusibai* (Mong. C 38) **(108)**
 - 2.7.3.2. Historie velké stúpy Džarong Gašor zachraňující skrze slyšení – *Yeke subury-a jarong qasor-yin teüke sonusuysan-iyar getülügegči orusiba* (Mong. C 40) **(109)**
 - 2.7.3.3. Hodnocení románu *Shen chan hui* 神禪會 (*Šen čin hui*) (Mong. C 9) **(109)**
- 3. Nádobka nektaru *Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46) **(110)**
 - 3.1. Úvod **(110)**
 - 3.2. Žánr didaktické poezie v mongolské literatuře **(110)**
 - 3.3. Klasická mongolská písemná poezie **(112)**
 - 3.4. Dochovaný text *Rasiyan-u qumq-a* **(114)**
 - 3.5. Obsah básně **(118)**
 - 3.6. Reflexe společenského řádu **(120)**
 - 3.7. Básníkův vzor – Čojdži Odser **(123)**
 - 3.7.1. Historické zprávy o Čojdži Odserovi **(123)**
 - 3.7.2. Doložené dílo Čojdži Odsera **(123)**
 - 3.7.3. Receptce Čojdži Odsera v 16.–18. století **(124)**
 - 3.7.4. Čojdži Odser v textu *Rasiyan-u qumq-a* **(125)**
 - 3.8. Autorství a prameny textu *Rasiyan-u qumq-a* **(127)**
 - 3.9. Odkazy na dílo Čojdži Odsera a další literaturu **(128)**
 - 3.10. Zvláštní rysy básnického jazyka **(130)**

- 3.11. Poznámky k paleografii rukopisu (134)
- 3.12. Konverbium *-r-un* v *Rasiyan-u qumq-a* (136)
 - 3.12.1. Přehled dosavadních názorů na konverbium *-r-un* (136)
 - 3.12.2. *-r-un* v *Rasiyan-u qumq-a* (137)
 - 3.12.2.1. *-r-un* uzavírá vedlejší větu (137)
 - 3.12.2.2. *-r-un* jako indikátor citace a přímé řeči (139)
 - 3.12.2.3. *-r-un* uvádí další samostatnou větu rozvádějící informace z předchozí věty (140)
 - 3.12.2.4. Souřadící funkce (140)
 - 3.12.2.5. Význam: Vzhledem k ..., co se týče ... (141)
 - 3.12.2.6. *-r-un* ve funkci finitního slovesa (141)
- 3.13. Preklasické lexikum textu *Rasiyan-u qumq-a* (142)
 - 3.13.1. Preklasické výrazy (142)
 - 3.13.2. Neznámá slova (143)
 - 3.13.3. Ujgurismy a sanskritismy v *Rasiyan-u qumq-a* (145)
- 3.14. Závěr (145)

- 4. Paleografický rozbor a kontext rukopisu Mong. B 3/1 (Tantrická naučení ctihodného Marpy ve čtyřech svitcích papíru) (151)
 - 4.1. Úvod (151)
 - 4.2. Paleografický rozbor rukopisu Mong. B 3/1 (151)
 - 4.2.1. Obecný popis rukopisu (151)
 - 4.2.2. Obecná charakteristika písma rukopisu Mong. B 3/1 (152)
 - 4.2.3. Paleografický rozbor základních tahů (152)
 - 4.2.4. Paleografické poznámky k jednotlivým písmenům (154)
 - 4.2.5. Pravopis (156)
 - 4.3. Kontext rukopisu v mongolské literární tradici (158)
 - 4.3.1. Obsah rukopisu *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ... ubadis* (159)
 - 4.3.2. Posloupnosti předávání a okolnosti mongolského překladu (160)
 - 4.4. Identifikace Bayaγud Dayun qung tayije (163)
 - 4.5. Závěr (165)

- 5. Závěr (168)
 - 5.1. Cíle práce (168)
 - 5.2. Teoretická část (168)
 - 5.3. Analytická část (169)
 - 5.4. Příkladové studie (171)
 - 5.5. Pokračování výzkumu (171)

- 6. Bibliografie (173)
 - 6.1. Literatura k paleografii, kodikologii a filigranologii (173)
 - 6.2. Katalogy mongolských rukopisů a xylografů (173)
 - 6.3. Slovníky (176)
 - 6.4. Tiskem vydané faksimile mongolských rukopisů (177)
 - 6.5. Edice klasické mongolské literatury (výběr) (180)
 - 6.6. Gramatiky klasické mongolštiny (183)
 - 6.7. Dějiny mongolské literatury a literatura k mongolské paleografii (183)
 - 6.8. Ostatní (184)

- Příloha (samostatný dokument)**
 - Ukázky rukopisů k teoretické části (2)
 - Ukázky rukopisů k analytické části (21)

0. Předmluva

0.1. Cíl výzkumu

Předmětem disertační práce je klasické mongolské písmo (také označované jako *ujguro-mongolské*) a cílem práce chronologický popis paleografického vývoje rukopisného mongolského písma (rukopisy psané perem) v kontextu vývoje jazyka a vypracování praktických postupů k určování stáří mongolských písemných památek na základě paleografického rozboru (chronologie paleografických změn v písmu 17. – 20. století) a kodikologických rysů (především druhy papíru).

V práci podrobněji rozpracovávám novodobou paleografii 17. – první poloviny 20. století, která dosud není v literatuře systematicky představena. S ohledem na udržení rozsahu práce se soustředím jen na písmo psané perem v rukopisech pro soukromé užívání (neúřední povahy). Jako pramenného materiálu využívám rukopisů a xylografů v českých sbírkách, především sbírce dr. Pavla Pouchy uložené v Knihovně Jana Palacha Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a vlastní sbírky, protože spolehlivý paleografický rozbor vyžaduje práci s originály dokumentů.¹

K paleografickému rozboru přistupuji v širším pojetí a vedle tvarové a stylové analýzy písma věnuji pozornost také vývoji lexika a gramatiky psané mongolštiny, zachycení hláskových změn v pravopisu a literárnímu a kulturnímu kontextu zkoumaných písemných památek ve vztahu k možnostem datování konkrétních rukopisů, případně tisků.

Na hlavní text práce věnovaný chronologickému paleografickému rozboru navazují dvě případové studie rukopisů, které zasluhují zvláštní pozornost jak z hlediska paleografického a jazykovědného, tak i z hlediska historického a z hlediska dějin mongolské literatury. Jedná se o rukopis rozsáhlé didaktické básně *Nádobka nektaru (Rasiyan-u qumq-a)* a rukopis *Čtyř svitků Orálních tantrických instrukcí Marpy Překladaatele (Erkin Marba-yin dörben ebkemel čaγasu-tu-yin ündüsülegsen ündüsün-ü aman-u ubadis)*. Kapitola věnovaná *Nádobce nektaru* je částečně upravenou úvodní částí k mé publikované knize *Nádobka nektaru. Anonymní mongolská báseň v rukopise z 18. století. Faksimile rukopisu, transkripce a překlad* (Muni Press 2015), která byla vedlejším výstupem děkanského grantu řešeného na FF MU. Kapitola věnovaná *Čtyřem svitkům* je zkrácenou českou verzí dosud nepublikovaného anglického článku.

0.2. Předmět výzkumu

Mongolská paleografie si klade podobně jako paleografie jiných písem tři cíle: rozvíjet praktickou schopnost čtení a především rozboru a datování originálních písemných památek, primárně rukopisů; popisovat historii mongolského písma (proměny tvaru a stylu písma, užívání diakritiky, systému transliteračních písmen (mong. *galig*) apod.); popisovat historický vývoj mongolské kodikologie – podoby rukopisu/tisku a jeho struktury.

Mongolské písmo má bezpochyby původ v písmu sogdském, s největší pravděpodobností jej však mongolozjazyční uživatelé převzali z jeho ujgurské úpravy.² Doba převzetí písma je předmětem diskuse, v níž chybějí průkazné pramenné doklady. Jisté je, že pro mongolštinu se toto písmo používalo v době, kdy Čingischán sjednotil mongolskou step pod svou vládou. Se současným výkladem středoasijských dějin souhlasí hypotéza, že nové mocenské centrum Mongolů kolem Čingischána (původem z východu) převzalo již zavedený systém zápisu jiného (pravděpodobně západního) mongolského jazyka či dialektu. Historický odraz tohoto přenosu je možné spatřovat v záznamu o najmanském písaři ujgurského původu Tatatongovi vztahujícímu se k roku 1204 (kronika *Yuanshi*³), potvrzující doklady k identifikaci však scházejí. Nejstarším fyzickým dokladem

¹ V České republice jsou popsány čtyři sbírky mongolských rukopisů a xylografů: sbírka z pozůstalosti dr. Pavla Pouchy uložená v Knihovně Jana Palacha Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, sbírka Národní galerie v Praze, sbírka Náprstkova muzea a soukromá sbírka dr. Jiřího Šimy (popis a katalog Kiripolská 1993, 1996).

² Názor některých mongolských badatelů (II. Шагдарсүрэн), že Mongolové přejali písmo bezprostředně od Sogdů nelze sice spolehlivě vyvrátit, ale postrádá průkazné důkazy.

³ *Yuan shi – Liezhuan 11: Tatatong'a zhuan* 元史 / 列傳第十一 / 塔塔統阿傳.

o užívání mongolského písma je tzv. Čingisův kámen z roku 1225.⁴ Nápis na Čingisově kameni, o několik desetiletí mladší nápisy na stélách i nepřímo dochovaná Tajná kronika (1240) původně zapsaná mongolským písmem ukazují mongolské písmo první poloviny 13. století jako ucelený a poměrně ustálený systém zápisu, který nasvědčuje, že proces přizpůsobování písma mongolštině nastal dříve než na počátku 13. století. Navíc fonetická podoba jazyka zachycená mongolským písmem (uchovávaným od počátku až dodnes v zásadě neměnný archaizující pravopis) je starší než živý jazyk 13./14. století doložený dalšími písemnými systémy (kvadratické písmo, arabské písmo, čínské znaky).

K mnohem intenzivnějšímu vlivu ujugurského písemnictví na psanou mongolštinu než v době převzetí písma však došlo v průběhu 14. století, kdy po prvotních snahách prosadit do administrativního i náboženského užívání zápis mongolštiny v uměle vytvořeném kvadratickém písmu převážila praktická tendence psaní v písmu mongolském. Za hlavního iniciátora této změny se považuje yuanský dvorní lama, „státní učitel“ Čojdži Odser, možná sám ujugurského původu, jehož překlady a komentáře (šířené po celém mongoljazyčném světě skrze dvorem podporovaná xylografická vydání, z nichž fragmenty byly nalezeny v okolí Turfanu) byly považovány za stylistický vzor, normativní thesaurus slovní zásoby vhodné pro elegantní literární vyjadřování a také za pravopisný standard.

Ve druhé polovině 15. století a v průběhu téměř celého 16. století se v souvislosti s pádem dynastie Yuan a přesunem centra mongolské politické moci ze severní Číny do mongolských oblastí výrazně omezila písemná, převážně buddhistická kultura a s největší pravděpodobností se minimalizoval i úřední písemný styk používající mongolské písmo. Zdá se však, že literární tradice yuanské doby přežívaly v lokalitách vzdálených mongolským politickým centrům jako bylo Olan süm-e nebo Arjai ayui, kde se našly fragmenty rukopisných textů (v Arjai ayui nápisy na freskách) pokrývající pravděpodobně celé „temné“ období od konce 15. do začátku 17. století. Při opětovném rozmachu písemné kultury v počátcích tzv. druhého šíření buddhismu od konce 16. století se navazovalo na yuanské vzory a jméno Čojdži Odsera jako arbitra literární elegance a tvůrce normativního jazyka rezonovalo ještě v 17. století. V literárním jazyce 17. století přetrvávalo i přejaté ujugurské a sogdské lexikum (resp. sanskrtská slova přejatá přes sogdštinu a ujugurštinu), průběžně se proměňoval jeho zápis a čtení⁵ a od 18. století stále častěji ustupovaly tibetským ekvivalentům.

Z hlediska paleografie mongolské psané písmo 17. století (z konce 16. století se kromě rukopisů z Olan süm-e nedochovaly téměř žádné dobové rukopisné památky) doznalo výrazné grafické změny od stavu, v jakém je známo ze 14. století. Je ovšem třeba si uvědomit, že ze 13. a 14. století známe v oblasti náboženské literatury pouze fragmenty xylografů, kdežto rukopisné památky jsou výhradně úředního charakteru (od elegantně psaných listů mezinárodní diplomacie až po dokumenty místní administrativy). Zatímco na přelomu 16. a 17. století bylo písmo náboženských textů (zjednodušeně „sútrové“) téměř shodné s písmem zřídka dochovaných úředních písemností, v průběhu druhé poloviny 17. století došlo k jejich diferenciaci. Od první poloviny 18. století se pak na celém území Mongolska pod vládou dynastie Qing prosadilo v prostředí úřadů psaní čínským štětcem na povrchově neupravený čínský papír, kdežto do soukromého písemnictví (s převahou náboženských textů) pronikl štětec a čínský knižní formát teprve v první polovině 19. století.

Čistě ujugurský vzhled písma napodobily v době druhého šíření buddhismu pouze první xylografy a částečně nejvýpravnější rukopisy, zvláště rukopisy Ganjuru vzniklé v okolí Ligden chána. Protože nejstarší xylografy z konce 16. století se až na jedinou výjimku nezachovaly,

⁴ Komentovaný český překlad včetně bibliografie k rozsáhlé historii zkoumání Čingisova kamene viz Srba 2012.

⁵ Přejatá slova uchovávala často archaický nevokalizovaný nebo polovokalizovaný zápis z ujugurštiny a sogdštiny. Vzhledem k přerušení tradice recitace a ztrátě kontaktu s ujugurskou buddhistickou kulturou během 15. a 16. století začali Mongolové tato slova číst chybně, nadále je přizpůsobovali mongolské výslovnosti a sekundárně je začali zapisovat odlišně na základě vlastní výslovnosti (např. *bodistw* > *bodisug/bodasug* > *bodisung*). U některých slov Mongolové uměle přizpůsobovali výslovnost své vykonstruované lidové etymologii (např. *ayaγ-qa tegimlig* „důstojný, hodný pocty“ (epiteton mnicha) > *ayag tahimlig* mong. lidová etymologie: „přijímací obětní dary do mísky“). Při pozorném rozboru je možné určit přibližnou dobu těchto posunů a napomoci tak datování rukopisů.

reprezentuje ujugurský styl raných xylografů jen xylograf Mañjuśrī-nāma-saṅgīti Mongolské státní knihovny (1592). Také nejstarší pekingský mongolský xylograf z roku 1650 (*Tar pa chen po*) na první pohled připomíná především svými dlouhými vertikálně taženými koncovými tvary (*segül*) dynamiku ujugurských rukopisů, ale v kontextu rukopisného písma své doby je stylově archaizující a ještě v průběhu 50. let 17. století se styl písma v pekingských xylografech výrazně modernizoval.

Poznámka k transkripcím:

Pro transkripci mongolského písma používám obecně zavedeného transkripčního systému N. Poppeho (Poppe 1964a) v úpravě Dž. Luvsandordže. Zavedené *ĵ* nahrazuji pro zjednodušení sazby písmenem *j* bez háčku, protože distinkce *j* a *ĵ* není v transkripci mongolského písma potřebná. V bibliografiích a citacích používám cyrilici, v textu zapisuji jména a místní názvy vztahující se k současnému Mongolsku českou transkripcí. České transkripci jsem dal přednost také u častěji se opakujících mongolských jmen a pojmů v překladech ukázek literárních textů. Pro tibetštinu používám Wylieho transliteraci. Sanskrit transliteruji pomocí Mezinárodní abecedy pro transliteraci sanskrutu (IAST), u opakovaně se vyskytujících jmen a pojmů vžitých v češtině upřednostňuji českou transkripci. Čínštinu transkribuji pomocí abecedy *pinyin* s výjimkou kapitoly 3, kde jsem v souladu se svou publikací (Srba 2015), z níž je kapitola převzala, ponechal standardní českou transkripci v hlavním textu a *pinyin* v poznámkách.

V transkripci mongolského písma jsou problematická některá často se vyskytující transkripční písmena. Transkripční systém mongolského písma je sice velice přesný a obsahuje samostatné úplné řady písmen pro všechny hlásky sanskrutu i tibetštiny, stejně jako tradiční systém zápisu čínských slabik. V praxi však písaři a opisovači textů přesné fonetické zásady zápisu sanskrutu a tibetštiny neznali a jemné grafické rozdíly transkripčních znaků volně zaměňovali nebo přehlíželi. U textů v této práci je třeba si všimnout pouze zápisu písmen *k*, *kh*, *g* v sanskrtských a tibetských slovech, v nichž také panuje velká nejednota způsobená částečně rozdílnou mongolskou výslovností tibetského písma. Postupuji podle následující tabulky, v ostatních případech se řídím transkripcemi podle publikace Шагдарсүрэн 2001: 233–241.

Zápis cizojazyčných slabik *ka*, *kha*, *ga* v mongolském písmu:

sanskrt – tibetština (transkripce)	ka	kha	ga
tibetština	ᠬ᠎ᠠ	ᠬ᠎ᠠ	ᠭᠠ
chalchská výslovnost tibetštiny	ra	xa	ra
standardní transliterační znak mong. písma	ᠬ	ᠬ	ᠭ

Reálné psaní v rukopisech a použitá transkripce podle skutečného (standardního) čtení:

ᠬ	ᠬ	ᠬ	:ᠬ
g, k	k, g, (kh) pokud píše systematicky nerozlišuje <i>kha</i> a <i>ga</i>		k', g'

Současné mongolské písmo obsahuje ze znaků pro slabiky *kha* a *ga* pouze písmeno pro *k* v cizích slovech, které se v typech písma používaných v Mongolsku objevuje obvykle ve tvaru a ve Vnitřním Mongolsku ve tvaru .

V případě složitějších textů, v nichž se vyskytují systematicky zapisovaná sanskrtská a tibetská slova, nebo v případě textů, kde se mísí mongolský zápis se zápisem čínských nebo i mongolských slov pomocí mandžuských písmen, doporučuji například předznamenat slovo v daném

transkripčním modu mongolského písma zkratkou: S: (sanskrt), Ti. (tibetština), Ma. (Mandžuština), případně Mo. (mongolské písmo), To. (jasné písmo). Tento systém může být použit zvláště v katalozích mongolských rukopisů.

Poznámka k úpravě disertační práce

Vzhledem k tomu, že v práci často uvádím nezbytné obrazové ilustrace v textu (především výřezy jednotlivých písmen či slov z digitalizovaných rukopisů), dal jsem přednost jednoduchému řádkování před běžnějším volnějším řádkováním, abych udržel přehlednost textu. Dalším důvodem je ohled na celostránkové ukázky rukopisů vkládané v tištěné verzi práce přímo do analytické části, ale z technických důvodů tištěné samostatně.

Seznam zkratek:

abl.	ablativ
ak.	akusativ
avest.	avesta
čín.	čínsky
dat.-lok.	dativ-lokativ
fol.	folio
gen.	genitiv
instr.	instrumentál
mandž.	mandžusky
mong.	mongolsky

Paleografická čítanka

Srba, Ondřej, 2017, *Paleografická čítanka mongolského písma klasického období (17.-20. století)*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.

par.	paralelní text
parth.	parthština
rkp.	rukopis
řec.	řecky
skt.	sanskrt
soc.	sociativ
sogd.	sogdsky

St. Pbg IVAN

Институт востоковедения Российской академии наук (Санкт-Петербург)

st.pers.	stará perština
stř.pers.	střední perština
tib.	tibetsky
< >	text vepsaný v rukopise mimo hlavní sloupec (tj. meziřádkový text)
=	v transkripci mongolského písma označuje neobvyklé dělení slova v rukopisech
-	v transkripci mongolského písma odděluje samostatně zapisované části slova (např. <i>daruy-a</i>) a samostatně zapisované sufixy ke slovu připojené (např. <i>bey-e-ber-iyen</i>); v sazbě knihy jsme se v transkripcích mongolského písma vyhnuli dělení slov na konci řádku, proto má pomlčka na konci řádku vždy některou z uvedených funkcí.

1. Teoretická část

V práci se snažím zaujmout k mongolské paleografii komplexní přístup s vědomím, že dataci rukopisu (případně xylografu) napomáhá téměř stejnou měrou jako vlastní paleografie (grafický vývoj písma) také co možná nejpřesnější znalost vývoje jazyka a povědomí o širokém kulturním a společenském kontextu.

V teoretické části práce se s vědomím potřeby sledovat širší kontext vývoje mongolského písma věnuji obecnému představení problematiky mongolské paleografie a užívání písma v předmoderním Mongolsku a přehledu světových sbírek mongolských rukopisů a jejich zpřístupnění. Dále přistoupím k přehledové chronologii vývoje mongolského písma v klasickém období (17. století – počátek 20. století). V rámci chronologie systematicky věnuji pozornost kodikologickým aspektům mongolských rukopisů, především užívanému papíru a formátu rukopisů. Teoretickou kapitolu ukončuje podkapitola věnovaná sogdsko-ujgurskému původu mongolského písma a jeho odrazu v přejatém lexiku v mongolském literárním jazyce. Podkapitola se snaží zodpovědět, zda indoevropské (sanskrtské a sogdské) lexikum v mongolském literárním jazyce, jehož původ v mongolštině a užívání v jazyce jsou primárně vázány na písmo, může napomoci chronologizaci a dataci rukopisů.

1.1. Paleografie mongolského písma klasického období

Knihtisk byl v tradičním Mongolsku až do zavedení moderních evropských tiskařských technologií provozován výhradně buddhistickými kláštery a okrajově odpovědnými úřady při dvoře vládnoucí mandžuské dynastie Qing (vládla nad Jižním Mongolskem od roku 1636, nad Chalchou 1691–1911). Veškerý mongolský knihtisk až do počátku 20. století (s výjimkou mongolských textů tištěných v Petrohradě) měl podobu tisku z dřevěných desek (xylografie, mong. *modun bar*). Protože pořízení dřevěných tiskařských matric bylo náročné a nákladné, vydávaly se v mongolštině výhradně knihy s nejlepším komerčním uplatněním (především stěžejní náboženské texty) a knihy, jejichž publikování bylo v zájmu soukromých zadavatelů (například souborná díla významných náboženských představitelů) nebo císařského dvora (zákoníky, kalendáře apod.). I běžných náboženských textů byl v tištěné podobě vždy velký nedostatek a neustále se přepisovaly ručně. Opisování náboženských textů se navíc považovalo za náboženskou zásluhu. U textů přiměřeného rozsahu a obliby se proto často dochovalo mnohem více rukopisných exemplářů než xylografických tisků. Zvláště v případě textů, u nichž neexistuje xylografická verze, je práce s rukopisy při studiu klasické mongolské literatury zcela běžná a nezbytná. Jednotlivé opisy se mezi sebou rozcházejí a neustále se nacházejí nové exempláře dříve známých textů.

Rukopisy literární povahy bývají jen velmi zřídka datovány. Proto nastává potřeba určovat přibližnou dobu vzniku rukopisu na základě formální podoby písma a psacího materiálu. Ačkoli byly dějiny mongolského písma a mongolské knižní kultury zpracovány v mnoha odborných publikacích, jednoznačný postup k určení stáří rukopisů dosud zveřejněn nebyl. Badatelé obvykle bez rozlišení uvádějí ukázky písma z různých typů předloh – tištěné xylografy, rukopisy literární povahy, administrativní dokumenty, které všechny měly značně individuální povahu a vývoj.

Podobně jako v případě evropské latinské paleografie platí, že schopnost datovat rukopis na základě písma získává badatel především prostřednictvím vlastní mnohaleté zkušenosti. V tomto ohledu nemohu vlastní znalost mongolských rukopisů považovat zdaleka za dostatečnou. Ani můj pokus o chronologizaci paleografie mongolského písma klasického období proto neumožňuje datovat libovolný rukopis s jistotou a přesností. Měl by však napomoci čtenářům bez základních vlastních zkušeností s mongolskými rukopisy rozlišit rukopisy alespoň v přibližném rozmezí sta let.

Na rozdíl od třistaleté tradice latinské a dvousetleté slovanské paleografie bylo dosud mongolské paleografii věnováno velice málo systematické pozornosti. Obvykle se v literatuře vyskytují jen jednotlivé zmínky, kdy badatelé datují jednotlivé rukopisy podle vlastní zkušenosti a příležitostně charakterizují styl písma jako určující pro dané období nebo místo původu. Nežřídka

se však názory badatelů na dataci jednoho rukopisu zcela zásadně rozcházejí. V mongolském prostředí si badatelé otázku datace rukopisu kladou zcela výjimečně a podobně stáří rukopisu nezajímalo ani tradiční mongolské vzdělance.

Pozoruhodným raným pokusem o systematickou klasifikaci stylů mongolského písma je studie *Mongyol üsüg-ün mörden dayuriyaqu üliġer* („Vzory mongolského písma hodné napodobování“) od Batuwčira (1934) zveřejněná ve sborníku *Mongyol kele bičig-i sayijirayulqu boduly-a-yin bičig* („Úvahy o vylepšení mongolského jazyka a písma“). Batuwčir do publikace zařadil ukázky prohlášení mongolské nezávislosti (*Mongyol-un jingkini arad-un erke čilüge-yi iledken tungqaylaqui anu*) zapsané pěti styly písma (1. krasopisná kaligrafie *kičiyenggüi üsüg*, 2. pečlivé písmo psané štětcem *bir-iyer daruju bičigsen üsüg*, 3. rychlopis *tatalyan bičigsen üsüg*, 4. zběžné písmo psané perem *üjüg-iyer daruju bičigsen üsüg* a 5. „skládané“ kvadratické písmo *ebkimel üsüg*).

Stěžejní studii o vývoji mongolského písma napsal Györgyi Kara (1975, 2005). Ve své knize se věnuje všem písemným systémům, které Mongolové v průběhu dějin používali a dějinám mongolské knihy z pohledu kodikologie. G. Kara se také věnoval popisu vývoje jednotlivých grafických tvarů mongolského písma, přičemž zohledňoval písmo tištěné i různé druhy písma psaného. Ojedinelým pojednáním o psaném písmu 17.–19. století se zaměřením na archivní (úřední) dokumenty je studie G. Norovsambuua (1975: 94–131). C. Šagdarsüren se ve své významné publikaci (1981, 2001) zaměřil na historii všech mongolských písemných systémů a vývoji grafické podoby mongolského písma se proto věnoval jen stručně.

Dějinám mongolského knihtisku včetně vývoje tištěného mongolského písma se věnovali W. Heissig (1954), C. Šüger (Шүгэр 1976, 1991) a Ü. Tuyay-a (2008, 2009). Cenné autentické svědectví o tradiční výchově písařů v Mongolsku přinesl ve své vzpomínkové knize G. Navaannamdžil (*Өвгөн бичээчийн өгүүлэл*, „Paměti starého písaře“, Навааннамжил 1956). Poznámky k paleografii a způsobu výuky písma v tradičním Mongolsku obsahuje také B. Rinčenova *Gramatika mongolského literárního jazyka* (1964–1967, vnitromongolské vydání 1990).

1.2. Vzhled mongolské rukopisné knihy

V 17. a 18. století byl převažujícím typem mongolské knihy podlouhlý formát označovaný obvykle sanskrtským termínem *pothi*. Tento knižní formát skládající se z volných listů určených k otáčení podél dlouhé horní strany⁶ navazoval na indické vzory a byl ve Střední Asii rozšířen od prvního tisíciletí, při jeho zdomácnění v mongolských oblastech však sehrál hlavní roli tibetský vliv. Mezi mongolskými památkami se vyskytuje již v nálezích z Turfanu ze 14. století. Jak ukazují archeologické nálezy rukopisů z preklasického období (z Turfanu, Olan süm-e a Charbuchyn balgasu), podlouhlý formát byl do konce 16. století v Mongolsku spíše výjimkou. Mezi fragmenty je mnoho listů čtvercového tvaru, které se svazovaly po levé straně do podoby sešitu. Tento formát byl velmi vhodný jak z hlediska povahy mongolského písma, tak i z hlediska možností březové kůry, která byla v severních oblastech Mongolska ještě v 17. století široce používána namísto obtížně dostupného papíru.

V průběhu 17. století a první poloviny 18. století se pod vlivem tibetské tradice listy formátu *pothi* postupně prodlužovaly a zároveň zužovaly. Tento vývoj je dobře patrný na pekingských xylografech od roku 1650 do druhé poloviny 18. století (viz Heissig 1953). Obecně se dá tato tendence aplikovat jako pomocné hledisko i při dataci rukopisů.

S rozšířením mandžuských administrativních struktur v mongolských oblastech ve druhé čtvrtině 18. století začali Mongolové běžněji používat pro psaní čínské štětce. Pro vlastní potřebu zakládaly jednotlivé úřady kopíáře odeslané a přijaté korespondence, protokoly přijaté korespondence, protokoly hlášení poddaných, protokoly o záležitostech předávaných úředníkům následně sezónní směny (*jisiy-a*) a rozmanité rozpisy materiálních, peněžních a pracovních

⁶ Vertikálně orientované *pothi* se objevují velmi vzácně, ačkoli tato orientace vyhovuje mongolskému písmu lépe. Příkladem je rukopis Mong. B 33 v této čítance.

povinností. Nejprve začaly tyto úřední knihy vést mandžuské ambanáty (kopiáře dochovány od konce dvacátých let 18. století), následně kanceláře při správě ajmagů a čůlganů (od čtyřicátých let 18. století) a konečně na nejnižší úrovni také kanceláře jednotlivých chošunů (od šedesátých let 18. století) a klášterů. Tyto písemnosti se psaly na složený půlarch (u vyšších úřadů na složený arch) čínského papíru (obecně zvaného *muutuu*). Následně se tyto spisy vázaly (po rocích nebo ročních obdobích) do podoby knih s měkkými plátěnými deskami zvaných *dangse* (z čín. *dangce* 檔冊). Ke konci 18. století, kdy se již tento způsob vedení úřední registratury rozšířil po celé Chalše, začal formát sešitu (*debter*, později také čínským názvem *benze*, *bense*, z čín. *benzi* 本子) pronikat i do soukromého užívání. Autory sešitových rukopisů neúřední povahy byli patrně z velké části oficiální písaři, kteří měli snadný přístup k čínskému papíru. V praxi se s literárními a náboženskými texty ve formě sešitů setkáváme od první poloviny 19. století, běžně až ve druhé polovině 19. století. Na rozdíl od úředního prostředí převažuje v soukromém užívání formát přeloženého čtvrtarchu, vyskytuje se však také přeložený půlarch i přeložený arch. Sešitové knihy se vzhledem k jemnému papíru i vzhledem ke svému čtivému obsahu (nejčastěji obsahovaly populární narativní a didaktické texty, jen výjimečně kanonickou buddhistickou literaturu) velmi snadno opotřebovávaly a ničily. Většina zachovaných sešitů proto pochází až z prvních desetiletí 20. století.

Méně častým formátem byly skládané knihy (*ebkimel nom*, v úředních dokumentech *nyyulburi*), obvykle také zachovávající podlouhlý tvar a horizontální orientaci. Skládané knihy byly častým formátem mongolských xylografů 14.–15. století (s vertikální orientací). Z roku 1591/2 pochází unikátní tisk čtyřjazyčné *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* s horizontální orientací (poměr stran jednotlivých listů se ještě blíží čtvercovému tvaru). Skládané knihy přetrvaly celé klasické období až do počátku 20. století, vždy však stály stranou převažujícího sůtrového formátu (*pothi*).

1.3. Hlavní světové sbírky mongolských rukopisů

V případě písemných památek psaných mongolským písmem (mimo nápisy na kamenných stélách, nástěnné nápisy a nápisy na předmětech) je třeba nejprve rozlišovat, jakou cestou se daný rukopis či tisk zachoval. Rozlišujeme zde památky odkryté cestou archeologickou, jednak památky, které se od svého vzniku až do dnešní doby dochovaly v knihovnách nebo v soukromém držení mezi lidmi. Do první skupiny náležejí převážně památky nejstarší, totiž téměř všechny mongolské originální texty starší 16. století (především nálezy z Turfanu,⁷ Qara-qota,⁸ Olan süm-e⁹ a Charbuchyn balgasu¹⁰). Památky druhé skupiny, tedy památky zachované „přirozenou“ cestou – v knihovnách, archivech nebo v soukromém držení – zpravidla nebývají starší počátku 17. století. Případy, kdy se touto cestou dochovaly památky starší 17. století, jsou vzácné a většinou obecně známé.¹¹ V současnosti je vysoce nepravděpodobné, že by se na území Mongolska, Vnitřního

⁷ Viz především edici Cerensodnom – Taube 1993.

⁸ Yoshida Jun'ichi – Chimeddorji 2008; Kara 2006.

⁹ Heissig 1966, 1976.

¹⁰ Chiodo 2000, 2009.

¹¹ Jedná se o

1. mongolský překlad čínské „Knihy synovské oddanosti“ *Xiaojing* 孝經 *Takimdayu bičig*, která se jako yuanský nebo mingský xylograf dochovala ve sbírkách pekingského Gugongu (*Beijing Gugong bowuyuan tushuguan* 北京故宮博物院圖書館),

2. učebnice mongolštiny v podobě sbírky úředních textů *Gaochang guan ke* 高昌館課, rukopis z mingské doby (uložený v Čínské národní knihovně 中國國家圖書館),

3. několik rukopisných a xylografických verzí tematického mongolského slovníku *Huayi yiyu* 華夷譯語 v Čínské národní knihovně a v Knihovně Vnitromongolské akademie společenských věd,

4. dopisy a písemnosti íránské, syrské a anatolské proveniencí,

5. list mingského císaře Daizonga 代宗 (éry Jingtai 景泰) z roku 1453 (Topkapi Sarayi Müzesi, Istanbul),

6. dopis tümedského Altan qana mingskému císaři Shenzongovi 神宗 (éry Wanli 萬曆) z roku 1580 (ИБ РАН),

7. *Erdeni dar-a-yin qorin nigen maytaγal* a *Ijajur-un tabun burqan-u maytaγal*, xylograf z roku 1431,

Mongolska nebo Xinjiangu nalezly mezi lidmi nové mongolské rukopisy starší 17. století.

Sběr mongolských rukopisů a tisků evropskými cestovateli započal již v první polovině 18. století. Od té doby bylo získávání mongolských písemných památek jedním z předních zájmů většiny velkých cestovatelů do mongolských oblastí hluboko do 20. století. V důsledku toho je v zahraničí uloženo snad více mongolských písemných památek než na území mongolských oblastí.

Nejrozsáhlejší jsou v celosvětovém měřítku bezpochyby sbírky dvou petrohradských institucí: Institutu orientalistiky Ruské akademie věd (Институт востоковедения Российской академии наук) a Východního oddělení Vědecké knihovny Petrohradské státní univerzity (Восточный отдел Санкт Петербургского Государственного университета).¹²

Historie sbírek mongolských rukopisů a xylografů v Německu sahá rovněž do konce 18. století. Mongolské sbírky v Německu se nacházejí téměř v desítce institucí, jejichž souhrnný katalog zpracoval W. Heissig (1961). Mezi nejvýznamnější z nich patří sbírka barona Georga Thomase von Asch, lékaře ruské armády a státního rady v Petrohradě, který mezi lety 1778–1790 poslal do Göttingenu 33 mongolských a kalmyckých rukopisů získaných z různých zdrojů (dnes v Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen). Tamtéž jsou uloženy rukopisy sebrané Johannem Jähriem, spolucestovatelem P. S. Pallase v letech 1773–1774. Další mongolské památky pocházejí ze sbírek ochranovských misionářů mezi Kalmyky Isaaka Jakoba Schmidta a H. A. Zwicka, mongolisty Bernharda Jülga (Drážďany), Wilhelma Grube, opavského rodáka Hanse Ledera (1843–1921), F. D. Lessinga, Herrmana Constena a dalších. Zvláštní skupinu představují slavné mongolské fragmenty z okolí Turfanu ze 14. a 15. století nalezené expedicí A. von Le Coqa a Alberta Grünwedela, uložené dnes v Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften.¹³

K dalším významným evropským sbírkám rukopisů patří sbírka v Orientálním oddělení knihovny Maďarské akademie věd (katalog sestavil Kara 2000), v Orientálním oddělení Královské knihovny v Kodani (katalog sestavil Heissig 1971) a menší sbírka mongolských rukopisů a xylografů Svena Hedina uložená v Etnografickém muzeu ve Stockholmu (katalog sestavil Aalto 1954). Z japonských sbírek je k dispozici katalog mongolsko-mandžuských fondů v knihovně Toyo Bunko (Poppe 1964). Ostatní sbírky jsou výrazně menšího rozsahu: sbírka barona Schilling von Canstadt v Knihovně Institute de France (katalog sestavil Ligeti 1930), sbírka J. Kowalewského ve Vilniusu (katalog sestavil Alexeev – Yachontov 1992, článek Rintchen 1975), sbírka Bibliothèque nationale de France (katalog obsažen v *Inventaire sommaire ...*), sbírka ve Washingtonu (katalog sestavil Farquhar 1957), sbírka B. Laufera v Chicagu (katalog sestavil Krueger 1966), sbírka v Knihovně Etnologického muzea Tuvy (Sazykin 1994, 1996).

V Mongolsku je nejvíce mongolských rukopisů a xylografů uloženo ve sbírkách Mongolské národní knihovny¹⁴ a Oddělení jazyka a literatury Mongolské akademie věd (Няммягмар 2012). K dalším pozoruhodným sbírkám, jejichž katalogy byly publikovány, patří Domácí knihovna C. Damdinsürena (Билгүүдэй 1998) a někdejší soukromá knihovna Dževdzundamba chutagty uložená v Mongolské národní knihovně (Jadamba 1959).

Ve Vnitřním Mongolsku patří k největším sbírkám mongolských rukopisů a xylografů Knihovna Vnitromongolské akademie společenských věd¹⁵ a Knihovna Vnitromongolské

8. *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* (Mong. *Mañjuśrī jñan-a saduwa-yin ünemleküi ner-e-yi üneker ögülegči*) ve čtyřech jazycích (sanskrt v písmu *rañjanā*, tibetsky, čínsky a mongolsky), xylograf z roku 1591/1592 uložený v jediném exempláři v Mongolské státní knihovně.

¹² Katalogy těchto sbírek sestavili Сазыкин 1988, 2001, 2003 a Uspensky 1999. Předmluvy ke katalogům obsahují podrobné informace k historii jejich původu. Ze starších katalogů viz např. Владимирцов 1918, Пучковский 1941.

¹³ Kritická edice turfanské sbírky Cerensodnom – Taube 1993. Transkripce většiny turfanských památek v mongolském písmu viz Tumurtoogo 2006. Popis jednotlivých památek s doprovodnou bibliografií viz např. Жанчив 2006. Odkaz na internetovou databázi viz níže.

¹⁴ Nejnovější přehledový katalog s minimem doplňujících informací Тунгалаг – Дуламсүрэн 2011, o něco podrobnější popis obsahuje zastaralý a velmi vzácný katalog *Ulus-un nom-un sang-un Azi-yin anggi-dur bükküi mongyol anggi-yin bičimel ba darumal nom bičig-üd-ün бүридкел* z roku 1937. K dispozici je také úzce specializovaný, zato informačně velmi bohatý katalog rukopisů historického zaměření (Жадамба 1963).

¹⁵ S oficiálním názvem *Öbür mongyol-un öbertegen jasaqu orun-u Neyigem-ün sinjilekü uqayan-u küriyeleng-ün*

pedagogické univerzity (*Öbür mongyol-un baysi-yin yeke suryayuli-yin nom-un sang*). Méně rozsáhlé jsou sbírky v Knihovně AO Vnitřní Mongolsko (*Öbür mongyol-un öbertegen jasaqu orun-u nom-un sang*) a Knihovně Vnitromongolské univerzity (*Öbür mongyol-un yeke suryayuli-yin nom-un sang*), z nichž poslední obsahuje převážně xylografy. V Pekingu je velmi mnoho mongolských unikátů, zvláště ze 17. století, uchovávané v Knihovně Muzea císařského paláce Gugong (北京故宮博物院圖書館) a taktéž v Čínské státní knihovně (中國國家圖書館). V Xinjiangu jsou staré knihy v jasném písmu soustředěny především v tzv. Úřadu pro shromažďování starých knih Ujgurské AO Xinjiang v Ürümči.¹⁶ Existuje generální katalog mongolských starých knih uchovávaných v Číně ve všech veřejných institucích a u vybraných soukromých sběratelů (*Dumdadu ulus-un yarčay* 1999). Tato obsáhlá publikace vyznačující se velmi podrobnými popisy všech zachycených památek je nejen průvodcem po mongolských sbírkách v Číně,¹⁷ ale také velmi užitečnou příručkou ke studiu veškerého mongolského písemnictví. V soukromém držení a ve sbírkách klášterů se následkem Kulturní revoluce uchovalo ve Vnitřním Mongolsku jen naprosté minimum písemných památek, snad s výjimkou kláštera Yeke juu v Kökeqotu. Zcela jedinečnou oblastí je okres Mongyolküriy-e (čín. Zhaosu 昭蘇) v Xinjiangu,¹⁸ kde se v domácnostech podařilo uchovat neobyčejně mnoho rukopisů i unikátních xylografů převážně v jasném písmu a kde je také dodnes živá tradice jejich ručního opisování a společného čtení (takzvanými laickými učiteli *chara bagsi*).¹⁹

Samostatnou kapitolou jsou archivy uchovávající administrativní písemnosti z mongolských oblastí (Mongolský národní ústřední archiv, archivy ve Vnitřním Mongolsku, Pekingu, Shenyangu, Burjatsku, Kalmycku a Moskvě), které z tohoto stručného přehledu vynechám, protože ani v rámci této práce nevěnuji administrativním dokumentům systematickou pozornost.

Předností evropských sbírek při paleografickém výzkumu je to, že obvykle známé datum získání rukopisu do sbírek představuje terminus ante quem jeho vzniku, což je zvláště u rukopisů nabytých evropskými sběrateli již koncem 18. století velmi významná informace.

1.4. Internetové databáze mongolských rukopisů a xylografů:

V porovnání s řadou jiných orientálních jazyků jsou internetové databáze mongolských rukopisů a xylografů dosud zcela okrajovou záležitostí. Evropské knihovny obvykle odkládají digitalizaci mongolských sbírek kvůli přednostní digitalizaci dokumentů domácí provenience, zatímco mongolské a čínské knihovny dávají dosud přednost nákladným tištěným edicím, které jsou pro uživatele obtížně dostupné.

K výjimkám patří následující internetové databáze:

Turfanforschung – Digitales Turfan-Archiv: <http://turfan.bbaw.de/dta/> obsahuje mimo jiné všechny mongolské písemné památky nalezené v okolí Turfanu a uložené v Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften.

Yokohama Museum of EurAsian Cultures, které uchovává většinu mongolských rukopisných fragmentů nalezených v Olan süm-e, zpřístupnilo na svých stránkách pravděpodobně úplnou databázi těchto fragmentů doprovozených transkripcí:

<http://www.eurasia.city.yokohama.jp/olonsume/index.php>

nom bičig medege janggi-yin töb (內蒙古自治區社會科學院圖書信息中心).

¹⁶ Mong. *Sinjiyang-un uyıgur-un öbertegen jasaqu orun-u ündüsüten-ü erten-ü nom bičig-i emkidkekü alban ger-ün mongyol nom bičig-ün tasuy* (新疆維吾爾自治區民族古籍整理辦公室蒙古文室).

¹⁷ Jediným nedostatkem je, že vzhledem k rozsahu materiálu katalog neuvádí signatury, pod nimiž jsou dokumenty v jednotlivých knihovnách uloženy, což výrazně stěžuje jejich dohledávání.

¹⁸ Výrazně méně je rukopisů v jasném písmu dochováno také v sousedním okrese Tekes.

¹⁹ Výzkumu a popularizaci této unikátní tradice se dlouhodobě věnuje prof. Mingyad Erdemtü (Ústřední univerzita pro národnosti v Pekingu). Prozatím je k dispozici značně neúplný soupis těchto knih se základními údaji o jejich držitelích (*Sinjiyang-un Ili-yin ... qayučin nom bičig-ün yarčay* 2009). Držitel největší soukromé sbírky v Mongyolküriy-e, lama a chara bagsi v jedné osobě, Očir-in Namjil, také zveřejnil soupis knih ve své sbírce (Namjil 2011).

Digital Library for International Research – Tod Nomin Gerel Collection: <http://www.dlir.org/tngc-about> obsahuje aktuálně 140 úplných rukopisů v jasném písmu, jejichž originály se pravděpodobně nacházejí ve sbírce organizace Tod Nomiin Gerel v Ulánbátaru (částečně soukromá sbírka představitele této organizace Ch. Bjambadžava).

The Royal Library – National Library of Denmark and Copenhagen University Library:

Digitized Mongolian manuscripts: <http://www.kb.dk/en/nb/samling/os/central/digcentral.html> obsahuje aktuálně 16 úplných rukopisů a

Digitized Mongolian prints: <http://www.kb.dk/en/nb/samling/os/central/mongtryk.html> obsahuje 4 mongolské tisky. Digitalizace dalších částí této bohaté sbírky se plánuje až po dokončení digitalizace evropských fondů.

Významným programem pro podporu digitalizace jednotlivých ohrožených sbírek zvláště v mimoevropských zemích je program Endangered Archives pod vedením British Library. V současnosti jsou v rámci tohoto programu digitalizovány rukopisy Sajnsandského muzea související s osobou 5. *γobi-yin noyan qutuγtu* Danzanrabjai: *The Treasures of Danzan Ravjaa* <http://eap.bl.uk/database/results.a4d?projID=EAP031>.²⁰

Staatsbibliothek zu Berlin, Ostasienabteilung: katalog odkazující přímo na případné naskenované dokumenty <http://gso.gbv.de/>, obsaženy především vícejazyčné mongolsko-mandžusko-čínské texty. Mandžuské sbírky obsahují kolem 250 plně či částečně naskenovaných rukopisů a xylografií.

Rozsáhlé digitalizované fondy Bayerische Staatsbibliothek obsahují z mongolských rukopisů pouze exemplář Diamantové sůtry psaný zlatým písmem na černém podkladu:

http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/ausgaben/gesamt_ausgabe.html?projekt=1237543102&recherche=ja&ordnung=sig&l=de21

1.5. Přibližná chronologizace mongolských rukopisů klasického období

1.5.1. Období 16. století a počátku 17. století

Přelom 16. a 17. století se považuje za hranici mezi preklasickým a klasickým obdobím v periodizaci mongolského literárního jazyka. Posun ke klasickému období souvisí s intenzivní překladovou činností v prvním půlstoletí od počátku tzv. druhého šíření buddhismu v Mongolsku od sedmdesátých let 16. století, jejímž hmatatelným výsledkem bylo především sestavení úplného mongolského *Γanjuru* ke konci vlády Ligden *qayana* (1604–1634). Překlady z tohoto období rovněž poskytly podklady k rozvoji mongolské xylografie v pekingských kláštorech a soukromých dílnách pod patronací mandžuského dvora po roce 1650, která vyvrcholila vydáním úplného mongolského *Γanjuru* a *Danjuru*.

Nehledě na to, mnohé ze zachovaných rukopisů z období přelomu 16. a 17. století obsahují starší texty, které jazykově spadají do období preklasické literární mongolštiny. Písemných památek, které lze bezpečně zařadit do tohoto období, je velice málo. Je možné je rozdělit do dvou skupin:

A. profesionální umělecké památky:

- fragmentární nápisy na nástěnných malbách v Arjai *ayui* v chošunu Otoy v Ordose (datují se do období od druhé poloviny 15. do konce 16. století (Qaserdeni – Danzan 1997, Qasieerdun 2007),
- zlatým barvivem psaný *Γanjur* pravděpodobně pocházející ze skriptorií na panství Ligden *qayana* (uložen částečně v Knihovně Vnitromongolské akademie věd²² a v Petrohradě²³),

²⁰ Další digitalizovaný soubor knih z kláštera Dambardžá v Ulánbátaru obsahuje převážně tibetské texty, ale i několik mongolských rukopisů: Digitising 19th and early 20th century Buddhist manuscripts from Dambadarjaa Monastery <http://eap.bl.uk/database/results.a4d?projID=EAP529>.

²¹ Všechny uvedené internetové odkazy v této podkapitole prověřeny k datu 29. 1. 2017.

²² V Knihovně Vnitromongolské akademie společenských věd se uchovává 19 svazků *Γanjuru* psaného zlatým písmem na černém podkladě, který pravděpodobně pochází z prostředí Ligden *qayana*vy překladatelské dílny a datuje se tedy do první poloviny 17. století. Tento *Γanjur* byl do Kókeqota převezen z Mukdenu (*Mahakala-yin süm-e*) v roce 1957. *Dumdadu ulus-un yarčay* č. 00001, [obr. přílohy s. III]. Mimo to se v téže knihovně nachází

- xylograf *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* financovaný Bayaγud bayatur dai qung tayijem (1592; jediný exemplář je uložen v Mongolské státní knihovně, faksimile Raghu Vira 1959).

Za závěrečný ohlas výrazně archaizujícího a zdobného písma tohoto období lze považovat první pekingský mongolský xylograf sůtry *Thar pa chen po* z mandžuského období z roku 1650 (Ukázka č. 1, Heissig 1954: No. 1).

B. zběžné rukopisy náboženského charakteru a rukopisy úřední

V této skupině dále rozlišuji:

1. Profesionální klášterní rukopisy vykazující jasné paleografické rysy 17. století (zařazení do první nebo druhé poloviny 17. století je vždy diskutabilní).

Např.: *Boγda Marba-yin čadig* (rkp. Knihovny Vnitromongolské akademie věd), *Ilaju tegüs nögčigsen čoy-tu yeke wčir ayuyuluyči sidis-ün dalai neretü* (Tamtéž), *Ülemji degedü törül-ün ündüsün* (Tamtéž, edice Šongqur – Macukawa 2002).

2. Úřední dokumenty (obvykle datované)

Je zachována převážně jen mongolská registratura mandžuského dvora (*Manju-yin Dotuyadu yamun*):

- dokumenty shromážděné v edici *Arban doluduyar jayun-u emün-e qayas-tu qolbuγdaqu mongyol üsüg-ün bičig debter* (Li Boowen 1997),
- *Mongyol dangse ebkemel-ün emkidkel* (2003), obsahuje kopiáře korespondence mandžuského dvora z let 1636–1670,
- *Degedü erdentü-yin γurbaduyar on-u toytaγaysan čerig-ün čayaja* (崇德三年軍律, 1638).

Do této paleografické kategorie patří také rukopisy z mandžuského dvora historického obsahu: *Tayiliyoo ulus-un bičig*, *Altan ulus-un bičig*, *Tayiyuwan ulus-un bičig* (1644).

Jednotlivé dokumenty z ostatních mongolských oblastí jsou zachovány jen náhodně, např. v ruských archivech (např. listy Altan chana caru Michajlu Fědorovičovi (14. ledna 1635).²⁴

3. Méně profesionální a neprofesionální rukopisy náboženského obsahu určené pro soukromou potřebu:

- většina rukopisů z Olan süm-e (konec 15. století až počátek 17. století; Heissig 1966, 1976),
- rukopisy na březové kůře z Charbuchyn balgasu (většina pochází z první poloviny 17. století, výjimečně z konce 16. století; Chiodo 2000, 2009).

1.5.2. Období 2. pol. 17. století – 1. poloviny 18. století

Polovina 17. století je nejzazší hranicí do minulosti, po kterou lze datovat obvykle se vyskytující mongolské rukopisy. Rukopisy starší poloviny 17. století jsou zcela ojedinělé a obvykle již po delší dobu dobře známé z katalogů a z odborné literatury.

Rukopisy tohoto období obvykle napodobují tibetské knihy ve formátu *pothi* a jsou psány bambusovým nebo rákosovým perem, případně dřevěným perem. Užívání čínského štetce začalo pronikat teprve na přelomu 17. a 18. století a to pouze pro účely úřední korespondence, v níž však také dosud převládalo pero. Listy v mongolských rukopisech formátu *pothi* ze 17. a 18. století jsou obvykle vytvořeny nejméně ze dvou vrstev tenkého čínského papíru, které jsou slepeny k sobě a jejichž povrch je následně vyhlazen. Často bývají vnější vrstvy tenkého papíru nalepovány na tvrdší a tmavší středový papír. Obecně platí, že v 17. století byly v oblibě papíry silnější a tvrdší, kdežto v 18. století se častěji setkáme s tenkými dvojvrstevními listy.

S tradiční mongolskou úpravou papíru pro psaní stejně jako s tradičními postupy tvorby rukopisů se dnes setkáváme již velice zřídka. Nejsilnější je tradice mezi Ööledy v okrese Mongyolküriy-e v Kazašském autonomním okruhu Ili v Ujgurské AO Xinjiang v Číně. Mezi mongolskými obyvateli tohoto regionu je rozšířena tradice tzv. *qar-a bayisi*, nositelů lidového

jeden úplný (108 sv.) a jeden neúplný rukopisný *Ganjur* datované do počátečního období dynastie Qing.

²³ St. Pbg IVAN, ukázka Kara 2005a: 32.

²⁴ Faksimile in: *Русско-монгольские отношения* (1607–1636) 1959: 242.

(mimoklástersního) buddhismu, kteří pravidelně a organizovaně předčítají ojratské náboženské texty v jasném písmu povětšinou z rukopisných originálů. Mnozí z těchto *qar-a baysi* také náboženské texty sami opisují a dodržují přitom tradiční formát papíru, styl písma i doprovodné rituály či zvyky. Oproti dřívější době se obměnily jen druh papíru a typy psacích per.

Nejlépe zachovává písarskou tradici *qar-a baysi* mnich (*genggei*) Namjil. Namjil *genggei* píše rukopisy na zvláště upravený papír slepený ze dvou vrstev papíru. Namjil *genggei* uvádí, že dříve se lepidlo ke slepování vrstev papíru získávalo z kůže ovčích hlav a kopyt, která se povařila a smísila s moukou.²⁵ Po slepení vrstev papíru a jejich usušení se papír vyhlazuje hladícím kamenem (Namjil *genggei* používá kámen nefritové barvy zděděný po předcích). Namjil *genggei* používá tradiční čínskou tuš (*begejing beke*), do které přidává moučkový cukr, který zvyšuje přilnavost tuše k papíru i přilnavost dvou vrstev slepeného papíru. Papír se někdy také natíral žlutou barvou, aby při čtení nedráždil zrak. Namjil *genggei* používá zvláštního rostlinného přípravku, jehož složení vymyslel sám na základě znalosti léčiv tradiční tibetsko-mongolské medicíny.

Ačkoli v Mongolsku vždy převažovalo užívání dovezeného papíru, znali Mongolové také řadu způsobů vlastní alternativní výroby papíru. Nejčastější surovinou pro takovouto výrobu papíru byly kořeny stellery (*далан түрүү*, *Stellera chamaejasmae* L.),²⁶ které se povařily, poté usušily na slunci, roztloukly v kovovém hmoždíři na prášek, který se dále hnětl se žlutým lepidlem v horké vodě, do níž se přimísil tuk. K jedné naběračce prášku z *dalan türüü* se přidávala miska prášku z rostliny zvané *banlay*. V některých regionech přidávali k *dalan türüü* také divoce rostoucí konopí. Směs se rozetřela na plátno natažené na dřevěný rám, zalisovala a nechala sušit na slunci.²⁷ Dále byly známy také různé způsoby barvení papíru, v používaných sbírkách se však s barveným papírem pro psaní nesetkáváme.

Podrobnější chronologii písma dlouhého období 17. století a první poloviny 18. století se mně nepodařilo bezpečně stanovit. Většina dochovaných rukopisů z tohoto období (mimo české sbírky) jsou rukopisy výpravné a úhledně psané zkušenými písaři. Lze předpokládat, že méně nákladné drobné rukopisy se častým používáním dříve opotřebovaly a v době ohrožení si lidé hleděli jejich ochrany s menší péčí než u nákladných a velkých rukopisů uchovávaných především v kláštorech a na dvorech lokálních vládců.

Ve druhé polovině 17. století se vzhledem k pomalému šíření čínského štětce začíná výrazněji odlišovat písmo v úředních (archivních) dokumentech od písma psaného bambusovým nebo dřevěným perem. Na rozdíl od úředních dokumentů nejsou rukopisy neúřední povahy psané perem téměř nikdy datovány a ani nepřímá datace na základě papíru není možná. To znemožňuje vytvořit bezpečnou chronologii jejich písma.

Dosavadní badatelé sice uvádějí u různých rukopisů z tohoto období pokusy o jejich časové zařazení, ale tyto pokusy o dataci si navzájem značně odporují. Většina katalogů sbírek mongolských rukopisů se o dataci rukopisů nesnaží. Výjimkou jsou katalogy mongolských rukopisů v Číně (*Dumdadu ulus-un yarčay*) a v Maďarsku (Kara 2000). Čínský katalog při časovém zařazování rukopisů i xylografií vychází z tradiční čínské chronologie na základě panovnických dynastií. Ve sledovaném období nalezneme tyto kategorie: *ming ulus-un segülči üy-e* – pozdní období dynastie Ming, *čing ulus-un ekin-ü üy-e* – rané období dynastie Qing, *čing ulus-un dumdači üy-e* – střední období dynastie Qing,

²⁵ V literatuře se uvádí, že tradiční lepidlo ke slepování papíru se získávalo smíšením šťáv z rostliny *banlay* (*Orchis militaris*, vstavač vojenský) a *qončir* (čín. *huangqin* 黄芹, *Astragalus membranaceus* (Fisch.) Bge. var. *mongholicus* (Bge.) Hsiao.). Přidáním soli do této směsi se získalo dobře přilnavé lepidlo odpuzující hmyz.

²⁶ K užívání Stellery *chamaejasmae* a dalších rostlin v tibetském a himalájském prostoru podrobně Helman-Wažny 2014: 183-191.

²⁷ Tuyay-a (2008: 76) uvádí vzpomínku Jamiyandorje z chošunu Barayun Üjümüčin, který v mládí kolem roku 1945 vyráběl pomocí *dalan türüü* papír u mnicha Dobdonserenga v klášteře Qoyulatu. Častý kontakt s rostlinou údajně způsoboval oční záněty až dočasnou ztrátu zraku.

čing ulus-un segülči üy-e – pozdní období dynastie Qing,²⁸
irgen ulus-un üy-e – období Čínské republiky (1912–1949),
případně podle éry dlouho vládnoucího panovníka, např.:
čing ulus-un tngri-yin tedkügsen-ü üy-e – období éry Qianlong 乾隆 (1736–1795).

Z rukopisů publikovaných v úplné faksimili náleží do tohoto období tyto rukopisy:

- *Qutuy-tu gkir-ügei aldarsiγsan-i uqayulqui neretü yeke kölgen sudur* (Kara 1982),²⁹
- *Qutuy-tu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur* (Aalto 1961),³⁰
- *Asaraγči neretü-yin teüke* (In: XVII зууны монгол түүхэн сурвалжийн тулгуур эхүүд 2011 – V),³¹
- *Sayin ügetü erdeni-yin sang neretü šastir* (Jaγunasutu – Sečenčoytu 1989),³²
- *Čikin-ü čimeg* (Čikin-ü čimeg 2009),
- *Qutuy-du yekede čiyuluγsan neretü: bodi sedkil-dü Modgalavani köbegün eke-degen tusa kürgegsen sudur* (Lórinčz 1982),
- *Erten-ü qad-un ündüsüleḡsen törü yosun-u jokiyal-i tobčilan quriyaγsan altan tobči kemekü orusibai* (In: XVII зууны монгол түүхэн сурвалжийн тулгуур эхүүд 2011 – II; Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан алтан товч хэмээх оршвой 1990),³³
- *Erdeni tunumal neretü sudur* (speciální vydání *Erdeni tunumal neretü sudur* 2007, Jürüingγ-a 1984, 2013),
- *Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobči „Örgüḡe eke“* (In: XVII зууны монгол түүхэн сурвалжийн тулгуур эхүүд 2011 – IV),³⁴

²⁸ Jaké časové úseky uvedené dělení dynastie Qing přesně označuje, není v katalogu definováno. Ani v čínské historiografii není jasně stanoveno, kterými lety jsou jednotlivá údobí ohraničena. Nalezl jsem tři varianty dělení období dynastie Qing na rané, střední a pozdní období. Osobně se domnívám, že autoři vycházejí z první varianty.

1.) rané období dynastie Qing 清前期 (1644–1735) / střední období dynastie Qing 清中期 (1736–1839) / pozdní období dynastie Qing 清后期 (1840–1911),

2.) rané období dynastie Qing 清前期 (1644–1775) / střední období dynastie Qing 清中期 (1776–1839) / pozdní období dynastie Qing 清后期 (1840–1911),

3.) rané období dynastie Qing 清前期 (1644–1682) / střední období dynastie Qing 清中期 (1683–1839) / pozdní období dynastie Qing 清后期 (1840–1911).

Je však možné, že i éru Yongzheng 雍正 (1723–1735) řadí autoři katalogu do středního období, protože rukopisy pocházející z knihovny slavného mecenáše mongolské buddhistické vzdělanosti, Keng ze čin wanga (žil 1697–1738), řadí do středního období.

²⁹ Rukopis zachovává mnoho prvků typických pro rukopisy z Olan süm-e.

³⁰ Rukopis MS Ž 130 (St. Pbg IVAN).

³¹ Peringlei (in: Byamba 1960: 1) vyslovil názor, že rukopis odpovídá stylu písma psaného bambusovým/rákosovým perem ve střední Chalše v první polovině 18. století (*biden-ü neyitelen büküü jokiyal-un qubilburi eke-yi čaγan budayaγan-u kebeg-yier kigsen muubin kemekü boluγamal γurban dabqur čaγasun deger-e qulusun üjüg-yier qara beke-ber bičijüküü: bičig-ün kelberi-yi ajibas. 18 duγar jaγun-u ekin üy-e-yin qalq-a-yin töb nutuy-un qulusun üjüg-ün bičig-ün kelberi-tei bayin-a:*). Vzhledem k tomu, že text kroniky vznikl podle shody badatelů v roce 1677, považují za nejpravděpodobější dobu vzniku rukopisu poslední dvě desetiletí 17. století.

³² Kara datuje do 17. století.

³³ Slavný rukopis *Altan tobči* z Mongolské státní centrální knihovny bývá díky svému krásnému úhlednému rukopisu opakovaně zmiňován jako vzorový styl písma 17. století (např. J. Lubsangdorji). Ve skutečnosti se názory na dobu vzniku textu samotného značně rozcházejí, což pochopitelně znemožňuje i bezpečnou dataci rukopisu. Uvádějí se data 1634–1736, ale nejčastěji se hovoří o padesátých letech 17. století (Шастина 1973: 28 dospěla k rozmezí let 1655–1660). Šastina (tamtéž s. 13) přirovnává písmo Altan tobči k písmu *Asaraγči neretü-yin teüke*, jehož rukopis H. Perlee údajně datuje do druhé poloviny 18. století (in: Byamba 1960: 1), ve skutečnosti Perlee hovoří o první polovině 18. století (viz citace v předchozí poznámce). S 18. stoletím se shoduje také názor C. Žamcarano (Жамцарано 1936: 80), který tento styl písma nazývá „канцелярским XVIII-го века“.

³⁴ Jedná se o rukopis uložený v Mongolské státní centrální knihovně v Ulánbátaru, Če. Nasunbaljir jej považuje za „značně starý neboli napsaný v 17. století“ (*ene songyuju abuγsan eke bol. üge. bičilege-yin bayidal-iyar ni üjekü-dü neliyed deger-e üy-e-dü buyu 17 duγar jaγun-u üy-e-dü bičigdegsen gejü üjeltei yum:*). Saγang Sečen 1961: 5.

- *Töbed-ün qad-un üyes toyalaysan tuyuji orusiba*.³⁵

Mimo tyto v úplné faksimili publikované rukopisy se v literatuře uvádějí ukázky z následujících rukopisů ze sbírky Maďarské akademie věd a Institutu orientalistiky Akademie věd v Petrohradě:

Mong. 33: [kalendář] (Kara 2000: 64, Bese 1972); Mong. 77: *Qutuy-tu degedü Altan genel-tü sudur-un erketü ayimay-un qayan neretü yeke kölgen sudur* (Kara 2000: 102–107); Mong. 78: *Qutuy-tu tabun ayimay-tu nom erdini* (*Pañcarakṣa* v překladu *Ayuši güši*) (Kara 2000: 107–112, Fig. 1); Mong. 79: *Qutuy-tu yeke-de tonilyačči qamuy jüg-tür delgeregsen: gem-üed-iyen yasiyudan kilinča-nuyud-i arilyaju tegsi jokiyaju burqan bolyan bütügeküi ner-e-tü yeke kölgen sudur* (Kara 2000: 112–113, Róna-Tas 1970); Mong. 318 *Degedü Milarasba-yin čadig* (B. Rinčen přinesl z pekingského Mahákálova chrámu) (Kara 2000: 380–383, Fig. 5); Mong. 75 [proroctví] (Sárközi 1971),
St. Pbg IVAN, Mong. Q 401 (Kara 2005: Plate I a XIV–XV); St. Pbg IVAN, Mong. K 17 (Plate II); St. Pbg IVAN, Mong. Q 402 *Mani bka'-'bum*, překlad z r. 1653 (Plate XVI).

Datované dokumenty psané perem jsou ve sledovaném období ojedinělé a v dostupné literatuře jsem našel reprodukce pouze dvou dokumentů: dopis *tayisi* Dayičinga caru Alekseji Michajloviči z roku 1661 (*Очерки истории Калмыцкой АССР* 1967: 131); list *Tüsiyetü qana Čiqundorji* caru Alekseji Michajloviči (1675).³⁶

Všechny ostatní publikované faksimile archivních dokumentů jsou dokumenty psané štětcem, mají proto značně odlišnou grafickou podobu. Pro sledované období existuje edice *Dayičing gürün-ü dotuyadu yamun-u mongyol bičig-ün ger-ün dangse* (2005) obsahující mongolsky a mandžusky psanou korespondenci mandžuského dvora převážně z let 1671–1721.

V analytické části práce dělím zmíněné období na dvě dílčí období a z českých sbírek uvádím ukázky z následujících rukopisů.

(2.1) Období druhé poloviny 17. století

V českých sbírkách se nenacházejí žádné mongolské rukopisy, které by bylo možno zařadit do první poloviny 17. století. Rukopisy ze 2. poloviny 17. století dělím podle stylu písma na následující kategorie:

(2.1.1.) Profesionální monastická unciála

Termín „monastická unciála“ jsem uzpůsobil podle užití G. Kary (*lamas uncial* 2005: 114, *monastic handwriting* 2005: 326, v původním ruském vydání Kara 1972: 62 *ламский устав*). Pojmy *unciála* a *ustav* byly použity pro popis ductu mongolského písma s ohledem na jeho vytříbenou kaligrafickou eleganci, zdrženlivou konsistenci a obecně zakulacené tvary a oblé ohyby; samozřejmě v mongolském písmu není žádný rozdíl mezi písmeny velkými a malými ve smyslu latinkové majuskuly a minuskuly.

(2.1.1.a) Sútra „osmi jasných“ [pánů] nebes a země (k odstraňování překážek) (*Aṣṭa-buddhaka-sūtra*) – *Qutuy-tu oytaryui yajarun (qarsi jasyčči)*³⁷ *naiman gegegen neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 1)

(2.1.1.b) Věštění z třinácti kamenů *Arban yurban čilayu talbiqui inü* (Mong. E 12)

(2.1.2.) Profesionální monastická minuskula

³⁵ Vázaná tištěná faksimile rukopisu uloženého v Knihovně Vnitromongolské akademie společenských věd v Kókeqota bez vydavatelských údajů. V *Dumdadu ulus-un yarčay* 852 je rukopis katalogizován jako „rukopis středního období dynastie Qing“. Podle tohoto katalogu se nejedná o nejstarší rukopis kroniky, rukopisy uvedené pod čísly 04615 (*Eneđkeg töbed-ün bodistwa qad-un ači-yi delgerenggüy-e ögüleksen čadig-ün tuyuji* v Čínské národní knihovně) a 04616 (*Qutuy-tu yeke nigülesügčči qomsim bodi satu-yin čadag gegen toli neretü šastir orusiba* ve Vnitromongolské akademii společenských věd) údajně pocházejí z počátečního období dynastie Qing.

³⁶ Černobílá faksimile in: *Русско-монгольские отношения 1654–1685* 1996: 280 a zřetelnější barevná faksimile in: *Нацагдорж* 2013: 9.

³⁷ Takto na fol. 1r.

Paralelně k pojmu „unciála“ užívám i pojmu „minuskula“, jímž označuji písmo menších rozměrů. Tvarově je monastická unciála a minuskula 17. století v zásadě shodná, rozdíl je v tom, že „minuskula“ vzhledem k drobnějším rozměrům nemá natolik propracované stínování nebo lámání tahů.

(2.2.2.) Ponaučení chána čakravartina – *Qubilyan čakirbat-un qayan aman-ača nomlaysan suryal* (Mong. B 2)

(2.1.3.) Neprofesionální písmo 17. století

Obecně platí, že profesionální písmo preferuje starší, archaizující tvary, zatímco písmo neprofesionální tvary vývojově progresivnější, zjednodušené. Zároveň však neprofesionální písmo svou nedokonalostí, nevyrovnaností, „kostřbatostí“ připomíná starší rukopisy, zvláště rukopisy na březové kůře z Charbuchyn balgasu, které jsou ve většině psány neprofesionálními písaři. Datace neprofesionálního písma je tudíž obtížnější než datace písma profesionálního. Nejsnáze bývají aktuální tendence v písmu vidět v poloprofesionálním písmu se sklonem ke kurzivním tahům.

(2.1.3.1.) Analýza zlých vlivů podle let lidského věku *Jil toyulaju gai-yin gem-i üjeküi* (Mong. B 3/7)

(2.1.3.2.) Nádobka nektaru – *Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46)

(2.2.) Období první poloviny 18. století

(2.2.1.) Profesionální monastické rukopisy

(2.2.1.1.) Autobiografie Čtvrtého (Prvního) pančhenlamy (Mong. A 24)

(2.2.1.2.) *Suvarṇaprabhāsottama-sūtra* – *Altan gerel*

(2.2.2.) Poloprofesionální nápodoba monastického písma 17. století

(2.2.2.1.) *Qutuy-tu yekede tonilyačči jüg-üid-dür delgeregsen gemsin yasiyudaqui-ber nigül-i arilyaju: burqan-i bütügülün joqiyayči: neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 4)

(2.2.2.2.) Posuzování vhodných míst pro pohřbívání (Mong. B 58/5)

(2.2.2.3.) Velké vysvobození skrze naslouchání *Sonusuyad yekede tonilyačči neretü yeke kölgen sudur orusiba* (Mong. B 68)

(2.2.3.) Poloprofesionální písmo přechodného období (polovina 18. století)

(2.2.3.1.) Zlatá nádoba *Altan saba* (Mong. D 80)

(2.2.3.2.) Sútra o tom, jak se Molon tojn odvděčil matce – *Molon toyin-u eke-dür-iyen ači qariyuluyusan sudur* (Mong. A 10)

V kapitole 4 uvádím paleografický rozbor rukopisu *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsügsen ündüsün-ü aman-u ubadis kiged selte ber orusiba* (Mong. B 3/1).

1.5.3. Období 2. pol. 18. století

Do období 2. pol. 18. století řadím rukopisy ve formátu *pothi* na vícevrstevném slepovaném čínském papíře, u nichž se tvary jednotlivých písmen blíží podobě v 19. století. Především se jedná o prohlubování *numu* u iniciálních písmen *q/γ*, absence finálního *s* psaného pomocí *boyuni segül*, změny v orientaci tahů *segül* a *čačuly-a*, užívání *aru-yin titim* namísto *siluyun titim* a sporadické užívání teček nad *n*, *γ* a pod *š*. Proměňuje se také obsahové složení rukopisů. Stále častěji se opisují oblíbené kanonické texty podle pekingských xylografů (zvláště četné opisy Diamantové sútry) a zároveň roste počet zachovaných drobných rukopisů. Objevují se rukopisy oblíbených narativních textů bez xylografické předlohy, např. *Čoyijid dagini*, *Endegürel neretü qayan-u tuyuji* apod. V souvislosti s rostoucím významem tibetštiny v klášterním prostředí ubývá mongolských rukopisů specializovaných náboženských a rituálních textů určených pro mnichy.

V analytické části práce dělím rukopisy z tohoto období do čtyř kategorií:

(2.3.1.1.) Vysoce elegantní profesionální písmo vyznačující se záměrným sklonem k archaickému účinku

(2.3.1.2.) Modernizované konsistentní tučné písmo

(2.3.1.3.) Drobné pravidelné písmo nevýrazných specifických rysů blízké standardní moderní podobě

(2.3.1.4.) Specifické „divoké“ písmo rukopisu Mong. B 43

V příloze uvádím navíc ukázky následujících rukopisů:

Qubilyan altan sibayun-u üliġer (Mong. D 190; Ukázka č. 2) je příkladem archaizujícího profesionálního stylu, který i přes drobnou velikost písmen věrně napodobuje styl pekingských xylografů 1. poloviny 18. století: rovné „řezané“ tahy s ostrými zlomy, do špičky zakončené *kebtege d, segül* bez přerušení základové linie a zakončený do špičky, *čačuly-a* kolmo do leva zakončená ohybem dolů, *numu* s těžištěm posunutým dolů, spodní část *numu* bývá rovná a kolmo směřující k základové linii, mediální *č/j* v podobě standardního *č*, závěrečný *numu* (*i, u/ü, r*) otevřený.

Qutuytu-tu bilig-ün činadu kijayar-a kürüġsen naiman mingyan silüġ-tü neretü yeke kölgen sudur orusiba (Mong. A 3; Ukázka č. 3) je rozsáhlý rukopis kanonického textu (*Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā Sūtra* v neznámém překladu). Vyjma úvodních folií s vysoce elegantním archaizujícím písmem ve stylu profesionální monastické unciály 17. století je většina rukopisu psána polokurzivním písmem odpovídajícím 2. polovině 18. století.

Čoyijid dagini-yin tuyuji (Mong. B 30; Ukázka č. 4) představuje příklad spíše neprofesionálního rukopisu. Ke 2. polovině 18. století ukazuje vyvinutý tvar iniciálního *q/γ* s hlubokým *numu* a háčkem, standardní moderní průběh *kebtege d* a překřížené *erbeljin silbi*, jehož první tah je delší a zakončený zobáčkem (kurzivní rys).

1.5.4. Období 1. pol. 19. století (rkp. na ruském ručním papíře)

Výroba papíru do Ruska pronikla později než do ostatních evropských zemí. V 15. století převládal v dovozu papír italského původu, v 16. a 17. století také papír francouzský, německý, polský a holandský. První zmínka o papírně na ruském území pochází z roku 1576,³⁸ do roku 1566 je datován i první ruský vodoznak, avšak jednalo se spíše o neúspěšnou iniciativu v době vlády cara Ivana Hrozného. V roce 1655 byla založena papírna u Vilna (Vilnius), výroba papíru probíhala také na Ukrajině. V okolí Moskvy pracovaly s přestávkami ojedinělé papírny od 50. let 17. stol., jejichž produkce byla určena výhradně pro potřeby dvora a moskevské tiskárny (Печатный двор). Ke stabilnějšímu rozvoji ruských papírenských manufaktur došlo až za vlády Petra I. V roce 1704 byla vybudována papírna na řece Jauze v Moskevském újezdu (tzv. Богородицкий бумажный завод), následovaly papírny v okolí Petrohradu. Pod dohledem vlády měly postupně vzniknout papírny ve všech guberniích, v roce 1825 již pracovalo v Rusku 88 papíren. V roce 1812 byl vydán zákaz dovozu papíru zahraniční výroby, jenž zůstal v platnosti až do roku 1841. Lze předpokládat, že v tomto období byl i v Mongolsku veškerý ruční papír evropského typu ruského původu.

Základním prostředkem k určení stáří a místa původu ručního papíru jsou vodoznaky (průsvitky, filigrány). Vodoznaky na papíře ruské výroby obsahují obvykle tři části: textovou, obrazovou a číselnou. Textová část obsahuje jméno papírny, obvykle jejího vlastníka, ve většině případů v podobě iniciál. Obrazová část obsahuje nejčastěji erby vlastníků papírny nebo erby měst. Vzhledem k tomu, že v mongolských rukopisech bývá papír rozřezán na malé díly, stává se analýza textové a obrazové části pro nezkušeného badatele velmi obtížnou. Z hlediska mongolské paleografie je nejdůležitější část číselná, která obsahuje datum výroby papíru. Alespoň polovinu letopočtu je obvykle možné na některém z listů rukopisu nalézt. Poprvé se datace vodoznaku na ruském papíře objevila v roce 1742 na papíře z carské papírny v Krasnom Selu (dnes část Petrohradu) a až do konce šedesátých let 18. století se datované vodoznaky vyskytovaly jen na papíře z této papírny a papírny Jakova Siverse. V roce 1778 vydala Kateřina II. nařízení, aby všechny papírny pomocí vodoznaků označovaly výrobce papíru a rok výroby (Клепиков 1959: 22).³⁹

Přítomnost letopočtu označujícího rok výroby ve vodoznacích (tzv. *белая дата*) je z našeho pohledu zásadní pro určení přibližného stáří mongolských rukopisů na ruském ručním papíře. Rukopisy na ruském ručním papíře nalézáme především na území Chalchy a na území bývalého Chovdského pohraničí (*Qobdu-yin kijayar*, tj. v dnešních ajmacích Chovd, Uvs a Bajan-Ölgij v

³⁸ Nepřímá zmínka o papírně Fedora Savinova na řece Uče nedaleko Moskvy, která byla již v době sepsání dokumentu uzavřena. Сиренов 2006: 28.

³⁹ Podle Sirenova (Сиренов 2006: 33) bylo podobné nařízení vydáno již v roce 1744, ale zřejmě nebylo uplatňováno.

Mongolsku a také mezi Altajskými Urianchajci v xinjiangském Altaji v Číně).⁴⁰ Ruský ruční papír se objevuje také mezi ojratskými rukopisy v Ili (Mongyolküriy-e, Tekes), kde však výzkum vodoznaků prozatím prováděn nebyl. Ve Vnitřním Mongolsku se ruský ruční papír téměř nevyskytuje.

Jediným katalogem, který vodoznaky na papíře mongolských rukopisů systematicky uvádí, je katalog mongolských rukopisů a xylografů ve sbírkách Institutu orientalistiky Ruské akademie věd (Сазыкин 1988, 2001, 2003). Vypracoval jsem rejstřík všech datovaných vodoznaků uvedených v tomto katalogu. Dospěl jsem ke zjištění, že jsou zastoupeny vodoznaky z let 1779–1845. Nejstarší datované vodoznaky (1779) odpovídají nařízení Kateřiny II. z roku 1778. Toto zjištění sice neznamená, že by se ruský ručně čerpaný papír začal na mongolském území využívat až od 80. let 18. století, avšak relativně malý počet rukopisů na ruském ručním papíře bez udání roku výroby (*белая дата*) napovídá, že import ruského papíru do Mongolska začal nedlouho před tímto datem (přibližně v 60. a 70. letech 18. století), což souvisí i se vznikem prvních papíren na Sibiři. Především v prvních dvou desetiletích 19. století podle „bíлых dat“ (podle Sirenova od 80. let 18. století do 10. let 19. stol.)⁴¹ mívá ruský ruční papír charakteristické nazelenalé nebo namodralé zbarvení, způsobené přidáváním pentahydrátu síranu měďnatého (modré skalice, $\text{CuSO}_4 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$, rus. медный купорос) s dobrými konzervačními vlastnostmi. Takový papír byl v Rusku nazýván „cukrovým“ (*сахарная бумага*). Pro srovnání jsem chronologicky seřadil data výskytu vodoznaků na papíře ruské výroby dle seznamu vypracovaného Klepikovem (1978).⁴² V tomto seznamu se nachází téměř nepřetržitá řada vodoznaků s datacemi od roku 1733 (ojedinělý nejstarší datovaný vodoznak z roku 1729). Do povinného zavedení tzv. „bílého data“ v roce 1778 se zřejmě jedná o data vzniku dokumentů napsaných na papíře s příslušným vodoznakem, avšak pro nás je podstatná horní hranice používání ručního papíru. Vodoznaky s datací po roce 1845 jsou totiž v seznamu zcela ojedinělé. Tato přibližná hranice odpovídá i seznamu „bíлых dat“ ve filigránech papíru mongolských rukopisů v Sazykinově katalogu.

⁴⁰ Ruský ruční papír se nepochybně používal i na území dnešní Tuvy a Burjatska, ale katalogy mongolských rukopisů v Tuvě a Burjatsku typ papíru neuvádějí.

⁴¹ Сиренов 2006: 34.

⁴² Viz také elektronickou verzi <http://www.opentextnn.ru/history/arkheography/specification/?id=3023> (navštíveno 10. 10. 2014).

1. Rok vodoznaku**2. Číslo v katalogu Сазыкин 1988, 2001, 2003****3. Barva papíru**

1.	2.	3.	1809	2807	tmavě modrá
1779	2357		1809	2547	
1779	4371		1810	1324	
177[.]	2519		1810	4643	světle modrá
17[?]2	2136	nazelenalá	1810	2306	tmavě modrá
1781	3227		1810	4623	tmavě modrá
1782	2104		1811	2781	světle modrá
1782	1405	šedá	1811	1115	světle modrá
1782	3275		1811	2395	zelená
1782	3402		1812	1531	světle modrá
1782	3014		1812	3274	
1783	4055	světle modrá	1812; 1820	2895	bílá a světle modrá
1783	2440		1814	4307	světle modrá
1783	2442		1814	3779	
1785	2494		1814	4982	zelená
1785	416		1814	1582	tmavě modrá
1786; 1790	2443		1814	1323	světle modrá
1788	2378		1814	4144	tmavě modrá
1788	48		1814	4115	
1789	3836		1814	2948	světle modrá
1789	1715		1815	1991	
1789	69		1815	4272	světle modrá
1789	4163		1816	2368	světle modrá
1790	1801		1816	4261	světle modrá
1792	2806		1816	2766	světle modrá
1793	2896		1816	2464	
1793	2720		1816	1832	
1793	2804		1817	4155	světle modrá
1793	4064		1819	4992	
1793; 1800	2805	světle modrá	1819	1112	světle modrá
1798	2572	světle modrá	1819	1485	světle modrá
1798	3504		1819	3490	
1799	2574	světle modrá	182[.]	4150	bílá a zelená
1800	2490		1820	793	světle modrá
1800	2899	světle modrá	1820	4338	světle modrá
1800	2898		1820	2803	světle modrá
1800	3435		1820	4642	tmavě modrá
1800	1334	tmavě modrá	1820	301	světle modrá
1800	4519		1820	3176	světle modrá
1801; 1802	5036	světle modrá	1821	2583	bílá, tmavě modrá a světle modrá
1803	4613	zelená	1821	3834	
1803	1958	světle modrá	1821	2140	
1803	1113		1821	4269	světle modrá
1803	3307		1821	2298	světle modrá
1803; 1804	4068	světle modrá	1821	3391	zelená
1804	2802	tmavě modrá	1821	4270	
1804	1665	světle modrá	1821	1649	nazelenalá
1804	2556		1821	1583	tmavě modrá
1804	1759	světle modrá	1821	2011	
1804	2350	nazelenalá	1821	322	světle modrá
1804	2819	tmavě modrá	1821	2869	
1804	17	bílá a světle modrá	1822	1885	nazelenalá
1804	306		1822	4161	světle modrá
1805	4065		1822	4149	světle modrá
1805	4415		1822	2628	tmavě modrá a bílá
1805	582	světle modrá	1822	2446	
1806	314	šedá	1822	1811	
1809	2070	zelená	1823	4337	
1809	2411	světle modrá	1823	4334	tmavě modrá

1823	4522	světle modrá	1831	4357	
1823	3178	tmavě modrá	1832	5047	
1823	2685		1832	4822	
1824	319	bílá a tmavě modrá	1832	2765	
1824	4511	světle modrá	1832	1926	
1825	4067		1832	2451	světle modrá
1825	4277	světle modrá	1832	2421	
1825	2458	bílá a tmavě modrá	1833	68	
1825	334	zelená	1833	1555	
1826	1016		1833	1036	
1826	4051		1834	4292	
1826	3889	tmavě modrá	1834	4212	
1826	4523	tmavě modrá	1834	4209	
1826	4641	zelená	1834	4164	
1826	1923	světle modrá	1834	81	
1826	419	světle modrá	1834	4462	
1827	4326	světle modrá	1834	2275	
1827	1078		1835	3997	
1828	3006		1835	34	
1828	904		1835	4383	
1828	2664	světle modrá	1835	2616	
1828	610		1835	3151	
1828	4053	zelená	1835 ?	2930	
1828	16	tmavě modrá	1836	4185	
1828	4517	světle modrá	1836	52 B	
1828	4156		1838	4091	tmavě modrá
1829	796		1839	2523	
1829	683		1840	2093	
1829	799		1840	4041	
1829	2239		1841	4195	světle modrá
1829	2263		1842	4116	
1829	4663	bílá a světle modrá	1842	2676	
1829	4833		1842	1794	
1829	1040		1843	427	evropský papír
1829	32	světle modrá	1843	1212	
1829	1494		1843	2620	
1829	907		1843	2082	
1829	1084		1843	2543	
1829	3728	světle modrá	1844	243	
1829	911		1844	232	
1829	245		1844	1539	
1829	908		1844	4372	
1829	4313	světle modrá a bílá	1844	912	
1829	2319		1845	358	
1829	2808	zelená	1845	4339	
1829	4281		1851	1538	
1830	2206	tmavě modrá	1855	233	
1830	2729	tmavě modrá	1859	2474	světle modrá
1830	43	světle modrá	1865	87	
1831	1043		1906	4509	
1831	4655				

Je pochopitelné, že od data výroby papíru do chvíle vzniku rukopisu mohla uplynout různě dlouhá doba. Ruští filigranologové se touto otázkou zabývali a zjistili, že u tištěných knih je v 88,3% případů stáří papíru (tzv. *залежность бумаги*) v rozmezí 0–3 let od roku výroby, případně 78,8% v rozmezí 0–2 roky od data výroby (Клепиков 1959: 33; v potaz brali příklady vodoznaků obsahujících vročení). Pro rukopisné dokumenty uvádí Klepikov, že v 77,5% případů je odstup datovaného rukopisu od data výroby papíru v rozmezí 0–4 roky. Bogdanov (1999: 124–133) shromáždil údaje o odstupech mezi vznikem a využitím papíru od různých badatelů. Jako obvyklý odstup považují badatelé období 5 let ± 2 roky, pro střední období se údaje různí od 10 do 15 let. Za maximální odstup se považuje 30 let. Pro období 18. a 19. století Bogdanov stanovil, že ve 92,2%

případů se papír spotřeboval do 5 let, v 5,9% případů do 6–10 let jen v 1,4% případů do 11–15 let. Pro 16.–17. století, které bychom snad mohli lépe přirovnat pozdější situaci v Mongolsku, udává 68,7% případů s odstupem 1–5 let, 16,5% případů s odstupem 6–10 let a 9,2% případů s odstupem 11–15 let.⁴³

Ruský obchod v Mongolsku nebyl v 1. pol. 19. století ve srovnání s čínským obchodem příliš rozvinut. Až do 60. let 19. století byl ruský obchodní styk omezen na zprostředkovatelskou výměnu zboží mongolskými pohraničními strážními jednotkami *charúly*.⁴⁴ Papír zůstával na mongolském venkově vždy poměrně vzácným artiklem a ruský papír se navíc nepoužíval ani v kancelářích místní správy. Musíme proto počítat s relativně delšími možnými prodlevami mezi dobou výroby papíru a dobou vzniku konkrétního rukopisu. Přesto není pravděpodobné, že by se ve většině případů jednalo o dobu delší dvou desetiletí. K tomu, jak dlouhé prodlevy mezi výrobou a použitím papíru nastávaly, částečně poukazují rukopisy, v nichž je použito zároveň papíru různého data výroby. Jedná se o následující rukopisy v Sazykinově katalogu, které ukazují, že rozmezí dat výroby papíru nepřekračovalo jedno desetiletí:

1786, 1790	(č. 2443)	4
1793, 1800	(č. 2805)	7
1801, 1802	(č. 5036)	1
1803, 1804	(č. 4068)	1
1812, 1820	(č. 2895)	8

Vzhledem k velkému rozsahu sbírek Institutu orientalistiky Ruské akademie věd a ke skutečnosti, že většina mongolských rukopisů v nich obsažených pochází z oblasti Severního Mongolska, lze považovat statistiku na základě této sbírky byť za dílčí, ale přesto přesvědčivou. Ukazuje, že ručně čerpaný ruský papír byl v Mongolsku znám již v době před vydáním nařízení Kateřiny II. o povinné dataci vodoznaků v roce 1778. Protože však většina rukopisů na ruském ručním papíře obsahuje alespoň nezřetelný otisk vodoznaku a také paleografické charakteristiky písma na nedatovaném ruském ručním papíře se neliší od rukopisů s datovanými vodoznaky z období let 1779–1850, nepředpokládám, že by byl ruský ruční papír před rokem 1780 v Chalše příliš rozšířen. Lze tudíž konstatovat, že ruský ruční papír se v Severním Mongolsku začal častěji používat pro soukromé psaní od osmdesátých let 18. století a zůstal v běžném používání do poloviny (nebo krátce přes polovinu) 19. století.

Při rozdělení standardního listu ručně čerpaného papíru na dvě poloviny (formát *in folio*) se v levé polovině nachází vlastní filigrán, v pravé polovině listu tzv. *kontramarka*. Mongolský „sútrový“ formát *pothi* obvykle vyžadoval rozstřížení archu papíru na úzké podlouhlé pásy, proto jen zřídka máme v mongolských rukopisech dochován celý vodoznak nebo celý letopočet v úplnosti na jediném listě rukopisu. Letopočty (*белые даты*) obvykle nacházíme rozstřížené na dvě poloviny, např. 17–90, 18–32 apod. Ne vždy je vodoznak s letopočtem v daném rukopisu obsažen a často není dobře čitelný, ať již vlivem horší kvality papíru, hustoty rukopisného písma jej zakrývajícího nebo nedostatku vodítek pro správnou orientaci papíru. Nezřídka je možné identifikovat například jen polovinu letopočtu např. 17 .., 18 .. apod. Vzhledem k tomu, že období datovaných vodoznaků nepřekračuje sto let, k určení letopočtu plně postačí druhá polovina letopočtu (např. 32 musí odpovídat roku 1832). Je však třeba dávat pozor na grafický vzhled číslic a nezaměnit zkratku slova *zod*, případně *zoda* za číslici. „Bílé datum“ na papíře ruské výroby označuje vždy rok výroby (zatímco u evropského ručně čerpaného papíru často rok založení papírny, rok získání privilegií apod.). Někdy docházelo k nepatrnému predatování papíru (papír byl vyráběn do zásoby s pozdějším rokem výroby, aby nedošlo ke snižování jeho ceny v případě delší doby odbytu).⁴⁵ Při dataci mongolských rukopisů však počítáme spíše v řádu desetiletí, takže na tuto okolnost není třeba brát zřetel.

Ve sbírce rukopisů používané pro tuto studii nalézáme celou řadu rukopisů na ruském ručním

⁴³ Сиренов 2006: 43–44 uvádí příklady pro 16. století a počítá s nejdelším pravděpodobným odstupem od data výroby k použití papíru v délce 15 let.

⁴⁴ Боголепов – Соколов 1911.

⁴⁵ Сиренов 2006: 39.

papíře se zbytky vodoznaků, z nichž však jen menší část poskytuje dostatečně čitelné letopočty. Jedná se o následující rukopisy, které řadím chronologicky podle data vodoznaku:

1779; 1780	Mong. B 35
1790	Mong. B 69/3 (rkp. v <i>todu bičig</i>)
1791	Mong. B 70 (rkp. v <i>todu bičig</i>)
1798	Mong. B 71/1 (rkp. v <i>todu bičig</i>)
1799	Mong. D 226
1806; 1807	Mong. B 73
1809	Mong. D 177
1809 (zelený papír)	Mong. B 65-2
1813	Mong. B 64
1814	Mong. B 50-13
1822	Mong. B 26/1 (rkp. v <i>todu bičig</i>)
1823	Mong. B 18/5
1824	Mong. D 258
1828 (zelený papír)	Mong. B 32
1829, 1830	Mong. D 232
1832	Mong. A 25
1832	Mong. B 69/2 (rkp. v <i>todu bičig</i>)
1832; 1833	Mong. B 63
1833 (?)	Mong. D 22
1838	Mong. B 25
184[.] (nejasná číslice)	Mong. B 21
1843	Mong. D 241
1852	Mong. D 46

Jakkoli je zastoupených dat málo, je jasně vidět, že rovnoměrně a přesně pokrývají časové rozmezí prezentované datovanými vodoznaky v petrohradských sbírkách. Vzhledem k tomu je možné také rukopisy na nedatovaném papíře ruské ruční výroby s vysokou pravděpodobností klást do uvedeného období osmdesátých let 18. století až poloviny 19. století.

V případě přítomnosti „bílého data“ je datace výroby papíru evidentní, avšak ve výjimečných případech, kdy máme možnost dostatečně jasně identifikovat textovou nebo obrazovou část filigránu, resp. kontramarky, je možné určit přesného výrobce papíru a v literatuře dohledat přibližnou dataci. Na tomto místě uvedu čtyři vzorové příklady.

1.5.4.1. Mong. B 45/10⁴⁶

V rukopise nacházíme následující filigrán sestávající z dvojic písmen СТ ФМ v jednoduchém ornamentálním obroubení. Tento filigrán odpovídá následujícímu vodoznaku v Klepikově katalogu (Klepikov 1978: 46 (№ 744), pozn. na str. 82/437):

levá strana	pravá strana
СТ в <i>фиг. рамке</i>	ФМ в <i>фиг. рамке</i>

Klepikov v poznámce identifikuje iniciály jako „Сибирь Тобольская Фабрика Медведевых“.

V katalogu Jesipové, která pro toboľské papírny uvádí celkem 13 podtypů filigránů, odpovídá našemu vodoznaku přesně № 230:

СТ (в картуше)	ФМ (в картуше)
----------------	----------------

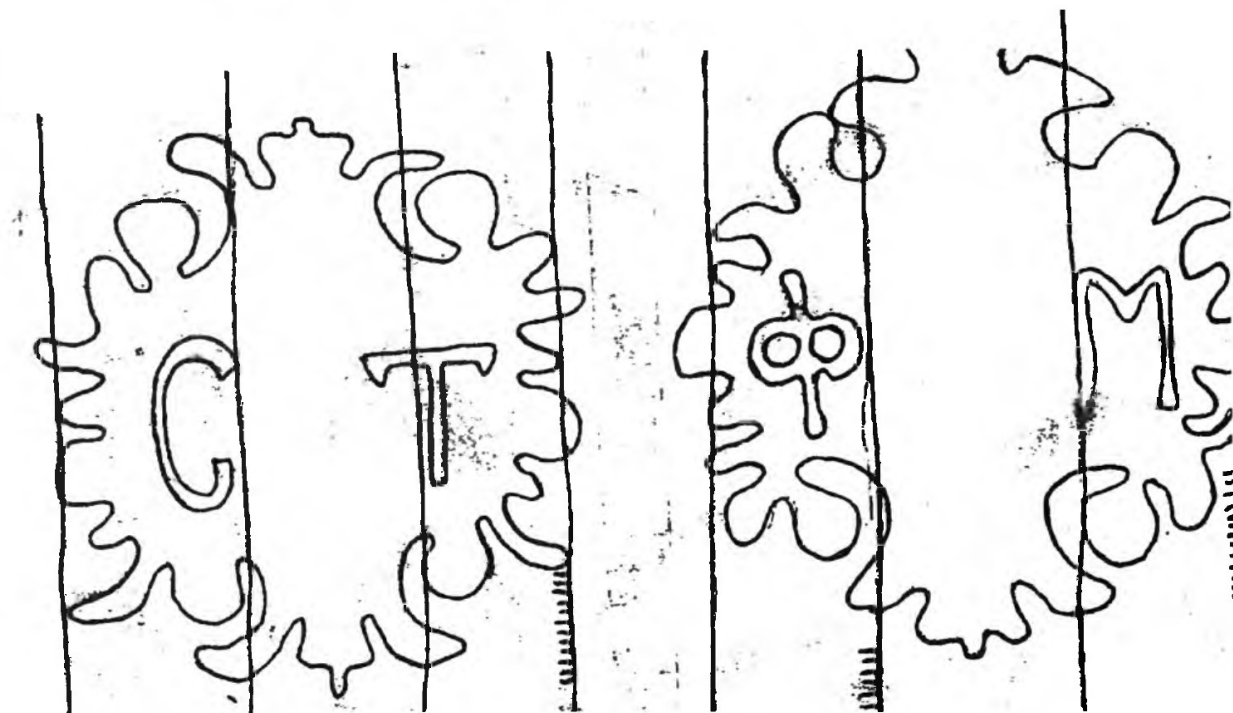
⁴⁶ *Mal-un dom-un bičig.*

Handwritten text in a cursive script, likely a medieval manuscript. The text is arranged in several lines, with some characters appearing to be decorated or marked with small red dots. The script is dense and difficult to decipher without specialized knowledge of the language.

Handwritten text in a cursive script, similar to the first image. This section shows more of the text, with some lines appearing to be part of a larger block or section. The script is consistent with the previous image, showing a high degree of fluidity and connection between letters.

Handwritten text in a cursive script, arranged in a grid-like structure. The text is organized into columns and rows, with red lines forming a grid. This suggests a structured layout, possibly for a list or a table of contents. The script is consistent with the previous images, showing a high degree of fluidity and connection between letters.

Jesipova nalezla na papíře s tímto filigránem napsané dokumenty s datacemi z let 1754 (1x), 1759-1765 (9x), 1774 (2x), 1781 (1x), ve všech případech bez vnošení filigránu (*белая дата*), tj. papír byl vyroben nejpozději v roce 1780 (od roku 1781 se vnošení začíná vyskytovat u filigránu nového majitele papírny, Vasilije Jakovleviče Kornileva (Есипова № 234, ТФ ВК год).

Rodinu Medveděvů přivedl do Tobol'sku mečíř Varfoloměj Ivanovič Medveděv (1666–1747). Všichni jeho synové se stali významnými kupci a zakladateli manufaktur. Nejvýznamnější z nich, Ivan Varfolomějevič, ve 40. letech 18. století díky dobrým vztahům se sibiřským gubernátorem A. M. Sucharevem založil papírnu na řece Suklemě 16 km od Tobol'sku. První produkci získali v roce 1744.⁴⁷ Jednalo se o první papírnu na Sibíři vůbec.⁴⁸ Medveděvovi se účastnili i ruského obchodu s Čínou, díky čemuž se mohl jejich papír dostat i do severního Mongolska, ačkoli továrna v roce 1763 produkovala jen 2 procenta veškerého ruského papíru. Na kvalitu papíru ruské úřady přísně dohlížely. Další papírna v okolí Tobol'sku byla otevřena teprve v roce 1761 Osipem Konovalem pod Turinskem. (V roce 1775 ji jeho dědicové prodali Maksimu Pochodjašinovi.) Papírnu řídili až do své smrti Ivan Varfolomějevič (1703–1747) a jeho starší bratr Jevsej Varfolomějevič (1713–1763). V roce 1778 dědicové, Jevsejovi synové Jefim a Fědor, prodali svou polovinu příbuznému, tobol'skému kupci Vasiliji Jakovleviči Kornilevovi, jenž výrobu dále rozšiřoval.⁴⁹

Papírna Medveděvů prožívala své nejlepší období v 50. a 60. letech 18. století. Nejvíce dokumentů na papíře uvedeného filigránu bylo napsáno v první polovině 60. let 18. století, v témž období se vyskytují i variantní filigrány téhož textu (СТ ФМ bez ornamentů № 233, СТ ФМ № 231, 232). Od druhé poloviny 60. let 18. století přibližně do roku 1778 začíná převažovat filigrán № 229: СТФ (лигатура) ВМ. Papír rukopisu byl tudíž s největší pravděpodobností vyroben v desetiletí 1755–1765, krajní data jsou snad 1744–1765 (či spíše 1763 – datum úmrtí Jevseje Varfolomějeviče

⁴⁷ Povolení založit papírnu udělilo petrohradské Manufaktur-kollegium všem třem bratrům: Jevseji, Antonu a Ivanovi Medveděvům 14. 7. 1744. *Бумажная фабрика близ Тобольска*. Podle: *Тобольский хронограф*. Омск: Омское книжное издательство, 1993 г. <http://rodnaya-storona.ru/node/57> (navštíveno 15. 12. 2016).

⁴⁸ От мелкого производства к мануфактуре. In: *Промышленность Сибири XVIII-XIX*. <http://istory-tyumen.narod.ru/manyfac.html> (navštíveno 15. 12. 2016).

⁴⁹ А. А. Жиров. *Писчебумажное производство в Сибири*. <http://museum.omскеcom.ru/ogik/Izvestiya7/Girov.html> (navštíveno 15. 12. 2016). - ОБРАБАТЫВАЮЩАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В НАШЕМ КРАЕ В XVIII в. / Выработка писчей бумаги в Западной Сибири. In: Софронов, Вячеслав. 2011. *Откуда земля сибирская пошла*. Тобольск. <http://siberia.ucoz.com/Chapt15.htm> (navštíveno 15. 12. 2016).

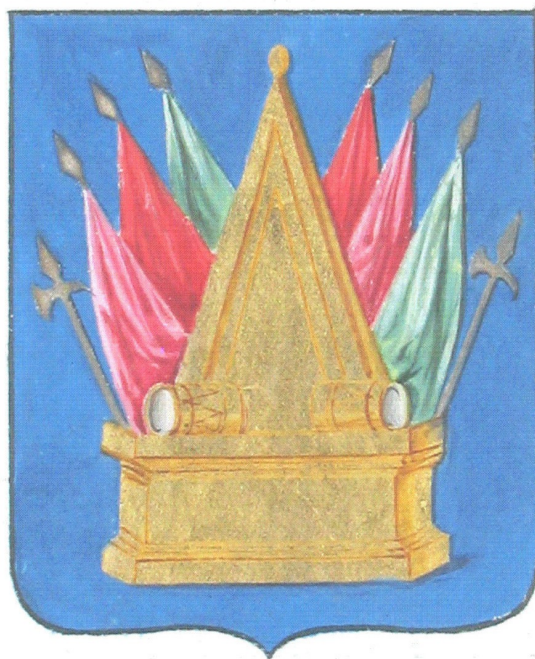
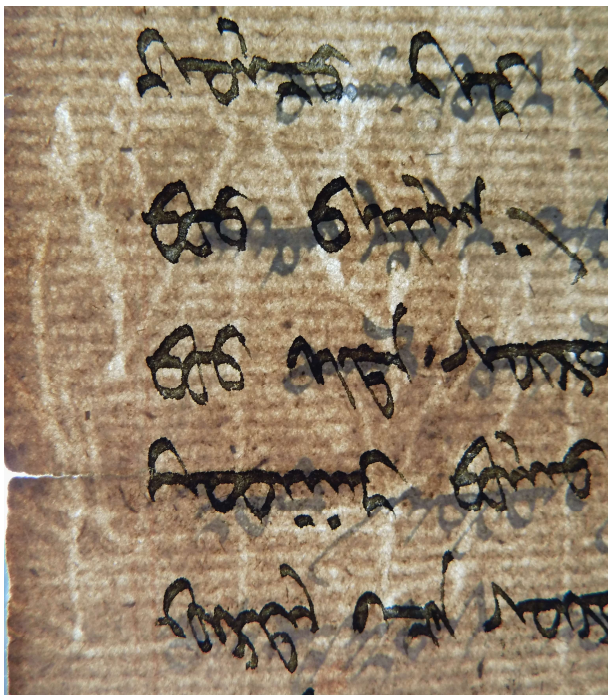
Medveděva. Rukopis sám pravděpodobně pochází z 60.–70. let 18. stol.

1.5.4.2. Mong. B 10⁵⁰

Struktura papíru neposkytuje příliš mnoho jasně viditelných příkladů částí filigránu. Na několika místech však můžeme identifikovat následující text:

ТФ (nebo zrcadlově: ФТ) s číslicí 1 přibližně pod písmenem КАГ.

82[+ jedna nečitelná číslice, snad 3 a 4 na fol. 1 a 8]

Z dostupných publikací o ruských filigránech uvádí pouze Klerikov (Клепиков 1978: 59 (№ 1001), pozn. na str. 83/579) příklad filigránu odpovídající viditelným znakům v tomto rukopise.

pyramida s prapory

levá strana pravá strana

ФТК АГД

xxxx [rok]

Podle Klerikovy poznámky označují iniciály ФТК АГД: „Фабрика Тобольского купца Алексея Григорьевича Дьяконова“.

Nepříliš zřetelná obrazová část vodoznaku skutečně odpovídá městskému znaku Tobol'ska zavedenému v roce 1785.⁵¹

Aleksej Grigorjevič Ďjakonov koupil v roce 1802 toboľskou papírnu od Marfy Ivanovny, vdovy papírníka Vasilije Jakovljeviče Korniljeva a žil s jistotou ještě ve 20. letech 19. století.⁵² Rodina Ďjakonova držela papírnu až do 1861, ale v polovině století omezila výrobu na papír nižší kvality – čajový a balicí papír.

Rukopis pochází pravděpodobně z 20.-30. let 19. století.

⁵⁰ *Qatuy-un tusa udq-a-yi quriyaysan nayan tülkegür neretü sudur oruşıba.*

⁵¹ <http://www.heraldicum.ru/russia/subjects/towns/tobolsk.htm> (navštíveno 15. 12. 2016).

⁵² *Культурное наследие Сибири* 2008: 177.

1.5.4.3. Mong. B 42⁵³

Na papíře je na několika místech zřetelně vidět opakující se literní filigrán složený ze dvou ligatur:

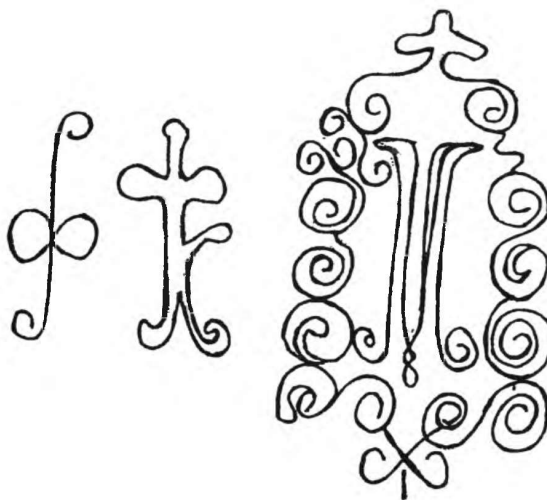
РФ ФК

Je možné si povšimnout, že tvary ligatur jsou na některých vzorcích mírně rozdílné.

Podle Клепикова (Клепиков 1978: 44 (№ 702, 703), pozn. na str. 81/415) jsou tyto iniciály identifikovány: Русская Фабрика Федора Колесова.

Jesipova (Есипова 2005: 100–102) uvádí pro papírnu Fědora Kolesova na řece Těrminka celkem šest podtypů filigránů, z nichž většina obsahuje ligatury РФ ФК. Jeden druh filigránu (№ 135, ВМ МК „Вологодская/Вельская мануфактура Матвея Колесова“ již pochází z doby syna Fědora Matvějeviče Kolesova, Matvěje Fědoroviče Kolesova; srov. Клепиков 1978 140/№ 82) a je již přirozeně doprovázen vřočením. U filigránů s iniciálami РФ ФК

uvádí Jesipova dokumenty datované roky 1770–1798, přičemž největší zastoupení mají 70. léta 80. století, méně časté jsou dokumenty z 80. let, u nichž se začínají objevovat i vřočení v rámci filigránu (1782, 1783, 1785, 1788).

Někdy bývá literní filigrán РФ ФК doprovázen kurzívním písmenem М uprostřed ornamentálního vzoru, jež Jesipova pojmenovává jako strom (*дерево*). Tento podtyp filigránu № 140 je u Jesipové doložen u dokumentu z r. 1773 (1x), z r. 1774 (1x), z r. 1775 (1x), z r. 1776 (7x), z r. 1779 (1x), z r. 1781 (2x) a jedním výskytem v letech 1783 a 1789. Vzhledem k tomu, že u dokumentů z 80. let nebylo doplněno vřočení filigránu, lze předpokládat, že se již jednalo o využití starších zásob papíru ze 70. let.

⁵³ Viz rukopis v analytické části práce 2.5.1.1.

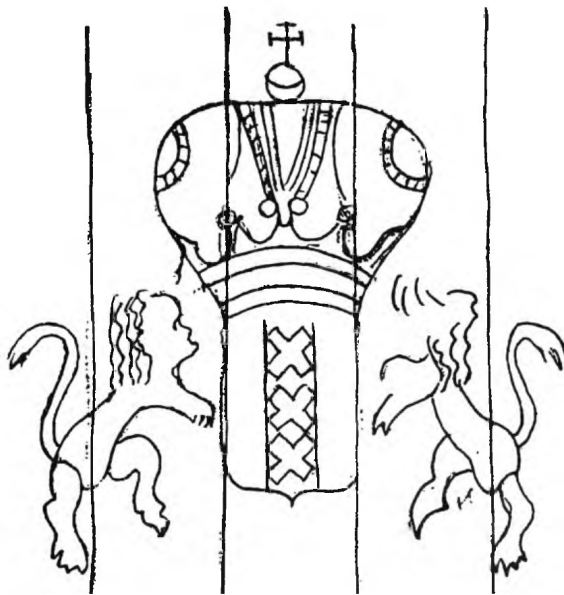
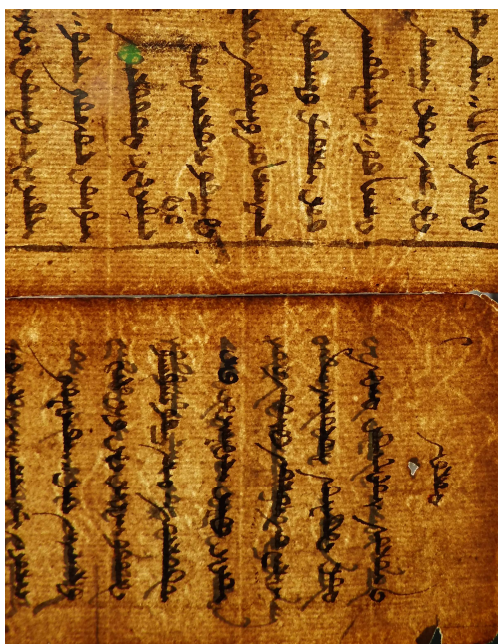
Fědor Matvějevič Kolesov (asi 1721–1789), měšťan města Vologdy, provozoval na řece Těrmenga (Vol'skij ujezd) papírnu v letech 1767–1785. V roce 1785 byla papírna prodána jeho synu Matvěji Fědoroviči Kolesovu (40. léta 18. stol.–1795), který papírnu uváděnou v Věľském ujezdě provozoval do roku 1792.⁵⁴

Celkově lze říci, že hlavní rozkvět papírna Fědora Kolesova zažívala v 70. letech 18. století. S uvážením okolnosti, že nikde v rukopise nenacházíme vročení filigránu (tzv. *белая дама*), jejichž užívání bylo oficiálně předepsáno v roce 1778 a zaváděno do plošné praxe snad v nejbližších následujících letech, můžeme předpokládat, že papír rukopisu byl vyroben nejpravděpodobněji v 70. letech 18. století, krajními daty jsou 1767–1785. **Vznik rukopisu tedy můžeme klást s největší pravděpodobností do posledních dvou desetiletí 18. století nebo do období kolem roku 1800.**

1.5.4.4. Mong. D 234

Velmi drobný rukopis (14,2 x 6,6 cm, 5 fol.)⁵⁵ obsahuje relativně dobře patrný filigrán zvaný v ruské literatuře *Герб Амстердама* (Znak města Amsterdamu) s písmeny AG. Tento filigrán se objevuje na papíře nejen holandské provenience, protože kvalita papíru původních uživatelů tohoto filigránu byla ve své době vysoce ceněna a napodobována. V ruské oblasti je filigrán Znak města Amsterdamu také široce zastoupen a označuje zpravidla papír neruského, západoevropského původu. Podle Jesipové (Есипова 2005) se tento filigrán objevuje v úředních dokumentech v sibiřských kancelářích od 80. let 17. století nejpozději přibližně do roku 1750. Tento filigrán má velké množství variant. Obrazová část je doprovázena latinkovým textem povahy iniciál. Stav filigránu v tomto rukopise neumožňuje ztotožnit jeho přesný tvar s tvary filigránů uvedených v dostupné ruské literatuře, nejbližší jsou filigrány č. 5 (dokument z r. 1700) a snad č. 59 (rok 1715; Есипова 2005).

Také paleografický rozbor písma umožňuje zařadit rukopis do 1. poloviny 18. století nebo třetí čtvrtiny 18. století.

⁵⁴ Козина, Г. Н. 1997. Вологодские купцы – фабриканты и заводчики (XVIII – начало XX века). <http://www.booksite.ru/fulltext/vol/ogd/atwo/5.htm>. In: *Вологда*. 1997. Краеведческий алманах, выпуск 2. Главный редактор М. А. Безнин. Вологда: Русь. <http://www.booksite.ru/fulltext/vol/ogd/atwo/> (navštíveno 10. 12. 2016). Údaje citačně podloženy archivními prameny. – Na internetu je zveřejněna i digitalizovaná verze a transkripce závěti Fědora Matvějeviče Kolesova (Государственный Архив Волгоградской области. Ф. 178. Оп. 10. Д. 715). <http://agewind.livejournal.com/1278.html> (navštíveno 12. 5. 2016).

⁵⁵ *Ende üküktüi čay-tur mayad kereg-tü ... yegüdkel-ün ubadis kemen: degere-ügei dandaris-un ayimay-un jirüken-i quriyaγsan.*

Při porovnávání obrazové části filigránu s ukázkami v albech filigránů je třeba mít na paměti, že dostupná alba zachycují jen část veškerých filigránů (25% podle Дадыкина 2006: 17). Ruští filigranologové definovali několik stupňů analogie filigránů: totožnost, shoda, podobnost a blízkost. Sirenov (Сиренов 2006: 40) upozorňuje, že nález zcela totožných filigránů je velmi vzácný případ, protože síto k čerpání papírové hmoty obsahující filigrán z mosazných drátků sloužilo obvykle jen dva roky. Vzor z drátků se také v průběhu výroby postupně deformoval.

Kromě porovnávání filigránu doporučují filigranologové všimnout si také sítě horizontálních a vertikálních linií, které na papíře zanechává síto na čerpání papírové hmoty. Rozlišují se husté drobnější linky nazývané francouzsky *vergeures*, které jsou spojené k nim kolmo orientovanými liniemi tzv. řetízku *chainettes*, které byly upevněny na tzv. *pontuseaux*, které samy o sobě nezanechávají filigránovou stopu, mohou se však na papíře projevit v podobě tzv. stínu nejčastěji v okolí *chainettes*. Jednotlivé druhy papíru se podle doby výroby a výrobce mohou lišit v rozestupech a způsobu uspořádání *vergeures* a *chainettes*.⁵⁶ Dostupné katalogy ruských filigránů však rozestupy těchto linek většinou neuvádějí.

V analytické části práce zařazují některé rukopisy na ruském papíře ruční výroby již do 2. poloviny 18. století. Dále zařazují samostatnou kategorii rukopisů odpovídající stylu typickému pro období kolem roku 1800, respektive pro první čtvrtinu 19. století. Ve skupině profesionálních rukopisů tomuto období odpovídá velmi těžké písmo s typickými tlustými, výrazně stínovanými tahy (s pravidelně se střídající šířkou tahů). Ve skupině méně profesionálních rukopisů převládá kurzivní písmo s dynamickými zakulacenými oblými tahy s výraznějším stínováním.

Vlastní skupinu rukopisů z 1. poloviny 19. století dělím na profesionální, poloprofesionální a neprofesionální. Profesionální rukopisy z tohoto období se již velmi vzdálily elegantní kaligrafické monastické unciále a odrážejí úpadek mongolozajazyčného písennictví v klášterním prostředí i obecnou tendenci ke kurzivním stylům. Zvláštní postavení má „vrcholná standardní minuskula“, již označuji písmo na pohled obdobné „monastické minuskuli“ 17. století, avšak s plně standardizovanými tahy a tvary písmen.

Ukázky rukopisů s datovanými filigrány ruského ručního papíru (mimo ukázky analytické části):

Ojedinelým příkladem z této skupiny je rukopis na ruském ručním papíře s vodoznakem z roku 1838, který v kolofonu obsahuje dataci dokončení opisu *ere ulayan modun mören* (správně *morin jil ... tegüsbe* („dokončeno v mužském roce červeného dřeva a koně“), s ohledem na rok výroby papíru se jedná o rok 1846.⁵⁷ *Qutuy-tu yekede tonilyači jüg-üd-tur delgeregsen yasiyudan gemsiküi-ber kilinčes-i arilyağad burqan bolyan bütügeküy-e teyin böged jokiyaysan neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 25; Ukázka č. 5).

Šara jambalyin ubasang (vodoznak 1799; Mong. D 226; Ukázka č. 6)

Galun takily-a yeke kölgen sudur orusiba (vodoznak 1809; Mong. D 177; Ukázka č. 7)

Temegen-ü ɣal-un sudur orusibai (vodoznak 1814; Mong. B 50/13; Ukázka č. 8)

Arban burqan-u jarliɣ-un sudur (vodoznak 1823; Mong. B 18/5; Ukázka č. 9)

Naiman sayudal orusiɣulba (vodoznak 1824; Mong. D 258; Ukázka č. 10)

Subud erike neretü kemegdekü sudur orusibai (vodoznak 1829, 1830; Mong. D 232; Ukázka č. 11)

Věštecká příručka k analýze příčin nemocí a dalších neštěstí (vodoznak 1843; Mong. D 241; Ukázka č. 12)

Modlitba *Ganggi lodai sudur orusibai*: [tib. *gang gi blo gros*]⁵⁸ (v tibetštině zapsané mongolským

⁵⁶ <http://www.moulinduverger.com/papier-main/lexique-pontuseaux.php>, <http://www.moulinduverger.com/papier-main/lexique-vergeure.php> (navštíveno 12. 12. 2016). V ruské literatuře se používá pojmu *вержеры* a *понтюзю* (ve smyslu *chainettes*).

⁵⁷ K barvě *ulayan* se nemůže pojit *machbod* dřevo, ale jen *machbod* oheň. *Ere modun morin jil* připadal v tomto období na rok 1834, tedy krátce před rok výroby papíru. Pozdější datace do roku 1894 je krajně nepravděpodobná, protože papír se obvykle neuchovával nepopsaný po tak dlouhou dobu (jedná se o značně rozsáhlý rukopis, který nemohl být napsán na náhodném zbytku papíru).

⁵⁸ Jedná se o jeden ze základních liturgických textů známých pod tibetským názvem *Ye shes yon tan bzang po'i bstod*

písmem; vodoznak 1852; Mong. D 46; Ukázka č. 13)

1.5.5. Období 2. pol. 19. století (rkp. na ruském papíře strojové výroby)

Krátce po polovině 19. století pronikl do Severního Mongolska ruský papír moderní strojové výroby – tedy papíru běžně známého druhu bez opticky patrné struktury.⁵⁹ U tohoto typu papíru postrádáme přesné vodítko k dataci výroby, jaké poskytovaly vodoznaky u ruského ručního papíru. Často se setkáme s vyraženými slepotiskovými firemními značkami jednotlivých továren (*штемпель*), ale ty k přesnějšímu určení doby výroby přispívají jen velmi orientačně, protože neobsahují datum výroby papíru jako ruský ruční papír. U rukopisů z poloviny 19. století se setkáváme se smíšeným zastoupením papíru v rámci rukopisu – část textu je napsána na starším ručním papíře a část na novějším papíře strojové výroby, případně se mísí ruský papír strojové výroby se slepovaným čínským papírem.

Razítka – štempley na papíře se v Rusku začaly používat od roku 1828, v módě byly především v období 40.–80. let 19. století, všeobecného rozšíření došly od 60. let 19. stol.⁶⁰ Ke konci 19. století se částečně navrátila móda filigránů, avšak razítka se běžně používala až do roku 1917 a lokálně i v prvních letech sovětského období.⁶¹

Strojová výroba papíru, v Evropě známá od roku 1799 (stroj na nepřetržitou výrobu papíru Louis-Nicolase Roberta), začala do Ruska pronikat od třicátých let 19. století. V roce 1817 začala pracovat jako první papírna založená na nepřetržitém rozlévání papírové hmoty petrohradská papírna (Петрографская бумажная фабрика). Jedním z největších výrobců papíru v Rusku druhé poloviny 19. století byla továrna A. S. Sumkina a jeho dědiců v Laľsku, jejíž papír patřil na přelomu 19. a 20. století v Mongolsku k nejrozšířenějším.⁶² Továrnu v roce 1829 založil Štěpan Seměnovič Sumkin (1770–1839) ještě jako továrnu na ruční výrobu papíru. V roce 1839 převzal továrnu jeho syn Aleksej Štěpanovič Sumkin (1802–1867), který v roce 1854 začal se zaváděním strojové výroby, kterou zahájil pravděpodobně v roce 1857 (v hlavní továrně ve vesnici Afamovo u Laľsku). I přes rychlý nárůst strojové výroby papíru se i Sumkinova továrna v menší míře nadále věnovala i výrobě ručního papíru (část továrny ve vesnici Baťjuchino). Ještě v roce 1862 vyrábělo papír strojovým způsobem jen 54 ze 165 papíren v celém Rusku. Po smrti A. S. Sumkina (1867) přešla papírna do vlastnictví jeho dědice, zetě Jegora Sergejeviče Šestakova (1820–1877), a po jeho smrti dále do rukou jeho dětí Innokentije Jegoroviče Šestakova a Jekateriny Jegorovny Šestakovoj, která se vdala za zkušeného mistra papírníka S. M. Prjanišnikova (1837–1912).⁶³

Psací papír strojové výroby 19. století se snadno rozliší od ručního svým hladkým povrchem, díky němuž v Chalše snadno vytlačil při přípravě knih ve formátu *pothi* tradiční pracný způsob lepení a vyhlazování čínského papíru *muutuu*. K jeho nevýhodám patří především značná křehkost. Místo výroby bývá označováno pomocí slepotiskových razítek (*штемпель*). K nejčastějším patří razítko s opisem „Фабрика наслѣдниковъ Сумкина“, které továrna začala používat po smrti A. S. Sumkina v roce 1867 a používala jej až do roku 1917.⁶⁴

pa bzhugs so nebo podle svého incipitu *Bla ma dang mgon po 'jam pa'i dbyangs la phyag 'tsha lo*. Např. Соронзонболд (s. d.): 17.

⁵⁹ Přechodným typem papíru byl tzv. strukturovaný papír (*структурированная бумага*) ve druhé čtvrtině 19. století, který se při prosvícení jeví jako síť drobných temných a světlých teček. Дадыкин 2006: 36.

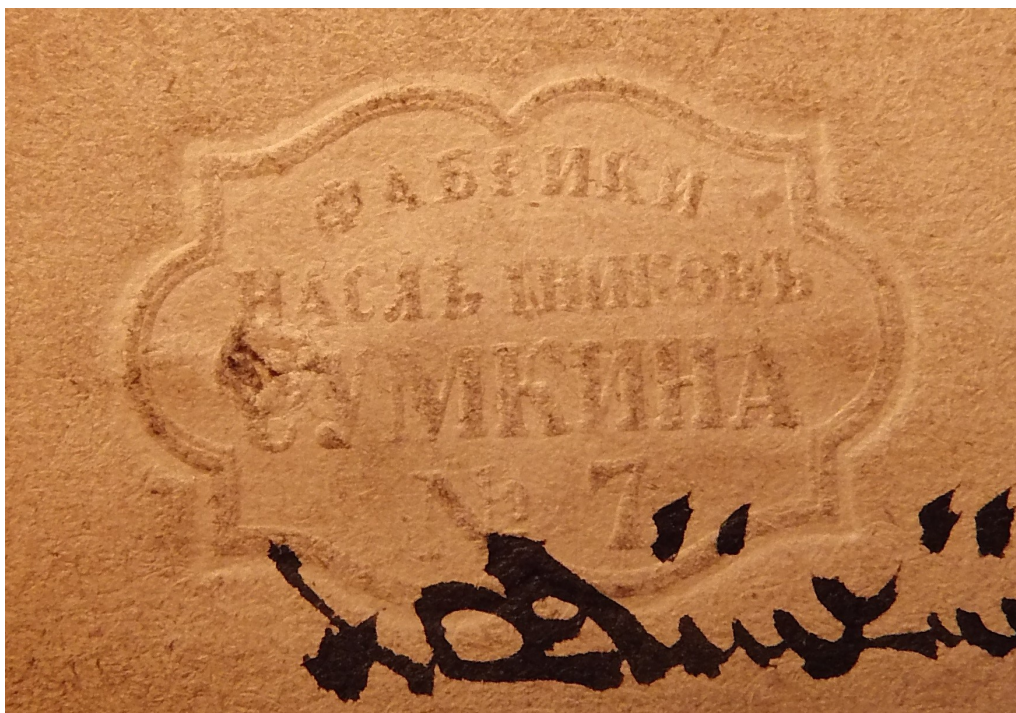
⁶⁰ Дадыкин 2006: 36.

⁶¹ Сиренов 2006: 48–50.

⁶² Razítko *Фабрика наслѣдниковъ Сумкина* (společně s razítkem *Фабрики Платунова*) uvádí Helman-Wažny 2014: 36–37 jako nejčastější také u tibetských knih, bezpochyby původem z mongolské oblasti.

⁶³ Чебыкина, Г. Н., *Лальская писчебумажная фабрика Сумкиных (страницы истории)*: <http://www.booksite.ru/fulltext/vel/iky/ust/yug/two/6.htm> (navštíveno 10. 12. 2014). Shodné informace také v článku Страздынь Ю.Ф., *Лальск и Лальская бумажная фабрика* http://podosinovets.ru/life_of_the_region/muzey/568-lalsk-i-lalskaja-bumazhnaja-fabrika..html (navštíveno 10. 12. 2014). Dále Клепиков 1959: 109. Papírna byla zestátněna sovětskou vládou v roce 1918 a tento rok může sloužit i jako *terminus ante quem* pro papír s razítkem *Фабрика наслѣдниковъ Сумкина* v mongolských rukopisech.

⁶⁴ Seznam slepotiskových razítek na papíře ruské výroby viz Клепиков 1959: 100–110.

Ze sledované skupiny rukopisů byly dosud ve faksimili publikovány rukopisy např. kroniky *Erdeni-yin tobči* z ajmagu Chentej (Chiodo 1996) a proroctví *Čilayun-u bičig* (Lubsangdorji – Vacek 1997).

Mongolských rukopisů na papíře mechanické výroby je i v českých sbírkách velké množství. Jako příklad uvedu rukopis Mong. B 27, napsaný na papíře z továrny P. B. Sergejeva v Penze, a který je v kolofonu přesně datován do roku 1867 (*Dayičing ulusun brentü jasadči-yin jiryuduyar on-u qaburun dumda sar-a-yin sinin edür tegüsbei*:). Továrnu Sergejev založil v roce 1850 a do plného provozu vešla v roce 1852.⁶⁵ Rukopis je příkladem spíše profesionálního rukopisu s nestínovanými silnými tahy, mírným celkovým sklonem písma doleva dolů, s počínajícím vlivem písma psaného štětcem na duktus písma psaného perem, konsistentní úplnou diakritikou a dosud funkčně nerozlišenými písmeny *č/j* uprostřed slova a *j/y* na začátku slova. Zvláštní pozornost zasluhuje psaní diakritické tečky písmene *n* na konci slova následovaného odděleně psaným gen. sufixem *-u/ü*, přičemž tečka je umístěna až nad písmenem *u/ü*. Tento jev je běžný v písmu psaném štětcem od poloviny 19. století. (Ukázka č. 14).

⁶⁵ Семейное дело российского масштаба. История писчебумажной фабрики П.Б. Сергеева в Пензе. http://old-stationery.kanzoboz.ru/news/view_65/ (23. 2. 2019).

Zvláštní kategorii mezi rukopisy psanými perem na papíře ruské mechanické výroby druhé poloviny 19. a počátku 20. století představují rukopisy psané evropským typem pera v burjatském stylu. Ten se vyznačuje tendencí ke kurzivě či zběžnému stylu, čemuž odpovídá i podoba tahů, které jsou protažené a psané blízko sebe. Koncové tahy (*segül, čačuly-a, numu*) jsou výrazně protažené a někdy zakončené ozdobným zatočením. *Keztege d* bývá na rozdíl od chalchského stylu 19. století psáno jako smyčka pravotočivého průběhu, specifické je písmeno *m* na konci slova psané pomocí dvou jednoduchých opačně orientovaných a navzájem se protínajících půlkruhových tahů. Hlavním distinktivním znakem bývá užívání diakritiky (*qoyar čeg*) nad písmeny *q* a *k* (namísto *γ*), které je standardní v burjatských xylografech. Ne vždy je ale tento způsob diakritiky dodržen, např. rkp. Mong. A 20/2b užívá chalchskou diakritiku. To naznačuje, že burjatský duktus byl užíván i v části Chalchy. (Jako ukázkou uvádím rukopis *Baryu-yin doramba blam-a-tan-u jokiyaysan barayan terigüten altan umdayan-i ergülge orušiba* obsahující texty krátkých modliteb k obětování vodky, mléka a čaje připisovaná bargskému *doorombo (mdo rams pa)* lamovi blíže neznámého jména. Rukopis je psán se smíšeným chalchsko-burjatským užitím diakritiky *qoyar čeg*. Mong. D 88, Ukázka č. 15.)

1.5.6. Období druhé poloviny 19. století – 1921 (rkp. psané štětcem)

Používání čínského štětce se v severomongolských oblastech rozšířilo v první polovině 18. století se vznikem nového administrativního zřízení zaváděného mandžuským dvorem. Zpočátku se však štětec používal téměř výhradně pro úřední potřebu – oficiální korespondenci a úřední záznamy. V kláštrech a tím spíše v soukromých, domácích podmínkách se nadále uplatňovalo dřevěné či rákosové/bambusové pero. K úplnému zdomácnění způsobu mandžuské správy v Mongolsku došlo ke konci 18. století. S tím souvisí i vznik prvních úředních škol na území Severního Mongolska (*Манжийн дарангуйлын үеийн монголын сургууль* 1965). Dochované archivní registry chošúnů z konce 18. století ukazují, že alespoň regionální písaři neměli bravurní ovládnutí štětce zvládnuto tak dobře, jako psaní pomocí bambusového, rákosového nebo dřevěného pera. S opravdu krasopisným písmem se setkáme jen v archivních fondech nejvyšších úřadů – ambanátů v *Yeke küriy-e (Ich Chüre)*, *Uliyasutai (Uliastaji)*, ajmačních úřadech apod.

S tím, jak se zvyšovala byrokratická kontrola obyvatelstva a rozšiřoval objem úřední registry, přestalo být používání štětce výhradou vyšších správních úřadů a jejich písařů a štětec pronikl i do soukromého prostředí. V našich sbírkách nacházíme několik drobnějších textů psaných štětcem na ruském ručním papíře, které je možné klást přibližně do první poloviny 19. století. Vzhledem k tomu, že se jedná o krasopisné texty zručných písařů, soudím, že je psali úřední školení písaři na soukromé zakázky – podobně, jako se ve všech dobách objednávalo opisování knih u mnichů. Rukopis Mong. B 9 (Popis ráje Sukhávatí) psaný štětcem na ruském papíře strojové výroby obsahuje výjimečně také podrobný kolofon uvádějící, že autorem rukopisu byl profesionální písař, který pravidelně sloužil v chošúnním úřadě. V průběhu první poloviny 19. století se společně s prudkým rozvojem čínského obchodu v Severním Mongolsku evidentně zlepšily dodávky obyčejného čínského psacího papíru mongolsky obecně zvaného *muutuu čayasu*.⁶⁶ Ke zdomácnění *muutuu čayasu* na stolech venkovských písmáků došlo však až ve druhé polovině 19. století, kdy v Severním Mongolsku zaujal čestné místo vedle ruského papíru. *Muutuu čayasu* byl běžně k dostání do počátku třicátých let 20. století, kdy se náhle vytrácí v souvislosti s útlumem čínského obchodu. Krátce nato se přestaly používat i čínské štětce a tuš. Zatímco štětcem se výjimečně psalo i na jiné druhy papíru než *muutuu čayasu*, na (neupravený) *muutuu čayasu* se psalo vždy výhradně štětcem.

Lze předpokládat, že *muutuu čayasu* pro soukromé použití pocházel z velké části z přebytků kanceláří regionální administrativy. Kanceláře kupovaly nebo dostávaly čínský papír v arších (mong. *am-a*, patrně překlad čínského numerativu *kou* 口). Přeložením a rozpůlením archu se získal půlarch (*tal-a am-a*), který se opět přeložil na polovinu, čímž se získal čtvercový formát, na nějž se z obou vnějších stran přeloženého listu psalo. Takto popsané listy se dodatečně svazovaly

⁶⁶ Z čínského *maotou zhi* 毛頭紙 doslova „papír s chlupatým okrajem“, pojmenovaný podle toho, že jeden okraj ručního papíru má charakteristické „chlupaté“ zakončení z roztržených papírových vláken.

papírovým nebo koženým řemínkem, případně provázkem do podoby sešitu (*debter*). V úřední praxi se jednalo nejčastěji o kopiáře. Obvyklý chošunní kopiář se dělil na oddíly podle ročních období, které odpovídaly čtvrtletním směnám úředníků a písařů v chošunním úřadě (*tamy-a jisiy-a*). Každý oddíl obsahoval protokol přijaté pošty a hlášení (*olan yajar-ača tusiyaγsan iregsen bičig-üüdin edürün temdeg*), kopiář odeslané pošty (*qayuly-a dangse, qayulburi dangse*), tabulkový rozpis daňových a jiných povinností pro poddané chošunu a soupis nevyřešených či nedořešených záležitostí, které úředníci předávali otevřené svým nástupcům. Ve větších chošunech nebo v pozdější době se s nabývajícím objemem korespondence začaly protokoly, kopiáře a daňové rozpisy svazovat jako oddělené sešity. U největších úřadů se pro podobné písemnosti používalo namísto malého čtvercového formátu (1/4 archu) poloviny archu (*tal-a am-a*) buď s horizontální orientací (kopiáře správy kláštera Dolonnuur⁶⁷ nebo ve fondu Úřadu šandzdovy Dževdzundamba chutagty⁶⁸), nebo vertikální orientací (mandžuské kopiáře ambanátu v Yeke küriy-e (Ich Chüré)⁶⁹ nebo ve faksimili vydaný *Jasaytu qan ayimay-un čiqula kereg-ün dangse* 2002).

Pro soukromou potřebu preferovali písaři formáty menší. Převládá formát přeloženého čtvrtarchu (tedy 1/8 archu). Pro rozsáhlejší díla se používal čtvrtarchový formát. Půlarchové rukopisy jsou zcela výjimečné (v *Paleografické čítance* je zastoupen rukopis Mong. C 1). Sešitové knihy z *muutuu* papíru byly nejčastěji vázány v plátnem, vzácněji hedvábím potažených měkkých papírových deskách. U většiny rukopisů se však původní vazby nedochovaly a u lépe zachovaných rukopisů jsou nahrazeny moderními měkkými deskami, nejčastěji z kartonu.

Originály úřední korespondence se psaly na pásy z půlarchů *muutuu* papíru, které se podle potřeby slepovaly. Ještě před napsáním dokumentu se papír poskládal do podoby harmoniky (*nuyulburi*) např. s prostorem pro šest sloupců textu na jedné straně. V pozdější době zvláště u úředních dopisů od vyšších správních úřadů (ambanát, ministerstva) se *nuyulburi* vlepoval do předtištěné obálky, která obsahovala shrnutí záležitosti obsažené uvnitř dopisu a jména a podpisy příslušných úředníků (příkladem v *Paleografické čítance* je rukopis Mong. D 1).

Nejvíce v současnosti dochovaných rukopisů psaných štětcem na čínském *muutuu* papíře pochází z prvních dvou desetiletí 20. století. Papír *muutuu* je sice vysoce ohebný a nelámaný, při špatném fyzickém zacházení se však snadno trhá a bez podlepení kroučí, což velice ztěžuje reprodukování rukopisu. Rukopisy psané na papíře *muutuu* byly zpravidla vázány do sešitů (*debter*) tradiční čínské vazby (*xianzhuangshu* 線裝書) různých formátů, knihy v sůtrovém formátu jsou výjimečné (častější jsou skládané knihy *ebkemel nom*). Takto vázané knihy byly málo trvanlivé. Oproti velkým rukopisným sůtrám, které se více než k běžné četbě uchovávaly jako předměty uctívání, obsahovaly rukopisy na čínském papíře *muutuu* texty přitažlivého obsahu určeného k opakovanému čtení a předčítání. To je důvod, proč zachovaných rukopisů na *muutuu* papíře je nejvíce až z posledních desetiletí jeho používání (konec 19. a počátek 20. století).

Příklady tiskem vydaných rukopisů psaných štětcem na *muutuu* *čayasu* (19. a počátek 20. století): *Altan kürdün mingyan gegesütü bičig* (Heissig 1958); *Erdeni-yin erike* (sepsal Isibaldan 1835; Heissig 1961); *Bolur toli* (sepsal Jimbadorji 1834–1837; Heissig 1962); *Köke sudur „nova“* (*Injannasi's manuscript ...*, Gombojab Hangin 1978–1979) *Burqan sigemüni-yin gegegen-ü uridu-yin yučin dörben törül-ün čadiγ orusibai* (Бүрнээ 2008); *He wan yuwan-u bičig* (Содном 1969); rukopisy Injannasiho (Injannasi 2009, 2009a); *Jasaytu qan ayimay-un olan jasay-ud-un teüke basa olan örtege qarayul-un ner-e toy-a. basakü jasaytu qan nigen čay-yin yabiy-a jidkül. mön qosiyun-u er-e sumu-yin tögelegüür jüil-üd-i nigenqamtu tobkijuturyuba. (Ene nigen debter amui* 2008); *Erdeni Dosi-yin süm-e-yin köke debter* (dílo Čaγar gebsi Lubsangčültüma, edice Jigmidčirin 2012). Vývoj mongolského písma psaného štětcem v administrativních dokumentech je možné sledovat v edici mongolských archivních dokumentů týkajících se Tuvy od roku 1738 do roku 1944

⁶⁷ Fond M-166 (*Долнуурын сүмийн бүгд яам банди нарыг захирах газрын баримтын цуглуулга*) v Mongolském státním ústředním archivu.

⁶⁸ Fond M-85 (*Их шавийн Эрдэнэшанздовын яам*) tamtéž.

⁶⁹ Fond M-1 (*Хүрээний Манж сайдын яам*) tamtéž.

(Тувагийн түүхэнд холбогдох архивын баримтын эмхтгэл 2011–2014).

Ve Vnitřním Mongolsku se v poslední době vydávají rozsáhlé edice archivních fondů jednotlivých chošúnů. Na tomto místě uvádím stručné čínské bibliografické údaje k edicím, které jsou mi v době dokončení této knihy známy (řada dalších edic je údajně v tisku):

- [Výběr mongolsky psaných archivních dokumentů Alašanského Chošúdského chošunu z doby dynastie Qing] *Qingdai Alashan Heshuote qi menggu wen dang'an xuanbian* 清代阿拉善和硕特旗蒙古文档案选编, 2016. (国家清史编纂委员会·档案丛刊). 5 svazků. Neimenggu zizhiq Alashan zuoqi dang'an shizhiju 内蒙古自治区阿拉善左旗档案史志局. Guojia tushuguan chubanshe, Beijing.⁷⁰
- [Palácový archiv Levého charčinského chošunu] *Kalaqin zuoyi qi wangfu dang'an* 喀喇沁左翼旗王府档案, 2013. Kalaqin zuoyi mengguzu zizhixian dang'anju 喀喇沁左翼蒙古族自治县档案局. 10 svazků. Liaoning minzu chubanshe, Shenyang.
- [Výběr historických archivních dokumentů Ordoského středního chošunu pravého křídla] *Eerduosi youyi zhongqi menggu wen lishi dang'an xuanbian* 鄂尔多斯右翼中旗蒙古文历史档案选编, 2012. 12 svazků. Neimenggu wenhua chubanshe, Hailar. (Jedná se o historický region Отоγ.)
- [Archiv správního úřadu chošunu Džúngar (v Ordose)] *Zhungeer qi zhasake yamen dang'an* 准格尔旗扎萨克衙门档案. 42 svazků. Neimenggu keji chubanshe, Chifeng.
- [Historické materiály k protestantskému náboženství z Archivu správního úřadu chošunu Džúngar] *Zhungeer qi zhasake yamen dang'an jidu zongjiao shiliao* 准格尔旗扎萨克衙门档案基督宗教史料, 2011. Sodubilig 苏德毕力格 zhubian 主编. Guangxi shifan daxue chubanshe, Guilin.
- [Výběr z mongolsky psaných archivních dokumentů uchovaných v Archivu Tümedského levého chošunu] *Tumote zuoqi dang'an'guan cang qingdai mengguwen dang'an xuanbian* 土默特左旗档案馆藏清代蒙古文档案选编 *Tümed jegün qosiyun-u dangse ebkemel-ün sang-du qadayalaydayсан дайичинг гүрүн-ү үй-е-йин монгол дангсе ebkemel-ün songyumal*, 2013. 2 svazky. Neimenggu renmin chubanshe, Hohhot.
- Zvláštní postavení má mezi publikovanými archivy z Vnitřního Mongolska fond archivních pramenů tzv. Čingischánova mauzolea (edice: *Činggis qayan-u naiman čayan ordu-yin altan debter* 2010).

Styly písma psaného štětcem se v této práci blíže nezabývám.

1.5.7. Období Mongolské lidové republiky po zavedení cyrilice (1921–1941/45)

Ve třicátých letech 20. století se zastavil čínský obchod v Mongolsku a s ním i dodávky čínského papíru, psacích potřeb a také již dlouhou dobu slábnoucí přísun xylografických tisků z Pekingu a z Vnitřního Mongolska. Tento nedostatek nahradil papír a psací potřeby evropského typu ze Sovětského svazu. Podobně jako u ostatního zboží byly jejich dodávky zpočátku nedostačující a nenaplňovaly poptávku. Kvalitní papír, pera i inkoust se staly vzácností i na úřadech, zvláště v okrajových částech venkova. Oficiální písaři si po několik let museli vystačit s obyčejnou tužkou a úřední deníky jsou sešívány z papíru různého formátu.

V tomto období sledujeme rychlý úpadek vzhledu rukopisného mongolského písma v kancelářském prostředí i v psaní pro soukromou potřebu. Ústup od krasopisného stylu (*kičiyenggiü tig*), který byl ještě v období Autonomního Mongolska považován za vrchol písařské dovednosti, k rychlopisu a konceptní kurzivě se dále prohloubil ve třicátých letech. Odstranění starých vzdělaných elit ze státní správy i regionální administrativy v průběhu dvacátých let vedl k výraznému úpadku úrovně oficiálních písemností. S nahrazením štětce – spjatého s tradičními

⁷⁰ Zároveň byla vydána také samostatná edice mandžuských pramenů: *Qingdai Alashan Heshuote qi manwen dang'an xuanbian* 清代阿拉善和硕特旗满文档案选编 v 10 svazcích.

důrazy na krasopis v úředním styku – novými písařskými potřebami – evropským perem a tužkou – najednou padly všechny nároky na reprezentativní vzhled úředních písemností. Dokonce strategicky natolik závažné dokumenty jako archy sčítání lidu se psaly tužkou a jsou pro dnešní badatele jen stěží rozluštitelné. Roli štetce počátkem 20. století přejal psací stroj uzpůsobený k psaní v mongolském písmu, který předurčoval i převládající formát papíru: list A4 orientovaný na šířku.

O něco úhlednější styl si zachovaly rukopisy pro soukromou potřebu, avšak ledabylý kurzivní styl se objevuje i zde (např. rkp. Mong. C 38). Písmáci si o desetiletí déle uchovali i poslední čínské štetce, byť namísto tuše je namáčeli do ruského inkoustu. V průběhu čtyřicátých let sice došlo k oficiálnímu nahrazení mongolského písma cyrilicí, venkovští písmáci však až do devadesátých let nadále prepisovali staré náboženské texty. Vývoj neoficiálního mongolského písma ve druhé polovině 20. století si zaslouhuje samostatnou studii.

Rukopisy z tohoto období jsou díky všem uvedeným okolnostem snadno rozlišitelné.

1.6. Sogdské výpůjčky v literárním jazyce mongolského písma jako odraz sogdského původu mongolského písma

1.6.1. Původ mongolského písma

Přesný původ mongolského písma je dosud předmětem sporů. Původní názor o převzetí ujugurského písma pro mongolštinu najmanským písařem Tatatungou v roce 1204 zmiňovaný v kronice dynastie Yuan (*Yuanshi* 元史, *juan* 124; Šagdarsüren 2001: 28) je v současnosti zastáván jen výjimečně, případně se připouští jako platný jen pro užší skupinu Mongolů sjednocených kolem Čingischána. Obvykle se předpokládá, že již před počátkem 13. století se užívalo sogdo-ujgurského písma pro jiné mongolské jazyky či dialekty než dialekt Čingischánova dvora. Přední mongolští akademici zastávají od 70. let 20. století názor, že mongolské písmo nebylo přejato od Ujgurů, ale přímo od Sogdů a dokládají tento názor buď důvody historickými („národ na vzestupu nikdy nepřejímá kulturu národa v politickém úpadku“, Šagdarsüren 2001), nebo (s větší přesvědčivostí) s poukazem na archaický charakter jazyka konzervovaného v pravopise mongolského písma (Tumurtoogoo 2006). Je třeba mít na paměti také konzervativní charakter ústní varianty literárního jazyka. Ačkoli se dochovalo velké množství písemných památek v obou potenciálních jazycích, od jejichž nositelů Mongolové písmo přejali, Sogdů a Ujgurů, jakékoli fyzické doklady mongolského písma do počátku 13. století se ani po sto letech intenzivních archeologických bádání v Mongolsku nepodařilo nalézt. Nejstarší památkou mongolského jazyka v mongolském (respektive ujguro-mongolském písmu) zůstává nápis na tzv. Čingisově kameni (*Činggis-ün čilayun-u bičig*), který pochází buď z roku 1225, nebo z doby nepříliš vzdálené od tohoto data. Po Čingisově kameni následují další epigrafické památky v průběžném chronologickém sledu (Edikt královny Töregene 1240, nápis na pečetidle Güyüg chána 1246, nápisy chána Möngkeho 1253, 1257, 1261, 1268, nápis Jibintemür wanga 1277 aj.)⁷¹

Chronologicky nejstarší dochované památky mongolského písma na papíře jsou mnohokrát podrobně analyzované dopisy perských ílchánů (průvodní list papežskému vyslanci od Abaga chána 1267/1279, dopis chána Arguna králi Filipu IV. Francouzskému 1289, dopis chána Arguna papeži Mikuláši IV. 1290, dopis chána Ghazana papeži Bonifáci VIII. 1302, dopis chána Ōljeitü králi Filipu IV. 1305) a méně známé výnosy chánů dochované v Ardabīlu (Doerfer 1970). Ze 14. století a první poloviny 15. století pocházejí skupiny povětšinou fragmentárně zachovaných textů na papíře nalezených v okolí Turfanu, v ruinách města Qaqa-qota a nepočetné fragmenty v Dunhuangu. Tyto památky s výjimkou administrativních dokumentů obsahujících datovatelná jména vládců nejsou blíže datovatelné. Výjimku představuje datace ve fragmentu xylografického tisku Čojdži Odserova překladu a výkladu *Bodhicaryāvatāry*, který byl tištěn v Pekingu (Dadu) v roce 1312. Počátek systematického užívání mongolského písma pro buddhistické písemnictví v mongolštině se i podle pozdější mongolské tradice váže právě k postavě Čojdži Odsera, jehož nepříliš jasnému životopisu

⁷¹ Soupis a bibliografické přehledy provedl Жанчив 2006.

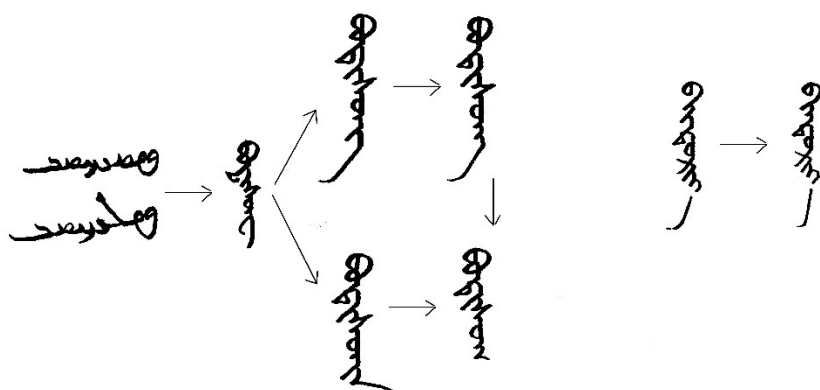
se věnuji v kapitole 3.7.

1.6.2. Sogdské výpůjčky v mongolském písmu

Pro administrativní účely ustanovil Chubilaj kvadratické písmo založené na tibetském písmu zavedené Pagba lamou Lodoyijalcanem. Kvadratické písmo bylo po dobu dynastie Yuan ke psaní ediktů i místní registratury skutečně využíváno, jak lze soudit podle objevů z Archivu Tibetské AO ve Lhase a fragmentárních dokumentů z Qara-qota. Pro zápis buddhistických textů však jejich první systematický překladatel do mongolštiny zvolil mongolské písmo. Čojdži Odserovi se někdy připisuje reforma písma s tím, že teprve on z ujugurského písma používaného pro zápis mongolštiny vytvořil svébytný systém mongolského písma. Avšak památky ze 13. století dokazují, že pravopis mongolského písma byl v té době již ustálen. Čojdži Odserovy překlady a jeho autorská díla se stala na tři staletí základem mongolského literárního jazyka a překladatelé konce 16. a první poloviny 17. století na jeho terminologii systematicky navázali. Nehledě na nejasný etnický původ, Čojdži Odser zřetelně vycházel z prostředí ujugurského buddhismu, a spolu s ním se do mongolského literárního jazyka dostaly četné terminologické výpůjčky ujugurské i starší sogdské.

Přejatá slova v plně hláskovém mongolském písmu uchovávala často archaický nevokalizovaný nebo polovokalizovaný zápis z ujugurštiny a sogdštiny. Vzhledem k přerušení tradice recitace a ztrátě kontaktu s ujugurskou buddhistickou kulturou během 15. a 16. století začali Mongolové tato slova číst chybně, nadále je přizpůsobovali mongolské výslovnosti a sekundárně je začali zapisovat odlišně na základě vlastní výslovnosti. Např.:

Příklad 1: sogd. *pwtystβ* / *pwdystβ*⁷² > mong. *bodistw*⁷³ [*bodisatva*] > *bodistwa* > *bodisung*/*bodasung* > *bodisug*/*bodasug*

Archaický polovokalizovaný zápis *bodistwa* s *t* v podobě ligatury *gedesü* + *sidü* uprostřed souhláskového shluku nepřipustného dle mongolské fonetiky vedlo k chybné recepci ligatury, kdy *gedesü* byl přečten jako samohláska *u* a *sidü* jako souhláska *n*. Slabika *wa* zapsaná archaicky pomocí běžného *silbi* (namísto pozdějšího *matayar silbi*) vedla ve spojení s *a* ke čtení *g* (pokud bylo *a* zapsáno pomocí *čačaly-a*), nebo *γ* (pokud bylo *a* zapsáno pomocí tahu *segül*).

Příklad 2: skt. *vaidūrya* („chryzoberyl“) > *biiduriy-a* > *bindury-a* > *биндэръяа*

Transkripční systém mongolského písma zavedl pro zápis sanskrtské dvojhlásky *ai* zápis pomocí dvou *silbi* (zatímco mongolská dvojhlásky *ayi* se zapisuje pomocí *sidü* + 2 *silbi*). Neobvyklý výskyt dvou *silbi* za sebou si mongolští čtenáři neznali správné výslovnosti sanskrtského slova vysvětlili jako chybný zápis *silbi* + *sidü* (*-in-*) podle mongolské zákonitosti o střídání samohlásek a souhlásek.

Sogdský původ mongolského písma zanechal v mongolském literárním jazyce skupinu

⁷² V sogdských rukopisech je doloženo velice nejednotné psaní slova *bodhisattva*, z nichž zde uvádím dvě základní podoby. Viz Yutaka Yoshida 2008: 347.

⁷³ Výhradní způsob zápisu v preklasických mongolských textech, viz Tumurtogoo 2006: 328.

výpůjček. Většina z nich jsou původem buddhistické termíny přejaté přes sogdštinu ze sanskrtu. Sogdskému prostřednictví nasvědčuje podoba jejich zápisu v konzervativním mongolském písmu, které odráží podobu zápisu v sogdském písmu. Následující výčet si neklade za cíl poskytnout vyčerpávající přehled sogdských nebo dokonce obecně íránských výpůjček v mongolských jazycích, ale zaměřuje se především na ty, které v zápisu mongolským písmem pravděpodobně odrážejí podobu v sogdském písmu.⁷⁴

1.6.3. Slova sanskrtského původu odrážející v mongolském písmu stopy sogdského prostřednictví

	sanskrt	sogdské písmo	sogdská výslovnost ⁷⁵	ujgurština	mongolské písmo	chalchská výslovnost
1	āmālakā	ʾmδʾk (SD162)	ām(a)ḍak	imiti	imidi	ими́ди
2	dhāraṇī	dʾrny ⁷⁶		darni	tarni	тарни
3	Īśvara	ʾzru ⁷⁷		ezrw-a	esru-a	Эсруа
4	jātaka	cʾttik ⁷⁸		čadik	čadig	ца́диг
5	maheśvara	myʾyšpr ⁷⁹		magišvari, mahišvari, maxišvari	makišvari	Махешвари
6	nirvāṇa	nyrbʾn (SD 6286)	nirβān, nirvāna	nirvan	nirvan	нирван
7	niśanja	nyzβʾnʾk (SD 6371), nyzβʾny	nizβānē	nizsvani, nizbani	nisvanis	нисваанис, нисванис
8	pPreta	prʾyt (SD 7029)	pret, pry, piryt	prät	birid	бирд
9	prthagjana	prtkčn ⁸⁰		prtikčan	bertegčün	бэ́ртэгчин
10	śāsana	sasan ⁸¹		sašin, šazün, šasin	šasin > šajin	шашин
11	śikṣāpada	škšʾpt, škšʾpwt, škšʾpt (SD 9233)	šakšapat	čaḡšapat, čaxšapat	šagšabad	шагшаавад
12	Sumeru	smʾyr (SD 8825)	s(u)mer, smyr	sumir	sumir, sumbur	сүмбэр
13	upāsaka	wpʾsʾy (SD 10122) ⁸²	upasē, upāsē	upasi	ubasi	увиш
14	upāsikā	ʾwpʾsʾk (SD 1915), ʾwβʾsʾnch (SD 1853)	upāsānč, uβāsānč	upasanč	ubasanča	увсанз, убсанз
15	vajra	bci ⁸³		wačir, wačr	wčir	очир
16	vihāra	bryʾr, βryʾr (SD 2741), fryʾr (SD 3886)	farxār	vrxar, vixar, vqar	biqar / buqar	бухар

⁷⁴ Stranou ponechávám řadu íránských výpůjček v mongolských jazycích představených Lauferem 1919 (např. *anar* „granátové jablko“, *turma* „ředkev“, *toti* „papoušek“ aj.) a Pelliotem 1925/1926 (*singqu* „rumělka“).

⁷⁵ Není-li uvedeno jinak, uvádím rekonstrukci výslovnosti podle R. Gharib (SD 1995).

⁷⁶ Сүхбаатар 2014: 26.

⁷⁷ Сүхбаатар 2014a: 258.

⁷⁸ Сүхбаатар 2014: 26.

⁷⁹ Сүхбаатар 2014: 26.

⁸⁰ Сүхбаатар 2014: 26.

⁸¹ Сүхбаатар 2014: 26.

⁸² Zaznamenány i tvary *wpʾsʾk* (10120), *ʾwβʾsʾk* (1852), *ʾwpʾsʾk* (1915)

⁸³ Сүхбаатар 2014a: 174.

1. Plod stromu *Phyllanthus emblica*, *Mirabolanus emblica*, *Emblica officinalis* se v sanskrtu nazývá *tišyā*, *amala* a *āmalika*. Odtud sogdský zápis ‘*mδ’k. δ* bylo v sogdském písmu zapisováno pomocí L (lamed), v odvozených písmech (ujgurském, mongolském) v důsledku sogdské výslovnosti s hodnotou D. V ujurštině a mongolštině nalézáme ze sogdštiny přejatý tvar s možným čtením *imidi/imiti* vzniklý záměnou podobně zapisované samohlásky *a* za *i* na začátku slova a asimilací ostatních slabik počáteční slabice. V mongolštině se grafické rozlišení písmene *n* a samohlásek na začátku slova zapisovaných s tzv. korunkou *titim* (alef) pomocí tečky na *n* začalo systematicky používat až ke konci 18. století. Z tohoto důvodu se u čistě literárního a vzácně se vyskytujícího výrazu *imidi* vžilo čtení *nimidi*. (Ковалевский 1844: 663). Čín. *anmole* 庵摩勒, tib. *skyu ru ra*. Jiný slovník uvádí skt. *āmalakam*, čín. *shancha* 山查 nebo *yuganzi* 餘甘子, tib. *skyu ru ra*.⁸⁴ Laufer 1919: 378 uvádí *āmalaka* (*Phyllanthus emblica*) vedle dvou dalších druhů myrobalánu (*harītakī*, *Terminalia chebula* a *vihītaka*, *Terminalia belerica*). Do mongolštiny později přes tibetskou terminologii proniklo také skt. *harītakī* > tib. *a ru ra* > mong. *arura*. Od názvu rostliny *imidi* bylo v preklasické mongolštině odvozeno také diminutivní adverbium *imidiken/imitiken* „malý jako plod *imidi*; trošičku“ (Kara 2009: 124).

2. Skt. *dhāraṇī* (magická formule), tvar v sogd. písmu *d’rny* s nevokalizovanou druhou krátkou nepřízvučnou slabikou byl převzat i v ujurštině a v mongolštině čten jako dvouslabičné slovo *tarni*.

3. Skt. *Īšvara* („nejvyšší pán, bůh“) > sogd. ‘*zru’* > mong. *esru-a* (literární výslovnost *eserwaa*), psáno také spojitě *esrua*. Spojitá forma se z neznalosti správné výslovnosti začala v mongolštině číst *esron*.

4. Skt. *jātaka* (příběh z předchozích životů buddhů) > sogd. *c’ttik* > ujj. *čadik* > mong. *čadig*, *cadig* (s transkripčním *c*). Již v ujjurském čtení došlo k přechodu *z t* > *d*, protože obě hlásky jsou zapisovány jedním grafémem, který má v pozici uprostřed slova častější čtení *d*.

5. Skt. *Maheśvara* > sogd. *my’yšpr* > ujj. *magišvari*, *mahišvari*, *maxišvari* (sogd. ‘*y* představující dlouhé *ē* nahrazeno *i*) > mong. *Makišvari*.

6 Skt. *nirvāṇa* > sogd. *nyrb’n* [nirβān, nirvāna] > ujj. *nirvan* > mong. *nirwan* (ujj. a mong. uchovaly zápis skt. v pomocí transkripčního písmene *v/w*).

7 Skt. *niṣevaṇa* „lpění“ > sogd. *nyzβ’n’k*, *nyzβ’ny* [nizβānē] > ujj. *nizsvani*, *nizbani* > mong. *nisvanis* („touha, silná žádost“). Podle Cыxбаарap 2014: 26 je mongolský tvar odvozen od skt. *niśanja*, což by vysvětlovalo koncové *-s* v mongolštině (změna palatálního *j* na znělou alveolární frikativu *z* a po přesunu závěrečné samohlásky před *z* jeho změna na neznělé *s*).

8 Skt. *preta* („hladový duch“) > sogd. *pr’yt*, *pret*, *pryt*, *piryt* > ujj. *prät* > mong. *birid*. Mongolský tvar plně vokalizován (v souladu se zápisem zachyceným již v sogdštině *piryt*) a s mongolskými fonetickými zvyklostmi (vyloučení souhláskových skupin na začátku slabik a pravidelné střídání souhlásek a samohlásek mimo omezené množství souhlásek na zlomech slabik). Koncové *t* je nehledě na výslovnost transkribováno podle zvyklosti jako *d*.

9 Skt. *pṛthagjana* („člověk nízkého původu“) > sog. *prtkčn* > ujj. *prtikčan* > mong. *bertegčin* (obyčejný člověk, přeneseně: prostý člověk usilující především o vlastní užitek a prospěch). Mongolský tvar byl vokalizován podle mongolského fonetického citění a snad již i lidové etymologie spojující toto slovo s mongolským *berte-* „zranit se, utrpět ránu“. Ve 20. a 30. letech 20. století bylo slovo použito jako označení uprchlíků před komunistickým režimem z jižních

⁸⁴ Liangsanglang, Shen, „āmalakam.“ In: bye brag rtogs byed chen mo. TBRC W1KG4598. Jingdu: Ling mu xue shu cai tuan, [n.d.], ([http://tbrc.org/link?RID=O4JW5431|O4JW54314JW29920\\$W1KG4598](http://tbrc.org/link?RID=O4JW5431|O4JW54314JW29920$W1KG4598)) (20. 4. 2014).

mongolských ajmagů do Vnitřního Mongolska a opětovně se změnilo z předních na zadní samohlásky: *paartagčín* (pl. *paartagčinguud*). Protože výraz *bertegčín* je v současné době výrazně literární a archaický, lidová etymologie nově vysvětluje tvar *paartagčín* přes nejasnou vazbu s ruským slovem *partiya* („strana“), k němuž je přidán sufix označující činitele děje *-gčín*.

10 Skt. *śāsana* („učení, naučení, instrukce“) > sogd. *sasan* > ujj. *sašin, šazin, šasin* > mong. *šasin* > *šajin* („učení, především buddhistické náboženství“). Již v ujjurštině došlo k hláskové změně ve druhé slabice na základě grafické podobnosti mezi grafémy 'a y v sogdském, ujjurském (i mongolském) písmu.

11 Skt. *śikṣāpada* („morální naučení“) > sogd. *škš'pt, škš'pwt, škš'pt* [šakšapat] > *čaššapat, čaxšapat* > mong. *čiyšabad, šagšabad* (kolísání mezi čí-, ša- odrážející ujjurskou a sanskrtskou předlohu a zároveň rozmanitost ve výslovnosti).

12 Skt. *sumeru* („hora Sumeru“) > sogd. *sm'yr, s(u)mer, smyr* > ujj. *sumir* > mong. *sumir, sumbur, sümer, sümber*. Nejstarší forma *sumir* navazující na ujjurskou a sogdskou předlohu byla v klasickém období překryta formou *sümer* ovlivněnou přímo sanskrtem a formami s b ve druhé slabice neznámého původu.

13 Skt. *upāsaka* (nejnižší úroveň buddhistických slibů pro laické následovníky) > sogd. *wp's'y* [upasē, upāsē], ujj. *upasi* > mong. *ubasi*

14 Skt. *upāsikā* (nejnižší úroveň buddhistických slibů pro laické ženy) > sogd. 'wp's'k, 'wβ's'nch [upāsānč, uβāsānč] > ujj. *upasanč* > mong. *ubasanča* (současné spisovné formy увсанз, убсанз vedle řady dialektických variant *usanz, uusanz, uušinz* aj.)

15 Skt. *vajra* (hromoklín) > sogd. *bcr* > ujj. *wačir, wačr* > mong. *wčir*. V mongolském písmu zůstává jedním z mála kodifikovaných reliktních nevokalizovaného zápisu. *W(a)* se změnilo ve výslovnosti písma na *o*, avšak původní zápis byl zachován kvůli odlišení od slova *učir* („příčina“).

16 Skt. *vihāra* („chrám, klášter“) > sogd. *bry'r, βry'r* (SD 2741), *frγ'r* [farxār] > ujj. *vraxar, vixar, vqar* > mong. *biqar / buqar*. Na úrovni grafické analýzy lze připustit, že ujjurský a mongolský tvar *vixar / bixar* vznikl mylným čtením sogd. *bry'r* (záměna graficky blízkého grafému *r – y*: oba náležejí k základnímu tahu *silbi*), významným argumentem však zůstává přímé působení skt. předlohy. V mongolštině nalézáme i transkripční zápis téhož slova *bigar* patrně přímo odvozený ze sanskrtu. Po zapomenutí původní výslovnosti převládlo čtení *biger* (např. název převtělenecké linie *Biger nomun qan*, jejího kláštera a dnes sumu v ajmagu Govi-Altai: Biger). Ковалевский 1844: 1159 uvádí nezvyklý význam nejasného původu ve spojení *buqar tariyalang* „úhor, lada, pustina“.

1.6.4. Sanskrtská slova přejatá skrze sogdštinu s minimálními změnami (většinou redukce koncové samohlásky)

	sanskrt	sogdské písmo	sogdská výslovnost	ujjurština	mongolské písmo	chalchská výslovnost
1	ācārya	“c'ry (SD 32)	āčarē	ačari, ačarī	ačar	азар
2	brahman	pr''m'n, pr''mn (SD 6932)	prāman, brāman	bramin, braman, barman	biraman	бярман
3	candāna	cntn (SD 3232)	candan	čindan, čintan	zandan, jangdan	зандан
4	dhyāna	dy''n, dy'n (SD 3724, 3725)	dyān	diyan	diyan	диян

5	kṣaṇa	kšn (SD 4913), 'kšn (SD 834)	kšan, (ə)kašn?	kšan	gšan	агшин
---	-------	------------------------------	----------------	------	------	-------

1 Skt. *ācārya* („učitel“) > sogd. “*c’ry* > ujj. *ačari, ačari* > mong. *ačar*. Mongolština zcela ztratila koncové *-ya* redukované již v sogdském písmu na *-y* a v ujjurštině na *-i*. V mongolském písmu nebylo do konce 18. století rozlišováno mezi *č/j* v pozici uprostřed slova. V literární výslovnosti mongolského písma se proto vžilo čtení *azar*, které bylo kodifikováno moderním spisovným jazykem (*азар*).

2 Skt. *brahman* > sogd. *pr’’m’n, pr’’mn* > ujj. *bramin, braman, barman* > mong. *biraman*. K vložení *i* do souhláskového shluku *br-* bylo patrně vyžadáné až mongolskými fonetickými zvyklostmi (v současné výslovnosti došlo k palatalizaci na *бярман*).

3 Skt. *candāna* („santál“) > sogd. *cntn* > ujj. *čindan, čintan* > mong. *zandan, jangdan*. K redukcii a opuštění nepřízvučného *-a* došlo již v ujjurštině na základě nevokalizovaného sogdského zápisu. V mongolštině probíhalo kolísání mezi *z* (zapisovaného transkripčním *z*) a druhotným *j* užitým na základě analogie s pravopisem mongolských slov s iniciálním *j-* vyslovovaným v západních a severních dialektech *z*.

4 Skt. *dhyāna* („meditace“) > sogd. *dy’’n, dy’n* > ujj. *diyan* > mong. *diyan*. K redukcii a opuštění nepřízvučného *-a* došlo již v ujjurštině na základě nevokalizovaného sogdského zápisu.

5 Skt. *kṣaṇa* (okamžik) > sogd. *kšn, ’kšn* > ujj. *kšan* > mong. *gšan*. K redukcii a opuštění nepřízvučného *-a* došlo již v ujjurštině na základě nevokalizovaného sogdského zápisu. *K/g* v sogd., ujj. a mong. zapisováno totožným grafémem. (Výslovnost mongolského písma vyžádala vokalický začátek slova, aby oddělila souhláskový shluk *gš* do dvou slabik – *agšin*.)

1.6.5. Výpůjčky sogdského původu nebo přes sogdštinu přejaté z jiných jazyků než sanskrit

před-sogdský původ	sogdské písmo	sogdská výslovnost	význam v sogdštině	ujjurština	mongolské písmo	chalchská výslovnost	význam v mongolštině
	’nβ’r, ’mb’r (SD 930)	anβar, ambar	skladiště, sýpka		ambar	амбаар	přístřešek sloužící jako skladiště
	’wj’k, wjk’k (SD 1893, 1047)	užäk	písmeno	üzäk, užik, užük	үжүг	үзэг	písmeno, písmeno
	’wt’’k, ’wt’k, ’wt’q (SD 2020, 2023)	ōtāk	region, místo	otaγ, otaq	отуγ	ОТОГ	1. historická administrativní jednotka ⁸⁵
	’ynt’wk (SD 2207), ’yntk’w (SD 2208), ’yntkw (SD	induk, indaku	Indie	enätkäk	enedkeg	ЭНЭТХЭГ	Indie

⁸⁵ 2. přibližně „salaš“, občasné opakované tábořiště lovců nebo pastevců vyhánějících dobytek v zimě na pastvu do hor.

	2209), 'nt k ' k (ДТС 173)						
	cyðnyh (SD 3326)	čidanē ?	dýka, meč	jida	jida	жад	dýka, meč
řec. διάδημα	ðydm (ДТС), ðyðym (Skjærvø 2007: 108)	ðēðēm	koruna	didim, titim	titim	ТИТИМ	koruna
řec. νομός	nwm(h) (SD 6138)	nom	kánon, zákon	nom	nom	НОМ	1. kniha, 2. nauka
	s'r'βγ (SD 8720), s'rb'γ (SD 8722), s'rby (SD 8723), s'rbwγ (SD 8724)	sārβay, sārβuy	věž	1.) sarvay (palác), 2.) subuzyan (hrob)	suburyan	суврага	stúpa, (sekundár ně „věž“)
avest. Angra- mainyu > *ahra- manu > *aθraman u > 'tdrmnw	šmnw (SD 9293)	šmanu	Ahriman, démon	šimnu, šumnu	simnu, simnus	шулам	bytosť působící neštěstí, obtíže, zlý duch
	šmn'nch	šimnānča	<i>bhikṣuṇī</i>	šimnanč, šimnanč	sibayanča, čibayanča, čibayangja	чавганз	mong. název pro ženu s mnišský mi sliby (<i>gelungma</i> , <i>bhikṣuṇī</i>)
avest. təmah	tm (SD 9588)	tam	peklo		tam	там	peklo
st.pers. Ahuramaz da / parth. Hormazd	xwrmzt' (SD 10754)	xurmazda	Hormazd	qormuzta, xormuzta, xormuzda	qurmusta	Хурмаст	nejdůleži- tější z 33 tengriů (nebes- kých bytosť)
	γ'n'k(h) (SD 4063), x'n' (SD 10596), x'n'kh	xānāk, xānā	dūm		qan-a	хана	stěna, zed'

	(SD 10597)						
	γwt'w (SD 4464), xwt'w wxd'w	xutāw, xwatāw	král, mistr, pán	qut ⁸⁶	qutuy	хутаг	šťestí, požehnání
	γwtm (SD 4474)	xwatam	příbuzný	qutu	quda	худ	příbuzní ⁸⁷

1.6.6. Nejistá spojitost mezi sogdštinou a mongolštinou

sogdské písmo	sogdská výslovnost	význam	ujgurština	mongolské písmo	chalchská výslovnost	význam
knc'k (SD 4752), qncq (4753), qnck (4754)	kančē	dítě, malé děvče	kenč („dítě“)	kenje	хэнз	pozdě narozené (dítě, mládě)
'ys- (SD 379), 'ys-	āis, ēs	přijít		ayis-	айс-	přicházet ⁸⁸
'wyr-, 'wyr' (SD 1884)	ōxar	opustit		oyurqu	огоорох (hovorově орхих)	opustit, ponechat, upustit (od něčeho)

Nejasná cesta je u mongolského slova *ters*, které svým významem odpovídá jak předpokládanému sanskrtskému *tīrthika* (příslušník jiné náboženské skupiny, heretik, odpovídá tib. *kla klo* označujícím převážně muslimy), tak i obecnějšímu významu „opačný, protivný“, který sdílí s ujugurským *ters*, *tertrü* a *tetrü* (ДТС 556). Zatímco ujugurská synonyma *tertrü* a *tetrü* jsou doložena v plně vokalizovaném tvaru *tetürü* pouze v archaické části mongolských psaných textů navazujících rigidně na ujugurskou buddhistickou terminologii (*Sayin ügetü erdeni-yin sang* in Kara 2009: 284), *ters* zůstalo v literárním jazyce a dostalo se i do hovorové mongolštiny. Sogdština dokládá podobu slova velmi blízkou ujugurské a mongolské (skt. *th* > *s*), avšak se zcela odlišným významem („křesťan“): *trs'q* (SD 9667) [tarsāk, tørsāk] a etymologií v parthštině a manichejském pahlaví (Pahl. *tls'k* [tarsāg], Stř.Pers. *trs'g* „křesťan“ MacKenzie 1971: 82.). Slovo *tetürü* a jeho čtení již bylo v 19. století v Mongolsku zapomenuto. Ковалевский 1844: 1629 uvádí čtení *taduru* s významem „zlý, nepřátelský, zhoubný“: např. *taduru ayultu ragša* – „strašní rákšasové“, *taduru buruyu* – tib. *phyin ci log ba*, „lživý, převrácený, nespravedlivý, zlý, nepřátelský“. Také Lessing 1960: 762 uvádí *tadaru*, *taduru* – „zlý, špatný, zlovolný“.

V básni *Rasiyan-u qumq-a* je čtení *tetürü* nebo *tedürü* dáno aliterací verše, což dokazuje, že v 17. století bylo původní čtení slova *tetürü* ještě známo.

tetürü yirtinčü-dür yutumsiyud kedüi bögesü:
tegünü ijaγur inü mungqay buyu kemen:
tengsel-ügei boyda Badar-a Kirti:
tegün-i sayin üges-ün jirüken-dür nomlabai:
 Ať jsou nepořádky zvráceného světa jakkoli mnohé,
 jejich kořen je hloupost.
 To kázal nesrovnatelný pán Bhadrakírtí
 v „Srdci dobrých slov“. (sloka 160)

⁸⁶ Duše, životní síla, šťestí, požehnání, vlastnost obvykle spojovaná s osobami turkických vládců.

⁸⁷ Vztah rodin spojených sňatkem svých členů.

⁸⁸ Kořen aktivní výhradně v preklasickém období. Snad druhotně (přechodem z knižního jazyka) rozšířeno v některých ojratských dialektech (*aaši-*), dnes opět na ústupu z běžného používání.

Jako nový zdrojový jazyk se může sogdština zvažovat v případě mongolského slova *wiwanggirid* (proroctví, sdělení bódhisattvů nebo šrávaků o jevech nebo dění v minulosti, současnosti či budoucnosti, které není poznání člověka dostupné). Jeho původ se odvozuje od skt. *vyākṛta* (dosl. vysvětlený, analyzovaný) a ke tvaru *wiwanggirid* lze dojít skrze chybné mongolské čtení preklasického zápisu slova.

Dochované preklasické mongolské památky ale obsahují pouze tvary: *wiyagirid* (*Burqan-u arban qoyar jokiyangyui* 50r, in Namkamituy 2005: 183) *viyangirid* (*Dar-a-yin qorin nigen maytal*, col. 1b4, in Tumurtogoo 2006: 208) *wiyagirid* (*Burqan-u arban qoyar jokiyangyui* 6v, in Namkamituy 2005: 139) Tyto tvary odpovídají ujj. *viyakrit* (předpověď, vysvětlení, ДТС 633).

V sogdštině je však slovo *bywnqy'* [βyōn(a)kyā] (SD 3053) „proroctví“ odvozené od *'bywny, bywny* [(ə)βiwanē, (ə)βyōnē] < **abi-waina-*, Parth. *frywn*, „předvídat“ (také *βy'wn-* [βyōn, βiwan?]) (SD 2968), *βy'wn'y* [βyōnē, βiwanē] (SD 2969) „prorok“ aj. Zápis kořene *bywn-* by v mongolštině umožňoval čtení *wiwan-*.

Spíše jen náhodná podobnost je u gramatických slov:

'm'δ (SD 878) [māδ], *'m'yδ* (*'myδ*) (SD 884) [mēδ] „jako“ – mong. *metü* „jako“ (převážně omezené na literární texty). Je však doloženo i v dalších mongolských jazycích, Dongxiang *mutu*, Baoan *mätgo*, Mong (Sun Zhu 1990: 485), Mongghul *madu* (Li Keyu 1988: 305).

Sogdská předložka *'c* (*cn, cnn, 'cnn, cwn, -c*) (SD 616, 620) [ač, čan] „od, z“ spíše náhodně odpovídá mongolskému suffixu ablativu *-ača, -ča* (k poměru obou tvarů v preklasických pramenech viz např. Sirüngküü 2006: 150), jemuž v hovorovém jazyce odpovídá vždy tvar *-aas/ees* (případně vokalicky variantní). Pochopitelně se zde nemůže jednat o výpůjčku, ale je možno uvažovat o vlivu psané podoby na užití *č* ve velice konzervativním mongolském pravopise ablativního suffixu, třebaže grafém *č* má v některých zvláště východních dialektech pravidelné čtení *s*.

Dále skt. *vandya* („hodný úcty, respektu“) > mong. *bandi* („novic“, „malý chlapec“) i přes odpovídající písemný zápis patrně spíše nesouvisí se sogd. *bnty, βnty* (SD 2667, 2668) „služebník, otrok“.

Mong. sloveso *namančila-* pochází bez větších pochybností ze skt. *nam-* „klanět se“ + *añjali-* „spínat ruce“ (Ковалевский 1844: 615). Výkladový slovník *Qorin nigetü tayilburi toli* z roku 1743 (1977: 190) skutečně uvádí jako jediný význam „ve stoje spojit obě dlaně a v úctě je pozvednout“.⁸⁹ Avšak obvyklý význam slovesa *namančila-* je „činit pokání, kát se [ze svých vin]“. Výhradně v tomto významu se *namančila-* vyskytuje v preklasických mongolských textech.⁹⁰ Současný výkladový slovník upřesňuje, že první význam „skládat dlaně a v úctě je pozvedat“ se provádí s přáním „vzdálati neštěstí, utrpení a zlé vlivy“.⁹¹ Domnívám se, že význam „pokání, vyznávání zlých skutků“ mohl být u mongolského buddhistického termínu inspirován sogdským *nm'nyy, nm'ny, nm'n'k* (5983) [nimānē] „lítost, pokání“, *nm'nyqyn, nm'nkyn* (SD 5982) [nimānē] „kající“ (v ujjurštině chybí). Užívá se také jako překlad tibetského *bshags pa* (vyznání, pokání) (Sumatiratna 2018: 38500). Variantní mongolská forma *naminčila-* však vznikla patrně samovolně, snad paralelně ke slovu *aminčila-* („jednat s někým důvěrně, v tajnosti“).

Velmi pravděpodobný je vztah mezi mongolským *čayasu*, v preklasickém období až do přelomu 17./18. století *čayalsun* („papír“) se sogdským *k'yδ'* (SD 4632) [kāyaδā], *k'yδ'kh* (4634) [kāyaδā(k)] „papír“. Sogdský výskyt se obvykle považuje za nejstarší. Již Laufer (1919: 557) zpochybnil teorii o čínském původu perského *kāGhad* كاهن (také arabská forma *kāghid* كاهن).

⁸⁹ *γarun qoyar alay-a-yi joysuyan qabsurču degedlen ergüskiküi-yi namančilamui kememüi*:

⁹⁰ Třikrát v *Burqan-u arban qoyar jokiyangyui* a čtyřikrát za sebou ve stejné formulaci v rukopise Turf. 12. Viz Tumurtogoo 2006: 477.

⁹¹ *Гай, зовлон, зэтгэрийг зайлуулж өгөхийг хүсэн алга хавсран мөргөж залбирах: наманчлан залбирах. Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь* 2008: 1333.

považuje výpůjčku z perštiny) z *gūzhǐ* 縠紙, správněji *gòuzhǐ* 構紙 „papír z morušové kůry“,⁹² navrženou F. Hirthem (1890: 12).

Mongolští lexikologové považují slovo *čaya(l)su(n)* za slovo mongolského původu odvozené od kořene *čaya-* (*čayan* „bílý“, např. *Mongyol üges-ün ijayur-un toli* 1988: 2171, podobně Laufer 1919: 559). V mongolských jazycích se *l* ve slovtvorném sufixu *-lsun* uchovalo pouze v burjatštině (*caaphan*), bargském dialektu (*saaruu*), hövsgölských dialektech (*caars*) a Mongghul (*čaalsən*, *qaalsi*⁹³).

Laufer (1919: 559) spatřoval původ perského *kāGhad* v obecně turkickém ekvivalentu (v ujj. varianty *kayaδ*, *kayid*, *kägädä*, *kägdä*, *qayat*) a za jeho původ označil *kagaš* v jazyce Šorů, Kumandinců a Lebedů s významem „březová kůra“. Moderní šorský slovník⁹⁴ uvádí již jen slovo *kaḡam* v moderním významu „deník“ a *kaac* „obrázek, vzor“ patrně související s mongolským *čayaja* „zákoník“. Vzhledem k tomu, že altajské turkické skupiny se v posledních staletích vyvíjely pod silným mongolským kulturním vlivem, který přinesl přejímání velkého množství kulturní terminologie (viz např. mong. *čayasu* > chak. *чазын*, *чацын* nebo burj. *caaphan* > tuv. *саазын*, chak. *сазын*, vše ve významu „papír“), nepovažují význam *kagaš* či *kaac* „březová kůra“ za původně turkický (chakaština a tuvština má *tos*, jakutština *tuos* doložené již v ujj. *toz*). A to i vzhledem k tomu, že z této oblasti nejsou dochovány žádné doklady používání březové kůry pro psaní, zatímco z mongolské oblasti, kde psaní na březovou kůru doloženo je, měla mongolština rozdílné označení pro papír (*čayalsun*) a březovou kůru (*üisü*). Räsänen (1969: 219–220) považuje za původ turkického názvu pro papír perské *kāGhad* (*kāGhad*), *kāGhid* a dále sogdské *k'γdyh* se čtením *kāγdi*.

Případné další vztahy turkicko-mongolského *qayaδ* – *čayalsun* k čínskému zdroji by snad poskytla kitanština, v jejíchž památkách však dosud výraz pro „papír“ nebyl nalezen.

1.6.7. Závěr

Přejatá slova v mongolském písmu často uchovávala archaický nevokalizovaný nebo polovokalizovaný zápis z ujjurštiny a sogdštiny. Vzhledem k přerušení tradic recitace a ztrátě kontaktu s ujjurskou buddhistickou kulturou během 15. a 16. století začali Mongolové tato slova číst chybně, nadále je přizpůsobovali mongolské výslovnosti a sekundárně je začali zapisovat odlišně na základě vlastní výslovnosti (např. *bodistw* > *bodisug/bodasug* > *bodisung*). Určit však bezpečně přibližnou dobu těchto posunů a s jejich pomocí přispět k datování mongolských rukopisů se však ukazuje jako nereálný předpoklad.

U některých slov Mongolové uměle přizpůsobovali výslovnost své vykonstruované lidové etymologii (např. ujj. *ayay-qa tegimlig* „důstojný, hodný pocty“ (epiteton mnicha) > *ayay-a takimlig* mong. lidová etymologie: „přijímací obětní dary do misky“). Většina přejatých sogdských slov jsou buddhistické termíny ze sanskrtu, které sogdštinou prošly a v některých případech mongolský zápis reflektoval odlišnosti sogdského zápisu. Častěji však není možné spolehlivě určit, nakolik je sogdské prostřednictvím pro ujjuro-mongolský zápis rozhodující, nebo nakolik byl ujjuro-mongolský zápis vytvořen a dále ovlivňován a usměrňován na základě znalosti sanskrtského originálu, protože znalost sanskrtu na rozdíl od znalosti sogdštiny provázela mongolský buddhismus trvale.

⁹² *Gòuzhǐ* 構紙 se považuje za synonymní s *chūzhǐ* 楮紙. Slovník *Kangxi zidian* 康熙字典 cituje u hesla 楮 patrně ztracený komentář Knihy písní připisovaný učenci ze státu Wu v době Tří říší (220–280) Li Jimu *Lu Ji Shi shu* 陸璣詩疏, který potvrzuje, že šlo o dialektické rozdíly. „Lidé z kraje You (přibližně dnešní Hebei, pozn. OS) jej nazývají morušovník *gū*, někteří morušovník *chū*. V krajích Jing (přibližně dnešní Henan, pozn. OS), Yang, Jiao a Guang (= stát Wu, pozn. OS) jej nazývají *gū*, v centrálních krajích se nazývá *chū*, lidé v Jiangnanu (Na jih od Dlouhé řeky, oblast jižního břehu dolního toku Changjiangu) z jeho kůry vyrábějí látku a stloukáním z něj dělají papír.“ 幽州人謂之穀桑，或曰楮桑。荆、楊、交、廣謂之穀，中州人謂之楮。江南人績其皮以爲布，又擣以爲紙。 <http://www.zdic.net/z/1b/kx/696E.htm> (4. 2. 2019).

⁹³ Li Keyu 1988: 434.

⁹⁴ Курпешко-Таннагашева – Апонькин 1993: 20.

Sogdské texty rovněž obsahují velmi nejednotné zápisy sanskrtských i původních íránských výrazů především ve vztahu k přítomnosti či absenci sogdských *mater lectionis*, písmen nesoucích samohláskovou hodnotu (‘, y, případně w). Tato skutečnost znesnadňuje srovnávání sogdských variant s ojedinělými případy nedostatečně vokalizovaných archaických podob slov mnohem konsistentnějšího mongolského písma.

V této kapitole jsem shromáždil příklady sogdsko-mongolských jazykových vztahů, z nichž většina byla již dříve známa. Nově byla díky sogdskému prostřednictví rozpoznána sanskrtská předloha v mong. *imidi* (Mirabolanus emblica) ze skt. *amala* prostřednictvím sogd. *’mδ’k*, kde vývoj sogdské fonetiky vysvětluje konsonantní změnu $l > \delta > d$, v jejímž důsledku přešlo *lamed* do ujgurského a mongolského písma s hodnotou *d/t*.

2. Analytická část

Analytická část práce obsahuje paleografický a kodikologický rozbor rukopisů z českých sbírek vybraných tak, aby pokud možno souvisle pokrývaly období od poloviny 17. století do poloviny 20. století. Komentáře k jednotlivým rukopisům se obvykle drží následujícího strukturního schématu.

I. Fyzický popis rukopisu: formát, typ papíru, rozměr, počet listů. Vnější podoba rukopisu. Další kodikologické charakteristiky. Obecná charakteristika písma a duktu.

II. Analýza základních tahů písma:⁹⁵

1. *titim* „korunka“ – *aru-yin titim*, *siluyun titim*

siluyun titim – je spíše starší formou *titimu* převažující do poloviny 18. století v rukopisech psaných rákosovým/bambusovým perem a v xylografech.

aru-yin titim – novější forma vzniklá z potřeby více přitlačit štětec na začátku slova, následuje ji také většina moderního tisku. V plně vyvinuté formě se objevuje v posledních desetiletích 18. století a plně se rozvíjí v 19. století mimo jiné v návaznosti na písmo psané štětcem.

V první polovině 18. století bývá *titim* výrazně redukován. Buď bývá obtížné rozhodnout, zda se jedná o *siluyun titim*, nebo *aru-yin titim*, anebo jeho průběh začíná přímo tahem *sidü*.

2. *γoul*, *niruyu* – základová hlavní spojovací linie. Spojující linie je ve všech obdobích mongolského písma téměř neměnným prvkem. V komentářích k rukopisům rozlišují *niruyu* podle její síly, zda je pravý okraj hlavní linie nepřerušovaný (v případě písmen realizovaných pouze na levé straně), nebo její linearita ustupuje pod vlivem dynamičtějších tahů jednotlivých písmen. Tyto rysy nejsou vázány na období, ale spíše na vyšší, elegantní styl (nepřerušovaný lineární průběh) na jedné a na nižší, kurzivní, neprofesionální styl (přerušovaný průběh) na druhé straně.

lineární průběh:

mírně přerušovaný průběh:

základová osa zcela narušena

dynamickým průběhem tahů *sidü*:

Ve druhé polovině 17. století se vyskytují případy

houpavého, „krúnýřovitého“ průběhu základové linie:

3. *sidü* – „zub“ (součást vokálů *a/e*, konsonantů *n*, *q* a *γ*), může být orientován kolmo k hlavní linii nebo se naklánět směrem dolů, případně nahoru. Pokud *sidü* naruší linearitu *niruyu*, utvoří se uprostřed jeho tahu větší či menší mezera (viz předchozí bod).

⁹⁵ Názvy tvarů písma přebírám z publikací Luvsandordž 1995: 5; Шагдарсүрэн 2001: 29–33. Šagdarsüren (opus citatum) uvádí výčty alternativních tradičních názvů tvarů písma. Další tradiční názvosloví uvádějí rovněž Лувсанжав – Лувсандорж – Шархүү 1986.

standardní *sidü* kolmý k základové linii: *sidü* nakloněný nahoru:

sidü nakloněný dolů: *sidü* zcela podřízený základové linii (typické pro období kolem roku

1800): základová linie zcela podřízena dynamickému průběhu *sidü*:

4. *silbi* – „holení kost“:

základní *silbi*: (součást vokálů *i*, *ö/ü* na počátku slova)

V 17. století a často ještě v první polovině 18. století je *silbi* s hodnotou *i* psáno se zakončením

ohnutým směrem dolů: . Nejdéle (až do přelomu 18. a 19. stol.) ohnutí *silbi* přetrvávalo ve

slabikách *bi*, *ki/gi*:   . Výjimečná je v 17. stol. a první polovině 18. století forma dutého

silbi jako v ojratském jasném písmu: .

V iniciální pozici *j/y* v podobě *silbi* až do konce 19. století nerozlišené. Mívá tvar mírně prohnutého

silbi (zvláště v 17. stol. – první polovině 18. stol.) nebo běžného rovného *silbi*.   .

etegeter silbi „*silbi* zahnuté nahoru“ (písmeno *y* od rozlišení iniciálního *y* a *j*)

erbeljin silbi (*silbi* v písmeni *r*): Ve 2. polovině 17. a první polovině 18. století tvar *silbi*

s rozeklaným zakončením (hlavicí): , jen zřídka v archaickém tvaru rozeklaného *sidü*:   .

Ve druhé polovině 18. století a v 1. polovině 19. století se objevuje varianta s vidlicovitě rozeklanou

hlavicí *silbi* paralelně s překříženým tahem, který v nejmladším období převládá: .

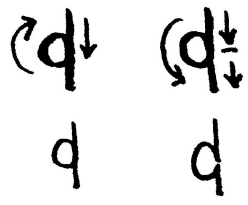
Dynamičtější duktus protahuje první tah (delší), zakončuje jej zobáčkem směřujícím nahoru,

zatímco druhý tah se zkracuje: V rychlopise ovlivněném kurzívou psanou štětcem se obě

části tahu propojují a ve výsledku se podobají *kektege d*: .

matayar silbi „křivé *silbi*“ (*w*, transliterační *e*) – neměnný tvar: .

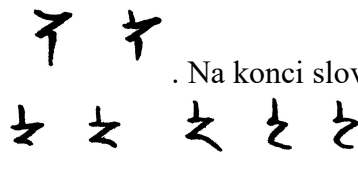
5. *gedesü* – „břicho“ (vokály *o/u*, *debisker d/t*). Tvar téměř neměnný. Je možný dvojí postup psaní. Obvyklý je směr pravotočivý, v nejstarších rukopisech 17. století a naopak v burjatském kurzivním stylu přelomu 19. stol. a počátku 20. století se však vyskytuje i obrácený levotočivý postup psaní.

Rozlišení bývá obtížné, protože výsledná podoba je shodná:

6. *jabaji* – „koutek úst“. Burjati jej nazývají *aru-yin sa*, v Gorlosu se nazývá *kebtege sa*.

V počáteční a středové pozici téměř neměnný:

. Na konci slova mívá různou velikost a

různou délku zakončení pomocí *boyuni segül*:

7. *eber* – „roh“. Burjati nazývají *öbür-ün sa*, v Gorlosu se nazývá *bosuy-a sa*.

V současném písmu má dvě varianty pro písmena *j* a *č*. V písmu psaném perem se tyto varianty až do poloviny 19. století zpravidla nerozlišovaly.

standardní *č*:

standardní *j*:

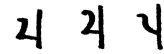

přechodová forma (častá v 17. století a první polovině 18. století):

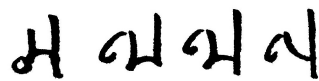
Užití jednotlivých grafických forem pro funkčně nerozlišené *č/j* nelze časově stanovit.

Obě varianty se objevují i s podvariantou ukončenou drobných háčkem:

Standardní transkripční písmena *c* (s kroužkem) a *z* (s háčkem) se zvláště od počátku 19. století

užívají poměrně volně

a převládá užívání tvarů s háčkem.

V 17. století a v první polovině 18. století tvoří slabika *či/ji* ligaturu bez mezery mezi písmeny.

Ligatura někdy opticky splývá s tvarem *erbeljin silbi*:

8. *numu* – „luk“. Součást velkého množství písmen (*b, p, f, q/γ* na počátku slova, *g/k* (na počátku a uprostřed slova), na konci slova: *r, u/ü, i/y*).

Průběh tahu *numu* je buď rovnoměrný , nebo s těžištěm posunutým dolů, kdy dochází k ostrému ohybu .

Iniciální *q/γ* je nejvýmluvnějším grafémem z hlediska datovatelného vývoje. V 17. století sestává ze dvou mírně prohnutých zubů (z nichž první může být delší), které jsou spojeny mělkým tahem

numu často vytaženého do špičky směřující nahoru

. V první polovině 18. století

převládá velmi redukovaný tah, jenž se podobá dvěma zubům spojeným základovou linií, a je tudíž

obtížně rozpoznatelný:

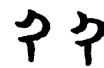
. Neprofesionální rukopisy již ve druhé polovině 17. století

uvádějí tah s hlubším tahem *numu* občas spíše hranatých ohybů:

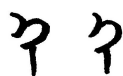

. V polovině 18.

století se objevuje velmi úzká podoba *numu* iniciálního *q/γ* blíží se tvaru *jabaji*. Ve druhé polovině 18. století se *numu* iniciálního *q/γ* prohlubuje, zakulacuje a první tah písmene se mění na háček,

který v 18. století ještě začíná na úrovni základové osy nebo dokonce napravo od ní: .
Od počátku 19. století je ustálen standardní tvar se zakulaceným *numu* a háčkem na levé straně od

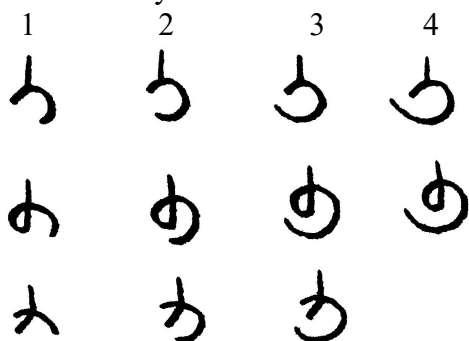

základové osy: . Ve 20. letech 20. století se pod vlivem zběžného písma psaného

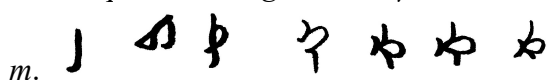

štetcem háček protahuje a hloubka *numu* se opět zmenšuje:

Na konci slova může být tah *numu* (u písmen *r*; *u/ü*, *i/y*) otevřený (1), standardně ukončený na úrovni základové osy (2), přetažený doleva od základové osy (3), výrazně přetažený doleva od základové osy až na druhou úroveň doleva od základové osy a výrazně stočený nahoru (4).

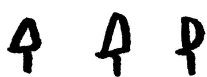

9. *degege* – „háček“. 1. způsob ukončení hlavní linie ve výjimečných případech (např. po transkripčním *kebtege d*, *bosuy-a t* na konci slova), 2. háček (korunka) u iniciálního *q/γ*, u finálního

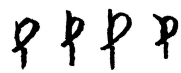
10.–11. *d/t-yin bičilge*. Používání grafických tvarů *bosuy-a t*, *kebtege d*, případně *debisker d* (*gedesü+sidü*) pro zápis fonémů *d* a *t* bylo předmětem sporů mezi různými proudy v mongolském pravopise. Na rozdíl od současných zvyklostí, kdy se *bosuy-a t* používá pro *d* i *t* na začátku slova, zatímco *kebtege d* pro *d* i *t* uprostřed slova a *debisker d* (tvar složený z *gedesü* a *sidü*) pro *d* na konci slabiky (slova) nebo před další souhláskou, se zvláště v 17. a 18. století setkáme s důsledným fonetickým rozlišováním *bosuy-a t* jako grafému pro *t* (uprostřed slova může být zapisováno pomocí *debisker t*) a *kebtege d* jako grafému pro *d*, případně s nedůslednými kombinacemi obou systémů.

10. *bosuy-a t* „vertikální, stojící *t*“; pro 2. polovinu 17. století a první polovinu 18. století je typická široce protáhlá varianta trojúhelníkového vzhledu, v rozměrově menším písmu téměř standardní

podoby ; v profesionální minuskule první poloviny 18. století se objevuje výrazně

sploštělá varianta podobná *t* v ojratském jasném písmu ; v kurzivnějších méně profesionálních stylech od druhé poloviny 18. století převládá varianta zahájená předtaženým tahem po základové linii (graficky shodná s mandžuským *t* ve slabice *te*), případně od základové linie

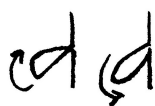

mírně odstávajícím ; břicho písmene občas ukončeno delším zubem .
Debisker d užíváné standardně na konci slabiky nebo na konci slova bývá v 17. a v první polovině

18. století výjimečně užíváno foneticky pro *t* (např. rkp. Mong. B 62).

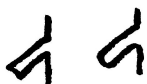
11. *kebtege d* „horizontální, ležaté *d*“, *aru-yin gedesü* „zadní břicho“, *kebtege gedesü* „ležící břicho“
 V profesionálních rukopisech 17. století se objevuje archaický tvar blízký ujugursko-sogdské předloze, jehož zpětný tah není propojen se základovou linií (1–2). V neprofesionálních rukopisech se po celé sledované období objevují varianty s průběhem ve tvaru smyčky, ve starším období pravotočivé (7–9), v mladším období levotočivé (10). Hranatý tvar se souběžným průběhem obou tahů (3) je častý na přelomu 18. a 19. století, případně jeho varianty se špičatým zakončením prvního tahu (4–5). Standardní tvar (6) s hlavicí v podobě kapky se objevuje od 1. poloviny 18. století a pravidelně se využívá od 1. poloviny 19. století.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

pravotočivý a levotočivý průběh *kebtege d*

12. *köndei ha* „duté *h*“ – písmeno *h*, obvykle v cizích slovech; hranatý nebo zaoblený průběh:

13. *segül* „ocas“. Písmena *a*, *e*, *n* ve finální pozici.

Standardní průběh: , standardní průběh v kurzívě ovlivněné štětcem psaným písmem:

 ; *segül* zahájený na úrovni *sidü* s přerušením základové linie a ostrým přechodem / s oblým přechodem ; *segül* zakončen obratem dolů (háčkem směrem dolů) ;

segül bez přerušení základové linie ; *segül* zahájený na úrovni druhé pomocné linie nalevo

od základové osy ; *segül* se silným začátkem a špičatým zakončením ; *segül*

vycházející přímo ze základové linie ; *segül* dlouhý, výrazně uhýbající směrem dolů

boyuni segül – „krátký ocas“. Finální *s* v preklasickém období. V klasickém období je finální *s* obvykleji zapisováno pomocí *jabaji* + *boyuni segül* – v takovém případě uvádím, že *boyuni segül* se pro finální *s* (samostatně) ne užívá. Užívání samotného *boyuni segül* pro finální *s* se objevuje nepravidelně v průběhu celého klasického období a je výrazem archaizační tendence pisatele nebo

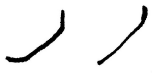

pouze výrazem snahy o vyšší eleganci.

14. *čačuly-a*, *orkiča* „tkalcovský člunek“. Finální *a/e* (po *b*, *p*, *f*, *g/k*). V polosamostatné finální pozici – *a/e*. Součástí finálního *g/k* (*sidü/silbi* + *čačuly-a*) a finálního *b* (*gedesü* + *numu* + *čačulya*, var. *gedesü* + *čačuly-a*).

Standardní průběh:
V 17. století je charakteristická *čačuly-a* obloukovitě ohnutá doleva a probíhající kolmo k základové

linii, zakončení špičaté:

Zakončení *čačuly-a* se později častěji ohýbá nahoru . V první polovině 18. století převládá dlouhý, pozvolně klesající tah ,

v 19. století obvykle ukončený ohybem nahoru . Archaizující styl druhé poloviny 18. století zavedl do rukopisného písma *čačuly-a* ubíhající pod ostrým úhlem k základové linii směrem nahoru a zakončenou ohybem dolů

. Burjatský kurzivní styl přelomu 19. a 20. století užívá velmi dlouhý,

zatočený tah *čačuly-a* .

Ve finálním *g* je první tah v 17. a první polovině 18. století obvykle ve formě *sidü* nebo *silbi*

s rozeklaným zakončením . V první polovině 18. století je *čačuly-a* finálního *g* velmi

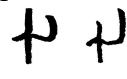
často prohnuta napravo od základové osy v podobě *numu* . Standardní podoba .

15. *m*, *l* *üsüg-ün eber* (rozlišovací tah v písmeni *m* (na začátku slova mimo *titim/sidü*, uprostřed mimo *sidü*, na konci slova se mění na *numu+boyuni segül*; rozlišovací tah v písmeni *l* mimo *sidü*)

standardní podoba *l* (začátek slova):

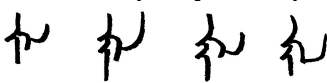
standardní podoba *m* (začátek slova):

V 17. století bývá *eber* písmena *l* krátký a elegantně zahnutý . V průběhu 18. století se tah

prodlužuje a probíhá obvykle rovnoběžně se základovou osou . Ve starších

neprofesionálních rukopisech bývá *eber* písmen *m* i *l* otevřený: .

Na přechodu mezi slabikou uzavřenou souhláskou *m* (*debisker m*) a slabikou zahájenou souhláskou *l* bývají zvláště v 18. století zapsány *-ml-* pomocí ligatury skládající se ze dvou, nebo jednoho

nepřerušného tahu . Zápis souhláskového shluku *-ml-* bez ligatury:

16. *čeg-ün bičilge* – způsob distribuce diakritických teček nad *n* (*nige čeg*), nad *γ* a pod *š* (*qoyar čeg*). V mongolské historické jazykovědě existoval proud, který preferoval *qoyar čeg* nad písmeny *q/k* namísto písmene *γ* (podrobně viz Lubsangdorji 2008). V 17. a 18. století se běžně tečky zcela vynechávaly, ačkoli jejich užití bylo známo. V 18. a 19. století se dvojtečka *qoyar čeg* uvádí také nad *debisker γ*. Existuje domněnka, že do 18. století se dvojtečky používalo k odlišení grafémů *q* i *γ* (bez rozdílu) od *a/e* a *n* fakultativně pouze v obtížně čitelných slovech (Cerensodnom – Taube 1993: 11).

II. Elegantní klášterní rukopis psaný bambusovým/rákosovým perem ve stylu 17. století. Velmi těžké, stínované, pečlivě vedené pravidelné písmo s pomalým tempem a výrazným kaligrafickým účinkem. Celkově písmo akcentuje vertikální proporce (tvary písmen jsou spíše okrouhlé, plné, volné).

III. Text „Sútry osmi jasných nebes a země“ byl patrně velice oblíben v mongolském prostředí především v 16. a 17. století. O tom svědčí řada zachovaných fragmentů textu z Olan süm-e (Heissig 1976: 300–322), stejně jako výrazné rozdíly v existujících překladech. Rozlišují se dvě hlavní skupiny mongolských verzí této sútry:

A – varianta přeložená z čínského textu (*Fo shuo Ba yang shen zhou jing* 佛說八陽神呪/咒經⁹⁷) reprezentovaná především nedatovaným pekingským xylografem (Heissig 1954: Nr. 211) s následujícím kolofonem:

*kitad-un nom-ača tamaga yogačari Kirisis Irinčin nayirayulun ayay-q-a tegimlig Suriyasiri ber: Amags[i]d[i] lab quyiyulju Amlasiri baysi ber sayitur jokiyaju bičigüljü: Ariyun-a Qadasiri kiged-iyer qabtasun-tur čoyulju ayui ulus irgen-e tügejü delgeregülbei: tegüsbe:*⁹⁸ Tento text byl v mírně modifikované verzi převzat do pekingského xylografického Ganjuru (1718–1720, sv. 24, fol. 291v–301v).⁹⁹

B – varianta přeložená prostřednictvím tibetské verze (vycházejí z pravděpodobného staršího čínského originálu) reprezentovaná především nedatovaným pekingským xylografem bez kolofonu (Heissig 1954: Nr. 205, čínský okrajový znak *nai* 乃, titul: *Qarsi jasaqu naimangegegen neretüi sudur*) a v pekingských verzích sbírky *Sungdui* (Tib. *gzungs bsdus*) z let 1707 (*Tarnis-un quriyangyui*, Heissig 1954: Nr. 13),¹⁰⁰ 1727 (Heissig 1954: Nr. 67) a 1729 (Heissig 1954: Nr. 72).

Rukopis Mong. B 1 odpovídá obsahově variantě B, ale představuje jazykově starší překlad, který neodpovídá ani jedné ze známých xylografických podob varianty B. Závěrečné listy rukopisu jsou značně poškozeny vlhkostí (listy se slepily a následně byly neopatrně rozlepeny), ale nezdá se pravděpodobné, že by rukopis původně obsahoval informativní kolofon.

Místo dochování: okolí kláštera *Шанхын хийд / Barayun küriy-e* (ajmag Övörchangaj).

V konvolutu se nachází dvojstrana mongolské abecedy *čayan toluyai* psaná štětcem na jednovrstevném čínském *muutuu čayasu*, rkp. *Nayangjan-a-yin jokiyaysan ülemji yirügel-ün sitan-u gis/gligür* a rkp. obětování božstvům nebe a země.

Podrobný rozbor rukopisu a jeho vztahu k ostatním mongolským verzím sútry *Naimangegegen* jsem publikoval v článku:

Srba, Ondřej, 2017, “Отгоргуй газрын найман гэгээн” судрын асуудалд: “Харш засах найман гэгээн” судрын нэгэн шинэ хувилбар. In: Чулуун, С., *Монгол Ганжуур: Олон улсын судалгаа / The Mongolian Kanjur: International Studies*. Mongolian Academy of Sciences, Institute of History

⁹⁷ Redakce velmi blízkého obsahu je doložena již v dunhuangských rukopisech (např. Or.8210/S.252) a je také obsažena ve většině edic čínské Tripitaky (*Dazangjing* 大藏經), např. elektronické edici japonského vydání *Taishō Shinshū Daizōkyō* 大正新脩大正藏經, Vol. 85, No. 2897 http://tripitaka.cbeta.org/T85n2897_001 (navštíveno 13. 11. 2014). Jedná se o překlad připisovaný tangskému mnichu Yijingovi 義淨 (635–713). V Číně bývá často označována za apokryfní (*weijing* 偽經), čemuž odpovídá i zařazení v *Taishō Shinshū Daizōkyō* do kategorie „Pochybných textů“ (*Yisi bu* 疑似部).

⁹⁸ Fol. 47r. Faksimile celého xylografu in: *Mergen keyid-ün sudur-un čiyulyan* 2012: III 3371–3466. Ligeti 1942–44: 160 přepisuje kolofon podle verze v Ganjuru následovně: ... *kitad-un nom-ača tamay-a yogačaris Krašis rin-čhen nayirayul-un: ayay-q-a tegimlig Sūryaśrī ber enengsün (?) lab quyiyulju: Ama(?)-śrī baysi sayitur jokiyaju bičigüljü ariyun-a Anantasiri (?) kiged-iyer qabtasun-dur čoyulyaju: ayi ulus irgen-e tükejü* (správně: *tügejü delgeregülbei* ::

⁹⁹ Ligeti 1942–44: 159–160. V Ganjuru je uveden sanskrtský titul *Ārya-kakanapaṃaṣṭavairocana-nāma-mahāyānasūtra* a tibetský titul *'Phags pa gnam sa snang brgyad ces bya ba theg pa chen po'i mdo*. V mongolských verzích jsou však sanskrtské názvy původního textu výrazně deformovány. Např. náš rukopis uvádí pseudo-sanskrtský titul *Ary-a barang sanggas stang* (patrně se jedná spíše o deformovaný přepis čínského titulu *Bayang shen zhou jing*, kde počáteční *Fo shuo* je nahrazeno obvyklým sanskrtským *Ary-a*) s paralelním tibetským přepisem *Pa ra yang gyad rta*.

¹⁰⁰ Faksimile v *Mergen keyid-ün sudur-un čiyulyan* (2012/II: 2817–2831).

2.1.1.b Věštění z třinácti kamenů – *Arban yurban čilayu talbiqui inü* (Mong. E 12)

Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, vyhlazený, 11 fol. 32,2 x 8,3 cm. Monastická unciála poněkud jednodušších tahů než Mong. B 1 (např. závěrečné *g* bez *erbeljin silbi*).

Společný rozbor písma rukopisů Mong. B 1 a E 12:

1. *titim* – častý *siluyun titim* začínající v základní linii
v písmenu *a* v písmenu *e*

B1

E12

2. *niruyu* – základní linie je souvislá, nepřerušovaná, poměrně široká a je opticky velmi signifikantním rysem tohoto typu písma

B1

B1

B1

E12

E12

-*aya-*

jiryalang jiryuyan

3. *sidü* – tvarově odpovídá první polovině 17. století, plný trojúhelníkovitý tvar zcela podřízený bytelné nepřerušované základní linii; výrazně předsazený *sidü* ve slabikách *ke/ge*, *ba/be*

B1

E12

4. *silbi* – mírně se sklání dolů (podobně jako v jasném písmu; považuje se za typický rys pro 17. století, mj. dobu vzniku jasného písma), u E12 rovné, jen ve slabikách *bi*, *ki/gi* s mírným sklonem dolů

B1

E12

E12

E12

E12

j/y – na začátku slova nediferencované, vždy bez háčku, oproti vokalickému *silbi* bývá zřetelně prohnuté (konkávní, vyduté) směrem k základní linii

B1

E12

Mong. B 1

r – *erbeljin silbi*, psáno ve formě překřížení, zpravidla přerušuje jinak spojitou základní linii

B1

E12

matayar silbi

B1

5. *gedesü* – stínovaný tah s ostrým ohybem

B1

E12

6. *jabaji* – pravidelný

7. *eber* – psaní *č/j* nerozlišené, má podobu dnešního *č*, slabika *ji/či* tvoří ligaturu

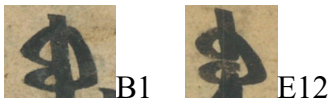

8. *numu* – netvoří ideální půlkruh, avšak rychle směřuje k těžišti v pravém dolním rohu, kde dochází k rychlému ohybu (nejpatrnější u písmene *b*)

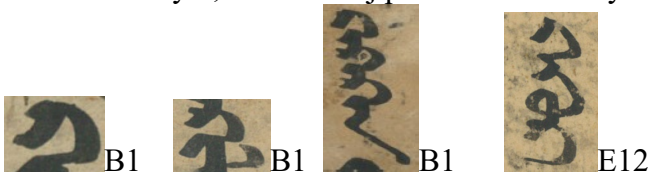
q/γ na začátku slova – *numu* jen mírně přesahuje středovou linii směrem doprava, písmeno je jen ve druhé polovině tvořeno tahem *numu*, první polovinu tvoří výrazný tah, který se později redukoval na háček, písmena *q/γ* jsou však dosud dobře rozlišitelná, teprve v první polovině 18. století redukce pokročila natolik, že celé písmeno se jen stěží odlišuje od dvou zubů:

Písmeno *b* na začátku slova má předtažený začátek:

Písmena *k, g* mají rozklenutý „rohový“ začátek jako standardní transkripční písmeno *ga*; u E12 rozklenutí chybí, namísto něj písmeno začíná výrazným tahem zprava doleva:

Numu na konci slova uzavřen a vytažen až nad základní linku (písmena *i, o/u, r*)

Specifický způsob navazování písmen po *g/k* a *b*, základová linie následujícího písmene je předtažena před ukončení *numu* písmene *g/k*; u E12 se tento jev vyskytuje zvláště u slabiky *ba/be*:

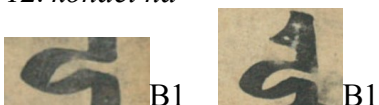
10. *bosuy-a t* – vertikálně protažený trojúhelníkovitý tvar složený ze dvou samostatných tahů, první tah výrazně vydutý (směrem dovnitř):

11. *kebtege d* – velmi rozměrná litera, začátek i konec tahu nespojitý, zpětný tah je prohnut a v některých případech ukončen ještě před dosažením *niruyu*; E12 užívá vedle této formy i kurzívnější variantu v podobě smyčky točené ve směru hodinových ručiček (ke změně směru točení dochází ve druhé polovině 18. století):

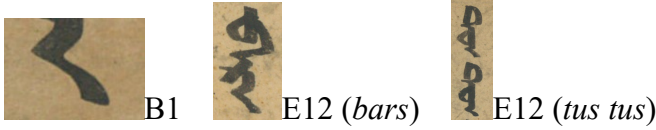
12. *köndei ha*

12. *segül* – začíná zubem s přerušením základové linie a rovným tahem se standardní orientací ukončeným mírným háčkem; u E12 rovný tah (bez háčku i s háčkem)

boγuni segül – užíváno pravidelně pro -s na konci slov: např. *tegüs*

14. *čačuly-a* – tažena kolmo k základní linii, na konci ukončena mírným háčkem zahnutým dolů (již v rámci zvedání pera)

samostatná *čačuly-a* rovněž začíná rozeklaným zubem (u E12 samostatná *čačuly-a* začíná základovou linií)

g na konci slova obsahuje výrazně rozklenutý zub připomínající *erbeljin silbi*, avšak tah nevzniká překřížením (jako u *r*), nýbrž postupným psaním obou hrotů, přičemž v prostoru základní linie je obvykle ponechána mezera; u E12 obyčejné *silbi*

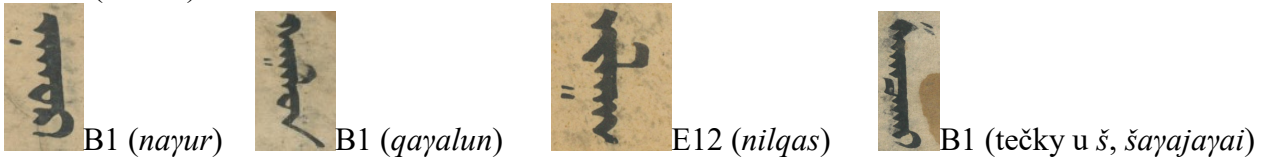
15.1. *m üsüg-ün eber* – v iniciální pozici dlouhý tah protažený pod následující písmeno; ve finální pozici *m* tvořeno uzavřeným *numu* + u B1 *segül*, u E12 + *boγuni segül*

15.2. *l üsüg-ün eber* – krátký a hákovitě prohnutý.

16. *čeg-ün bičilge* – n vždy bez teček až na výjimky, kde bylo třeba zabránit mylnému čtení, např. *neretü* (fol. 1v)

Jmenné sufify jsou v některých případech psány spojitě se jménem.

Sociativní sufif -*lüge* psán s *ü* obsahujícím *silbi*.

Mayui („zlý“) namísto standardního *mayu*: B1

Komparace dodatečných glos u rkp. Mong. E 12: prostřední řádek ve stylu 1. poloviny 18. století (iniciální *q* ve tvaru dvou zubů, způsob vedení tahu *čačuly-a*)

2.1.2. Profesionální monastická minuskula

2.1.2.1. Ponaučení chána čakravartina – *Qubilyan čakirbat-un qayan aman-ača nomlaysan suryal* (Mong. B 2)

I. Pothi. Křehký silný papír, pravděpodobně čínský *muutuu* slepovaný ze tří vrstev. 25,8 × 8,5 cm, 24 fol. Poměrně krátký a široký formát, absence titulu knihy na fol. 1r a neobvyklý tlustý černý a tenký červený rámeček po bočních stranách textu napovídají starší dataci rukopisu. Po levé straně listů se nachází mongolská slovní a tibetská numerická paginace doprovobená překvapivým pokusem o čínskou paginaci. Čínské číslice jsou (kromě jednoduchých čísel jako 一 二 三) zcela nereálné nebo velmi odchýlené od standardní podoby. Tato skutečnost napovídá tomu, že předlohou mohl být ztracený xylograf čínské provenience (Peking), jehož opis provedl písař zcela neznalý čínského písma.

Qulusun üjüg. Profesionální monastický rukopis archaického vzhledu. Pečlivé, sebevědomé a stabilní písmo profesionálního písaře. Drobnost písma však neumožňuje jednoznačným grafickým prvkům dobře vyniknout. Z hlediska písma proto schází vodítko k přesnější dataci v rámci širšího období poloviny 17. až poloviny 18. století, převažují však morfologické prvky 17. století (jedná se typologicky v podstatě o výrazně zmenšené původně těžké monastické kaligrafické písmo 17. století). Některé archaicky působící tvary písma mohou být podmíněny předpokládanou starší předlohou opisu a obecnou archaizující tendencí profesionálních písařů tohoto období.

II.

1. *titim* – začíná jen krátce pod hlavní linií a plynule přechází do *sidü*
2. *niruyu* – hlavní linie rovná, středně tlustá, pravá strana převážně spojitá, občas mírně přerušovaná
3. *sidü* – pravidelné, téměř se nesklánějí; zub připojený k *numu* (*k/g*) mírně předsazen
4. *silbi* – „i“: začíná zřetelným hrbem a ohýbá se směrem dolů; „y/j“ na začátku slova: sklopenější a delší, zakončené do mírného háčku (*eteger silbi*)
7. *eber* – v podobě dnešního č, občas začíná dokonce mírným háčkem
8. *numu* – pravidelný, na konci slova (*-u*, *-i*, *-r*) zakončený pod linkou, někdy až otevřený, u *b*-poněkud špičatý. *Q-/-γ-*: archaický tvar téměř nevybočující z hlavní linie, jindy tvar hluboký a úzký, ovšem s nepatrným počátečním háčkem.
- 10.–11. distribuce *d – t* pravidelná, klasická
10. *bosuy-a t* – trojúhelníkovitý tvar
11. *kebtege d* – oba tahy spojeny s hlavní linií, probíhají v téměř paralelní vzdálenosti od sebe, vrcholek písmene je zřetelně špičatý. Později pravidelně v podobě oválné smyčky.
13. *segül* – mírně odchýlený, středně dlouhý, zakončený háčkem směrem dolů
14. *čačuly-a* – zpravidla obloukovitě rychle zahýbá nahoru, při dostatku místa stoupá pozvolně (jako ve vzorovém pekingském dvorském písmu)
16. tečky pravidelně scházejí, výjimečně u *š* (1v/21: *šatu*)

Další zvláštnosti:

B na počátku slova začíná často velmi krátkým tahem po základní linií.

Koncové *-s*: zpravidla s plnou formou (nikoli *boyuni segül*).

Koncové *-m*: elegantní archaický tvar s háčkem na špičce a delším *boyuni segül*, individuální rys této písařské ruky.

-i za *k/g* má podobu připomínající *i* v jasném písmu.

III. Text rukopisu mně dosud není znám ze žádné jiné rukopisné ani tištěné verze uvedené v katalozích. Identifikace textu je ale problematická především k nejasně formulovanému názvu a absenci podrobnějšího kolofonu (ačkoli je text pravděpodobně úplný). Jazyk textu je na rozdíl od písma archaický, lze jej považovat za preklasický. Celkové rozvržení rukopisu – tlusté postranní čáry, grafické rozmístění aliterovaných veršů do samostatných sloupců, umístění interpunkce na spodním okraji listu (*segül*) odpovídají zvyklostem (pravděpodobně pekingských) xylografů 14. (a 15.?) století, jejichž fragmenty se našly v Turfanu (např. TM 4 D 130 (Cerensodnom – Taube

1993: Nr. 42); M 729 (Ibidem Nr. 44), fragmenty TM (5) D 130, TM 19, T I 663 (Ibidem Nr. 36–39); TM 3 D 130 (Ibidem Nr. 29) a TM 6 D 130 (Ibidem Nr. 30) aj.).

Názvy obsažené v dílčích kolofonech: *qorin jiryduyay ayimay jiryuyan nom*¹⁰¹; *nom-un sakiyulsun qubilyan cakirbat-un qayan-u ber nomlaysan arban yisüdüger dötüger ayimay-ud.*¹⁰²

2.1.3. Neprofesionální písmo 17. století

2.1.3.1. Analýza zlých vlivů podle let lidského věku – *Jil toylaju gai-yin gem-i üjeküi* (Mong. B 3/7)

I. Pothi, slepovaný papír ve dvou vrstvách (čínský *muutuu*), hnědý, se stopami vlhkosti. 27 x 7,3 cm, zachovány pouze 2 závěrečné listy (fol. 68, 69). Vzhledem k původnímu rozsahu textu nelze písaře označit za zcela neprofesionálního.

Písmo je nevyrovnané, nevyvážené, „rozházené“, bez jednotné orientace a sklonu tahů. Tahy *numu* a *eber* široce otevřené. Připomíná duktus častý v rukopisech na březové kůře z Charbuchyn balgasu (XB 2018: 21195/108–110; 21256/183–186; 21261/200–201).

II. Paleografický rozbor:

2. *niruyu* – základová linie velmi výrazně rozrušená

3. *sidü* – zub u finálního g rozeklaný

4. *silbi* – písmeno *i* zpravidla v podobě *matayar silbi*

eteger silbi – nevyskytuje se, písmena *j* a *y* na začátku slova se zcela rovným průběhem *silbi*

7. *eber* – uprostřed slova vždy v podobě velmi otevřeného *j*,

8. *numu* – *q/γ* na začátku slova v podobě dvou *sidü* bez korunky, odlišuje se pouze delším protaženým spojovacím tahem (místo *numu*) na úrovni základové linie

g/k na začátku a uprostřed slova s rozeklaným začátkem

i na konci slova téměř uzavřené

m na konci slova – *numu* uzavřený, háček v podobě rozeklaného *r*, dlouhý *segül*

13. *segül* – rázný rovný tah zahájený z pozice *sidü*, se špičatým zakončením

14. *čačuly-a* – drobný krátký tah ohnutý přímo doleva

15. *m*, *l üsüg-ün eber* – otevřené tahy

16. *čeg-ün bičilge* – zcela bez teček

Ostatní: *či/ji* tvoří ligaturu bez mezery mezi písmeny.

Jazyková specifika: ak. *manglai-gi* namísto standardního *manglai-yi*, spojitě psaní pádových sufixů (dat.-lok., ak. *i*): *jildü*, *mali*. Nestandardně plně vokalizované psaní *tengri* namísto *tnгри*.

III. Zlomek rozsáhlejšího souboru věštebných instrukcí, v dochovaném zlomku se jedná o výtah předpovědí zlých vlivů potkávajících člověka v jednotlivých letech lidského věku (od 10 do 32 let) a způsobů, jak jim předcházet: [fol. 68r] *jil toyu*= / *laju gai-yin gemi üjeküyin* / *bülügtü*: *döčin tabun ayimay-tu* / *bülüge*:: *edüge gem-i jasaqui* / *üjegülügsen arγ-a inü*:

2.1.3.2. Nádobka nektaru – *Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46)

I. Pothi, 27,6 × 7 cm, 32 fol. (fol. 2–34; fol. 1 a 24 jsou ztracena). Jemný pravděpodobně čínský papír slepený ve dvou vrstvách. Po obou stranách rukopisu jsou patrné miniaturní dírky, které sloužily k uchycení papíru na podložku při psaní.

Rasiyan-u qumq-a je didaktická báseň, jejíž původní rozsah (340 slok a 2 verše) je zmíněn v kolofonu. Autor básně se v kolofonu pojmenovává jen jako *öčügüken nilq-a köbegün oyutu bi* „já s nepatrným rozumem malého dítěte“ (Oyutu může být i skutečným mnišským jménem autora).

¹⁰¹ Název uvedený na fol. 24v.

¹⁰² Název uvedený na fol. 18v.

Jeden list z březové kůry s textem básně se našel v Charbuchyn balgasu.¹⁰³ V zachované podobě jsem napočítal 317 slok (včetně neúplně dochovaných slok) a 2 verše na konci básně.

II. Rukopis je psán pravděpodobně dřevěným perem (*modun üjüg*) jedinou rukou a styl písma je jednotný. Rukopis není dílem profesionálního písaře, jakkoli je písmo morfologicky poměrně stabilní se stálým modulem. Nejedná se tedy ani o začátečníka nebo cvičný opis dítěte. Soudím proto, že autor rukopisu byl nikoli profesionálním, ale již ne nezkušeným písařem. Písmo postrádá jakoukoli snahu o kaligrafickou zdobnost. Stránky postrádají vyznačený psací rámeček, což zvláště ke konci rukopisu vede k poněkud nevázanému rozbíhání sloupců.

Typologicky se jedná o privátní zběžné (avšak nikoli kurzívní) písmo, jehož vývoj lze sledovat na území Chalchy počínaje rukopisy na březové kůře z Charbuchyn balgasu a jehož vliv se částečně projevuje i v raných archivních dokumentech počátku 18. století. Vzhledem k tomu, že neprofesionalita písma zpravidla vytváří určitý dojem archaičnosti, je přesnější časové zařazení obtížné. Celkově patří písma tohoto rukopisu jednoznačně ke starším příkladům privátního zběžného písma. V úvahu připadá stoleté období 1650–1750, nejpravděpodobnější je konec 17. století.

1. *titim* – rovný zkosený tah začínající krátce pod hlavní linií
v písmenech *a* a *e*:

2. *niruyu* – přerušované, často výrazně uhýbá z přirozené osy, výrazně podléhá nestejnomyšlnému psaní jednotlivých zubů *sidü*

-*γay*- -*qaya*-

3. *sidü* – dlouhé, mírně zkosené, s nestejnomyšlnou délkou a nejednotným náklonem

4. *silbi* – písmena *j* a *y* nejsou v pozici na začátku slova graficky rozlišena uprostřed slova -*yi*-

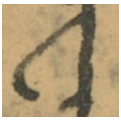

r – *erbeljin silbi*

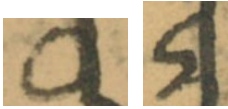

matayar silbi

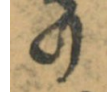
¹⁰³ Rukopis XBM 170 uložený v Mongolské akademii věd publikovala Chiodo 2009: 274–280.

5. *gedesü*

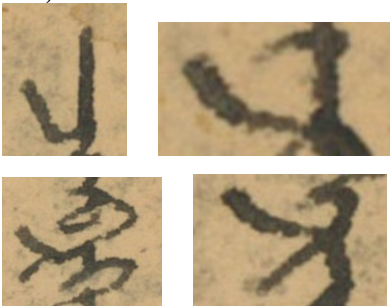
opačný postup psaní u *ö/ü* (*gedesü* + *silbi*), výjimečně rovněž na konci slova

6. *jabaji* – obvyklý průběh, špička směřuje nahoru

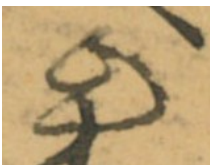
7. *eber* – schází grafické rozlišení *č* a *j* uprostřed slova, pro rukopis je typická ligatura *č/j* + *i* připomínající svým tvarem písmeno *r* (horní tah samotného písmene *r* je však vždy kolmý k hlavní ose)

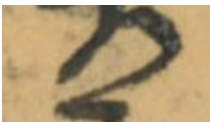
8. *numu* – na konci slova obvykle otevřené zakončení na začátku slova *q/γ*

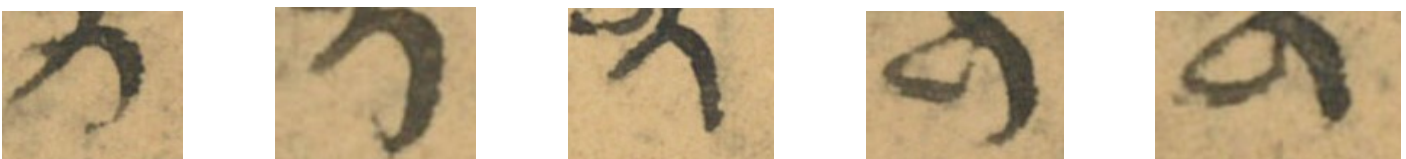
b na začátku slova

-*ge*- uprostřed slova

numu na konci slova (-*r*, -*i*, -*u*)

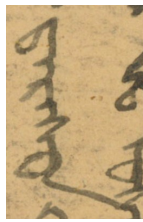

u písmene *-u/ü* na konci slova je patrný opačný směr psaní v menší skupině případů

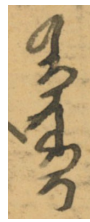

10.–11. *d/t-yin bičilge* – ve většině případů odpovídá distribuce tvarů standardním pravidlům;

výjimky např. *darasun*

(15r), *degerükei*

(15r)

10. *bosuya t*

11. *kebtege d*

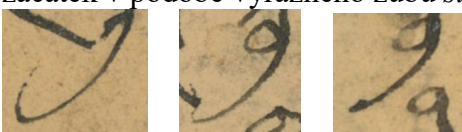
13. *segül* – dlouhý pozvolně klesající bez zakončení nebo končící mírným háčkem nahoru

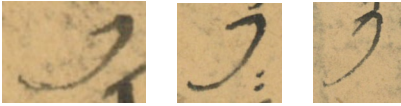

boyuni segül – závěrečné *s* je častěji psáno pomocí plné varianty *s*, ale nalézáme i případy, kdy je psáno s jednoduchým krátkým zakončením – „krátkým ocasem“ (*boyuni segül*) jako ujugurské *z*.

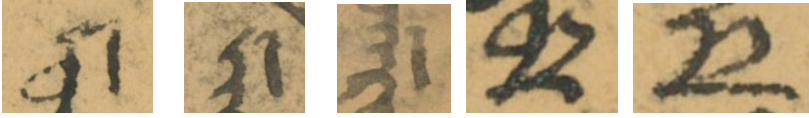

14. *čačuly-a* – široce roztažený tvar s pravidelným průběhem střídají krátké nepropracované tahy; *g* v koncové pozici se vyznačuje zubem se dvěma výrazně rozklenutými hroty; *b* v koncové pozici se skládá z *gedesü* následovaného přímo tahem *čačuly-a*; v samostatné pozici obsazuje *čačuly-a* začátek v podobě výrazného zubu *sidü*.

15.1. *m üstüg-ün eber* – v začáteční a prostřední pozici tah *m* s výrazně kolmým zlomem a dlouhým rovným zakončením; koncové *m* se zcela uzavřeným *gedesü* a delším *boyuni segül* orientovaným téměř kolmo k hlavní ose

15.2. *l üstüg-ün eber* – v začáteční pozici výrazný prohnutý prohnutý tah navázaný na začátek *titimu*; v prostřední pozici krátký tah s pozvolným ohybem

16. *čeg-ün bičilge* – Jak je obvyklé v rukopisných i xylografických textech téměř až do počátku 19. století, je i *Rasiyan-u qumq-a* psána mongolským písmem „bez teček“ (*čeg-ügei*) nad *n* a *γ/q* a pod *š*.

III. Podrobný rozbor pravopisných zvláštností rukopisu viz v českém vydání *Rasiyan-u qumq-a* (Srba 2015) a v kapitole 3 této práce.

2.2. OBDOBÍ PRVNÍ POLOVINY 18. STOLETÍ

2.2.1. Profesionální monastické rukopisy

2.2.1.1. Autobiografie Čtvrtého (Prvního) pančhenlamy (Mong. A 24)

I. Pothi, čínský papír slepený ve třech vrstvách, mírně hlazený. 127 fol.

II.

Rukopis je pravděpodobně napsán třemi písaři (A, B, C), přičemž není jisté, zda písaři A a C nejsou totožní. Pro jednotlivé písaře jsou z paleografického hlediska charakteristické následující rysy:

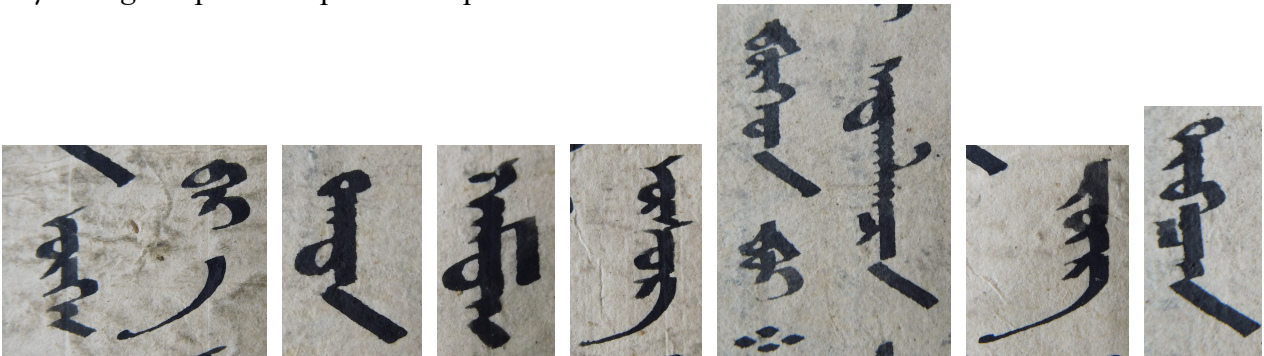
A. 3. *sidü* – velice drobné, avšak přerušují základovou linii

4. *silbi* – *j/y* na začátku slova prohnuté a s větším sklonem než běžné *silbi*

8. *numu* – iniciální *q/γ* připomíná *jabaji*

13. *segül* – geometricky rovný, začíná tvrdým ohybem ve tvaru ostrého hrotu

boyuni segül – používán pravidelně pro finální *s*

B.

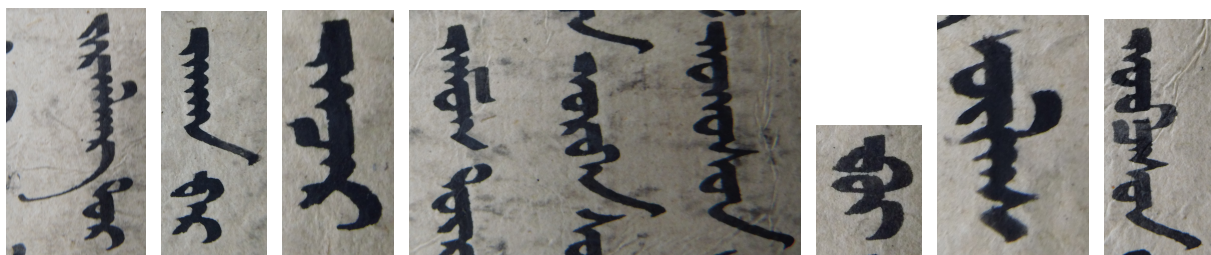
4. *silbi* – iniciální *silbi* písmen *j/y* rovné

6. *jabaji* – užíván na konci slov namísto *boyuni segül*

8. *numu* – iniciální *q/γ* bez *numu* (v podobě dvou *sidü* spojených základovou linií)

13. *segül* – začíná měkkým ohybem, končí mírným zahnutím dolů

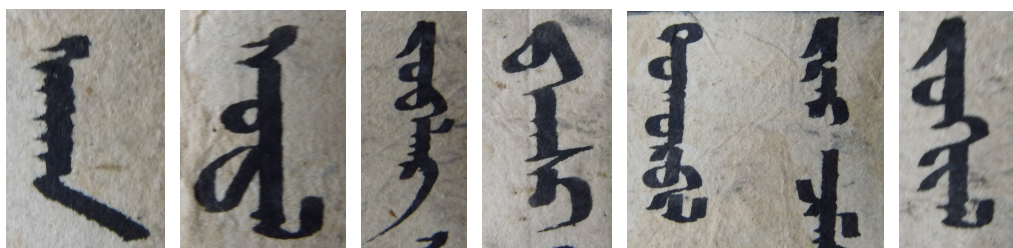
Písmeno *b* na začátku slova začíná předtažením na základové linii (narozdíl od písáře A a C).

C. 3. *sidü* – miniaturní, téměř neznatelné

4. *silbi* – s vokalicovou hodnotou (*i*) má „dutý“ ohnutý tvar jako v jasném písmu

8. *numu* – iniciální *q/y* připomíná *jabaji* jako u písáře A

Pravopisná specifika: sufix sociativu psaný s předním *ü* bez ohledu na vokální harmonii s předcházejícím slovem (např. *jayayan lüge*); sufix *converbum modale* zapisovaný odděleně od kořene slovesa.

III. Rukopis neobsahuje jednoznačný titul. Jedná se o mongolský překlad autobiografie IV. pančhenlamy, jehož současný tibetský titul zní *Chos smra ba 'i dge slong blo bzang chos kyi rgyal mtshan gyi spyod tshul gsal bar ston pa nor bu 'i phreng ba zhes bya ba bzhugs so* („Šňůra perel, jasně ukazující činy Blo bzang Cho kyi rgyal mtshana, *bhikṣu*, jenž přednášel Nauku“).¹⁰⁴

V současné tibetské verzi autobiografie IV. pančhenlamy dosahuje roku 1661. Závěrečná část *namtaru* byla připsána V. pančhenlamou Blo bzang ye shes (1663–1737) a dokončena v roce 1720 (Smith 2001: 122). Přítomná mongolská verze však končí rokem 1657 (v 88 letech IV. pančhenlamy) a kolofon připisuje autorství výhradně IV. pančhenlamovi (Lozang Čhökji Gjalccchän v sanskrtské verzi jména). Kolofon rovněž uvádí, že události z let 1647 (*thams cad 'dul*) – 1657 (*gser 'phyang*) byly zestručněny.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Moderní edice např.: *Pan chen blo bzang ye shes kyi rtsom sgrig mdzad*, 1990, Ban chen blo bzang chos rgyan gyi rnam thar. Bod ljongs mi dmangs dpe skrun khang nas par du bskrun.

¹⁰⁵ *küsel-i qangγayči čindamani metü ene tuγujī-yi bisirejüi:*
kümün-ü erketü nom-un qayan-u sadun ubasanča qutuy-i γuyuju:
kü sügčid sirab čowangma sibayanča maǰig qung tayiji bügüde kičiyejüi:
körbegül kemegsen-iyer boyda blam-a-tur jamiyang sirab esi ögtejüi
medeküi möküdebesü süsüg-ten yekes-ün jarliy-iyar mön ende:
mayad bing noqai jil qubilyan sar-a joo rinbuči-yin dergede

Rozsáhlý veršovaný kolofon přidaný k mongolskému překladu uvádí jako překladatele mnicha jménem Jamiyang Sisrab Čosji Grayba, jehož se mi nepodařilo identifikovat s žádnou osobností známou z dostupných pramenů. Jako objednavatelé překladu jsou zmíněni: *Nom-un qayan* (král nauky, tib. *chos rgyal*) bez uvedení osobního jména, pravděpodobně jeho manželka *ubasanča* (*upāsikā*) Sirab Čowangma a *Majiy qung tayiji* (pravděpodobně jejich syn). Ani tato jména (zvláště podle *Majiya qung tayije*) se mi nepodařilo v pramenech bezpečně identifikovat. Doba překladu je specifikována pomocí datace v rámci šedesátiletého cyklu *bing noqai jil*, která odpovídá pravděpodobně roku 1706. (Rok 1646 ještě nepřipadá v úvahu, protože životopis líčí události až do roku 1657. Také rok 1766 je méně pravděpodobný, protože 40 let po doplnění autobiografie IV. pančhenlamy by překladatel mnohem spíše zvolil k překladu kompletní verzi z roku 1720. Ve druhé polovině 18. století by bylo také snazší dohledat jméno *Majiya qung tayije* v pramenech, protože počátek 18. století je z hlediska mongolských aristokratických geneologií nedokonale doložené období, které již nepokrývají genealogie obsažené v kronikách 17. století (zvláště *Asarayči neretü-yin teüke*), ale kam ještě často nesahají nové genealogie vedené podle mandžuských vládních předpisů (především *Iledkel šastir*). Na první polovinu 18. století především ukazují celkové paleografické charakteristiky rukopisu.

Závěrečná část kolofonu znovu potvrzuje, že překladatelem byl Jamiyang Sisrab Čosji Grayba, prvním písařem *Bilig-tü sgelong* a patrně druhým písařem člověk, jehož jméno je kvůli ztrátě okrajové části papíru dochováno jen z části (*Rgaldan [...]*bal-a).

2.2.1.2. *Suvarṇaprabhāsottama-sūtra* – *Altan gerel* (Mong. A 34)

I. Rukopis 29-ti kapitolové verze *Sútry zlatého světla* (*Suvarṇaprabhāsottama-sūtra*) v překladu Sirabsenggeho z doby dynastie Yuan (14. století). Text rozdělen do 10 dílů se samostatnou paginací označených tibetskými písmeny *ka* až *tha*. Fol. 1v se začátkem textu na středu listu s pravděpodobně pozdními kresbami buddhů v okrajových polích odpovídá období 18. století, protože v 17. století je u rukopisů tohoto formátu obvyklejší ještě začátek textu bezprostředně od okraje listu. Titulní a závěrečný list z vnější strany polepen tmavě žlutou až hnědou látkou, s čímž se také běžněji setkáváme více u rukopisů ze 17. a 18. století, kdy pravděpodobně ještě nebylo všeobecně rozšířeno užívání látkových *barintagů* – uchovávaní bez obalu nasvědčuje také zčernalý okraj listů.

II. Rukopis napsán pravděpodobně dvěma písaři. Písař A se vyznačuje klidnějším pomalejším duktem, tlustšími, avšak nestínovanými tahy, celkově se blíží standardní minuskuli druhé poloviny 18. století. Písař B se vyznačuje neklidným, roztěkaným duktem tenkých nestínovaných tahů s charakteristicky nerovnoměrným usazením znaků vůči základní ose. Základová linie má houpavý, u kratších slov „krunýřovitý“ průběh – v průběhu psaní slova se nachýlí doprava, ale ke konci slova opět změni tendenci doprava, zvláště při ukončení pomocí *segülu*.

2. *niruyu* – lze pozorovat snahu o rovný spojitý průběh základové linie, u kratších slov náznak krunýřovitého spojení písmen pomocí tlustého tahu základové linie

3. *sidü* – u písaře A nepatrné zuby podřízené tlustší základové linii (rys plně projevený kolem roku 1800)

4. *silbi* – většinou zcela pravidelný rovný průběh, výjimečně, zvláště ve slabikách *ki/gi*, *bi* se dosud

masi altan degebür-ün ... ögügede:

mergen sidi sayin-i ... orčiyulbai amitan-u tulada::

„Revering this story like the wish-fulfilling jewel cintamani,

the most powerful of men, King of Dharma, and his queen Sherab Choima, wishing to obtain the empowerment of upasika,

and the prince qung tayiji Majig – all of them exhorted [me] Jamiyang Sherab [Choiiji Dagba] to translate it,

so that I have taken a permission from the Bogdo Lama (5th Panchen) and despite my declined knowledge I followed the order of the most dignified believers

and in the first month of Bing Dog year [丙戌 =1706?] turning myself to the golden roof of Jowo Rinpoche (=Jokhang Temple) ? ...

I translated it on behalf of all beings ... by help of wise miraculous abilities ? ...“

i mírně ohýbá směrem dolů.

etegeer silbi – dosud neodlišené od běžného *silbi*

mataɣar silbi – s minimálním odlišením od běžného *silbi*

7. *eber* – *č/j* nerozlišené, u písáře A obvykle v podobě standardního *č* s mírným zobáčkem, pouze v ligatuře s *i* má tvar otevřeného *j*, u písáře B má vždy (kromě začátečního *j*) tvar standardního *j* (ve slabice *ji/či* vždy jako ligatura bez mezery).

8. *numu* – u písáře A na konci slov vysoká zakončení až po základní osu (podobá s Mong. E 10), u písáře B naopak výrazně otevřený, nedokončený *numu* (u závěrečného *i*, *u/ü* a *r*).

q/ɣ – na začátku slova v podobě dvou zubů, poloviční *numu* jen mírně přesahuje osu směrem doprava.

10.–11. *d/t-yin bičilge* – písář B opakovaně, avšak nepravidelně používá pro *t* uprostřed slova foneticky *bosɣa t*: např. *erten-eče*, *amiṭan-a*, *sayıtur*, *yirtinčü*.

13. *segül* – obvykle rovný střední délky, jen výjimečně mírně prohnutý

boyuni segül – pro písmeno *s* ve finální pozici se neužívá.

14. *čačuly-a* – převažuje mírně protažený tah s ubíhajícím průběhem zakončený malým háčkem. Výjimečně (u koncového *g*) dosud starší krátký, téměř kolmý tah se špičatým zakončením. Závěrečné *b* provedeno jako *gedesü* + *čačuly-a*.

15. *m üsüg-ün eber* – výrazný pozvolně se ohýbající tah

16. *čeg-ün bičilge* – zcela výjimečně u slov s obtížným čtením jako nápomocný rozlišující prvek: např. *injana belge bilig* (fol. *nga* 4v), *yabuqui* – dvě tečky nad *q*, původně napsáno s chybou jako *yabudui*, avšak část písmene *d* seškrábána a nahrazena dvěma tečkami (fol. *ga* 5v)

M na konci slova – protažený uzavřený *numu* a *boyuni segül*.

B v iniciální pozici má předtažený začátek.

Spojité psaní některých pádových sufixů: *narun* (pl.+gen., namísto *nar-un*), *ijayur-tanu* (namísto *ijayur-tan-u*), *luyā* (namísto *luy-a*)

Prvky preklasického transkripčního systému: např. *baišarawani* (transkripční *ai* v podobě dvou *mataɣar silbi*) (fol. *tha* 3r) namísto *wayisirawani* v pekingském xylografu sútry *Altan gerel* (1721, fol. X 21r).

III. Súra zlatého světla je jednou z nejuctívanějších súdez v mongolském buddhismu, čemuž odpovídá množství pekingských xylografických vydání (známa datovaná vydání z let 1659, 1665, 1672, 1718, 1721 a několik nedatovaných verzí z konce éry Kangxi a z éry Yongzheng a Qianlong). Rukopisné verze súdez jsou rovněž poměrně četné, avšak vzhledem k rozsahu textu a poměrně dobré dostupnosti xylografických verzí není četnost rukopisů úměrná popularitě súdez. Všechny pekingské xylografy se hlásí k překladu Sirabsenggeho z doby dynastie Yuan, který však v 16. a 17. století patrně prošel řadou úprav. Rukopisné verze súdez v Kodani a v Budapešti jsou opisy nedochovaného xylografického vydání z roku 1584 (diskusi dosud sporné datace viz nejpodrobněji Hasibateer 2016: 93–99). Mong. A 34 obsahuje kolofon, který schází v xylografických verzích, ale který je znám z rukopisných verzí v Knihovně Vnitromongolské univerzity (sign. 00046), Mongolské státní knihovny (MS No. 16858), St.Pbg IVAN (sign. I 61).¹⁰⁶ Vzhledem k tomu předpokládám, že Mong. A 34 je opisem předtiskové rukopisné předlohy nikoli opisem xylografické verze. Tomu odpovídá i písmo, které je formálně zcela nezávislé na typu písma pekingských xylografů.

Kolofon:

[*tha* 5r] *enedkeg-ün mergen baɣsi činamidra kiged: sila*

indara bodi qoyar-ača: töbed-ün yeke kelemürči

bandi yisisdi sayitur bolɣaɣaju: sine jasaɣ=

*san ilayus-iyar*¹⁰⁷ *orčiyulju orusiɣuluɣsan-u*

¹⁰⁶ Podrobný rozbor Hasibateer 2016: 69–71.

¹⁰⁷ Podle ostatních rukopisů *ayalyus-iyar*. Hasibateer 2016: 70.

qoyina: töbed-ün kelen-eče mongγol-un kelemürči
sakyalig-ud-un toyin širab sengge neretü
γurban sang nom-un udqasi dotaraban oruyul-
ju γurban sanwar-iyar γov-a-da čimegdegsen:
töbed-ün mergen baγsi nom kelelegči nom-iyar
yabuγči sakyalig-ud-un ayay-a tegimlig güngga
rgyalbowa günding güüsi-ača udqasi bolyači
orusiyuluyad:: arban tabdayar saraswati
ükin tngri-yin bülüg-deki em-ün neresi
töbed-tür ese orčiγulju: enedkeg nere-
ber orusiyuldayan-u tula: mongγol-un nere-yi
olun yadaju: kitad-un nom-ud-i üjeγü kitad-un
nom-daki yosuyar: enedkeg-ün nere-yin dergede:
kitad-un nere-yi mongγolčilan üsüg-iyer
bičijü talbibai:: basaber qayan-u sastir tngri
narun erketü-yin tanyGariγ neretü qoriduyar
bülüγ-tür: nigen silüg dayun-i kitad-un nom-ača
abčü orusiyuluyad: mongγolčilan orčiγulju
orusiyulbai::

„Indičtí moudří učitelé Činamitra (Jinamitra) a Sila Indara Bodi (Śīlendrābodhi) a velký tibetský překladatel Yisidi (Ye shes de)¹⁰⁸ s velkou pečlivostí nově přeložili *Sútru zlatého světla*. Později urozený mnich z rodu Šákjü zvaný Sirabsengge (Šaravsengge) do srdce uložil smysl tří košů nauky a ke kráse se vyzdobil trojími předpisy mnišské kázně. Od tibetského moudrého učitele, mnicha z rodu Šákjü Güngga Džalvo Günding *güüše* naslouchal smyslu [této sútry] a [tak ji] přeložil. Protože v patnácté kapitole O dceři nebešťanů (bohyni) Sarasvatī nebyly názvy léků přeloženy do tibetštiny, avšak byly uvedeny [jen] v indickém jazyce, a nemohl (jsem?) tudíž dohledat jejich mongolská jména, uvedl jsem vedle indických názvů podle čínského způsobu čínské názvy vytažené z čínských knih přepsané mongolským písmem. Také ve dvacáté kapitole zvané Pojednání králů „Přísaha nejváženějších z nebešťanů“ jsem jednu sloku písně převzal z čínských knih a přeložil a do mongolštiny.“

2.2.2. Poloprofesionální nápodoba monastického písma 17. století

2.2.2.1. Thar pa chen po – *Qutuy-tu yekede tonilyaγči jüg-üd-dür delgeregsen gemsin γasiγudaqui-ber nigül-i arilyaju: burqan-i бүтүгүлүн joqiyayči: neretü yeke kölgen sudur* (Mong. B 4)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, vyhlazený, 28,7 x 8 cm, fol. 2–68, fol. 1 ztraceno a dopsáno ve 2. polovině 20. století, poslední pravděpodobně jeden list s částí kolofonu ztracen. Ukázněné, avšak nepříliš elegantní písmo tlustých jednoduchých tahů, které celkově působí hranatým dojmem.

II. Zvláště minimalizované iniciální *q/γ* ukazuje na 1. polovinu 18. století. Jako *terminus ante quem* indikuje polovinu 18. století naprostá absence teček, finální *g* zahájené silně zahnutým *matayar silbi* a finální *s* v podobě *boyuni segül*.

1. *titim* – velmi drobný *siluyun titim*

2. *niruyu* – většinou rovná základová linie, drobnými *sidü* nepatrně narušovaná

¹⁰⁸ Jinamitra a Śīlendrābodhi byli do Tibetu pozváni králem Thisong Decānem (khri srong lde btsan, 755–794) a ve spolupráci s tibetským překladatelem Ješe De (skt. Jñanasena) přeložili velké množství textů, mimo jiné *Suvarṇaprabhāsottama-sūtru*.

3. *sidü* – drobné *sidü* ukazují na 18. století
4. *silbi* – ve všech případech (písmen *j/y* na začátku slova, *i* a *y* uprostřed slova) rovné – znak 18. století
7. *eber* – *j/č* nerozlišené, v podobě standardního *j*, slabiky *či/ji* tvoří ligaturu bez mezery mezi písmeny, *č* otevřené zvláště v ligatuře *gči* – výrazný znak 17. století
8. *numu* – v iniciálních *q/γ* zcela potlačen (v podobě dvou zubů bez korunky) – znak 1. pol. 18. století
- 10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelné psaní
13. *segül* – pravidelný spíše krátký rovný tah
- boyuni segül* – pravidelně užíván pro finální *s* – archaický znak (v Chalše 17. století spíše okrajový)
14. *čačuly-a* – velmi krátký tah směřující téměř kolmo k základové ose – výrazný rys 17. stol. *g* na konci slova začíná silně zahnutým *matayar silbi*, které přechází v *čačuly-a* prostřednictvím *numu* mírně překračujícího základovou osu směrem doprava.
15. *m üsüg-ün eber* – s hranatým ohybem (srov. Mong. B 46)
16. *čeg-ün bičilge* – zpravidla bez teček – typické pro období do poloviny 18. století
- M* ve finální pozici – mohutnější uzavřený *numu*, rozeklaný háček a *boyuni segül*

III. Opis sůtry *Thar pa chen* po¹⁰⁹ (*Sútra velkého osvobození*) v překladu Altan ubasiho, považovaného za překladatele činného v první polovině 17. století v Chalše (Дамдинсүрэн – Цэнд 1976: 486). Kompletní verzi kolofonu s překladem viz u rkp. Mong. B 43.

[68v] *ene qutuγ-tu yekede tonilyγči*
jüg-üd-dür delgeregsen sudur: egün-
eče urida бүкү busu merged-ün
orčiyulusad: ene mongγol γajar-a
delgerejü olan bui bögesü ber:
esergü tesergü üge udqas anu jokiyal=
duqu busu-yin tulada.: degüdegerel-
ügei süsüg-tü bayasqulang neretü
tidsi: temdegtey-e orčiyul kemen
basa basa duradqaysan-dur-i: tede
merged-ün orčiyulusad-i buruγu=
siyaju borčiju jasabasu ele: tesleküi
nayidangγui-bar üiledügsen
kemegdekü бүкү-yin tulada.: tel
keletü altan genel ubasi:
töbed-ün olan eke ...

2.2.2.2. Posuzování vhodných míst pro pohřbívání (Mong. B 58/5)

I. Pothi, slepovaný papír (čínský *muutuu?*), ve výsledku křehký a lámavý, hnědý, po okrajích silně zčernalý. Uprostřed listů přehyby. 30,2 × 8,5 cm, 5 fol. Na fol. 1r tibetské označení *dza*. Uprostřed okrajů jednotlivých listů jsou dírky pravděpodobně po upevnění papíru na podložku při psaní. Části textu jsou zvýrazněny přetažením červenou, části žlutou barvou. Viditelné jsou bílé rýhy nalinkovaných sloupců, přesto jsou sloupce nestejněměrné.

Ve sloupcích 6–15 na fol. 2v nacházíme část textu napsanou výrazně odlišným, profesionálnějším duktem, který označím jako písař B. V rozboru se zabývám převažujícím duktem.

II. Spíše profesionální rukopis specializovaného obsahu bez kaligrafických kvalit psaný bambusovým/rákosovým perem. Celkově písmo vykazuje tendenci ke sklonu dolů. Lehké, nestínované písmo s mírně proměnlivou osobitou morfologií. Tempo písma poměrně svižné. S uvážením papíru, písma obou zastoupených písařů a stáří textu, který byl později v 19. století (?)

¹⁰⁹ 'Phags pa thar pa chen po'i mdo zhes bya ba bzhugs so.

nahrazen jiným textem hlásícím se k těžce legendě o učení geomantie přineseném do Tibetu čínskou princeznou Zelenou Tárou, usuzuji na původ rukopisu v první polovině 18. století.

1. *titim* – krátký *siluyun titim*, písař B používá nevýrazný *aru-yin titim*

2. *niruyu* – střídavě rovná a obloučkovitá; někdy vybočuje z přirozené osy (naznačené slepým předrýsováním)

3. *sidü* – velmi nepravidelné, psané nepřerušovanými tahy pera s převažujícím sklonem dolů.

4. *silbi* – pravidelné, bez koncových háčků, počáteční *j* a *y* občas zřetelně odsazené a více naklopené (archaický rys)

6. *jabaji* – první tah je kolmý na hlavní linii, druhý tah zachovává sklon *sidü*

7. *eber* – uprostřed slova nerozlišené psaní *č* a *j*, má podobu současného *j*

8. *numu* – u *g/k*, koncového *r*, *i* a *u* občas značně široký tvar se zakončením krátce pod hlavní linií

10.–11. psaní pravidelné, vyjma písaře B, který uvádí foneticky *bosuy-a t* ve slově *kitad*.

11. *kebtege d* – výrazně zploštělý oválný tvar, pravděpodobně pravotočivé pořadí tahů

13. *segül* – začíná pozvolně klesající linií, často s náznakem obloučku, orientace ocasu střední až téměř kolmo přiléhající, občas zakončená háčkem orientovaným nahoru (vyjma písaře B, u nějž má *segül* háčky orientované dolů)

boyuni segül – pravidelně pro zápis koncového *-s*. U slova *üiles* (fol. 3v/8 a 5r/7) a *kiris* (fol. 2r/16) je zvláštní alograf koncového *-s*.

14. *čačuly-a* – zastoupeny různé varianty, obloukovitá postupně stoupající i rychle stoupající doleva

15. *m* – koncové *m* poměrně archaické s plně uzavřeným obloukem a koncovým krátkým ocasem

16. *čeg-ün bičilge* – tečky zpravidla nepoužívá až na výjimky jako *luy-a* (fol. 4v/2)

Ostatní: Koncové *b* má zploštělý *gedesü* a *čačuly-a* rychle stoupá vzhůru bez *numu* pod hlavní linií.

Q-γ- v počáteční pozici je poměrně široké s výraznou špičkou, ale malým *numu*.

Jazyková specifika: *γurban-ta* (fol. 3v/19 aj.) – násobný sufix *-ta* zapsán zcela netradičně s *čačuly-a* namísto *segül*.

Zájmeno *ta* následované ukazatelem podmětu *ber* psáno jako jedno slovo: *taber*.

Sufixy jsou občas psány spojitě se jmény, např.: *alyaban*, *busuyin*, *kendür* aj. Závěrečná samohláska (a/e) psaná oddělenou *čačuly-a* je v některých případech psána spojitě: *emüne*, *debtere*.

Neobvyklé lexikum:

tidsi – z čín. *dizi* 弟子, žák, následovník, zde však pravděpodobně ve významu rádce. Nedoloženo v mongolských textech preklasického období ani v ujurštině.

kiris – tyrkys; *keris*, *keres* (хирс) – nosorožec, jednorožec. Snad souvisí s pers. *kargadan* کرگدن.

qasay (хасар) – pravděpodobně se jedná o *qasay* ve spojení *qasay tereg* – vůz, zvláště dvoukolá kára užívaná ke kočování ve volském potahu.

toqai (тохой) – délková míra, loket (0,32 m)

alda (алд) – délková míra, sáh (přibližně odpovídá délce rozpažených rukou)

umtay-a-ügei – totéž jako *untay-a-ügei* – zajisté, vpravdě (Ковалевский 1844: 346), pravděpodobně jen jiný pravopis slova *umtuγai-ügei* (омтгойгүй) – bez zanedbání, bez zameškání, pořádně

ükeger (үхээр) – 1.) mrtvola > hrob, hřbitov, 2.) škodliví duchové zemřelých, kteří nedosáhli dalšího zrození

sača (цац) – 1. postpozice vyskytující se za slovesy končícími na *-γad/ged*, *-γsan/gsen* s významem jakmile, ihned poté, 2. také *caca* (цац), tib. *tsha tsha*, votivní hliněné figurky buddhů a božstev používané jako obětní předměty, při jejich výrobě se do hmoty může přimíchávat popel z ostatků významných mnichů, zvláště chvilgánů; zde ve druhém významu

qorin naiman yabuqu odun (хорин найман явах од), také *qorin naiman güyükü odun* – dvacet osm „pohyblivých hvězd“, skt. *nakṣatrāṇi*, tib. *rgyu skar*, 28 částí ekliptiky (vyjmenovány ve slovníku *Mahāvvyutpatti*, Sárközi 1995: 235–237)

III. V katalogích mongolských rukopisů prozatím neidentifikovaný unikátní text „o posuzování [vhodných] míst pro pohřbívání mrtvol“. Nejedná se však o příručku se systematickými instrukcemi, jak bývá obvyklé, avšak o narativní text vyprávějící o tom, jak syn krále Labom-kary hledal vhodný způsob ke správnému pohřbu svého otce. Podle souvislostí se jedná o příběh z legend spjatých

s králem Songcän Gampo (srong btsan sgam po, 569–649?/605–649?) a jeho čínskou manželkou princeznou Wencheng 文成 (628–680/2), která byla do Tibetu poslána v roce 641, a v tibetské tradici je uctívána jako projev Zelené Táry. V textu se rovněž vyskytuje králův rádce Vrcholek klenotu, snad odkazující k postavě ministra Gar Tongcän Yulsunga (mgar stong btsan yul srung, 590–667), kterému jsou připisovány zásluhy za přivedení čínské princezny.¹¹⁰

Manjusiri *guusi* je titul, který se objevuje u několika známých překladatelů období konce 16. století a první poloviny 17. století. 1.) Siregetü *guusi* čorji, 2.) Ayuusi *guusi* (v roce 1578 obdržel titul Ayusi ananda manjusiri *guusi* od 3. dalajlamy), 3.) Gūngyaodser, jenž se podílel na překladu Gandžuru pod vládou Ligden chána (1628–1629), 4.) Dūngqor qutuγtu neboli Manjusiri qutuγtu byl v roce 1579 3. dalajlamou pověřen šířením buddhismu mezi Mongoly, není však známo, že by se osobně podílel na překladatelské činnosti.

Vzhledem k jedinečnosti rukopisu zde uvádím i transkripci a překlad.

Transkripce:

[1v] *getülgeči dar-a eke-tür*
mörgümü: γajar singjilen keγür
orusiyulqu egüni: erte töbed-ün
labum k'ara qayan önggeraysan [!]:
tegüni γurban köbegün-i
aq-a inü sayin gereltei dotur-a-yin
eyin sedkir-ün: ečege minü ükübe:
edüge egüni keγür-i ariγun sayin
γajar tal<bi>basu: nasuda sayin
jiryalang-tu bolumu kemen: sayid
tüsimed-iyen quriyaju eyin
ögülerün: ta ber odču dörben
jüg-eče: γajar-un singji medekü
kümün-i jalaju ir-e kemegsen-tür:
tede ber jarliγ-un yosuγar
enedke-ün [!] nigen acara. balboyin nigen
bombo: töbed-ün nigen blam-a:
kitad-un nigen jangjan abču irejü
γajar-i singjilegü[!]besü adali busu
olan üge ögüleksen-tür: köbegün
ber sedkil-iyen jobaju sayun
[2r] *büküi-tür: qayan-u erkim tidsi*
čimeg-ün üjügür neretü tüsimel:
köbegün-tür eyin ayiladqar-un
köbegün ber sedkil-iyen büü čile:
ene kitad-un güngjü noyuyan dar-a:
masi erdem-tuyin tula γajar-i sinjile=
küi-tür mergen bui-j-a: tegün-tür
ayiladqaqula yambar kemegsen: köbegün
ber masi yekede bayasuγad: köbegün
ekilen olan ulus odču noyuyan
dar-a-iyann¹¹¹ gegen-e jolyayad: köbegün
ber qoyar köl-iyen sögüdcü: qoyar
alyaban qamtudqan: orui-bar-iyann
mörgüged: mingyan alda čayan torγ-a-tur
doluyan erdeni uyaju: altan mandal-tur
kiris erdeni-ber takil kigsen-i bariju
eyin ayiladqaba: minü ečige ükübe:
keγür-i inü sayin γajar orusiyulbasu:
köbegün ačinar inü jayun üy-e-tür
kürtele jiryamu kemeküi-i sonusču bi:
dörben jüg-eče dörben medekü kümün-i

¹¹⁰ Tradiční podobu legendy v kronice Sönam Gjalčchäna *Zrcadlo králů* viz Sönam Gjalčchän 1998: 93-121.

¹¹¹ Chybně namísto *dar-a-yin*.

jalaju sinjilegölbesü adali busuyin tula
 [2v] gegen oytarγui-yin naran metü bey-e-tü:
 kedün galab-un odaqu irekü medekü
 uqayatu: kendür ber alayçilaqu ügei
 jögelen jarliγ-tu: ketürkey-e sayin
 γajari jiyaju öggün soyurq-a: kemen
 ayiladqaysan-dur: ketürkey-e
 noγuyan dara ber misiyeged jarliγ
 bolurun: köbegün iregsen çinü sayin:
 sayin kemegeed: eyin jarliγ bolurun:
 bi ber kitad γajar-aça ireküi-tür
 toyan-u biçig singji-yin
 biçig ubadis-un biçig arγ-a
 biçig-luγ-a: sudur nuγud jayun
 qasaγ abçu iregsen-ü tula biber
 medemü kemen: debtere nuγud-ıyan
 tayılçu: yeke bay-a dumda-tu γurban
 jerge nomlayad: kegür orusiγulqui
 jarliγ bolurun: orusiγulqui-yin
 yosun dörben jüil bolai: ali bui
 dörben kemebesü: γal sirui modun
 usu bui: tegün-eçe eng urida sirui-
 [3r] tur orusiγulqu inu: er-e kümün-i
 dörbeljin: em-e kümün-i tögürig aqu inu
 qoyar toqai: gün inü γurban toqai
 uquju: urida inu raḡ laḡ baḡ thaḡ:
 üjüg-ıyer sirui-i inu sinjilejü: doruna
 örüne inü eldeb kib torγ-a: umar-a
 inu qour-a ese qoliγsan eldeb em:
 jabsar-tu inu eldeb em seçeγ amtatu
 ünür-tü eldeb idegen kiged: dumda
 inu qaγan kümün tümen çayan ür-e
 mingyan qara ür-e: qaraçu kümün
 mingyan jayun çayan qar-a ür-e
 ariγun çayan saba-tur kijü: tabun
 öngge kib-ıyer boγuju talbi:
 doruna-aça dotuγsi qandun eyin-i
 ögüle: ay-a ijaγur-tan-u
 köbegüd çiber sayin lam-a-tur
 aγuljaγsan-ıyar umtaγ-a-ügei
 sünesün çinü burqan-u qutuγ-
 tur kürbe: edüge kegür-i çinü
 ene orun-tur talbiγsan-u doruna
 [3v] jüg-tü eldeb erdeni-yin jüil-i bui: [!]
 luus-un ükeger-ün ejen γajar-un
 ejen: delekei-yin ejen tngri naiman
 ayimaγ taber erdeni-ber qanuγad:
 ene öglige-yin ejen-tür eldeb erdeni
 tegülder bolγan amin nasun kiged:
 buyan kisig-yi ögün ali sanaγsan
 üiles-i bütüge: kemen γurban-ta
 ögüle: emüne-eçe qandun: ay-a
 basaber emüne jüg-tür eldeb tari=
 yan-u talbiγsan bui: luus ükeger
 γajar-un ejen usun-u ejen çilayun-u
 ejen modun-u ejen delekei-yin ejed ta
 ber eldeb tariyan-ıyar qanuγad:
 ene öglige-yin ejen-tür tariyan
 tümesün-luγ-a tegülder bolγan:
 amin nasun kiged buyan kisig öggün:
 ali sanaγsan kereg-yi sedkil-yier
 bütüge: kemen γurban-ta ögüle:

basaber + : ay-a basaber örüne
 jüg-tür činü eldeb kib torγan-u
 jüil bui: luus-un boγul
 [4r] delekei-yin ejen-ü jarudas-un ta-i γajarun
 ejen-ü nöküü taber eldeb kib torγan-
 bar qanuyad: ene öglige-yin ejen-tür
 yambar kib torγan qubčad-iyar
 qanuyad: amin nasunkiged buyan
 kisig ögün yambar jüg-tür odba=
 su aliba sanaysan üile bütüğe kemen
 γurban-ta ögüle: basa urida metü:
 ay-a basa umar-a jüg eldeb em-ün
 jüil bui: luus čidkür γajar-un
 ejed delekei-yin ejed ta ber eldeb
 em-iyer qanuyad: ene öglige-yin
 ejen-tür yere sirq-a kijig ebečin:
 mayu jegüden irv-a arilyan
 qamuy sanaysan üiles-i bütüğe:
 kemen γurban-ta ögüle: basa
 urida metü + : aya dumda činü
 eldeb sang daruγsan bui: luus γajar-un
 ejed. delekei-yin ejen qamuy-iyar
 eldeb sang-iyar qanuyad: ene
 öglige-yin ejen-tür: amin nasun
 [4v] kiged: buyan kesig ed idegen-iyer
 sang-luy-a tegülder bolγan:
 aliba sanaysan üile bütüğe kemen
 γurbanta ögüle: edüğe qoyar toqai
 bulayad: tabun sakiyan-u tarni
 amirita kemen qung qung bad bad
 soq-a: kemen bičijü usun sirui
 ülü kürgen daru: basa nigen toqai
 bulayad: sitügen-ü sača talbiyad:
 γar-tur-iyar tas bürgüü ödü-
 tü sumun-tur tabun öngge kib
 uyayad eyin jalbari: ay-a degere
 blam-a burqan bodisung nom-un sakiγulsun
 ber örüsüen egüni: tengri naiman
 ayimay qamuy luus-un qad delekei-yin
 ejed γajar-un ejen ayisui: qorin
 naiman yabuqu odun yeke bay-a
 odun: doluyan garay: jüg-yi
 sakiγči taber edür söni γurban
 čay-tur takil örgün: bi kiged
 [5r] öglige-yin ejen-tür urtu nasun
 kiged buyan kisig-yi ögün:
 jil-ün qarsi sara-yin qarsi edür-ün
 qarsi čay-un qarsi kiged:
 ülü jokilduqun bügüde-yi
 arilyan üldeged: aliba
 sanaysan üiles küsel-i
 nom-un yosuyar bütügen
 jokiy-a: kemen γurban-ta
 ögülüged: qutuy orusiγul
 dara eke-yin maytaγal qorin
 nigen ungsi: jirüken tarni
 γurban ergijü ungsi:
 kemen dar-a eke ber
 bodatu bey-e töbed-ün
 orun-tur nayirayuluγsan-i:
 mongγol-un kelen-tür
 manjusiri guusi ber orčiyulbai:

bičigeči inü lobjang samdan:

öljei qutuy

orusiqu boltoyai:.

Překlad: Klaním se záchránkyni, Matce Táře. [Tento spis] o posuzování [vhodných] míst pro pohřbívání mrtvol [vznikl následovně:] Když zemřel dávný tibetský král Labom-kara, [zůstali po něm tři synové]. Nejstarší z nich zvaný Mající dobré světlo si v duchu pomyslel: „Můj otec zemřel. Pokud jeho tělo uložím na čisté příhodné místo, přinese [mi to] trvalé štěstí.“ Shromáždil rádce a hodnostáře a řekl jim: „Vydejte se na cestu a ze čtyř světových stran přiveďte lidi znalé posuzování [vhodných a nevhodných] míst.“ [Hodnostáři] podle rozkazu přivedli jednoho indického áčárju (*ācārya*), jednoho nepálského *bonpo*, jednoho tibetského lamu a jednoho čínského *džangdžana*,¹¹² [ale když] je nechali provést zkoumání, jejich slova se v mnohém rozcházel. Zatímco se z toho [královský] syn trápil, [přišel] králův věrný rádce, hodnostář zvaný Vrcholek klenoty (*nebo* Špička mezi klenoty), a pravil: „Netrap se princí. Čínská princezna Zelená Tára je velmi moudrá a je zkušená v geomantii. Proč nezkusit požádat [o pomoc] ji?“ Princ se velice zaradoval a vypravil se osobně v doprovodu mnoha lidí projevit úctu moudrosti Zelené Tary. Princ oběma nohama poklekl, sepal dlaně a udeřil hlavou o zem. K bílému hedvábí o délce tisíce *aldů* přivázal sedm drahokamů a obětoval jej [společně se] zlatou mandalou, do níž vložil tyrkys a drahokamy. Řekl: „Můj otec zemřel. Slyšel jsem, že uložím-li jeho tělo na příhodném místě, synové a vnuci až do stého kolena budou žít v blaženosti. Sezval jsem čtyři znalce ze čtyř světových stran, aby našli vhodné místo, ale jejich [výklady] se lišily. [Proto ty] s tělem podobným slunci na jasné obloze, s rozumem pronikajícím plynutím několika *kalp*, s laskavou nezaujatou řečí, rač mně ukázat to nejlepší místo [pro pohřeb otce].“ Dokonale moudrá Zelená Tára se pousmála a pravila: „Je velmi dobře, princí, že jsi přišel. Vyznám se [v takových věcech], protože, když jsem přicházela z Číny [do Tibetu], přivezla jsem si s sebou knihy o matematice, kalendářích a věštění,¹¹³ posuzování jevů¹¹⁴ a další instrukce¹¹⁵ a metodické příručky¹¹⁶, [celkem] sto vozů knih.“ Rozbalila své knihy, vyložila [jejich obsah] ve třech stupních – velkém, malém a středním – a o pohřbívání pravila toto: „Pohřbívání má čtyři pravidla. Jsou to tyto čtyři: [pohřbívání] do ohně, země, dřeva a vody. Prvním z nich je pohřbívání do země. Vykope se [jáma] široká dva lokte, hluboká tři lokte, pro muže čtvercová, pro ženy kruhová. Předtím se místo prověří pomocí slabik *raṃ laṃ baṃ thaṃ*. Na východní a západní stranu se umístí rozmanité hedvábné látky, na severní stranu různé léky, mezi něž nesmí být přimíšen jed, mezi ně [opět] různé léky, květiny, rozmanité chutné a vonné pokrmy. Doprostřed se umístí čistá bílá nádoba, zabalená do pětibarevného hedvábí, která [v případě, že se jedná] o osobu vladaře, má obsahovat deset tisíc bílých a tisíc černých zrn a [v případě, že jde o prostého člověka], má obsahovat tisíc sto bílých a černých zrn. Postav se z vnější strany směrem dovnitř a promluv takto: Ach, synu¹¹⁷ vznešeného rodu, díky tomu, že ses setkal s dobrým lamou, tvá duše dozajista dosáhla buddhovství. Na východní straně místa, kde je uložena tvá mrtvola, jsou umístěny rozmanité drahocennosti. *Lusové*, pánové hrobů, pánové tohoto místa, božstva země a osm skupin nebeských božstev *tengri*,¹¹⁸ nasyť se těmito drahocennostmi a poskytněte dárci [těchto věcí] všeliké drahocennosti, požehnání a učíte vše, co zamýšlí.“ Prones to [celkem] třikrát. Obrat se k jižní straně a třikrát opakuj: „Taktéž na jižní straně jsou položeny různé druhy zrna. *Lusové*, pánové hrobů, pánové vod, kamenů, stromů a země necht’ se nasytí tímto zrním a obdaří dárci [tohoto obilí] dostatkem obilí a brambor, dlouhým životem a požehnáním, necht’ mu vyplní vše přesně tak, jak zamýšlí.“ Podobně třikrát přednášej toto: „Ach, po tvé západní straně jsou rozmanité hedvábné látky. Necht’ se všichni otroci lusů, sluhové vládce země a společníci pána [tohoto] místa uspokojí rozličným hedvábím a necht’ poskytnou dostatek veškerého hedvábí a oděvů také dárci [těchto věcí], upevní jeho život a sešlou požehnání. Kež vyplní vše, co zamýšlí, ať již se vypraví na kteroukoli světovou stranu.“ Taktéž stejně jako předtím třikrát opakuj: „ach, také na severní straně se nacházejí různé druhy léků.“ *Lusové*, [zlí] *čötgörové*, pánové míst, pánové země, vy všichni si naberte z těchto léků a jejich dárci zcela zbavte ran, epidemií, zlých snů a špatných znamení a splňte vše, co zamýšlí.“ A stejně jako prvé po třikrát opakuj: „Ach, uprostřed jsou různé obětiny a víno. Necht’ se *lusové*, pánové míst a božstva země nasytí těmito obětínami a poskytnou [jejich] dárci dlouhý život, požehnání, dostatek majetku a potravy i obětín. Vyplňte mu vše, čeho si žádá.“ Nyní zasyp [hrobovou jámu do výše] dvou loket, napiš [mantru] *Tabun sakiyan-u tarni amirita*: „*qung qung pad pad soq-a*“¹¹⁹, přikryj ji, aby k ní nepronikla voda ani hlína, a dosypej [zbylý] jeden loket [hlíny]. Postav [tam] *cacu*, do ruky uchop šíp s pery supa nebo orla, na

¹¹² *jangjan* – nejasné. V kontextu by se nejspíš očekávalo spojení „čínský buddhistický mnich“ *hešang* (čín. *heshang* 和尚). Pokud by autor popisu neznal slovo *hešan[g]*, není vyloučeno, že by jej mohl zaměnit čtením *jangjan* s mylnou konotací k čínskému *jangjün* (generál).

¹¹³ Všechny tyto významy může zahrnovat obecný pojem *toyan-u bičig*.

¹¹⁴ Myslí se především *ɣajar-un sinji* geomancie.

¹¹⁵ *Ubadis* (skt. *upadeśa* „initiation, communication of the initiatory mantra or formula“) může znamenat buď způsob zasvěcení, iniciace do konkrétní nauky či rituální praktiky, povětšinou určené pro pokročilé mnichy, nebo konkrétněji soubor lékařských nauk.

¹¹⁶ Pravděpodobně se myslí především metody léčení (*ebedčín jasaqu arɣ-a*) a rozmanité nápravné postupy rituálního rázu (*arɣ-a jasal*), např. zahánění neblahých příznaků, očišťování apod.

¹¹⁷ V rukopise se uvádí plurál „synové“, ale podle kontextu se jedná o oslovení jednotlivého zemřelého.

¹¹⁸ Čín. *ba fang tian* 八方天. Viz výše vysvětlení k *Oytarɣui ɣajar-un naiman gegen*.

¹¹⁹ Plné znění *amṛta mantry* v sanskrtu je: *om amṛtakundali hana hana hūm phaṭ*. Jedná se o mantru vyzývající božstvo *Amṛtakundali* (tib. *bdud rtsis 'khyil ba*) a odvracející překážky. Berounský 2006: 208.

něž je přivázán [kus] pětibarevného hedvábí a modli se takto: „Ach, nejvyšší lamo, buddhové a bódhisattvové, ochránci učení, smilujte se, *tengriové*, všech osm skupin vládců lusů, vládcové země, pánové míst, přijďte. Dvacet osm hvězd, velké a malé hvězdy, sedm planet, ochránci světových stran, ve dne i v noci vám třikrát obětují. Mně a dárci dejte dlouhý život a požehnání. Oddalte [od nás] nebezpečnosti let, nebezpečnosti měsíců, nebezpečnosti dní a nebezpečnosti hodin a vše nepříjemné. Splňte přesně to, co zamýšlíme a po čem toužíme.“ To opakuj celkem třikrát a tak si zajistiš přízeň [božstev]. Zarecituj dvacet jedna chvalozpěvů na Matku Táru. Třikrát zarecituj základní mantru [Matky Zelené Táry].“

[Původní dílo], které složila v materiálním těle v tibetské zemi Matka Tára, přeložil do mongolštiny Mandžuširi guuš. Jeho písařem byl Lobdzang Samdan. Necht' se upevní štěstí a blaho.

2.2.2.3. Velké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad yekede tonilučiči neretü yeke kölgen sudur orusiba* (Mong. B 68)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, nehlazený, 74 fol., 31 x 8 cm. Poloprofesionální drobné písmo vykazující většinu znaků společných pro období 17. a první poloviny 18. století bez výrazného vlivu xylografické předlohy.

II.

1. *titim* – drobný *siluyun titim*

2. *niruyu* – základová linie obvykle souvislá, ne však dokonale rovná

3. *sidü* – nepravidelně orientované

4. *silbi* – rovné

etegeer silbi – *j/y* v iniciální pozici mírně prohnuté

7. *eber* – *č/j* nerozlišené, obvykle v podobě standardního *č*, u slabiky *či/ji* ligatura v některých případech psaná pomocí standardního široce otevřeného *j*

8. *numu* – počáteční *q/γ* zcela redukováno na dva (mírně vyšší zuby bez korunky spojené základovou linií)

koncové *i* dotažené až k osnově, koncové *u/ü* a *r* naopak ukončovány v polovině *numu*

10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelná distribuce

11. *kebtege d* – ve tvaru pravotočivé smyčky

13. *segül* – převažuje rovný tah standardní orientace započatý zubem s přerušením základové linie, méně častý kurzivní *segül* s ostrým zakončením zatočený přímo ze základové linie a probíhající kolmo k ose nebo dokonce mírně ubíhající směrem nahoru

boyuni segül – užívána plná forma koncového *s*

14. *čačuly-a* – dvojího typu: vokalická *čačuly-a* včetně samostatné pozice má dlouhý široký obloukovitě klesající průběh; v písmeni *g* na konci slova má vedle popsaného průběhu v některých případech téměř kolmý průběh se zakončením mírně ohnutým směrem dolů – v obou případech má koncové *g* zahájení pomocí rozeklaného *silbi*

16. *čeg-ün bičilge* – zpravidla bez teček

M na konci slova – zavřený *numu* + háček (často psán odděleně od zbytku písmene) + *boyuni segül*

III. Mongolský překlad „Tibetské knihy mrtvých“ (*bar do thos grol*). Překladatel neznámý. První pekingský xylograf je datován rokem 1711 a v jeho kolofonu je autorství připsáno blíže neznámému Sila Madi (*Dumdadu ulus-un γarčay* 04364). V katalozích je zaznamenán jediný exemplář v Knihovně Vnitromongolské akademie společenských věd. Mnohem rozšířenější je xylograf z roku 1715, z jehož textu vycházejí i všechny zde citované rukopisy. Tento xylograf s čínským okrajovým znakem *su* 素 uvádí v krátkém kolofonu svého objednavatele Fu Dalaie za Branou Andingmen (*an ting men qayalyan-u γadan-a sayuysan: fu dalai / seyilgejü γaryabai:*) a přesnou dataci (*dayičing ulusun engke amuyulang-un tabin dörbedüger on-u / namur-un segül sar-a-yin sayin edür tegüskebei:* „Dokončeno příhodného dne posledního podzimního měsíce padesátého čtvrtého roku éry Kangxi říše Velkých Qingů“).

2.2.3. Poloprofesionální písmo přechodného období (polovina 18. století)

2.2.3.1. Zlatá nádoba *Altan saba* (Mong. D 80)

I. Čínský papír slepený ve dvou vrstvách, vyhlazený, vysoce lámavý. 14 fol. (pravděpodobně část rukopisu je ztracena). 31 x 7,8. Po levé a pravé straně textu dvojitá okrajová čára červenou barvou (podobně jako u Mong. B 46, typické pro 2. polovinu 17. a 1. polovinu 18. století). Rukopis je střídavě psán pravděpodobně dvěma písáři, avšak písmo obou písářů se vyznačuje poměrně velkou variabilitou. Písař A se jeví profesionálnější, písař B vykazuje výraznou podobnost s neprofesionálním písárem rkp. Mong. B 46 (*Rasiyan-u qumq-a*). Písař A na posledním fol. 14r přechází k téměř kurzivnímu stylu s neobvykle dlouhými tahy písmen *m* a *l* a vyznačuje se i dlouhými tahy *čačuly-a*.

II.

1. *titim* – drobný *siluyun titim*

2. *niruyu* – základová linie je spíše nespojitá, písmo se nedrží vertikální osy, třebaže osnova je naznačena světle hnědou barvou

3. *sidü* – dynamické, přerušují základovou linii

4. *silbi* – rovné

y/j v iniciální pozici mírně prohnuté

6. *jabaji* – finální *s* vždy v plné formě, první tah doprava je orientován kolmo k základové ose, závěrečný *boγuni segül* (plné formy písmena *s*) začíná napravo od základové osy:

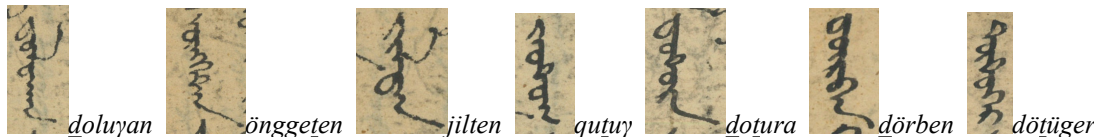
7. *eber* – *j/č* nerozlišené, nejčastěji v podobě standardního *j* (u písáře A otevřený), avšak střídá se (zcela nepravidelně) s podobou standardního *č* s malým háčkem, *j/č* s následujícími samohláskami tvoří ligatury (bezprostřední spojení bez základové linie)

8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici převažuje redukovaná forma blízká dvěma zubům (první delší a s větším sklonem spíše jako *silbi*) propojeným však spíše mělkým *numu* než základovou linií; u písáře A se objevují i ojedinělé případy *q/γ*- s prohloubeným *numu*:

ve finální pozici převažují otevřená zakončení

10.–11. *d/t-yin bičilge* – poměrně často (avšak zdaleka ne pravidelně) se objevuje fonetická distinkce

11. *kebtege d* – střídá se obojí směr psaní (pravotočivý i levotočivý)

13. *segül* – střídají se všechny formy běžné na přelomu 17. s 18. století krasopisné i kurzivní:

boγuni segül – pro finální *s* se neuzívá

14. *čačuly-a* – již se neobjevuje forma kolmá k základové ose, obvykle standardně až nadměrně protažená směrem dolů, ve většině případů zakončená výrazným zakulaceným háčkem

finální *g* – u obou písářů začíná rozeklaným zubem:

15. *m, l üsüg-ün eber* – neobvykle rozmáchlé a dlouhé tahy:

16. *čeg-ün bičilge* – poměrně časté užívání tečky pro odlišení písmene *n* v případech možného

chybného čtení, např. *unuju*, *nadur*, *inay*, v jednom případě jednou tečkou označeno *γ*

Pravopisné odchylky:

2v/17 *qubčusun* (namísto *qubčasun*), 2r/19 *aq-a degü* (namísto *degüü*)

III. Na fol. 1r titul: *Altan saba kemen orusiba*:: „Zlatá nádoba“ je příručkou, která obsahuje rozборы okolností úmrtí (především z hlediska času) a jejich vlivu na zemřelého, rodinu i okolní svět a specifikace vhodného způsobu pohřbu. Jedná se o širší kategorii textů nazývaných podle úkonu jejich užívání *Altan saba negekü* („Otevírat Zlatou nádobu“, tib. *gser gyi sgron bu 'bye*). V mongolském prostředí je nejrozšířenějším textem této kategorie *Altan qayirčay* (*qayurčay*) „Zlatá krabička“, ve starším období se však častěji vyskytuje text *Altan saba*. Zmocnění (*erke*) k užívání příruček tohoto typu se udílí v určitém stupni mnišského vzdělávání, i proto rukopisy tohoto textu v mongolštině jsou méně časté než jiné věštebné příručky použitelné i informovanými laiky. John R. Krueger (1965) publikoval ve faksimili, transkripci a překladu rukopisnou verzi původně ze sbírky K. Grønbecha (později uložena ve Far Eastern Library, University of Washington).

2.2.3.2. Sútra o tom, jak se Molon tojn odvděčil matce – *Molon toyin-u eke-dür-iyen ači qariyulusan sudur* (Mong. A 10)

I. Pothi, slepovaný papír (čínský *muutuu*). 48,5 × 9,5 cm, 94 fol. (původních), 3 fol. dopsaná na ruském papíře druhé poloviny 19. století. Velmi protáhlý formát listů odpovídá 1. polovině 18. století. Středové sloupce jsou psány červeným barvivem (*singqu*).

II. Lehké profesionální písmo bez ozdobných prvků a bez přesvědčivého kaligrafického účinku. Morfologie písma se na různých místech rukopisu proměňuje, celkově však odpovídá první polovině 18. století, s přípustným přesahem do druhé poloviny 18. století. Upozorňuji na tvar *q/γ* na začátku slova, který zatím zcela postrádá úvodní háček, většinou připomíná dva blízko u sebe psané zuby (*numu* téměř nepřesahuje napravo od hlavní linie). V případech, kdy přesahuje napravo od hlavní linie, se tvar *q/γ* vzhledem k velmi úzkému profilu blíží svým vzhledem *jabaji* písmene *s*, avšak není na pravé straně ostrý, nýbrž poněkud zatupený. Tečky nad *n* a *γ* se vyskytují zcela výjimečně, pozoruhodná je diakritická dvojtečka nad *q* ve slově *qamiy-a* (24v/14), *noqas* (26r/7) a *siqayad* (26r/2). Samostatná finální podoba písmene *g* si zachovává *sidü* s dvěma drobnými rozeklanými hroty, ve spojitě finální pozici však *sidü* písmene *g* tyto rozeklané hroty často ztrácí. *Eber* písmene *l* si zachovává krátký a hákovitě zahnutý průběh. U *kebtege d* je začátek i konec tahu stále nespojitý. Celkově písmo akcentuje spíše horizontální proporce – písmo je poněkud stěsnané (tato tendence se projevuje zvláště na tvaru *bosuya t*, které je zploštělé; dále na slabikách s iniciálou *b-* a tahu *segül*).

III. Opis pekingského xylografu *Qutuy-tu Molon toyin eke-dür-iyen ači qariyulusan sudur* (Sútra o tom, jak se svatý Molon tojn odvděčil za dobrotu matce) vydaného roku 1708 (Heissig 1954: 23–27), stejně jako rukopis Mong. A 2. Jedná se o překlad pandity Siregetü güüši čorje z tibetské verze legendy o Maudgaljájánovi. S největší pravděpodobností lze tedy rok 1708 brát i jako *terminus post quem* pro vznik tohoto rukopisu.

Titul na fol. 1v: *mongγol-un keleber: qutuy-tu yeke quriyangyui-tu bowadhi satowa modhgal-un köbegün eke-dür-iyen ači qariyulusan neretü sudur*

V mongolské literatuře je známo několik překladů Sútry o Molon tojnovi, z nichž nejrozšířenější je překlad Siregetü güüši čorje. Dalším překladem dochovaným v několika rukopisech je překlad Altan genel ubasiho. Petrohradský rukopis tohoto překladu (*Qutuy-du yekede čiyulusan neretü: bodi sedkil-dü Modgalavani köbegün eke-degen tusa kürgegsen sudur*) vydal L. Lőrincz (1982) ve faksimili a transkripci. Toto vydání je vhodné k paralelní četbě překladu Siregetü güüši čorje. K ostatním, pozdějším verzím Sútry o Molon tojnovi viz Дамдинсүрэн 1976: 484–499. V Královské knihovně v Kodani se nacházejí dvě zkrácené verze doprovobené bohatými ilustracemi (Mong. 417, 418).¹²⁰

¹²⁰ Viz digitalizované verze <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/634/eng/>, <http://www.kb.dk/permalink/2006/manus/289/eng/> (navštíveno 13. 12. 2014).

2.3. OBDOBÍ DRUHÉ POLOVINY 18. STOLETÍ

2.3.1. Profesionální písmo druhé poloviny 18. století

Přibližně do poloviny 18. století lze řadit rukopisy převážně menších rozměrů vyznačující se čtyřmi druhy písma, v nichž většina tahů se již vyvinula do standardní moderní podoby. Uvnitř jednotlivých kategorií lze tušit drobnější vývojové posuny, které lze orientačně připsat rozmezí let 1750–1800.

2.3.1.1. Vysoce elegantní profesionální písmo vyznačující se záměrným sklonem k archaickému účinku

2.3.1.2. Modernizované konsistentní tučné písmo

2.3.1.3. Drobné pravidelné písmo nevýrazných specifických rysů blízké standardní moderní podobě

2.3.1.4. Specifické „divoké“ písmo rukopisu Mong. B 43

2.3.1.1. Vysoce elegantní profesionální písmo vyznačující se záměrným sklonem k archaickému účinku

Ve druhé polovině 18. století lze pozorovat větší množství opisů základních kanonických textů určených pro individuální uctívání a uchovávání v domácnostech, které se vyznačují profesionálním elegantním písmem i celkově reprezentativním provedením. V některých případech styl písma výrazně napodobuje styl pekingských xylografů, v jiných případech napodobuje monastické profesionální písmo 17. století. V obou případech však přes četné dílčí archaické rysy je celkové vyznění písma spíše uměle archaizující.

2.3.1.1.1. Veliké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad yekede toniluyči neretü yeke kölgen sudur orusiba* (Mong. A 28)

I. Pothi, čínský papír splený ve třech vrstvách a vyhlazený, vysoce lámavý. 34 fol. 46,7 x 16,3 cm. Prostřední sloupce psány červeným barvivem (*singqu*). Archaizující elegantní monastické písmo poloviny nebo začátku druhé poloviny 18. století. Novější dataci nasvědčují modernější tendence: typ tahu *segül*, celková orientace již mírně směřující tahy doleva nahoru, vyvíjející se tah iniciálního *q/γ*. Řada grafických prvků je použita nepravidelně (*boyuni segül* pro finální *s*, různé varianty *kebtege d*).

II.

1. *titim* – *siluyun titim*

2. *niruyu* – nepřerušovaná geometricky lineární

3. *sidü* – tvořený náklonem pera, orientován mírně nahoru

4. *silbi* – rovné, jen ve slabikách *ki/gi*, *bi* mírně prohnuté dolů

eteger silbi – *silbi* pro iniciální *j* a *y* nerozlišené, s větším sklonem dolů než běžné *silbi*

erbeljin silbi – jen nepatrně rozeklané *silbi*

6. *jabaji* – v pozici závěrečného *s* užíván častěji než *boyuni segül*

7. *eber* – nerozlišené *č/j*, graficky vyjádřeno přechodnou formou mezi standardním *č* a *j*; slabiky *či/ji* tvoří ligaturu

8. *numu* – na konci slova (*i*, *u/ü*, *r*) ukončeno na úrovni základové osy

10.–11. *d/t-yin bičilge* – distribuce pravidelná

11. *kebtege d* – dvě grafické varianty: 1.) krátká zakulacená smyčka pravděpodobně levotočivého průběhu, 2.) široký stínovaný zašpičatělý tah, po rovném dlouhém *silbi* se pero vrací ohnutým tahem, který je přerušen před základovou linií

13. *segül* – pravidelný dlouhý, zahájený z pozice nižšího *sidü* (bez ostrého ohybu), zakončený zobáčkem směřovaným dolů

– *boyuni segül* – nepravidelně užíván pro závěrečné *s*

14. *čačuly-a* – dva druhy: 1.) dlouhá, s výrazným sklonem, špičatým ukončením; 2.) zahýbající

nahoru a zakončená přitlačením pera směrem dolů

g na konci slova – zahájené rozeklaným zubem a *k* tahu *orkiča* přechází přes mělký *numu*

15. *m üsüg-ün eber* – dlouhý, (od ohybu) rovný tah probíhající paralelně v blízkosti základové linie
l üsüg-ün eber – obloukovitě zahnutý; na konci slova vybíhá za *sidü*, z něhož vychází

16. *čeg-ün bičilge* – diakritika jen výjimečně, kde je nezbytná pro správné čtení méně známého slova, např. jméno buddhy Vairóčany *wiručan-a*

souhláskové přechody *-bč-*, *-gč-* - základová linie písmene *č* předtažena před závěr *numu* písmen *b/g*

III. Pravděpodobně opis xylografické předlohy z roku 1715. Viz Mong. B 68.

2.3.1.1.2. Diamantová sůtra – *Qutuytu wčir-yiar oytuluγči yeke kölgen sudur* (Mong. B 35)

I. Pothi, ruský papír ruční výroby. 77 fol. (fol. 77 doplněno ve druhé polovině 20. století, finální 1–2 listy ztraceny). 19,5 x 7,5 cm. Vysoce elegantní profesionální rukopis výrazně archaizujícího rázu. Proti dobovým tendencím nalézáme rysy typické pro 17. století: *segül* téměř kolmo postavený vůči základové linii, nepropojený zpětný tah *kebtege d*, protáhlý tah finálního *numu* (*i*, *u/ü*, *r*), výrazné *sidü*. Na konec 18. století ukazuje plně vyvinutý *numu* u písmene *q/γ* v iniciální pozici. Písmo stínované s charakteristickým celkovým směřováním písmen vlevo nahoru. Datace do 80. nebo 90. let 18. století je potvrzena vodoznaky v papíru (1779, 1780).

II.

1. *titim* – v podobě zubu

2. *niruyu* – geometricky rovná

3. *sidü* – výrazné špičaté s protáhlou špičkou, směřují rovnoběžně s ostatními tahy vlevo nahoru

4. *silbi* – dvakrát prolomené, směřuje vlevo nahoru

eteger silbi – prohnuté s háčkem, který je však společný pro iniciální *j* i *y*

erbeljin silbi – krátké *silbi* s rozeklaným zakončením

7. *eber* – *č/j* graficky nerozlišené (užívá se přechodné formy mezi standardním *j* a *č*)

8. *numu* – těžiště posunuto do spodní části tahu, kde dochází k náhlému obratu

q/γ v iniciální pozici standardního vzhledu (první tah se redukoval na háček zahajovaný na úrovni základové osy, zbytek je tvořen úzkým sevřeným tahem *numu* výrazně přesahujícím základovou osu směrem doprava)

numu na konci slova (*i*, *u/ü*, *r*) končí napravo od základové osy

10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelná distribuce

10. *bosuya t* – vertikálně mírně protažený trojúhelníkový tvar

11. *kebtege d* – s ostrým hrotem a protaženou špičkou, zpětný tah ukončen před základovou linií

13. *segül* – bez přerušení základové linie rovný zužující se tvar zakončený špičkou, vychází z pozice mírně vyšší než běžný *sidü*

boyuni segül – používán pro písmeno *s* ve finální pozici

14. *čačuly-a* – od základové linie zahýbá v ostrém úhlu, směřuje vpravo nahoru a končí háčkem obráceným směrem dolů

g ve finální pozici začíná krátkým *silbi* s rozeklaným zakončením (vzhledem shodné s *erbeljin silbi*)

16. *čeg-ün bičilge* – bez diakritických teček

M ve finální pozici – *numu* uzavřený pomocí tahu *boyuni segül*.

2.3.1.1.3. Předpovídání deště (Mong. A 30)

I. Pothi, slepené do podoby skládačky. 38,5 × 8,7 cm. Fol. 1 – 25 tibetsky, 26 *ebür* – 28 *aru* mongolsky. Křehký papír, pravděpodobně čínský *muutuu* slepovaný ze dvou vrstev. *Qulusun üjüg*.

Zcela profesionální rukopis mistrně imitující archaický vzhled monastické kaligrafie 17. století.

Tahy písma pravidelné, prokreslované, stínované, spíše těžší, avšak mnohem ohebnější než v 17. století. Tenký papír, úzký podlouhlý formát a některé prvky písma v souhrnu nedovolují příliš ranou dataci; pravděpodobná je druhá polovina 18. století. Na fol. 26rv jsou začátky odstavců psány

červenou barvou, stejně tak první slova vět. Na fol. 27r až 28v jsou počáteční slova vět pouze přetažena žlutou barvou.

II. Celek rukopisu působí, jako by písmo mělo stoupající tendenci (sklon zleva doprava), což je dáno především stejnoměrně orientovaným *segül* a *čačuly-a*. Přes zřejmou archaizující tendenci se nezapře vliv písma pekingských xylografů, které poukazuje na dobu 18. století (a případně pozdější).

2. *niruyu* – tloušťka shodná s ostatními tahy písma, její pravá strana je téměř hladkou rovnou nepřerušovanou linií – znak profesionality písaře.

3. *sidü* – archaické *sidü* se špičkou směřovanou nahoru, jejichž psaní je patrně zahajováno jednotlivě; *sidü* následující po *numu* (slabiky *ba/be*, *ge/ke*) je mírně předsunutý – archaizující rys rukopisů 17. století

4. *silbi* – v prostřední pozici se občas mírně ohýbá směrem dolů (obecný rys 17.–18. století); ve funkci *y* a *j* (nediferencováno) na počátku slov mírně zahrnuto do velmi nevýrazného *etegeer silbi*

7. *eber* – psaní *č* a *j* nediferencováno

8. *numu* – na konci slova (*u*, *i*) vždy dotažen krátce přes hlavní linku; *q/γ*–: střední varianta

10.–11. psaní *d – t* podle klasického pravopisu; u koncového *-r* pozorujeme elegantní široké dotažení jako v profesionálních monastických rukopisech 17. století

11. *kebtege d* – zvláštní zakulacená forma s prohnutým spodním tahem ukončeným krátce před základní linií

13. *segül* – velmi pravidelný zahájený poměrně vysokým obloukem a poté rychle padající doprava jen s mírným sklonem dolů. Občas je zakončen nepatrným háčkem.

boyuni segül – pravidelně pro *s* v závěru slova, pravděpodobně dáno písařovou archaizující tendencí

14. *čačuly-a* – kaligraficky vyříbená po vzoru pekingských xylografů

15. *m üsüg-ün eber* – rovný, až nezvykle dlouhý tah; *l eber* – archaický krátký, elegantně zahrnutý tah

16. tečky písař zpravidla nepoužívá kromě ojedinělých výjimek nad *n*

Další zvláštnosti:

b na počátku slova začíná často krátkou základní linií

závěrečné *ü* v *eyimü* (fol. 27r/3) a *orumu* (26v/11) bez spodního oblouku, typické pro profesionální monastické rukopisy 17. století

Pravidelné spojitě psaní sufixů: *sarayin*, *qaburun*, *sine*, *tegündür*, *quluyuna* aj.

Nezvyklé ukončení slova pomocí *kebtege d*: *mod*, *qatud*.

Vlivy hovorové výslovnosti: *ebečin*.

IV. Rukopis pochází ze sumu Ider v ajmagu Dzavchan (historicky *Ilayuysan qutuytu-yin šabi*, *Qamba qutuytu nomun qan-u šabi*, *Dalai čoyingqur wang-un qosiyu*).

2.3.1.2. Modernizované konsistentní tučné písmo

Do této kategorie řadím rukopisy vyznačující se konsistentním profesionálním písmem, které se vyznačuje nestínovanými tučnými tahy, které na pohled působí nejistě. Tahy jednotlivých písmen téměř vždy odpovídají standardním klasickým podobám. Ke konci 18. století se pravidelně objevují diakritické tečky a náznak grafického rozlišení písmen *j* a *č* uprostřed slova.

2.3.1.2.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuγuji* (Mong. B 47/1)

I. *Pothi*, slepovaný vícevrstvý čínský papír, hrubý, lámavý a značně zahrnědlý po celé ploše. 28,5 × 9 cm, 42 dochovaných fol. (poslední *fol. 43 se zbytkem kolofonu schází). Fol. 1, 2, 40–42 výrazně poškozena, jednotlivé okrajové sloupce a slova scházejí i na některých dalších listech. Fol. 1 podlepeno, chybějící část fol. 2 doplněna *muutuu* papírem a dopsána snad až v 19. století.

II. Tento perem psaný rukopis je dílem zručného písaře a vykazuje znaky 18. století, s největší pravděpodobností poloviny 18. století. Starší dataci vylučuje důraz na vertikální proporce písma –

písmena jsou značně stěsnaná, vertikální tahy protažené a tenké (např. tahy písmen *s*, *k/g*-, iniciálního *q/γ*-, malé rozestupy mezi zuby). Předpokládám, že rukopis byl určen pro soukromé užívání. Ačkoli jsou tvary písma stálé, nemají kaligrafický účinek a rukopis působí celkově poněkud nejistým dojmem a nedostatkem elegance.

1. *titim* – nevýrazný *aru-yin titim*

3. *sidü* – kolmé na základní linii, jehlicovitě vycházejí ze základní linie, která si drží nepřerušovaný průběh

4. *silbi* – rovné, s přirozeným sklonem; *y/j* na začátku slova výrazně prohnuté

6. *jabaji* – na konci slova je tah nakloněn nahoru, maximálně zúžen a zakončen výrazným *boγuni segül*

7. *eber* – *č/j* uprostřed slova není funkčně rozlišeno, tvary *eberu* jsou však proměnlivé. K *eberu* se bezprostředně připojují samohlásky *i* a *o/u*, čímž vzniká ligatura.

8. *numu* – zpravidla výrazně zúžený

q/γ na začátku slova vykazuje často již výrazně prohloubený *numu*, v některých případech je *numu* zcela potlačen ve prospěch výrazného počátečního háčku

10.–11. *d/t-yin bičilge* – *t* uprostřed slova často zapisováno foneticky pomocí *bosuy-a t* (např. *erteken*, *bögetele*, *ačitu*). Výjimečně je zapsáno foneticky také *d* pomocí *kebtege d* (např. *jud*, *boluyad*, *daldayur*).

10. *bosuy-a t* – středně protažený trojúhelníkovitý tvar jako v pekingských xylografech

11. *kebtege d* – nejistý tah s kulatým zakončením (zpětný tah je ukončen spojením s výchozím tahem)

13. *segül* – obvykle klesá přímo od hlavní linie a probíhá téměř kolmo k ní

boγuni segül – nikdy nezastupuje finální *s*; výrazný *boγuni segül* ukončuje koncové *γ*

14. *čačuly-a* – stoupá velmi rychle doleva, ukončena háčkem

15. *m üsüg-ün eber* – dlouhý, rovný

l üsüg-ün eber – elegantně hákovitě zahnutý, místy však již tendence k protažení

16. *čeg-ün bičilge* – zcela mimořádně se vyskytne tečka nad *n*. Dvě tečky nad *γ* se neobjevují, scházejí taktéž dvě tečky u *š* (např. *šasin* psáno jako *sasin*).

M na konci slova má výrazný, uzavřený *numu*, je uzavřené pomocí *boγuni segül*, který však nepřesahuje mohutný *numu*. Na vrcholku písmene se objevuje háček psaný samostatným tahem, který někde od samotného písmene i odstává.

Zcela ojedinělý je zápis slova *keüked* jako *kögüked*.

III. Významné původní mongolské epické dílo 17. století *Endegürel qaγan-u tuγuji* inspirované příběhem ze sborníku *Čaγan lingqv-a-yin baylay-a kemekü suryal-un tayilburi* a kapitolou v *Siditü kegür-ün üliger*. Kolofon viz u rukopisu Mong. B 63. Jedinou dostupnou edicí textu v mongolském písmu viz Damdinsürüng 1959: 298–313. Edici v cyrilici viz Цэрэнсодном 2007: 352–364. Podrobný rozbor díla viz Дамдинсүрэн 1976: 49–61.

2.3.1.2.2. Diamantová sůtra *Wačir-iyar oγtaluyči kemegdekü yeke kölgen-ü sudur orušibai*: (Mong. B 57)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, vyhlazený. 47 fol. 30,5 x 9,4 cm. Zkušený, spíše profesionální písař se sklonem k zakulaceným tahům. Rukopis systematicky užívá diakritických teček, tečky nad *q/γ* však mají dosud účel pomocného odlišení písmene od zubů vokalické hodnoty v nezbytných (potenciálně nejasných) případech.

II.

1. *titim* – korunka má téměř podobu menšího zubu

2. *niruyu* – nepřerušovaná, rovná, velmi bytelná a tlustá (kolem roku 1800 se tlustá základová osa stane hlavní rysem profesionálního písma)

3. *sidü* – menší, tenké, kolmé k ose, vizuálně spíše ustupují základové linii

4. *silbi* – rovné krátké

erbeljin silbi – délkou shodné s běžným *silbi*, s nepatrným rozeklaným zakončením (zřetelný vliv pekingských xylografů)

5. *gedesü* – výrazně větší než *sidü*

6. *jabaji* – *s* ve finální pozici psáno vždy plnou formou, ukončeno tahem *boyuni segül*, který však svou délkou přesahuje první tah písmene

7. *eber* – uplatňováno pravidelné grafické rozlišení mezi *č* a *j*

8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici standardního vzhladu (první tah se redukoval na háček zahajovaný na úrovni základové osy, zbytek je tvořen tahem *numu* výrazně přesahujícím základovou osu směrem doprava)

10.–11. *d/t-yin bičilge* – *t* uprostřed slova je velmi často, ne však výhradně vyjádřeno pomocí *bosuy-a t*: např. *erte*, *amiṭan*, *barimṭalaqui*, *yirṭinčü*, *sayıtur*

10. *bosuy-a t* – zakulacený tah

11. *kebtege d* – spíše zakulacený tah pravděpodobně vždy levotočivého průběhu

13. *segül* – zahájený z úrovně *sidü*, přerušuje základovou linii, ukončen mírným háčkem ohnutým dolů

boyuni segül – pro finální písmeno *s* se neuzívá

14. *čačuly-a* – standardní průběh; finální *g* začíná rozeklaným zubem (někdy nahrazený krátkým *mataγar silbi*), od něhož probíhá *čačuly-a* pomocí mělkého *numu* napravo od základové osnovy

15. *m*, *l üsüg-ün eber* – souhláskový shluk *ml* psán výhradně spojenou ligaturou

16. *čeg-ün bičilge* – tečky v podobě tenkých čárek orientovaných kolmo k základové osnově; téměř pravidelná tečka nad *n*; tečky nad *γ* jen ve slovech, kde rozpoznání písmene *γ* může činit obtíže, téměř pravidelně nad *debisker γ* (na konci slabik uprostřed slova); *q/γ* v iniciální pozici není nikdy nerozlišeno pomocí teček.

M ve finální pozici kulatý uzavřený *numu* + háček + středně dlouhý *segül*.

III. Rukopis *Diamantové sůtry* v nejrozšířenějším překladu *Siregetü güüsi čorji* opsaný pravděpodobně z některé z pekingských xylografických verzí. Rukopis nese stopy velmi častého čtení. Recitace *Diamantové sůtry* laicky byla v Mongolsku spolu s úctou k této sůtre široce popularizována od druhé poloviny 18. století.

2.3.1.3. Drobné pravidelné písmo nevýrazných specifických rysů blízké standardní moderní podobě

2.3.1.3.1. Velké vysvobození skrze naslouchání – *Sonusuyad tonilyγči* (Mong. B 44)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, vyhlazený. 85 fol. 31,3 x 9,5 cm. Zkušený poloprofesionální písař. Na druhou polovinu 18. století ukazuje především iniciální *q/γ* s plným tahem *numu*.

II.

1. *titim* – drobný *siluyun titim*

2. *niruyu* – tenká základová linie jen nepatrně přerušovaná

4. *silbi* – rovné

7. *eber* – střídá se užití standardního *č* i *j*, avšak tyto grafické varianty nejsou rozlišeny funkčně

8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici standardního vzhladu (první tah se v podobě háčku, zbytek je tvořen tahem *numu* výrazně přesahujícím základovou osu směrem doprava)

10.–11. *d/t-yin bičilge* – *t* uprostřed slova je velmi často, ne však výhradně vyjádřeno pomocí *bosuy-a t*: např. *bütügŕsen*, *amiṭan*, *kürtele*, *üjügürtü*, *čayıtur*

11. *kebtege d* – v části rukopisu se vyskytuje levotočivý tah s ostrým hrotem a zpětným tahem zakončeným před základovou osou

13. *segül* – zahájený z úrovně *sidü*, přerušuje základovou linii, ukončen mírným háčkem ohnutým dolů

boyuni segül – pro zápis finálního *s* se střídá plná forma písmene a *boyuni segül*

14. *čačuly-a* – standardní průběh; finální *g* začíná rozeklaným zubem (někdy nahrazený běžným zubem), od něhož probíhá *čačuly-a* pomocí mělkého *numu* napravo od základové osnovy
16. *čeg-ün bičilge* – diakritické tečky se nevyskytují

III. Bez kolofonu.

2.3.1.3.2. Diamantová sůtra – *Qutuy-tu bilig-ün činadu kijayar-a kürügsen wačir oγtaluyči kemegdekü yeke kölgen sudur* (Mong. B 49)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, první část (fol. 1–27) nehlazený, druhá část (fol. 28–52) hlazený papír. 52 fol. 23 x 8 cm. Rukopis se skládá ze dvou mírně rozdílných stylů písma, které však mohou pocházet i od jednoho písaře.

1. *titim* – korunka má téměř podobu menšího zubu, téměř nezřetelná
2. *niruyu* – nepřerušovaná, rovná
3. *sidü* – menší, tenké, kolmé k ose, vizuálně spíše ustupují základové linii
4. *silbi* – delší, v obou částech rukopisu ohnuté směrem dolů
erbeljin silbi – výrazně rozeklané
6. *jabaji* – *s* ve finální pozici psáno vždy plnou formou, ukončeno velmi krátkým tahem *boγuni segül*
7. *eber* – v první části rukopisu *č* a *j* nerozlišováno, převažuje standardní *j*; ve druhé části rukopisu lze pozorovat snahu o grafické rozlišování *č* a *j*, které však není uplatňováno systematicky
8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici standardního vzhladu (první tah se redukoval na háček zahajovaný na úrovni základové osy, zbytek je tvořen tahem *numu* výrazně přesahujícím základovou osu směrem doprava)
- 10.–11. *d/t-yin bičilge* – *t* uprostřed slova je velmi často, ne však výhradně vyjádřeno pomocí *bosuy-a t*: např. *erte*, *amitan*, *barimᠲalaqui*, *yirtinčüi*, *sayitur*
13. *segül* – zahájený z úrovně *sidü*, přerušuje základovou linii, ukončen mírným háčkem ohnutým dolů, ve druhé části rukopisu velmi krátký *segül* s ostrým zakončením
boγuni segül – pro finální písmeno *s* se neuzívá
14. *čačuly-a* – standardní průběh; finální *g* začíná běžným zubem, od něhož probíhá *čačuly-a* pomocí mělkého *numu* napravo od základové osnovy
16. *čeg-ün bičilge* – tečky v podobě tenkých krátkých čárek orientovaných kolmo k základové osnově; častá tečka nad *n*; tečky nad *γ* jen ve slovech, kde rozpoznání písmene *γ* může činit obtíže, zvláště nad *debisker γ* (na konci slabik uprostřed slova); *q/γ* v iniciální pozici není nikdy nerozlišeno pomocí teček.

III. Na konci rukopisu uvedeno jméno písaře: Ramjur (fol. 52r: *ramjur bičibei*:).

2.3.1.4. Specifické „divoké“ písmo rukopisu Mong. B 43

Thar pa chen po – *Qutuy-tu yeke-de tonilyayči jüg-üd-tür delgeregsen yeke kölgen sudur orušiba* (Mong. B 43)

I. Pothi, čínský papír slepený ve dvou vrstvách a vyhlazený. 30,4 x 9,8 cm. 256 fol. (fol. 1 ztraceno a doplněno ve 20. století). Profesionální rukopis vyznačující se dynamickým, výrazně zakulaceným širokým písmem. K progresivním rysům písma patří standardní podoba iniciálního *q/γ* s hlubokým *numu*, diferenciací tahu *silbi* (náznak rozlišení *y/j* na začátku slova a písmen *i – y* uprostřed slova), závěrečné *g* bez rozeklaného *sidü*, pravidelná distribuce *d/t* a střední frekvence užití diakritických teček. K archaizujícím rysům rukopisu patří především nerozlišené *č/j* uprostřed slova.

II.

1. *titim* – v podobě háčku (výrazně nepřesahuje základní osu)
2. *niruyu* – rovné
3. *sidü* – tenké, kolmé k základové linii

4. *silbi* – dvakrát prohnuté, dlouhé
etegeter silbi – na rozdíl od běžného *silbi* rovné – náznak pozdějšího grafického rozlišení *i* a *y*, zvláště na začátku slova získává písmeno *y* výraznější háček než iniciální *j*
erbeljin silbi – krátké kolmé *silbi* s háčkem
matayar silbi – výrazně ohnuté směrem dolů
5. *gedesü* – v ligatuře *bo/bu* je druhý *gedesü* užší a vyšší než první *gedesü* (s kulatým průběhem)
7. *eber* – *č/j* nerozlišené, užívá se standardního *č*
8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici standardního vzhledu (hluboký *numu*, méně výrazný háček)
ukončení *numu* na konci slova (*i*, *u/ü*, *r*) vysoko přesahuje základovou osu
- 10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelná distribuce
10. *bosuya t* – vstupní tah ve tvaru malého *titim* + uzavřený *numu*
11. *kebtege d* – zakulacená smyčka s levotočivým průběhem
13. *segül* – zahájený z úrovně *sidü*, přerušuje základovou linii, ukončen mírným háčkem ohnutým dolů
boyuni segül – pro závěrečné *s* se neužívá (plný tvar)
14. *čačuly-a* – výrazně polokruhého průběhu
15. *m üsüg-ün eber* – zakončen ohnutím doprava
16. *čeg-ün bičilge* – tečky v podobě tenkých krátkých čárek orientovaných kolmo k základové osnově; častá tečka nad *n*; tečky nad *γ* jen ve slovech, kde rozpoznání písmene *γ* může činit obtíže, zvláště nad *debisker γ* (na konci slabik uprostřed slova i na konci slova); *q/γ* v iniciální pozici není nikdy nerozlišeno pomocí teček. Frekvence teček střední.

III. Rukopis sůtry *Thar pa chen po* v překladu Altan genel ubasiho (shoda s Mong. B 4). V tomto rukopise je na rozdíl od ostatních dostupných rukopisů zachován kompletní kolofon:

Kolofon: [215r] *ene qutuy-tu yeke-de tonilyačiči*

jüg-üd-tür delgeregsen sudur:

egün-eče urida bükü busu

[215v] *merged-ün orčiyuluysad:*

ene mongyol yajar-a delgerejü

olan bui bögesü: esergü teseregü

üge udqas anu jokildaqu

busu-yin tulada:: degüdegerel-

ügei süsüg-tü bayasqalang

neretü tidsi: temdegtey-e

orčiyul kemen basa basa

duradqaysan-dur-i: tede

merged-ün orčiyuluysan-i:

buruyusiyaju burčiju jasabasu

ele: terseleküi nayidangyui-bar

üiledüysan [!] kemekü bükü-yin

tulada:: tel keletü altan

gerel ubasi: töbed-ün olan

eke bičig-üd-i tokiyalduyulju:

[216r] *tusalaju medegsen-yin činege-*

ber mongyol-un ayalju-dur:

tegüsken jasaju orčiyulju

orusiyulbai bi:: egün-eče

boluysan kedüi bükü buyan-iyar

ene ba qoyiči törül-dür

bide bügüdeger: endegsen

nigül-iyen gemsin arilyaqui

sedkil-tü bolju: ene sudur

bičiküi ungsiqui-ača ülü
anggijiraqu boltuγai
tere metü üiledügsen
čaylasi ügei buyan-
iyar: terigülesi-ügei
eke boluγsan amitan
bügüdeger: temdegtey-e nasu
 [216v] *ürgülji-de yeke*
kölgen-iyer yabuju:
tedüikü burqan-u
qutuy-yi öter
olqu boltuγai::
egün-i bičigsen
ungsiγsan-iyar eke
boluγsan qamuy
amitan-i amuyulang
jiryalang-iyar burqan-u
qutuy-dur::
ödür qurđan qurđan
olqu mani boltuγai::

Překlad: Tuto *Vznešenou vysoce osvobozující sútru rozšířenou do [všech] stran* sice dříve překládalo mnoho učenců, takže se po mongolské zemi rozšířila, ale protože významy slov navzájem neodpovídaly, učedník [Buddhovy nauky] zvaný Blažený s neotřesitelnou zbožností znovu a znovu vyzýval, aby byla [nově] přeložena. A protože, pokud by se měly překlady oněch učenců pouze kriticky opravovat, řeklo by se, že se tak stalo z bezohledné touhy po slávě, polyglot Altan Gerel ubasi porovnal mezi sebou mnoho tibetských originálů a na základě toho dokonale přeložil do mongolské řeči. Požehnáním z toho vyplývajícím nechť my všichni v tomto i budoucím zrození dojdeme k myslí vyznávající a očišťující pochybené zlé činy a nedovolí, abychom se vzdálili [možnosti] přepisovat a recitovat tuto sútru. Nekonečným požehnáním, které z toho všeho plyne, nechť se nekonečně všechny bytosti, které se staly matkami, po celý život pohybují pomocí tohoto velkého vozu a vmžiku dosáhnou mety buddhovství. Skrze její přepsání a recitování nechť všechny bytosti, jež se staly matkami, v pokoji a štěstí dojdou v okamžení mety buddhovství.

2.3.2. Neprofesionální písmo 2. poloviny 18. století

2.3.2.1. Epos o Geserovi: Kapitola o porážce Angdulman chána – *Arban jüg-ün arban gouru-yin ündüsün-i tasuluγsan-i ačitu mergen geser boyda qayan-u arban tabun toluγai-tu nang dulm-a qayan-i doruyituγul=egsen [!] nigen šidi orušiba.* (Mong. 85/1)

I. Pothi, ruský papír ruční výroby, 32 fol. (fol. 1 doplněno na počátku 19. století, fol. 32 rukopisem počátku 19. století shodným s fol. 1 doplněn závěr příběhu).¹²¹ 34 x 9,7 Písmo je celkově rozvleklé, velikost písmen robustní, optické mezery mezi písmeny zuby (*sidü*). Tahy písmen jsou poměrně konstantní, zvláště točené tahy působí nejistě. Písmo má výrazný sklon dolů. Tahy si udržují stálou tloušťku. Celkově působí nepřilíš úhledným dojmem. Rukopis obsahuje dva druhy filigránů.

Filigrán č. 1 obsahuje nejasný erb města Jaroslavle a text ЯОЗ.

Papírnu v Jaroslavli začal budovat Ivan Maksimovič Zatrpeznov na základě carského ukazu v roce 1727 a před rokem 1731 již byla v provozu. Lichačev (Лихачев 1891: No. 569) uvádí

¹²¹ Původní písař rukopis nedokončil, na fol. 31r končí příběh výjevem, jak Cas-čicher rozsekl vdovu po Angdulman chánovi.

filigrán na papíře použitým v roce 1736. Klepikov uvádí bez zobrazení v příloze několik typů filigránu (velký, malý) s písmeny ЯѠЗ a erbem města Jaroslavl s datováním podle dokumentů 1734–1752 (Клепиков 1959: No. 784–787). Jesipova (Есипова 2005: 129, No. 194) uvádí jeden typ filigránu s nápisem ЯѠЗ s dlouhým výčtem dokumentů, které byly na tomto papíře napsány. Dokládá však téměř kontinuální dobu používání v rozmezí let 1738–1754, přičemž nejvíce dokumentů pochází z let 1745–1747. Filigrán No. 194 Jesipova taktéž reprodukuje (Есипова 2005: 61) víceméně shodně s reprodukcí u Lichačeva (Лихачев 1891: Т.80).

Ohraničení erbovního štítu a jeho doplnění jednoduchými ornamenty po levé a pravé straně, jak jsou vidět v rukopise Mong. B 85/1 odpovídá spíše erbu zobrazeném na filigránu s nápisem ЯМЗ (Есипова 2005: 59, No. 189, jenž byl používán v letech 1752–1763 (Есипова 2005: 126). Odhaduji proto, že propracovanější podoba erbu užívaná v 50. letech 18. století se mohla vyskytnout s nápisem ЯѠЗ v mladší fázi jeho užívání, tj. ke konci 40. let nebo na začátku 50. let 18. století. Tento odhad podporuje i tabulka variant filigránů s erbem Jaroslavské gubernie s datací podle dokumentů, kterou uvádí Klepikov (Клепиков 1978: 236, 238). Ačkoli je v rukopise Mong. B. 85/1 zobrazení medvěda vždy nezřetelné, protože se nachází zpravidla v místě, kde byl papír rozřezán, a ze stejného důvodu není možné určit ani jeho orientaci, která je podle zobrazení Klepikova rovněž proměnlivá a distinktivní, ve spojení s nápisem ЯѠЗ lze spolehlivě usoudit, že v případě mongolského rukopisu se jedná o typ filigránu č. 3 (s nápisem ЯѠЗ), který Klepikov datuje do rozmezí let 1748–1751.

Filigrán č. 2: Dále rukopis Mong. B 85/1 na dvou listech obsahuje vždy polovinu znaku СТ ve vlnitém rámečku, který odpovídá pravé polovině filigránu (zobrazení Есипова 2005: 41, No. 130) ВФ СТ (tj. *Вологодская фабрика содержателя Турунтаевского*), u něž Jesipova (2005: 96) uvádí výčet dokumentů z let 1739, 1758–1798, Klepikov (Клепиков 1959: No. 151) uvádí rozmezí dat 1765–1776. Tato papírna patrně bezprostředně po nařízení o povinném uvádění *bílých dat* ve struktuře filigránu v roce 1778 začala do filigránů doplňovat rok výroby. (Tento typ filigránu byl doplňován o rok výroby nejpozději od roku 1783; viz příklady u Jesipové: Есипова 2005: str. 97). Již v roce 1779 však papírna začala užívat nový typ filigránu, kde na levé polovině papíru byl celý nápis ВФСТ dohromady v jednom vlnitém rámečku a na pravé straně rok výroby (Клепиков 1959: 152 i Есипова 2005: No. 131 a 132 uvádějí příklady papírů s filigrány ВФСТ bílými daty počínaje rokem 1779). Papír s tímto filigránem zastoupený v rukopise Mong. B 85/1 lze tudíž datovat do 60.–70. let 18. století.

Protože oba typy papíru nesou shodný rukopis jediného písaře, který na základě paleografických rysů je nejvhodnější datovat do druhé poloviny 18. století, s uvážením datace papíru datují rukopis s největší pravděpodobností do 70.–80. let 18. století.

II.

1. *titim* – nevýrazný začínající na středové lince, svým průběhem stojí mezi *aru-yin titim* a *siluyun titim*

2. *youl, niruyu* – 3. *sidü* – kurzivní zuby většinou narušují jednolitou základní linii, tahy zubů jsou výrazně nakloněny směrem dolů.

4. *silbi* – vykazuje velkou rozmanitost délek i tvarů, avšak vždy je dobře rozlišitelné od zubu. V některých případech, zvláště při zdvojení *silbi* (ve dvojhláskách *ayi, eyi* apod.) jsou tahy *silbi* až nepřiměřeně dlouhé. V některých slabikách (*bi, gi/ki*) nabývá tvaru *matayar silbi*.

eteget silbi „zahnuté nahoru“ (písmeno *y*)

erbeljin silbi – velmi distinktivní tah, vidlicovité provedení, často výrazně vyčnívající z řady písmen a kvůli výraznému sklonu dolů zabírající velký prostor.

5. *gedesü* – úzké, prodloužené do výšky, někdy až trojúhelníkového tvaru

6. *jabaji* – písmeno *s* plně podléhá celkové tendenci k výraznému sklonu písma dolů: pravá část písmene výrazně orientována nahoru.

Na začátku slova s výrazným zobáčkem.

7. *eber* – vyniká háčkem na začátku tahu, který někdy není přítomen, ale tento rozdíl postrádá rozlišovací funkci. Písmeno má vždy ostrou hranu. Písmena *j* a *č* uprostřed slova nerozlišena. Ligatura *či/ji* bez mezery mezi písmeny připomíná starší období do první poloviny 18. století.

8. *numu* – *q/γ* tvarově vychází z první poloviny 18. století, avšak na mnoha místech se prohlubuje, avšak vzhledem k celkovému sklonu písma je prohloubení provedeno spíše vertikálně, směrem doprava nepřekračuje výrazně hlavní linii. Počáteční tah prozatím jako součást *numu* (netvoří háček).

g/k má na začátku slova graficky srovnatelný průběh jako *q/γ*.

b – průběh písmene nevykazuje žádné zvláštnosti, působí však často nedokonalým, nevyváženým dojmem.

na konci slova obecně zůstává nevýrazný, předčasně ukončený, takže levá část písmene předbíhá před koncovým *numem*.

r – na konci slova realizováno pomocí jednoduchého překřížení tahů a končí téměř otevřeným tahem zcela bez snahy vracet se k osnově.

i na konci slova – obvykle výrazně otevřené; vyskytuje se i ukončení na hlavní lince (*bi*)

9. *degege* – *y* zásadně bez háčku, koncové *m* s háčkem.

10.–11. *d/t-yin bičilge*. Používání grafických tvarů *bosuy-a t*, *kebtege d*, případně *debisker d* (*gedesü+sidü*) pro zápis fonémů *d* a *t* bylo předmětem sporů mezi různými proudy v mongolském pravopise. Na rozdíl od současných zvyklostí, kdy se *bosuy-a t* používá pro *d* i *t* na začátku slova, zatímco *kebtege d* pro *d* i *t* uprostřed slova a *debisker d* (tvar složený z *gedesü* a *sidü*) pro *d* na konci slabiky (slova) nebo před další souhláskou, se zvláště v 17. a 18. století setkáme s důsledným fonetickým rozlišováním *bosuy-a t* jako grafému pro *t* (uprostřed slova může být zapisováno pomocí *debisker t*) a *kebtege d* jako grafému pro *d*, případně s nedůslednými kombinacemi obou systémů.

10. *bosuy-a t* – levá část písmene probíhá po hlavní linii. Často psáno foneticky – např. *kürtele* (20r).

11. *kebtege d* – jednoduchý kontinuální průběh, pravděpodobně vždy pravotočivý. Tah je velmi sevřený a dlouhý, výrazně skloněný směrem dolů.

13. *segül* – zpravidla proveden plynulým tahem, který však kolmo směřuje doprava a je často ukončen drobným háčkem

boyni segül – bývá střídavě proveden ostrým i plynulým tahem

14. *čačuly-a, orkiča* – tah protažený směrem dolů, výrazně odstává od celku slova, avšak v jeho úrovni již často paralelně začíná slovo nové. Bývá ukončen zřetelným háčkem.

Závěrečné *g* – (21r) archaický tvar původně se dvěma zuby.

15. *m, l üsüg-ün eber* (rozlišovací tah v písmeni *m* (na začátku slova mimo *titim/sidü*, uprostřed mimo *sidü*, na konci slova se mění na *numu+boyni segül*; rozlišovací tah v písmeni *l* mimo *sidü*)
m na konci slova uzavřený tah doplněný výrazným háčkem.

l na konci slova výrazně kulatě zahnuté směrem nahoru a ukončené háčkem.

16. *čeg-ün bičilge* – tečky nad *n* i nad *q/γ* užívány sporadicky, pravděpodobně ke zdůraznění konsonantní hodnoty příslušných zubů v případech, kde by při čtení mohlo dojít k záměně. Dvě tečky se vyskytují nad *q* i *γ*, avšak nikdy nad *k/g*. Neslouží tudíž k rozlišení ženských a mužských hlásek.

III. Opis 9. kapitoly pekingské verze Eposu o Geserovi. Kapitoly VIII – XVII jsou pokračováním první části vytištěné xylografickým způsobem v Pekingu v roce 1716. V předmoderní době nebyly nikdy vytištěny, v rukopisech se rozšířily po celém mongolském kulturním areálu včetně Kalmyků. Za základní je považován rukopis nalezený v pekingském klášteře Longfusi.¹²²

¹²² První moderní vydání *Arban jüg-ün ejen geser qayan-u tuyuji orusiba* 1956 (kapitola IX str. 18–45).

2.4. SPECIFICKÝ STYL OBDOBÍ KOLEM ROKU 1800

2.4.1. Profesionální písmo

2.4.1.1. Sútra o tom, jak se Molon tojn odvděčil matce – *Molon toyin-u eke-degen tusa kürgegsen sudur* (Mong. A 2)

1. Pothi, slepovaný papír (tři vrstvy čínského *muutuu* papíru). 61 × 17,5 cm, 96 fol. Psáno bambusovým/rákosovým perem.

II. Období kolem roku 1800 odpovídá velmi těžké písmo s typickými tlustými, výrazně stínovanými tahy (s pravidelně se střídající šířkou tahů). U některých tahů doznívá akcent na horizontální proporce (stěsnané psaní písmen). Tlusté těžké tahy převažují, ale tahy klesající zleva doprava jsou naopak velmi tenké. Pečlivý písař se stabilní rukou, ukázněné písmo se zdobnými prvky má vcelku výrazný kaligrafický účinek, který je narušován nezvyklými proporcemi některých tahů: miniaturní *sidü* oproti vysokému a rozeklanému *erbeljin silbi*.

2. *niruyu* – velmi široká, avšak po pravém okraji mírně přerušovaná základní linie

3. *sidü* – v porovnání se základní linií nevýrazné, někdy až přehlédnutelné

4. *silbi* – často se stírá rozdíl mezi *i* a *a/e*

7. *eber* – uprostřed slova nerozlišené psaní *č* a *j*, má podobu dnešního *č*

10–11. distribuce *d* a *t* až na výjimky (např. *amitan*) pravidelná

11. *kebtege d* – pravidelná smyčka psaná jedním tahem, povětšinou stále pravotočivé pořadí tahů

13. *segül* – velmi distinktivní rys dotyčné písařské ruky; poměrně dlouhý velmi tenký tah pravidelně zakončovaný tlustým krátkým háčkem směřujícím doleva a dolů

14. *čačuly-a* – krátká nevýrazná, poměrně rychle ubíhající doleva

16. *čeg-ün bičilge* – tečka nad *n* se vyskytuje pravidelně, nad *γ* se vyskytuje dvojtečka sporadicky v pozici následované samohláskou, ale téměř vždy v pozici před další souhláskou nebo na konci slova (*debisker*). Tečka *i* dvojtečka se vlivem způsobu držení pera mění na čárky.

Tvar *q/γ* na počátku slova se vyznačuje výrazným *numu*, tj. tvarově odpovídá druhé polovině 18., první polovině 19. století.

III. Opis pekingského xylografu *Qutuy-tu yekede čiyuluysan neretü. bodi sedkil-tü Mutgalvali köbegün eke-degen tusa kürgegsen sudur* vydaného roku 1708, stejně jako rukopis Mong. A 10.

Incipit: [1v] ... mongyol-un keleber: qutuy-tu yeke quriyangyui-tu bodistwa Mutgal-yin köbegün eke-tür-iyen ači qariyuluysan ner-e-tü sudur

Kolofon (grafické rozložení jsem provedl podle aliterovaných veršů bez ohledu na originální rukopis):

[95v] ... *qoyar čiyulyan-ača sayitur törügsen bey-e-tü*

qotula nom-ud-i qamuy-a dayurisqayči jarliγ-tu:

qočurli-ügei medegdekün-ü orun-i todurqay-a uqaysan sedkil-tü:

qutuy-tu sigimuni burqan-a mörgümü::

tegüs tuyuluysan tere boyda burqan-u

toy-a tomsi-ügei nökiid-ün dotur-a anu:

tonumal ridi qubilyatu maq-a mutkalwani

tusa-tu eke-tür-iyen ači kürgegsen ene sudur-i::

bandida siregetü güüsi čosrji-a:

barasi-ügei sayin ayalyu üges-i:

ba bürin masi sayitur uran-a nayirayulju:

balamad qamuy amitan-i geyigülkü-yin tula::

sedkisi-ügei mongyol ulus-tur:

sačalal-ügei tusa boltuyai kemen sedkijü ele:

sayaral-ügei sesig-i tebčijü čing süsüg-iyer:

*sayitur orčiγuluγsan ene buyan-u kücüber::
 oγtarγui-luγ-a sača qamuy [96r] amitan:
 orčilang-un emgeg-tü mören-eče tonilju:
 ünen γurban bey-e-yin erdeni-tü qutuγ-i:
 ödter böged olqu minü boltuγai::
 erten-ü orusiyuluγsan ene sudur-i üjejü:
 ende ber törügsen ači qariγulqui inü:
 erketü burqan baγsi-yin šabi molon toyin-u nom-i küsejü:
 egüsken bičigülbei ečige eke-yügen tulada::
 tere ber dotur-a ilangγuy-a:
 tengsel-ügei yeke ači-tu ken bögesü:
 delekei-yin ejen qayan qatun terigüten:
 tegünčilen uruγ-un uruγ köbegüd-ün::
 buruγu sedkil-ten bolq-a dayisun:
 buruγu uduriduγči ada tudqar:
 buyan-ača busu nigül kilinče
 bügüde amurliju ügei bolqu boltuγai::
 qamuy jirγalang γarqu-yin orun:
 γasiγun jobalang-i sergügegči em:
 γayiqamsiy burqan-u sasin nom:
 qamuy jüg-tür delgerekü boltuγai::*

Překlad:

... Klaním se svatému Buddhovi Šákjamuni
 s tělem dokonale vzešlým ze „dvou nahromadění“, ¹²³
 s projevem, jenž všem sděluje veškeré učení,
 s myslí, jež beze zbytku jasně pochopila vše, co je třeba vědět.
 Tuto sůtru o tom, jak se užitečně odvděčil své matce
 Mahā Maudgalyāyana s biliardou zázračných projevů (*nebo* s čistými zázračnými projevy),
 [jeden] z nescíslných tovaryšů
 svatého buddhy, jenž došel k dokonalosti,
 pro nás všechny velmi umně složil
 z nespočtu libozvučných slov
 paṇḍita Širét güüş cordž,
 aby osvítil všechny pomatené lidi.
 Pečlivě ji přeložil
 bez jakéhokoli pochybování a v upřímné zbožnosti
 veden myšlenkou přinést nebývalý prospěch
 nad pomyslení [početnému] mongolskému lidu.
 Necht' v síle požehnání, jež z toho plyne,
 se všechny bytosti rovné veškerenstvu
 zachrání z bolestivé řeky samsáry a
 vzácný úděl pravého trojího těla [projevů buddhů (*trikāya*)]
 v okamžení naleznou.
 Protože skrze čtení této sůtry z dávných dob
 projevuje se vděčnost za zdejší zrození,
 nechal jsem přepsat knihu Molon toyina,
 učedníka mocného Buddha.

¹²³ Nahromadění zásluh a nahromadění moudrosti: mong. *buyan-u čiyulyan* – skt. *puṇyasambhāra*, tib. *bsod nams kyi tshogs*, doslova „nahromadění zásluh“ nebo „shromáždění, nakupení zásluh“, mong. *belge bilig-ün čiyulyan* – skt. *jñānasambhāra*, tib. *ye shes kyi tshogs*, doslova „nahromadění moudrosti“ nebo „shromáždění moudrosti“.

A proto, necht' zvláště pro ty,
kteří mají nezměrné množství zásluh,
předně vládce světa, chány a chatany,
stejně jako potomky jejich potomků,
utichnou a vymizí veškerí nepřátelé zamýšlející zlé,
nečisté síly zavádějící do zlého
a veškeré zlé skutky kromě skutků dobrých.
Podivuhodné učení buddhů,
z něhož vzchází veškeré štěstí
a jež je lékem křísícím z hořkých strastí,
necht' se rozšíří do všech stran.

2.4.1.2. Sútra k provádění úlitby – *Sačuli-yin sudur orušibai* (Mong. D 106)

I. Pothi, ruský papír ruční výroby (zlomek bílého data 18..). 8 fol. 23,3 x 9,2 cm. Profesionální rukopis těžkopádného stylu přelomu 18. a 19. století s tlustou základovou linií, krátkými tahy *sidü* a *silbi*

II.

1. *titim* – zcela horizontální *siluyun titim*
2. *niruyu* – geometricky rovné, velmi tučné, široké
3. *sidü* – kolmé k základové linii, tenké, zcela ustupují tučné základové linii
4. *silbi* – rovné, nepřiliš dlouhé
- eteger silbi* – iniciální *y* mírně prohnuté do závěrečného háčku, iniciální *j* rovné *silbi*
- erbeljin silbi* – krátké zkřížené tahy, rozklenutí začíná těsně u základové linie
5. *gedesü* – vysoký, užší
7. *eber* – graficky rozlišené psaní *č* a *j* uprostřed slova (*j* výrazně otevřený *eber*)
8. *numu* – *q/γ* v iniciální pozici standardní tah s háčkem
numu na konci slova mírně přetažený nalevo od základové osy
- 10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelná distribuce
10. *bosuya t* – rovný nepředtažený tah, *gedesü* napravo
11. *kebtege d* – dva souběžné tahy
13. *segül* – rovný krátký zahajovaný z pozice *sidü*, někdy s přerušením základové linie
14. *čačuly-a* – dvě varianty: 1.) standardní, pravidelná, 2.) od základové osy se ohýbá pod ostrým úhlem a směřuje doleva nahoru a končí zobáčkem otočeným dolů
16. *čeg-ün bičilge* – častá tečka nad *n*; tečky nad *γ* jen ve slovech, kde rozpoznání písmene *γ* může činit obtíže, zvláště nad *debisker γ* (na konci slabik uprostřed slova i na konci slova); *q/γ* v iniciální pozici není nikdy nerozlišeno pomocí teček.

III. Rituální text doprovázející úlitbu k zajištění přízně božstev nebe a země a místních sil v krajině.

2.4.2. Poloprofesionální rukopisy kolem roku 1800

2.4.2.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuyuji* (Mong. B 85/2)

Pothi, ruský papír ruční výroby, 26 fol. 34 x 10,4 cm. Nazelenalý papír (*cukrový papír*) vyráběný v období kolem roku 1800. Obsahuje filigrán s úplným textem ЯМ ВСЯ a zlomky erbového znaku města Jaroslavle, avšak pouze první dvojčíslí bílého data (18..). Text ЯМ ВСЯ znamená Ярославская мануфактура внуков Саввы Яковлева. Vnuci Savvy Jakovleva (1712–1784) převzali papírnu v roce 1791 po Savvově synovi Michailovi a drželi až do roku 1845.¹²⁴ Klepikov (Клепиков 1978: 61–62) uvádí převážně příklady z 90. let 18. století a prvního desetiletí 19. století.

¹²⁴ <http://www.buzeon.ru/province/yaroslavl> (11. 2. 2019).

II.

1. *titim* – malý *aru-yin titim*

2. *niruyu* – přerušované

3. *sidü* – dynamické, výrazné, narušující základovou linii

4. *silbi* – rovné s výjimkou slabik *ki/gi*, *bi*, kde se užívá *silbi* v podobě *matayar silbi*

etegeer silbi – iniciální *j/y* nerozlišené

erbeljin silbi – *silbi* s výrazným rozeklaným zakončením

6. *jabaji* – *s* na konci slova – velmi plytký *jabaji* obloukovitě přecházející do tahu *boyuni segül* (celkově podobný spíše γ na konci slova)

7. *eber* – bez funkčního rozlišení se střídá grafická podoba standardního \check{c} a *j* ukončených zobáčkem

8. *numu* – obecně velmi mělké

iniciální *q/\gamma* – mělký *numu* zahájený tahem obdobným *sidü* (dosud neproměněn v háček)

numu na konci slova ukončený na úrovni základové osy

10.–11. *d/t-yin bičilge* – časté fonetické užití *bosuy-a t* uprostřed slov: *ačitu*, *doturtu*, *amtatu*, *ögületügei*, *qoyitu*, *neretü*.

11. *kebtege d* – smyčkový tah nejasného směru psaní

13. *segül* – mohutný rázný tah vycházející bez přerušení základové linie z druhé úrovně nalevo od základové osy, rovný, ke konci pozvolna se ohýbající směrem dolů a ukončený ostrou špičkou *boyuni segül*

14. *čačuly-a* – standardní nevýrazná

15. *m üsüg-ün eber* – poměrně dlouhý tah končící zobáčkem doprava

l üsüg-ün eber – ve všech pozicích dlouhý zakulacený, na konci slova vychází z pozice zubu s přerušením základové linie

16. *čeg-ün bičilge* – diakritické tečky nepravidelně nad *n*, nad *q/\gamma* výjimečně, zvláště před odděleně psaným *-a* na konci slova: *miq-a*, *qamiγ-a*, *luγ-a*, *aq-a*, *aγarčan*. Dodatečně (světlejší barvivem) doplňovány tečky rovněž bez ohledu na rozlišení *q/\gamma*, např. *mungqaγ*, *qayan*, *qatun*, *qaručus*, *očiγad*.

2.5. OBDOBÍ PRVNÍ POLOVINY 19. STOLETÍ

2.5.1. Profesionální písmo první poloviny 19. století

2.5.1.1. Příběhy kouzelné mrtvoly – *Siditü kegür-ün üliger* (Mong. B 42)

I. Pothi, jednovrstvý ruský papír ruční výroby pouze s literními vodoznaky (vodoznak udávající letopočet výroby schází), na jejichž základě je možná datace rukopisu do období krátce před nebo kolem roku 1800. Okraje papíru výrazně zahnědlé a lámavé. Dochováno v moderním jednoduchém žlutém *barintagu*. 33,5 × 9,4 cm. 183 fol. Poslední list je přelepen papírem pozdější mechanické výroby a poslední tři sloupce dopsány štětcem velmi řídkou tuší a opět moderním perem ve druhé polovině 20. století. Taktéž je přelepena titulní strana fol. 1r, kde je titul knihy napsán pozdější rukou, červeným barvivem písmem míchajícím prvky mongolského a jasného písma (*Qutuγtu sidi-tu kegür-i kemekü yeke kölgöni sudur orusibei*). Počáteční sloupce jednotlivých kapitol jsou psány červenou barvou (*singqu*).

Incipit: fol. 1v: *udariyul... üjegülügči Naganjun-a baγši jirüken kemekü: γadan-a dotun-a ariluγsan-iyar saba yirtinčüs-i [fol. 2r:] geyigülügči: mayad ünemleküi dumdadu üjel-i üjegül-ün jokiyaysan degedü mergen tegün-e maytan mörgümü: ...*

II. Písmo obecně odpovídá přelomu 18. a 19. století. Jedná se o středně těžký, úhledný, pravidelný, kaligraficky však nepřilíš elegantní styl písma, které vypovídá, že se jednalo o rukopis určený pro domácí potřebu. Písmo veskrze novějších vývojových rysů je dobře čitelné a text přehledný.

Jednotlivé tahy písma postrádají nápadných osobitých znaků.

1. *aru-yin titim*

2. *niruyu* – nepřerušovaná základní linie

7. *eber* písmene *m* má někdy zvláštní špičaté zakončení směrem doprava. *J/č* uprostřed slova není rozlišeno a má podobu dnešního *č*.

8. *m* na konci slova obsahuje uzavřený, poměrně malý *numu* a končí výrazným a poměrně dlouhým *boyuni segülem*.

11. *kebtege d* má podobu smyčky psané jedním tahem, na levé straně zašpičatělé a celé se naklání dolů.

13. *segül* začíná jako *sidü*, často s mezerou uvnitř a rychle ubíhá směrem napravo, je veden jako tenký tah končící háčkem zahnutým směrem dolů.

14. *čačuly-a* napodobuje pekingské xylografy elegantním prohnutím směrem nahoru a zakončením v podobě háčku orientovaného směrem dolů.

16. Diakritika (tečka nad *n* a dvojtečka nad *γ*) je zcela pravidelná.

Počáteční *q/γ* obsahuje tah *numu* přesahující základní linii směrem doprava a napravo výrazně zašpičatělý (podobně jako *numu* písmene *k/g* a *b*); *numu* však svou velikostí ustupuje výraznému háčku začínajícímu na hlavní linii.

III. Oblíbený narativní cyklus zachovaný v mnoha rukopisných i orálních verzích. Edici v mongolském písmu viz *Tibetan and Mongolian tales of Vetala* 1962, I: 40–44; Damdinsürüng 1959: 350–352; ruský překlad viz Владимирцов 2003: 245–247. První tištěné vydání v Mongolsku připravil Mongγol sudur bičig-ün küriyeleng v Ulánbátaru v roce 1928, v pekingském Mongγol bičig-ün qoriy-a byl text vytištěn snad v roce 1912 pod názvem *Siditü kegür-ün čedig*.

Rukopis pochází údajně z ajmagu Govi-Altaj, vzhledem k titulu napodobujícímu jasné písmo nelze vyloučit původ v sousedním ajmagu Chovd.

2.5.1.2. Thar pa chen po – *Yekede sonusuyad tonilyačiči neretü kemekü sudur orusiba*¹²⁵ (Mong. A 25)

I. Pothi, ruský papír ruční výroby. 22, 30, 35 fol. 44,8 x 17 cm. Papír s bílým datem 1832 a textem В М Ф С – М С (*Вятская Медянская фабрика содержателя Машиковцева Степана*).¹²⁶ Profesionální rukopis s téměř nestínovaným písmem polokurzivího rázu. Přesto, že rukopis vznikl pravděpodobně na xylografické předloze, písmo odpovídá ve většině ukazatelů první polovině 19. století (*q/γ*, *erbeljin silbi*, *kebtege d* aj.). Celkově patrná orientace (sklon) písma směrem doleva nahoru.

II.

1. *titim* – *aru-yin titim* v podobě háčku

2. *niruyu* – přerušované

3. *sidü* – malé, dynamické, rozrušují geometrickou linearitu základové linie

4. *silbi* – rovný, krátký; iniciální *j/γ* nerozlišeno, zahájeno háčkem

erbeljin silbi – *silbi* nakloněné směrem nahoru s vidlicovitým zakončením

6. *jabaji* – na konci slova drobný *jabaji* ukončený krátkým tahem *boyuni segül*

7. *eber* – *j/č* uprostřed slova nerozlišené, v podobě standardního *j*

8. *numu* – *q/γ* na začátku slova zahájené drobným háčkem, tah *numu* hluboký s ostrým obratem (podobný tahu *jabaji*)

i, *u/ü* na konci slova zakončeno na úrovni základové osy; *r* na konci slova velmi redukováno

(rozeklaná hlavice písmene minimalizována, *numu* krátký, plytký, se zcela otevřeným ukončením)

10.–11. *d/t-yin bičilge* – distribuce pravidelná

¹²⁵ Fol. 1v–2r: *Qutuy-tu yekede tonilyačiči jüg-üd-tür delgeregsen yašiyudan gemsiküi-ber kilinčes-i arilyayad burqan bolyan büütögeküy-e teyin böged jokiyayšan neretü yeke kölgen sudur*.

¹²⁶ Клепиков 1978: 78.

10. *bosuya t* – zakulacené
 11. *kebtege d* – protáhlý trojúhelníkovitý tvar
 13. *segül* – zahájený z pozice *sidü* s přerušením základové linie, orientován kolmo k základové ose, ve srovnání s ostatními tahy výrazně stínovaný tah zakončený ostrou špicí
 14. *čačuly-a* – krátký, téměř kolmý
 15. *m üsüg-ün eber* – zakončeno ohybem doprava
 16. *čeg-ün bičilge* – bez diakritických teček
M na konci slova – nezvykle malých rozměrů, háček, uzavřený úzký *numu*, krátký *boγuni segül*

III. Opis třetího známého pekingského xylografu sútry *Thar pa chen po* z roku 1729 (předchozí xylografy datovány 1650, 1708; Heissig 1954: 9). Kolofon:

[ga 30r] *egüride gegenni [!] orun-a sayuγsan*

rgyalv-a zungdui qoyayula

keb büütügesügei kemekü-yin tulada:

iregseger wang obuy-tu-yi

olju sayin baysi-dur öggün

bičigüljü keb-tür seyilgeged:

egenegte baysi blam-a zay-a

bandada gegen-e süsüljü sitügsen-

ü küčün-iyer: egüni-i

nayiraltu töb-ün doluduyar

on: namur-un terigün

sar-yin sayin edür-e

tegüsbei.:

Překlad: „Protože Rgyalv-a a Zungdui

navěky přebývající v jasné zemi

vyzvali k vyřezání [této sútry] do [dřevěných] matric,

člověk z královského rodu

nalezl dobrého učitele

a nechal jej [sútru] přepsat

a vyřezat do dřevěných desek

a v síle navěky plynoucí ze zbožné úcty ke svatosti učitele lamy, Zay-a pandity,¹²⁷

dokončeno sedmého roku éry Nayiraltu töb (Yongzheng),

příznivého dne prvního zimního měsíce.“

2.5.2. Vrcholná standardní minuskula první poloviny 19. století

2.5.2.1. Komentář k Srdečnici Čojdži Odsera – *Jirüken-ü toltayin tayilburi* (Mong. B 16)

I. Pothi, ruský ruční papír bez viditelného vodoznaku. 33 × 9 cm, 20 fol., 30 sloupců na stranu, slovní paginace.

II. Pečlivý rukopis pravděpodobně z první poloviny 19. století psaný bambusovým/rákosovým perem, *kičiyenggüi tig*. V celém rukopise neměnné, drobné, úhledné písmo pravidelných a zcela základních klasických tvarů.

III. *Boγda Chos kyi 'od zer ber jokiyayγsan jirüken-ü toltayin tayilburi üsüg-ün qarangγuyis-i arilyayči oγtarγuiyin maṅi kemegdekü orušiba* [fol. 1r] („Komentář k Srdečnici sepsané svatým Čojdži Odserem zvaný Nebeská perla [= epiteton slunce] očišťující od zatemnění v písmenech“) je

¹²⁷ Linie převtělenců chalchských Zay-a bandida (1. Zay-a bandida Lubsangperinglei 1642–1715).

dílem *smon lam rab 'byams pa Bstan 'dzin grags pa* (Danjandayba, Dandzan Dagva), zapisovatelem a zároveň zadavatelem díla byl *Urad-un guuši* Nom-un dalai a *Qaračín guuši* Brtson 'grus rgya mtsho (Cunruyijamzo, Džunduj Džamco). Dílo bylo sepsáno v první polovině 18. století. K prvnímu xylografickému vydání došlo v Pekingu, druhé známé vydání pochází z Burjatska. Obě xylografická vydání dodržují specifický systém užívání diakritiky – dvou teček nad *q/k* na rozdíl od později běžnějšího γ . Tento systém zapustil v 19. století kořeny v Burjatsku, v Chalše však nikoli, o čemž svědčí i tento rukopis téhož díla, v němž užívá písař dvou teček nad písmenem γ (často také na konci slabiky a v pozici před další souhláskou). Autor rukopisu se snaží v písmu dodržovat (avšak nedůsledně) fonetickou hodnotu písmen *d* a *t*, konkrétně písmeno *d* na začátku slova zapisuje pomocí *kebtege d*, nikoli *bosuy-a t*. *T* uprostřed slova je zapsáno pomocí *bosuy-a t* jen výjimečně.

Faksimili burjatského xylografu, ruský překlad a bohatý komentář viz Балданжапов 1962. Edice textu v mongolském písmu viz *Mongγol kelen-ü sinjilel-ün durasqal bičig* 1983: 1–21. Edici v mongolském písmu a převod do cyrilice s komentářem viz Парва 1957. Podrobná studie o jednotlivých systémech diakritiky v mongolském písmu viz Lubsangdorji 2008. Nejnovější edice obou xylografických verzí s rozbohem Sodubayatur 2014.

2.5.3. Poloprofesionální písmo první poloviny 19. století

2.5.3.1. Příběh o Čojdžid dákiní – *Čoyjid dagini-yin namtar* (Mong. B 73)

I. Pothi, ruský ručně čerpaný papír (u fol. 2–14 nazelenalý, fol. 15–44 hnědý), 33 × 9,5 cm, fol. 2–44 (fol. 1 schází), bambusové/rákosové pero. Papír obsahuje průsvitky s datací 1806 a 1807. Je proto pravděpodobné, že rukopis vznikl na konci desátých let nebo ve dvacátých letech 19. století.

II. Drobné, avšak zřetelné stabilní úhledné písmo akcentující kulaté a točené tahy. Dílo vzdělaného písaře, který prokázal dobré porozumění textu včetně tibetských slov a zkušenost s transliteračními písmeny.

1. *titim* – téměř neznatelný *aru-yin titim*

3. *sidü* – drobné, ale pečlivé, orientované kolmo k hlavní linii, jejíž plynulost zuby mírně narušují

4. *silbi* – v *ö/ü* zapsáno jako *sidü*

etegeter silbi – objevuje se u *y* na začátku slova, kdežto iniciální *j* je rovné *silbi*.

5. *numu* – iniciální *q/γ* zcela odpovídá dnešnímu, s přirozeným poměrem mezi úvodním háčkem a prohloubeným *numu*

7. *eber* – *j/č* uprostřed slova není dosud graficky rozlišeno a je zapsáno jako dnešní *č*.

11. *kebtege d* – pravotočivá smyčka

13. *segül* – velmi krátký, zahnutý směrem dolů, téměř shodný s *boγuni segül*

14. *čačuly-a* – dlouhá, pomalu rovně ubíhající směrem doleva a dolů, patrně pod vlivem písma psaného štětcem

16. *čeg-ün bičilge* – písař systematicky používá teček nad *n*, γ (i v případě *debisker γ*) a *š*, ale v případě, že je slovo lehce čitelné i bez teček, tečky občas vynechává.

koncové *m* – mohutné, s výraznou korunkou, uzavřeným *numu*, *boγuni segül* orientován směrem dolů

Sufix akusativu *-i* po slovech končících na *-n* je zapisován jako *-ni*.

III. V Mongolsku velmi populární příběh o pouti Čojdžid dákiní peklem dramaticky popisující průběh výslechů zemřelých lidí na soudu Erlig nomun chána (Jamy). Podrobnou studii s transkripcí a překladem staršího, méně rozšířeného překladu textu viz Сазыккин 1990. Jediný známý xylograf, který vznikl v druhé polovině 19. století v Chalše, publikoval Ц. Шүгэр 2010.

2.5.3.2. Diamantová sůtra – *Qutuy-tu wačir-iyar oγtaluyči orusiba* (Mong. B 32)

I. Pothi, ruský papír ruční výroby jasně zelené barvy. 81 fol. 21,3 x 8,3 cm. Rukopis cíleně rozdělen mezi dva písaře (písař A fol. 1–40, písař B fol. 41–81). Písař A je zkušenější, s konsistentnějším

písmem s výraznými dynamickými tahy *sidü* a dlouhým zakončením *numu* ve finální pozici vytahovaným nalevo až do úrovně druhé pomocné linie (charakteristický rys písma počátku 19. století). Písař B vykazuje rysy z chronologického hlediska na stejné úrovni jako rysy písma písaře A, je však méně nápadné a distinktivní.

Papír obsahuje filigrán s textem ВФ / КИ a bílým datem 18 / 28 (1828). Jediné folio (fol. 74) ze tří listů papíru jiného druhu (nebarvený žlutohnědý) nese nápis ФКНГ bez bílého data.

Filigrán ВФ / КИ znamená *Вологодская фабрика Кофтыревой Ивановой* (Клепиков 1978: 78). Anna Nikolajevna Koftyreva (Kaftyreva) a Naděžda Nikolajevna Ivanova byly dcery Fedora Turontajeva (Turuntajeva) a vlastníky papírny ve Vologdě byly nejpозději od roku 1817 do 50. let 19. století.¹²⁸ Fědor Grigorjevič Turontajev vlastnil papírnu zděděnou po otci Grigoriji Grigorjeviči i se svými bratry v 80. a 90. letech 18. století.¹²⁹

Filigrán ФКНГ znamená *Фабрика князя Николая Гагарина* (Клепиков 1978: 83). Kníže Nikolaj Sergejevič Gagarin byl majitelem papírny zvané Fabrika Jaroslavského újezdu podle filigránů uvedených Klepikovem nejméně v letech 1824–1836.

Rukopis tudíž pochází pravděpodobně ze 30. let 19. století.

II.

Písař A:

1. *titim* – drobný *aru-yin titim*
2. *niruyu* – relativně rovné, avšak v celkovém dojmu geometrická linearita hlavní linie ustupuje dynamickým tahům *sidü*
3. *sidü* – výrazné, dynamické, avšak ukázněně se drží základové osy
4. *silbi* – rovné

etegeer silbi – *y* a *j* v iniciální pozici nerozlišeno

erbeljin silbi – vidlicovité, psané pomocí překřížení, avšak k rozklenutí tahů dochází těsně u základové linie

5. *gedesü* – objemem nepřekračuje velikost *sidü*

6. *jabaji* – *s* na konci slova

7. *eber* – *č/j* nerozlišené, v podobě standardního *č* se zobáčkem

8. *numu* – počáteční *q/γ* se vyznačuje velmi širokým tahem *numu*, kterému předchází dlouhý plytký háček na úrovni základové linie

numu ve finální pozici zpravidla přesahuje základovou osu a v podobě půlkruhového tahu dosahuje

až druhé pomocné osy nalevo od osy základové

- 10.–11. *d/t-yin bičilge* – pravidelná distribuce

10. *bosuya t* – v podobě mandžuského *t* (v předních slovech)

11. *kebtege d* – ze souběžných tahů, z nichž první vybíhá do špičky

13. *segül* – bez přerušení základové linie rovný zužující se tvar zakončený špičkou, vychází z pozice *sidü*, v některých případech je začátek tahu *segül* proveden pomocí drobné

smyčky

boyuni segül – pro finální *s* neužíván

14. *čačuly-a* – standardní průběh

16. *čeg-ün bičilge* – diakritické tečky užity zcela výjimečně (např. při rozdělení slova *dolu* = *γan*, fol. 16r)

¹²⁸ <http://www.buzeon.ru/province/vologda> (11. 2. 2019).

¹²⁹ http://staroe-passager.blogspot.com/2011/02/blog-post_17.html (11. 2. 2019)

B na začátku slova začíná předtaženým tahem po základové linii.

odlišnosti písáře *B*:

3. *sidü* – méně dynamické, avšak rozbíjejí geometrickou linearitu základové linie

11. *kebtege d* – ve tvaru levotočivé smyčky

13. *segül* – často rovný tah vycházející přímo ze základové linie

14. *čačuly-a* – nestejněměrná velikost

15. *m üsüg-ün eber* – končí zobáčkem doprava

l üsüg-ün eber – velmi otevřený, téměř rovný tah

2.5.4. Neprofesionální písmo první poloviny 19. století

2.5.4.1. Příběh o chánu Endüürelovi – *Endegürel qayan-u tuyuji* (Mong. B 63)

I. Pothe, jednovrstevný ruský ručně čerpaný papír. 22 × 7,5 cm, 55 fol. Na fol. 17, 46, 53 patrné části průsvitek s datací 1832 a 1833.

Obsahuje: fol. 1r–50r: *Endegürel neretü qayan-i tuyuji orusiba*:

fol. 50r–55r: [Stručná historie převtělení Dževdzundamba chutagtü] Incipit: *Namo guru. bey-e: dar-a nata-a-yin törül-ün učir öčügüken quriyaju süjüg-ten kiged: tangyariy-tan tegülder-iyer duraduysan-u tula: öčügüken tobčilan bičig üiledsügei bi: ...* Explicit: *arban dabaduγar [!] mön-kü boyda amitan-tur üjügül-ün öged boluysan anu: ene boyda qutuγ-tu-yin gegen: qalq-a tüsiyetü qayan-ača qubiluysan bülüge:: egün-eče qoyin-a qoyar törül-ün čayan-a nasuda tuγuluysan Oyturyui-yin dusul neretü burqan bolqu bolai:: ene törül üjegen sonusuysan jalbariγsan takiγsan bügüde tere burqan-u nom-un rasiyan-i ams[a]ju [!] dayini dayiruysan-i qutuγ-i olqu boluyu: edüge quriyaju bičibei:: delgeregülbesü üjügür kijayar-ügei bolai:: oyun teyin masi ariluysan-luγ-a qoyar inü enedkeg-tü tegün-eče busu törül inü töbed-tür qubiluysan bolai:: sayin buyan delgerekü boltuγai:: : : mangg'alam*

II. Rukopis je dílem neprofesionálního písáře, zcela nepochybně se jedná o opis pro soukromou potřebu, o čemž svědčí i velmi malý formát. Rukopis typologicky zařaditelný mezi příklady privátního zběžného písma působí značně neúhledně, i přes zjevnou snahu neukázněně a kostrbatě; písmo vybíhá mimo naznačenou osnovu sloupců. V případě natolik neúhledného písma je velmi obtížné a zavádějící usuzovat podle vzhledu jednotlivých tahů písma na dobu vzniku rukopisu. Nezkušený písář také mnohem více přebírá pravopisné zvláštnosti z původního rukopisu a nechá se snáze ovlivnit i staršími tvary písma. Přesto jasný posun k modernějším vývojovým tvarům např. oproti výše uvedenému rukopisu Mong. B 45 nepřipouští pochybnosti, že se jedná o písmo 19. století. V tomto případě naštěstí datací rukopisu výrazně usměrňuje charakter psacího materiálu – ruský ruční papír, datovaný navíc průsvitkou (1832–1833), dle čehož můžeme odhadnout dobu vzniku na třicátá až čtyřicátá léta 19. století.

Uvedené datací plně odpovídá výrazně prohlubovaný *numu* iniciálního tvaru písmena *q/γ*, zašpičatělé *kebtege d* s kulatým zakončením a poměrně časté (avšak zdaleka ne systematické) používání teček nad *n* a *γ* a pod *š*.

III. K dílu *Endegürel neretü qayan-u tuyuji* viz poznámku u rukopisu Mong. B 47. Zde uvádím závěrečnou pasáž a kolofon, který u Mong. B 47 není zachován v úplnosti.

2.6. OBDOBÍ DRUHÉ POLOVINY 19. STOLETÍ

2.6.1. Profesionální písmo druhé poloviny 19. století

2.6.1.1. Příběh o měsíční kukačce – *Saran kökügen-ü tuyuji* (Mong. B 22)

I. Pothi, ruský papír strojové výroby, 22 × 9 cm, 238 fol. (fol. 1 schází). V kontextu druhé poloviny 19. století výjimečný příklad rozsáhlejšího rukopisu psaného perem, protože díla podobného rozsahu bývají v této době obvykle opisována pomocí štětce.

II. Úhledný perem psaný rukopis s historizujícími prvky. Zcela pravidelné, vytříbené a profesionální písmo cílevědomě imitující monastickou kaligrafii 17. století, jejíž jemnější specifika však zanikají ve velmi drobných rozměrech písma. Celková orientace písma je stoupající (tahy směřují k levému hornímu rohu) a je stabilní v průběhu celého rukopisu. Provedení všech tahů je precizní a tempo písma svižné.

1. *titim* – nevýrazný, začíná přitlačením pera na hlavní linii

2. *niruyu* – tlusté, nepřerušované

4. *silbi* – *y* a *j* na počátku slova není rozlišeno

7. *eber* – je viditelná snaha rozlišovat uprostřed slova písmena *č* a *j*, ale miniaturní rozměry písma a poměrně tlusté tahy pera se sklonem ke kulatým tahům neumožňují vždy bezpečné rozlišení

11. *kebtege d* – má podobu smyčky

14. *čačuly-a* – krátká, nejprve probíhá kolmo k hlavní linii a zatáčí se směrem nahoru zcela scházejí tečky nad *n*, *γ* a pod *š*. V celém rukopise doplněny později tužkou.

15. *m*, *l üsüg-ün eber* – *-ml-* tvoří ligaturu; *l üsüg-ün eber* se hákovitě zatáčí doleva

Q/γ na začátku slova má tvar jako v 17. století (miniaturní *numu* bez háčku nevybočující z prostoru hlavní linie)

III. Jedná se o opis slavného díla *Bodi sedkil tegüstügsen köke qoyulayitu saran köküge sibayun-u tuyuji orusibai*, které v roce 1737 napsal v tibetštině Daypuu *qubilyan* Lubsangdambijalcan, mnich tibetského kláštera Däpung (Brayibung) a do mongolštiny v roce 1770 přeložil guusi Aḡwangdampil (1700–1780) z chošunu Jegün Abayanar v *čiyulyanu* Sili-yin ɣoul. Text se široce rozšířil díky pekingskému xylografickému vydání (předpokládá se krátce po roce 1770), které bylo, zvláště na území Chalchy, často opisováno. V první polovině 19. století se dílo stalo vzorem pro *γobi-yin noyan qutuytu* Danjinrabjai (1803–1856) k divadelnímu ztvárnění pod názvem *Saran köküge-yin namtar* (edice Damdinsüren 1962).

Moderní edici podle pekingského xylografu v mongolském písmu vydal v Alaša vlastním nákladem lama Lubsangsamdan (2006). Pekingský xylograf byl publikován ve faksimili v souboru *Mergen keyid-ün sudur-ün čiyulyan* (2012/III 1927–2258).

Kolofon (podle pekingského xylografu):

[165v] *ene boyda erten-eče daduḡsan nigülesküi-ber-iyen: edüge čay-un amitan-a tusa bolqu-yi tayalaju: engküiri nom-un bayasqulang qan köbegün kemekü-yin: erte sibayun-u kegür-e oruju kökege boluḡsan* [166r] *domuy-i: irayḡu nayir jokis-iyar orčiyul kemen: ilete ayiladuḡsan jarliy-un bošuy-iyar: ilangyui tngri-yin tedkügsen-ü ḡučin tabdayar: ilerkei čayan temür bačin jil-ün: oki čayan sar-a-yin sin-e-yin nigen-e ekilen: orčiyulju sidar sampil* (tib. par. *bsam 'phel*)-*iyar bičigül-ün: osuldal-ügei doḡyan sar-a-yin sin-e-yin naiman-a: oḡuyata teggüs[keju] sigüküi-lüge selte-yi: ulam jergeber kičiyegseger jegün abayanar-un: uqayan bitayḡu dalan nigen nasutu jüg ötele: ujayar ebügen dai guuši wagindar-a šasan-a wardha: učir nayir-iyar orčiyul-un masi sayitur tegüskebei: öber busudun ene metü ḡurban čay-un buyan-iyar: öbetegsi degedü boyda-yin gegen-e törül tutum ejelegden: ömüg buyan-u sadun-u jarliy-un yosuḡar bütügeküi-dür: örlüge üdesi bükün-e kičiyeküi-yin jüg-eče: ülemji yeke bisireküi sedkil-iyer ürgülji masi yeke bayasqayad: üneker tuḡuluḡsan burqan-u qutuy-i ödter türgen olqu-yin siltayan boltuyai:*

2.6.2. Poloprofesionální písmo druhé poloviny 19. století

Ve druhé polovině 19. století se přestávají vyskytovat rozsáhlejší mongolské rukopisy psané profesionálními klášterními písaři. V klášterním prostředí mongolština ustupuje tibetštině, v administrativním prostředí se výhradně využívá psaní štětcem, které od poloviny 19. století začíná převládat i v rukopisech pro privátní potřebu. Většinu rukopisů psaných perem proto tvoří drobnější texty rituálního obsahu, kratší věšebné příručky, pouze z počátku druhé poloviny 19. století také kratší narativní texty.

2.6.2.1. Příběhy třiceti dvou dřevěných lidí – *Gučin qoyar modun kümün-ü üliger* (Mong. B 5)

I. Pothi, rukopis bambusovým/rákosovým perem střídavě na ruském ručním papíře (s obtížně čitelnou datací vodoznaku snad 1852 na fol. 4 a 24) a ruském raném papíře strojové výroby s nečitelnými razítky. 34 × 10 cm, 43 fol. 29–30 sloupců na stranu.

II. Pravidelné písmo menších rozměrů. Z hlediska morfologie odpovídá neprofesionálnímu stylu písma psaného perem v polovině 19. století (a prvních desetiletích druhé poloviny 19. století). Rukopis byl pravděpodobně určen pro domácí čtení. Písař používá diakritiku nad *n* a *γ* (i na konci slabiky), ale velmi často ji vynechává ve slovech, jejichž čtení nevyvolává žádnou pochybnost i bez diakritiky. Psaní *č* a *j* uprostřed slova není rozlišeno, má podobu dnešního *č*. O neprofesionalitě písaře svědčí řada pravopisných odchylek od obvyklého pravopisu a dialektické vlivy (např. *ečijü*), především mnoho nadbytečných samohlásek (*kürege* místo *kürge*, *orakiqula* místo *orkiqula*, *jaraliy* místo *jarliγ*, *tengri* místo *tngrī*, *tegšei* místo *tegši*, *bolabaču* místo *bolbaču*, *geretegen* místo *ger-tegen* apod.). Individuální rysy písařské ruky nalzáme v obloukovitém vedení tahu *segül* a koncovém tvaru písmene *-m* s výraznou korunkou a dlouhým ocasem.

III. Text téměř shodné redakce v mongolském písmu s německým překladem uvádějí Jülg 1868: 63–68 (mongolský text), 207–213 (překlad) a Raghu Vira 1961: 11–16 (číslování mongolského textu), který přetiskuje ulánbátarskou edici z roku 1928. Ukázky dalších části textu s komentářem k historii textu uvádí Damdinsürüng 1959: 342–349. Podrobnou studii o vztahu textů *Gučin qoyar modun kümün-ü üliger*, *Biγarmijid qayan-u tuyuji*, *Arji booji qayan-u tuyuji* a *Kesen-e qayan-u üliger* viz Дамдинсүрэн 1976: 298–352.

2.6.2.2. Příběh o Čojdžid dákiní – *Čoyijid dagini-yin namtar* (Mong. B 6)

I. Pothi, ruský papír strojové výroby (s obtížně čitelným slepotiskovým razítkem výrobce, s iniciálami E. C.), 35,5 × 10,5 cm, 34 fol. (úplné). Titulní strana (fol. 1r) byla v moderní době přelepena a je na ní dopsán snad původní titul *Ling türküm-e-tü čoyijid dagini-yin tuyuji orušibai*.

II. Rukopis napsán bambusovým/rákosovým perem červeným barvivem (*singqu*), které je na okrajových zahnědlých částech papíru obtížně čitelné. Výhradní použití červené barvy k napsání nekanonického textu je velmi vzácné, s kompletními rukopisy v červené barvě se setkáváme spíše u hlavních a nejvíce uctívaných kanonických textů (zvláště *Altan gerel*). V polovině 19. století a po celou druhou polovinu 19. století již bylo mongolské písmo psané perem v obecném úpadku. Vzhledem k tomu lze tento rukopis považovat za vzorný.

1. *titim* – nevýrazný *aru-yin titim*

3. *sidü* – nevýrazné, nízké, nenarušují celistvost hlavní linie

4. *eteger silbi* – objevuje se u *y* na začátku i uprostřed slova, kdežto iniciální *j* je rovné *silbi*.

5. *numu* – iniciální *q/γ* zcela odpovídá dnešnímu, s přirozeným poměrem mezi úvodním háčkem a prohloubeným *numu*

7. *eber* – souhlásky *j*, *č* uprostřed slova jsou graficky rozlišeny

11. *kebtege d* – dlouhé, skloněné, s ostrým vrcholem, kapkovitým zakončením

13. *segül* – velmi krátký, zahnutý směrem dolů, téměř shodný s *boyuni segül*

14. *čačuly-a* – krátká, s přirozeným sklonem, občas zahnutá směrem nahoru

16. *čeg-ün bičilge* – písař systematicky používá teček nad *n*, *γ* (i v případě *debisker γ*) a pod š

koncové *m* – s korunkou, *numu* je uzavřen pomocí *boγuni segül*, tělo písmene tvoří trojúhelníkovitý tvar

2.6.2.3. Příběhy o prospěchu Diamantové sútry – *Qutuytu bilig-ün činadu kijayar kürügsen wačir-iyar oγtuluyči-yin ači tusa erdem-ün tayilburi-yin sudur orusibai* (Mong. B 55/10)

I. Pothi, ruský papír strojové výroby, 22 × 8,5 cm, 45 fol.

II. Ve druhé polovině 19. století již převažují mezi rukopisy psanými perem rukopisy psané neprofesionálními a často nepřilíš zručnými písáři – kláštery přestaly být přirozeným centrem mongolského písemnictví, protože přešly na tibetštinu; písáři světských kanceláří byli zvyklí používat štětec, jehož užívání přenesli i do soukromé sféry. Tento rukopis je sice psán na pohled úhledným, pravidelným písmem, stěží by jej ale bylo možno srovnávat s elegantní kaligrafií monastických rukopisů 17. a 18. století. Velikostní proporce jednotlivých písmen nejsou vyvážené. Tečky nad *n*, *γ* a pod *š* jsou psány zcela systematicky (u *γ* také na konci slabiky a na konci slova, u *n* se píše tečka i v případě oddělených sufixů, např. *kümün-ü*, *kümün-i*). *J/č* uprostřed slova není dosud funkčně rozlišeno, ačkoli graficky se objevují obě varianty *eberu*. *Q/γ* v počáteční pozici má současnou podobu (s malým háčkem a hlubokým *numu*). *Bosuy-a t* má podobu obdobnou mandžuskému *t*-, počáteční tah je v rovině hlavní linie (občas přetažená nahoru jako u mandžuského *t-/d-* v ženských slovech), *gedesü* tvořící samotné písmeno je orientován nalevo. *Keztege d* s kulatým zakončením. Výrazně zatočené, jasně rozlišené *w* od obyčejného *silbi*. Koncové *r* zpravidla s otevřeným zakončením (*numu*). Přehledné segmentaci rukopisu napomáhá zápis úvodního sloupce kapitoly červenou barvou (*singqu*).

III. Asi od první poloviny 18. století se stala Diamantová sútra (skt. *ārya-vajracchedikā-prajñāpāramitā-nāma-mahāyāna-sūtra*, tib. *'phags pa shes rab kyi pha rol tu phyin pa rdo rje gcod pa zhes bya ba*, mong. *Qutuytu bilig-ün činadu kijayar kürügsen wačir-iyar oγtuluyči kemekü sudur*; český překlad ze sanskrtu s doprovodnou monografií Holba 2014) nejčastěji opisovaným textem v mongolském buddhismu, jak dokládají velmi početné rukopisy v mongolském písmu z území Chalchy, stejně jako v jasném písmu ze západního Mongolska. Oblíbenosti Diamantové sútry napomáhal také soubor příběhů dokládajících zázračné schopnosti a nadpřirozené působení Diamantové sútry. Podle těchto příběhů přináší Diamantová sútra užitek v tomto i příštím životě každému, kdo ji opisuje, čte, uchovává nebo s ní jinak přijde do styku. Tyto příběhy byly neméně populární než samotná sútra a jejich opisování se považovalo za stejně záslužné jako opisování Diamantové sútry. Především byly laickému posluchači na rozdíl od textu sútry dobře srozumitelné. Příběhy korespondují s rozšířenou představou, že užitek z náboženského textu se získává především upřímnou vírou v její moc a schopnosti, přičemž porozumění textu není podstatné. Rukopis dochován dohromady se soudobým rukopisem Diamantové sútry a 8 převážně rituálními, obětními texty (*sang*).

2.6.3. Písmo ovlivněné písmem psaným štětcem

2.6.3.1. Drahocenná ozdoba – *Erdeni-yin čimeg* (Mong. B 26)

I. Pothi, slepovaný čínský papír (fol. 1–37, 45), ruský papír strojové výroby se slepotiskovým razítkem (Фабрика наслѣдниковъ Сумкина N 7, fol. 38–44), 36 × 11 cm, 45 fol.

II. Perem psaný rukopis pravděpodobně poslední čtvrtiny 19. století (terminus post quem je rok 1867 daný slepotiskovým razítkem na papíře). V celém rukopise neměnné, drobné, úhledné písmo pravidelných a zcela základních klasických tvarů (včetně *keztege d*, iniciálního *q/γ-*, *čačuly-a*, rozlišení iniciálního *j* a *y*). Celkově rukopis vykazuje překvapivou morfologickou shodu s dobovým písmem psaným štětcem; na rukopis psaný perem měl písáři neobvykle svižné psací tempo. Vývojově zajímavé jsou tvary finálního tahu *segül*, iniciálního a mediálního *m*.

III. Titul (fol. 1r): *törülkiten-ni sergegeküi dusul-un diyān nomlal erdeni-yin čimeg kemegdekü orušibai*:

Kolofon (fol. 45r): *qutuγtu tan-u orun-u mergen sidete бүкүн-ү oki. qutuγ-tu degedü Naganjunā kemen yeke aldartu tere ber qutuγtu-yin orun-a-a aldaršiγsan šašidar egün-ni qutuγ-tu-yin qutuγ-yi olqui-yin tulada üiledbei*:

Sborník příběhů volně navazujících na Pančatantru bez básně *Arad-i tejigeküi dusul/Rasiyan-u dusul*. Bajku o lišce a ženě z *Erdeni-yin čimeg* v mongolském písmu otiskl Damdinsürüng 1959: 363. Variantní text více pomongolštěné verze sbírky objevené A. Burdukovem v severozápadním Mongolsku viz Владимирцов 2003: 129, s ruským překladem tamtéž: 174–175. Verzi téhož příběhu ve sborníku *Yosun-u šastir arad-i tejigeküi dusul-un tayilburi rasiyan-u sim-e-ber dügüreng erdeni-yin sayin qumq-a neretü orusibai* viz Damdinsuren 1964: 86. Příběh Jak poustevník v meditaci odhodil vši viz Damdinsürüng 1959: 364–365; Burdukovu verzi viz Владимирцов 2003: 134, 181–82; verzi v *Erdeni-yin sayin qumq-a* viz Damdinsuren 1964: 88.

2.7. PRVNÍ POLOVINA 20. STOLETÍ

2.7.1. Burjatský rukopisný styl

2.7.1.1. O pohřbívání zemřelých – *Nasu baruyčid kümüs-ün orusiγuly-a γajar abuγačiqu tuqai* (Mong. A 20/2b)

I. Pothi, ruský papír mechanizované tovární výroby s nečitelným razítkem výrobce, 18 fol. 44,5 x 8,8 cm. Velmi rychlé, dynamické písmo psané evropským typem pera a evropským inkoustem. Jednotlivé tahy spíše dlouhé a navzájem nahuštěné, s velmi výrazným sklonem doleva dolů.

II.

1. *titim* – malý *aru-yin titim* bez háčku

2. *niruyu* – linearita narušena jednotlivými tahy

3. *sidü* – poměrně dlouhé, s výrazným sklonem dolů, někdy se v rámci jednoho slova postupně zkracují

4. *silbi* – rovné, s výrazným sklonem dolů
eteγer silbi

erbeljin silbi – *silbi* s vidlicovitým zakončením , výjimečně se objevuje specifický

propojený tvar

5. *gedesü* – velmi často s levotočivým průběhem

6. *jabaji* – koncové *s* v podobě *jabaji*

7. *eber – j* – č graficky rozlišeno; *j* uprostřed slova se tvarem blíží standardnímu *eteγer silbi*; *z* je v řadě případů zapsáno foneticky pomocí transkripčního *z* (č s čárkou).

8. *numu* – iničální *q/γ* – hluboký *numu* bez háčku

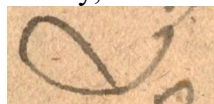
na konci slova ukončený před základovou osou, u finálního *r* zcela otevřený

9. *degege* –

10.–11. *d/t-yin bičilge* – nepravidelně se objevuje fonetické užití grafických prvků *bosuy-a t* a *kebtege d*, např. *dalū*, *darusun*, *dotūra*, *odba* (*kebtege d* namísto *d* ve tvaru *gedesü+sidü*), spojitě psaní sufixů dat.-lok. *gertü*, *sirqaṭu*.

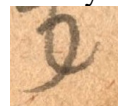
11. *kebtege d* – standardní moderní průběh s kapkovitou hlavicí
 13. *segül* – velmi krátký, od základové linie zahýbá obloukovitě a je ukončen obratem dolů
 14. *čačuly-a* – velmi charakteristický tah, zpravidla velmi dlouhý, obloukovitý, vždy stočený zpět

nahoru a na konci často zatočený až do uzavřené smyčky

16. *čeg-ün bičilge* – tečka nad *n* vždy, často umístěná níže než *sidü*, k němž patří; dvě tečky nad γ výjimečně (*jačalmai, načaču, ayač-a*)

M na konci slova – krátký kurzivní ocas uzavřený z druhé strany zcela samostatným (nespojitém)

tahem *numu*, který jej protíná a je ukončen hned nalevo od základové osy.

III. Titul doplněn koncem 20. století. Incipit: *edüge nögčigsed-ün toγ-a-yi delgen nomlasuyai ...* „Nyni vyložme kategorie zemřelých.“ Příručka k analýze příčin smrti, nemocí s návody na výběr vhodného místa k pohřbu a odstranění příčin nemocí a jiných neštěstí.

2.7.1.2. Súra nekonečného života – *Qutuγ-tu amitan ayusi neretü yeke kölgen sudur orsiba* (Mong. 20/2c)

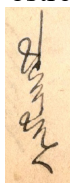
I. Pothi, ruský papír mechanické tovární výroby (razítka Фабрика наследниковъ Сумкина). 8 fol. 44,3 x 8,9. Rukopis psaný perem evropského typu, snad na základě burjatské xylografické předlohy. Drží se způsobu diakritického značení písmen *q* – *k* běžného v burjatských xylografech. Vzhledem k tenkým liniím tahů je u některých písmen zřetelný průběh tahu (*č, r, s*). *Gedesü* vždy levotočivého průběhu často s nedokonalým propojením (mezerou) na úrovni základové linie.

II. Odlišné paleografické znaky od rkp. Mong. A 20/2b

4. *erbeljin silbi* – v některých případech specifický průběh písmene *r*

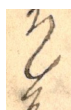

6. *jabaji* – objevuje se smyčka namísto ostrého hrotu

7. *eber* – specifický průběh písmene *č* (ukázka: slovo *čoyčas*)

16. *čeg-ün bičilge* – v souladu s burjatskými xylografy (Aginského kláštera) jsou diakritické tečky nad písmeny *q* a *k* (nikoli nad γ).

obloukovitý přechod mezi písmeny *g* a *s/š*

III. Titul podle fol. 1v *Qutuγ-tu nasun-i üligerlel-ügei belge bilig-ün ner[e]tü yeke kölgen sudur*; tib. *'phags pa tshe dang ye shes dpag tu med pa zhes bya ba theg pa chen po'i mdo*. Jeden z nejběžněji opisovaných a recitovaných kanonických textů. V kolofonu se objevuje sanskrtsko-ujgurské zvolání *sadu edgü* (podle diakritických teček naznačoval pisatel chybné čtení *edkü*), které se aktivně používalo jen v 17. století.

2.7.2. Chalchské rukopisné písmo počátku 20. století

První dvě desetiletí 20. století jsou rozhodujícím obdobím v moderních dějinách mongolského národa. V roce 1911 se celá Chalcha a západní pohraničí dokázaly na základě buddhistické kulturně-náboženské identity spojit k podpoře hnutí za samostatnost reprezentovanou postavou

nejvyššího severomongolského převtělence, VIII. dževdzündamba chutagty, a následně přesvědčit politické mocnosti k podpoře nejprve částečné a později úplné formální nezávislosti území na čínské vládě. Tento politicko-společenský vzmach se odráží i na intenzivní kulturní aktivitě, jejímž výsledkem bylo mimo jiné velké množství soukromých literárních rukopisů. V neposlední řadě napomohla i skutečnost, že mongolština se stala opět úředním jazykem vysoké politiky, jímž sice byla za dynastie Qing nejméně do první poloviny 19. století, avšak v průběhu druhé poloviny 19. století a na počátku 20. století byla qingskou administrativou vytlačena na regionální úroveň. Psaná literární mongolština se začala opět kultivovat a rukopisy psané štětcem i perem v období prvních dvou desetiletí 20. století působí dojmem vysoké kultivovanosti, styl písma je obvykle standardní, konsistentní a úhledný.

Již ke konci 19. století převážily i v rámci rukopisných textů pro soukromou potřebu rukopisy psané štětcem nad rukopisy psanými perem. Rukopisy psané perem se přesto držely vlastní tradice a jen minimálně se nechávaly ve stylu písma ovlivňovat stylem písma psaného štětcem.

K dynamické proměně písma psaného štětcem dochází v průběhu 20. let 20. století. Písmo psané štětcem ztrácí i v administrativních dokumentech úhlednost, zrychluje se a dosavadní kurzivní styly se začínají prosazovat i v písmu psaném perem. Kolem roku 1930 se štětec přestává používat v úřední korespondenci a v průběhu 30. let i v privátní sféře.

Ve 30. letech tak dochází k přerušení dosavadní tradice písma psaného perem, zcela se vytrácí tendence napodobovat staré monastické písmo a písmo pekingských xylografů i přesto, že se stalo předobrazem pro novodobé tiskové písmo užívané v Mongolsku ve 20. letech až do roku 1937/1938.

2.7.2.1. [Modlitba] zajišťující požehnání drahocenného majetku, dobytka a potravy – *Erdenitü ed mal idegen-ü kisig-i batudqayči orusiba* (Mong. D 263)

I.-II. Pothi, ruský papír mechanické tovární výroby, 4 fol. 22 x 8,7. Zcela standardní typ písma napodobující styl pekingských xylografů. Kromě typu papíru odpovídají období počátku 20. století následující charakteristiky:

1. Iniciální *q/γ* s hlubokým tahem *numu* zahájeným háčkem.
2. Grafické rozlišení tahu *eber* u písmen *j* a *č*.
3. Pravidelná distribuce *kebtege d* a *bosuy-a t*.
4. Systematické užívání diakritiky nad *sidü* písmena *n* i nad písmenem *γ* (pouze v prevokalické pozici, diakritika nad *debisker γ* se v polovině 19. století vytrácí).

Charakteristické rysy pro druhou polovinu 19. a počátek 20. století:

1. *kebtege d* v podobě dlouhého *silbi* zakočeného špičkou s prohnutým zpětným tahem vracejícím se na základní linii
2. *bosuy-a t* v podobě mandžuského *t* (ve slabice *te*; tj. s předtaženým tahem na základové linii)
3. *čačulya* a závěrečné *b* imituje styl pekingských xylografů (*b* = *gedesü* + *čačulya-a*, tah *čačulya-a* od základové linie vychází pod ostrým úhlem doleva nahoru a je zakončen ohybem dolů)
4. Finální *s* v podobě tahu *boyuni segül* uplatňováno jako archaizující rys nebo pod vlivem starších rukopisných předloh.

III. Na konci rukopisu je neúhledným rukopisem připsáno: *1920 onu abarli sara-yin 10-du arasulan rabdan mön nom* „10. dubna 1920. Kniha Arslan-u Rabdana.“

2.7.3. Chalchské rukopisné písmo od 30. let 20. století

2.7.3.1. Příběhy o prospěchu Diamantové sůtry – *Qutuγtu bilig-ün činadu kijayar kürügšen wačir-iyar oγtuluyči-yin ači tusa erdem-ün tayilburi-yin sudur orusibai* (Mong. C 38)

I. Sešit, moderní papír s předtištěnými čtverečky, asi 18 × 21,5 cm, 62 fol.

Sešit svázan do plátěné vazby. Uprostřed hřbetu je upevněn svazek různobarevných provázků, které

s největší pravděpodobností sloužily k zavěšení knihy.

II. Moderní rukopis psaný plnicím perem evropského typu, vypsané polokurzívní písmo (vypisující všechny tahy včetně *sidü*) typické pro třicátá až čtyřicátá léta 20. století a pro dožívající generaci uživatelů mongolského písma od padesátých let 20. století, tedy období, kdy vzhled mongolského rukopisného písma již nebyl usměrňován estetickými konvencemi tradičních kancelářů. K běžnému přepisování dokumentů ve státních úřadech (včetně úřadů ajmačnické správy) se od počátku 30. let začaly používat psací stroje a psané písmo se nadále používalo hlavně jako prostředek k osobnímu rychlému zapisování, což urychlilo všeobecnou tendenci k převaze rychlopisných prvků.

III. Kolofon: [61v] *enekü dorji jotba-yin payan-i ebül-ün dumdadu sar-a-yin qorin-a bütügebei: bütügejü bičigsen mo. do. bütügelgegsen da. sa. boluna*: [62r] *enekü dorji jotba-i payan-i ungsiγsan kümün toy-a-yi jirusuγai* (následuje asi 38 čárek označujících, kolikrát byl text přečten).

2.7.3.2. Historie velké stúpy Džarong Gašor zachraňující skrze slyšení – *Yeke subury-a jarong qasor-yin teüke sonusuγsan-iyar getülügegči orusiba* (Mong. C 40)

Rukopis psaný perem evropského typu v moderním sešitě vyrobeném v Sovětském svazu. Úhledné písmo ve stylu standardního krasopisu počátku 20. století psaného štětcem. Polovina 20. století.

2.7.3.3. Hodnocení románu Shen chan hui 神禪會 (*Šen čin hui*) (přídeští rkp. Mong. C 9)

Rukopis psaný blíže neznámým Maγsurjabem datován rokem 1947. Charakteristická ukázka rychlopisného stylu 30. a 40. let 20. století. Tahy *sidü* nepravidelně redukovány, *erbeljin silbi* v podobě pravotočivé smyčky, *kebtege d* v podobě *köndei h*, závěrečná písmena často redukována do jednoho tahu.

3. Nádobka nektaru *Rasiyan-u qumq-a* (Mong. B 46)

Tato kapitola je úvodem k edici mongolské didaktické básně *Rasiyan-u qumq-a* „Nádobka nektaru“, která představovala dosud nepublikovaný a z literárního, jazykového i paleografického hlediska závažný dokument 17. století. Do této práce ji zařazuji jako jednu ze dvou případových studií kombinujících paleografický rozbor unikátního rukopisu se širším literárním, historickým a jazykovým kontextem.

3.1. Úvod

Báseň je dílem blíže neznámého mongolského autora, jenž se v kolofonu označil pouze neúplným jménem či pseudonymem Oyutu. Svým rozsahem (dochováno 317 slok z původních 340) je „Nádobka nektaru“ pravděpodobně nejrozsáhlejší dochovanou původní mongolskou didaktickou básní z preklasického období (do počátku 17. století).¹³⁰

„Nádobka nektaru“ si klade za cíl přinést základní poučení o řádu světa – normách správného jednání pro jednotlivé vrstvy společnosti i lidského chování obecně – i o řádu náboženském, v němž se systematicky dotýká základních principů tibetského buddhismu až k nejvyšším stupňům na cestě k dokonalému poznání. Svým uspořádáním odpovídá dobové představě o nezbytnosti propojení náboženského a světského řádu (*šasin törü-yin qoyar yosun*). Celou básní prochází obdiv básníka k jeho literárnímu vzoru, prvnímu známému překladateli buddhistické literatury do mongolštiny, Čojdži Odserovi (počátek 14. století), jehož opakovaně označuje za nejvyšší autoritu v mongolském básnictví. Původ básně lze odhadovat do období počátku 15. – konce 16. století, avšak za nejpravděpodobnější považují původ na konci 16.

Jazyk básně plně odpovídá preklasickému období literární mongolštiny psané mongolským písmem (období od nejstarších písemných památek ze 13. století do přelomu 16. a 17. století). Prozatím není možné bezpečně určit, zda preklasický, archaický charakter textu je dán původem v době do 16. století, nebo záměrným připodobňováním jazyku děl připisovaných Čojdži Odserovi. Jeho styl s četnými ujurismy a sanskrtskými slovy, ustálenými symboly a metaforami autor *Rasiyan-u qumq-a* hájí a aktivně užívá cílevědomě do té míry, že považuje za nutné na konci textu připomenout, že autorem textu není sám Čojdži Odser.

Báseň „Nádobka nektaru“ dosud známe pouze z jediného takřka úplného rukopisu vzniklého nejspíše ve druhé polovině 17. století (zde analyzovaný rukopis Mong. B 46) a z nepatrného fragmentu na březové kůře z první poloviny 17. století objeveného v Charbuchyn balgasu. V 19. století upadla báseň v zapomenutí. Tato kapitola přináší paleografický rozbor rukopisu naznačující možnost datace do 2. poloviny 17. století.

V roce 2015 jsem vydal edici textu obsahující transkripci rukopisu, pomocný překlad s komentáři, indexy všech obsažených slov, osobních a místních jmen a rejstříkem aliterujících se slov (Srba 2015) a v roce 2017 článek věnovaný vztahům *Rasiyan-u qumq-a* k dalším preklasickým didaktickým textům, především mongolskému překladu *Subhāṣitaratnanidhi* (Srba 2017).

3.2. Žánr didaktické poezie v mongolské literatuře

Značná část klasické mongolské literatury má poučný, didaktický obsah. V písemné literatuře se jedná o vlastní didaktické básně (*suryal*), cykly poučných příběhů – vzorů správného či špatného chování,¹³¹ proslovy neživých předmětů, rostlin a zvířat vyjadřující kritiku špatného lidského

¹³⁰ Druhou nejrozsáhlejší původní didaktickou básní je pravděpodobně *Oyin-i sayitur geyigüügči neretü šastir orusiba* čítající 224 čtyřveršových slok (Šongqur 2013). Rozsáhlejší jsou překladová didaktická díla Šantiděvova *Bodhicaryāvatāra* (Suryaltu 2010) a *Subhāṣitaratnanidhi* Sa skya paṇḍita Kun dga' rgyal mtshana (457 čtyřveršových slok; Jayunnasutu – Sečenčoytu 1989).

¹³¹ Například *Erdeni-yin čimeg* (Damdinsürüng 1959: 363–389).

chování zvané *üge* (oblíbené zvláště v 19. století),¹³² prorocké a revelační texty¹³³ aj. V ústní literatuře mají didaktický charakter přísloví, požehnání, písně (například svatební písně dávající naučení nevěstě) a v širším pojetí i pohádky, legendy a pověsti. Při výchově dětí ve venkovském prostředí mongolských nomádů se běžně užívají literárně více či méně vytríbená ponaučení, přísloví a aforismy, které obsahují tytéž důrazy jako psané didaktické texty.

Didaktická poezie se velké oblibě těšila od počátku mongolské písemné literatury až dodnes. Verše s didaktickým poselstvím nalezneme již v Tajné kronice Mongolů¹³⁴ a mnohé z nich jsou dodnes živé jako přísloví.¹³⁵ Řada didaktických básní (*suryal*) se odkazuje ke jménu Čingischána. Jejich základem jsou naučení určená členům vládnoucí elity a spojující myšlenkou je jednota země. Představují soubor morálně-etických pravidel a zároveň obsahují varování a tresty za porušení společenského řádu.

Na přelomu 13. a 14. století se Mongolové seznámili s velkými díly indické a tibetské didaktické literatury. Čojdži Odser přeložil a v roce 1305 nechal vytisknout svůj překlad Šāntidēvy *Bodhicaryāvatāry* (mong. *Bodistv-a čary-a awatara*), základního textu mahájánského buddhismu systematicky popisujícího význam, způsob dosažení a rozvinutí probuzené mysli.¹³⁶ Jedná se zároveň o první známý a datovaný překlad buddhistického textu do mongolštiny. Mongolská *Bodhicaryāvatāra* je doložena ve fragmentech z Olan süm-e¹³⁷ a Charbuchyn balgasu¹³⁸ a vcelku je zachována teprve v redakci mongolského *Ĝanjuru*. Ze 14. století pochází také Sonumyarūv překlad Pokladnice moudrých rčení (skt. *Subhāṣitaratnanidhi*,¹³⁹ tib. *legs bshad rin po che'i 'dar*, mong. *Sayin üge-tü erdeni-yin sang neretü šastir*) sepsané Sakja panditou Gungádžalcánem (*Sa skya paṇḍita Kun dga' rgyal mtshan*), dochované v úplnosti v rukopise ze 17. století.¹⁴⁰ Ze 14. století se však dochoval útržek mongolského překladu *Subhāṣitaratnanidhi* vytištěného v mongolském kvadratickém písmu (*'phags-pa*).¹⁴¹ Mistrným volným překladem dosud neznámého tibetského originálu je básně *Čakravartī qayan-u suryal*, jejíž původ můžeme pravděpodobně také klást do 14. nebo 15. století, ač je dochována v rukopise z konce 17. nebo počátku 18. století.¹⁴² Básně „Naučení vládce *čakravartina*“ strukturuje jednotlivá témata do uzavřených celků, což je příznak pozdějších mongolských *suryalů* (Михайлов 1969: 70).

V nejstarším souboru mongolských písemných textů zachovaných v originále, nálezech z okolí Turfanu v dnešní Ujgurské autonomní oblasti Sin-ťiang, jejichž původ se klade do 14. a první poloviny 15. století, nalézáme také několik fragmentů didaktické poezie. V Turfanu se zachovala závěrečná část komentáře k textu *Bodhicaryāvatāra* složeného Čojdži Odserem v roce 1312.¹⁴³ Mongolský překlad *Bodhicaryāvatāry* se stal hlavním literárním vzorem pro psanou mongolskou poezii 14.–16. století. Vliv jeho jazyka nacházíme ve fragmentu *suryalu* o moudrosti (skt. *prajñāpāramitā*, mong. *bilig baramid*), jehož původní rozsah se odhaduje na nejméně 540 veršů (TM I D 130),¹⁴⁴ rozsáhlém fragmentu didaktické básně (T I D 155h-i, i-k)¹⁴⁵ nebo v básni o peklech a prétech (TM (5) D 130).¹⁴⁶

¹³² Nejznámějším autorem žánru *üge* je Qauliči Sanday (1825–1860, Heissig 1972: 241–253), k následovníkům Qauliči Sandaya patří Isisambüü (1847–1906/7?), Gendün meyiren (1820–1882) a Dorji meyiren (1878–1943, Ibid. 615–631).

¹³³ Podrobnou monografii o mongolských revelačních textech napsala Alice Sárközi (1992).

¹³⁴ V českém překladu viz Poucha 1955.

¹³⁵ Cerensodnom – Taube 1993: 20.

¹³⁶ Edice mongolské verze Владимирцов 1929, Suryaltu 2010, Rachewiltz 1999. Srovnání s tibetskou verzí Weller 1955. Český překlad ze sanskrtu viz Šāntidēva 2000.

¹³⁷ Heissig 1976: 13–249.

¹³⁸ Chiodo 2009: 85–92.

¹³⁹ Základ žánru didaktické poezie ve staroindické literatuře *subhāṣita* položil Nágárdžuna (2. – počátek 3. století).

¹⁴⁰ Rukopis uložen v knihovně Maďarské akademie věd, sign. Mong. 54 (katalogizační záznam Kara 2000: 79–80). Faksimile a edice mongolské verze Ligeti 1948 a Jayunnasutu – Sečenčoytu 1989. Anglický překlad a srovnání tibetské a mongolské verze vypracoval Bosson 1969. Český překlad z tibetštiny Kolmaš – Štroblová 2006.

¹⁴¹ Hujejiletu – Sarula 2004: 475–489.

¹⁴² Rukopis v soukromé sbírce, faksimile otištěna v souboru *Mergen keyid-ün sudur-un čiyulyan* 2012.

¹⁴³ Cleaves 1954, Cerensodnom – Taube 1993: 75–95.

¹⁴⁴ Cerensodnom – Taube 1993: 120–122.

V mongolských kláštorech se až na výjimky neuchytila liturgická četba posvátných textů v mongolštině. V prostředí převládající tibetštiny, běžným Mongolům nesrozumitelné, využívali mniši rádi mongolských didaktických textů k šíření buddhistické nauky mezi laiky. Psaná didaktická poezie se tradičně používala mimo jiné při výuce čtení a psaní. K četbě a memorování didaktických textů se přistupovalo bezprostředně po zvládnutí abecedy (*čayan toluyai*) a buddhistického „vznání víry“ (*Itegel*). Dochovalo se proto zvláště z poslední doby – 19. a 20. století – nepřeberné množství rukopisných verzí nejrozšířenějších textů. Užívání rukopisů didaktické poezie při výchově dětí a její časté čtení vedlo zároveň ke snadnému opotřebení a ztrátám rukopisů. Starší poezie se tudíž dochovala velmi útržkovitě a mnoho slavných textů („Klíč k rozumnosti“ *Oyun tülkigür*, „Moudrost Čingisova“ *Činggis-ün bilig*¹⁴⁷ apod.), jimž se přisuzuje velmi raný původ (tradičně se považují za díla Čingischánova),¹⁴⁸ se zachovalo pouze v nepříliš starých rukopisech (obvykle z 19. století a mladších). Badatelé soudí, že v průběhu doby a při neustálém opisování se i na těchto předbuddhistických textech odrazil vliv buddhismu (teorie vyslovená C. Damdinsürenem). Osobně se však domnívám, že ke zformulování básní jako *Oyun tülkigür* nebo *Činggis-ün bilig* došlo v době, kdy již byla čistě buddhistická didaktická poezie v Mongolsku hluboce zakořeněna, ačkoli obsahují úsloví velmi stará a archaická (L. Chürelbátar považoval vznik těchto básní za výsledek rozšíření indicko-tibetské didaktické poezie v Mongolsku).¹⁴⁹ „Hádání sirotka s Čingischánovy devíti *örlögy*“ *Činggis-ün yisün örlüg-tei öncin köbegün-ü secelegsen šastir*¹⁵⁰ má na rozdíl od předchozích básní dialogickou podobu a Čingischána představuje jako vysněný ideál spravedlivého a laskavého vládce.

19. století přineslo mnoho nových didaktických textů, které snadno nahradily (nové překlady *Subhāṣitaratnanidhi* od III. Mergen gegena Lubsangdambijalcana 1717–1766 a Čaqar gebsi Lubsangčültüma 1740–1810 nahradily Sonumyarův překlad) a nezřídka i zcela vytlačily dřívější didaktické skladby či překlady (např. báseň *Rasiyan-u qumq-a*), jejichž jazyk se stal pro čtenáře a posluchače 19. století těžko srozumitelný. Mezi oblíbené didaktické texty 19. století se řadí „Papírový pták“ (*Čayasun šibayu*) od *Gobi-yin noyan qutuγtu* Danjinrabjai (1803–1856),¹⁵¹ „Papouškova naučení“ (*Toti sibayun-u suryal*) připisovaný blíže neznámému Tooba gegenovi¹⁵² nebo „Jasně zrcadlo“ *Todurqai toli*.¹⁵³ Nová didaktická díla se okamžitě rozšířila v nesčetných opisech a oproti dřívější době se i rozsahem menší básně dočkaly xylografických vydání.¹⁵⁴

3.3. Klasická mongolská písemná poezie

Evropští mongolisté si při svých studiích o staré mongolské písemné literatuře záhy povšimli výjimečného postavení poezie a poetických pasáží v prozaických textech.¹⁵⁵ Ruští vědci (zvláště

¹⁴⁵ Cerensodnom – Taube 1993: 122–131.

¹⁴⁶ Cerensodnom – Taube 1993: 132–134.

¹⁴⁷ Damdinsürüng 1959: 43–46, 51–60.

¹⁴⁸ Absence těchto textů v archeologicky odkrytých souborech raných mongolských textů a také zřetelné zbožštění Čingischánovy osoby však nasvědčuje pozdějšímu původu než 13. – 14. století.

¹⁴⁹ Герасимович 2006: 52.

¹⁵⁰ Damdinsürüng 1959: 39–43.

¹⁵¹ Damdinsürüng 1959: 438–448. Равжаа 1962: 292–300.

¹⁵² Damdinsürüng 1959: 468–472.

¹⁵³ Damdinsürüng 1959: 454–459. Damdinsürüng zmiňuje sborník didaktické poezie sebraný Lubsang gebsim a uložený v Mongolské národní knihovně (*Olan jüil-ün suryal silüg domuy ba irügel jerge-yin nom debter*, v současnosti se signaturou 2761/96), jenž obsahuje 28 ve své době běžně rozšířených didaktických básní. Báseň *Rasiyan-u qumq-a* však zahrnuta není.

¹⁵⁴ Například *Suryal-un üges todū saran-u gerel kemegči orusibai* od Barayun jüg-ün wačirdar-a Rayidangjang-kangwa z roku 1904 (tisk patrně pochází z doby po zavedení moderního knihtisku v Yeke küriy-e v 10. a 20. letech 20. století).

¹⁵⁵ Hans Conon von der Gabelentz (1807–1874) ve své studii „Einiges über mongolische Poesie“. In: *Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes* I, Göttingen, 1837, 22–23. Citováno podle Pavla Pouchy 1955: 233.

Aleksej Matvejevič Pozdnějev, 1851–1920)¹⁵⁶ mohli písemnou poezii srovnávat ve své době se stále živou tradicí ústně-písemné poezie. Většina západních badatelů se snažila hledat v mongolské poezii její formální pravidla podle postupů evropské prozodie, ale nedocházeli k přesvědčivým závěrům. Již A. M. Pozdnějev konstatoval, že mongolština z typologického hlediska neumožňuje užití prozodických zákonů a že mongolská poezie je velmi blízká prozaické řeči s výjimkou rýmu (aliterace).¹⁵⁷ Jediným určovatelem poezie v mongolských textech tak zůstávala aliterace na začátku verše, občasná asonance a poměrně vyvážená délka veršů v rámci sloky.¹⁵⁸

Aliterace v rámci sloky převažuje u všech literárních útvarů lidové poezie a byla velmi oblíbená i v poezii psané, jejíž příklady máme hojně k dispozici od 14. století (vyjma Tajné kroniky Mongolů ze 13. století, v níž je také prokládána próza aliterovaným veršem). Aliterace je základním rysem také ve staré turkické a ujgurské poezii.¹⁵⁹ Nicholas Poppe soudil, že od aliterace zpravidla upouštěla překladová poezie (to je případ Čojdži Odserova překladu Šāntidēvy *Bodhicaryāvatāry* nebo Sonumyaro *paṇḍitovy Subhāṣitaratnanidhi*),¹⁶⁰ ale četné výjimky ukazují, že i překladové texty bylo možné zřymovat aliterací (např. druhý překlad *Subhāṣitaratnanidhi* od Čaqa *gebsi Lubsangčültüma*).¹⁶¹ Výjimečně se objevuje také rým na konci verše.¹⁶²

Před příchodem buddhistické literatury bylo v mongolské poezii základní jednotkou dvojverší (četné příklady z Tajné kroniky Mongolů),¹⁶³ pod vlivem indické a tibetské literární tradice však v písemné poezii převážily čtyřveršové úseky. V současné mongolštině se sloka nazývá *baday*, jednotlivé verše *mör*. V preklasické mongolštině se však pravděpodobně užíval pro sloku termín *silüg* (ze sanskrtského *śloka*), zatímco termín *baday* označoval verš.¹⁶⁴

B. J. Vladimircov vyslovil názor o tónickém charakteru mongolské poezie. Byl přesvědčen, že v mongolštině existuje dynamický přízvuk padající vždy na první slabiku slova. Poukázal, že u mnohých psaných básní lze objevit sylabo-tónický princip (střídání trochejí \sim a daktylů $\sim\sim$).¹⁶⁵ Protože však přízvuk připadá v mongolštině obvykle na první slabiku, připomínají dvojslabičná slova trochej a trojslabičná daktyl. Ve skutečnosti při psaní básní nikdo na podobná prozodická pravidla nehleděl a pravidelnost bývá často dána hudebním doprovodem (*quryur* nebo šamanský buben u šamanských textů). Uplatnění metrického schématu brání i velmi redukovaná výslovnost nepřízvučných vokálů. Také B. Rinčen se zaujetím hledal v klasické mongolské psané poezii sylabotónický verš,¹⁶⁶ přičemž za přízvučné slabiky považoval podle pravidel časomíry i slabiky dlouhé a dvojhlasné. I v Rinčenově prozodickém rozboru básní Alaša lharamba *Aywangdandara* (1758–1840) se však jednalo o zpětnou analýzu, již není možné použít na libovolné dílo.

Mnoho badatelů se shoduje, že mongolské básně zachovávají v rámci sloky přibližně stejný počet slabik v každém verši, ideálně i stejný počet slov. Sylabický princip pro preklasickou poezii zásadně odmítal například Pavel Poucha.¹⁶⁷

L. K. Gerasimovič (1975) za použití metod experimentální fonetiky došla k závěru, že současná mongolština postrádá silný dynamický přízvuk na první slabice a že nemá žádný výrazný přízvuk, který by ve slově odlišoval jednu určitou slabiku. Tato skutečnost vylučuje v mongolské poezii tónický i sylabo-tónický prozodický systém. Krátké verše čítající dvě až tři slova jsou v

¹⁵⁶ Позднеев, А. М., 1880, *Образцы народной литературы монгольских племен*. Выпуск первый. Народные песни Монголов. Санкт-Петербург.

¹⁵⁷ Poucha 1956: 234.

¹⁵⁸ S těmito aspekty se spokojuje např. John R. Krueger ve své studii o poetických pasážích v kronice *Erdeni-yin tobči* (Krueger 1961: 17).

¹⁵⁹ Ke staroujgurské poezii viz především Zieme 1991.

¹⁶⁰ Poppe 1959/60: 261.

¹⁶¹ Překlad byl původně xylograficky vydán v klášteře Čayan *ayula-yin süm-e* a v moderní době v mírně upravené verzi Vnitromongolským lidovým nakladatelstvím v Kökeqota (Güngyjalcan 1957).

¹⁶² Vzhledem k aglutinační povaze mongolštiny se jedná nejčastěji o rým na shodných sufixech.

¹⁶³ Poucha 1956: 239–241.

¹⁶⁴ V tomto významu jsou použity termíny *silüg* a *baday* v závěru *Rasiyan-u qumq-a*.

¹⁶⁵ Владимирцов 1929b: 97–107.

¹⁶⁶ Rinčin 1990: 149–153.

¹⁶⁷ Poucha, Pavel, 1968, Монголын нууц товчооны нэгэн шинэ судалгаа. In: *Монголын судлал* 1968, str. 67. Citováno podle Гeрасимович 1975: 26.

tomto ohledu výjimkou, protože jsou dále nedělitelné a náhodně připomínají metrické členění. L. K. Gerasimovič dále zjistila, že mongolské verše mají přibližně stejnou délku a odpovídají tedy zásadám isochronie, která se zásadně podílí na vytváření rytmu. Další vlastností mongolského verše je vnitřní členění na rytmicko-syntaktické úseky (syntagmy), patrné při hlasité recitaci. K vyslovení každé syntagmy je třeba stejného času a obvykle mívají i přibližně stejný počet slabik.¹⁶⁸

Formální podobu mongolské básně ovlivňuje také rytmicko-syntaktický a významový paralelismus. Aliterace v psané poezii často narušuje přirozený slovosled. Inverzi slov v rámci verše však může způsobovat také potřeba rytmu. Pod vlivem indické a tibetské poetické tradice užívá mongolština ustálených epitetonů (*yoγtu ner-e*, dosl. „zatajených jmen“), které jsou obvykle překladem sanskrtských předloh.¹⁶⁹ *Rasiyan-u qumq-a* však tohoto poetického prostředku využívá zřídka.

3.4. Dochovaný text *Rasiyan-u qumq-a*¹⁷⁰

Předmětem této edice je mongolský rukopis didaktické básně *Rasiyan-u qumq-a* „Nádobka nektaru“ s původním rozsahem 340 slok, který je mi znám v jediném dochovaném téměř úplném rukopise¹⁷¹ a v podobě jednoho fragmentu z Charbuchyn balgasu.¹⁷² Rukopis je psán dřevěným perem (*modun üjüg*) na jemném pravděpodobně čínském papíře. Listy papíru byly před začátkem psaní slepeny ve dvou vrstvách a vyhlazeny.¹⁷³ Rukopis původně obsahoval 34 nebo 35 listů. V současném stavu čítá 32 listů, fol. 1 a fol. 24 jsou ztraceny. Rozměry rukopisu jsou přibližně 27,6 × 7 cm. V závěru básně se zmiňuje přesný rozsah díla – 340 slok a 2 verše. V zachované podobě jsem napočítal 317 slok a 2 verše. Uvážíme-li, že ztracené fol. 24 obsahovalo pravděpodobně 9 slok a fol. 1 ne více než 5 či 6 slok (první folio tradiční mongolské knihy ve formátu *pothi* zpravidla nese text jen na straně *verso*, zatímco *recto* nese titul nebo je prázdná). Tímto bychom dosáhli počtu 331–332 slok. Do uvedených 340 slok zbývá 8–9 slok. Okraje fol. 33 a posledního folia (předpokládáme fol. 34, číslo folia je rovněž ztraceno) jsou natolik poškozené, že není možné rekonstruovat obsažené sloky. Protože dochovaný text na posledním foliu vstupuje do kolofonu, není možné na základě obsahu vyloučit, že mezi těmito dvěma folii bylo jedno ztracené folio, které by obsahovalo zmíněných 8–9 slok. Obsah slok na fol. 33 však spěje k významovému zakončení básně a také ztráta předposledního listu v případě, že závěrečný list je zachován, není příliš pravděpodobná. Dalším vysvětlením může být ztráta jednoho listu již v předloze k dochovanému opisu. List zachovaný z textu *Rasiyan-u qumq-a* na březové kůře z Charbuchyn balgasu obsahuje po obou stranách celkem 7 slok (podrobný popis níže). Uvážíme-li, že rukopis obdobného formátu byl základem pro náš dochovaný opis, mohla být důvodem chybějících 8–9 slok právě ztráta jednoho listu v předpokládaném originále. Po obou stranách rukopisu jsou patrné miniaturní dírký, které nacházíme ve většině mongolských rukopisů přinejmenším do začátku 19. století. Jejich účel však

¹⁶⁸ Герасимович 1975: 122–123.

¹⁶⁹ Podrobnou studii o *yoγtu ner-e* v mongolštině sestavila N. S. Jachontova (Яхонтова 2010) na základě ojratského rukopisu v jasném písmu s titulem *Arya burxan terigöüten-i nereyin zүйилийн докō*. Pravděpodobně se jedná o překladové dílo tvůrce jasného písma ojratského Zay-a pandity Namqayijamso (1599–1662) uvedené pod názvem *yoqtaï nere* (tib. *mngon brjod*) v seznamu jeho překladů uvedeném v jeho životopise *Rab-'by[a]m za-ya-pañdidayin touji sarayin gerel kemēkū orošiboï* sepsaném jeho žákem Ratnabhadrou (např. Раднаабдраа 2009: 99/9v26; Damdinsürüng 1959: 329). Tamtéž se zmiňuje také komentář k uvedenému dílu s názvem *yoqtaï nereyin tayilburi* (tib. *mngon brjod kyi 'grel pa*).

¹⁷⁰ *Rasiyan* – tib. *bdud rtsi*, ambrosia, svatá voda, (léčivý) pramen > minerální voda. Pochází ze skt. *rasāyana* > ujj. *rasiyan* (Kara 2009: 244); v skt. také *amṛta*. *Qumq-a*, *qumqan* – „nádobka“. Slovo doložené v turkickém *qumqan*, tib. ekvivalent je *bum pa* (Kara 2009: 242).

¹⁷¹ Rukopis pochází pravděpodobně ze západní Chalchy a nachází se v soukromé sbírce autora.

¹⁷² Rukopis XBM 170 uložený v Mongolské akademii věd publikovala Chiodo 2009: 274–280.

¹⁷³ Tento způsob přípravy papíru pro psaní buddhistických textů se dochoval v Mongyolküriy-e v Kazašském autonomním kraji Ili v AO Xinjiang. Po dokončení rukopisu se jednotlivé listy napouštějí vonným kouřem z jalovce, čímž získají nažloutlou barvu a odolnost proti hmyzu, občas i za doprovodného čtení manter a dalších textů, čímž se kniha „oživí“ a nabude posvátné síly. (Informace od dr. Mingyad Erdemtü, Peking).

dnes není zřejmý. Rukopisy „sútrového“ formátu *pothī* se sice od svého vzniku v Indii svazovaly provlékáním provázku,¹⁷⁴ ale mezi mongolskými rukopisy dnes o žádné takto svázané knize nemáme zpráv.

Dochovaný rukopis je nepochybně opisem. Je psán jedinou rukou a styl písma je jednotný. Při zběžném srovnání s dalšími rukopisy 17. a 18. století soudím, že styl písma nedosahuje vyvážené elegance typické pro vrcholné profesionální písaře náboženských textů v monastickém rukopisném duktu 16. a 17. století (Kara 2005: 112), ani není dílem světského úředního profesionálního písaře. Není však také opisem začátečníka nebo cvičným opisem dítěte. Soudím proto, že autor rukopisu byl nikoli profesionálním, ale již ne nezkušeným písařem. Rukopisy psané dřevěným perem nedosahují elegance rukopisů psaných ve stejné době perem bambusovým. Z chybného zápisu některých slov soudím, že autor opisu nerozuměl textu a všem jeho slovům dokonale. Například ve 305. sloce písař zcela neporozuměl uvedené sanskrtské verzi názvu básně (*Amṛta kalaśa*) a slovo *amrita* zapsal nesouvisejícím mongolským slovem *amitan-a*.¹⁷⁵ Domnívám se, že náš rukopis *Rasiyan-u qumq-a*, podobně jako rukopis doložený jedním listem v nálezech z Charbuchyn balgasu, byl užíván pro soukromé didaktické účely – výuku písma dětem v domácí škole či individuální výuku. Rukopisy *Rasiyan-u qumq-a* se proto častým čtením opotřebovaly mnohem rychleji než velkoformátové klášterní rukopisy či opisy kanonických textů uchovávané v domácnostech především jako sakrální předměty. Obecně lze říci, že s výjimkou ojedinělých archeologických nálezů (Olan süm-e, Charbuchyn balgas) se ze 17. a 18. století dochovaly spíše cenné rukopisy velkého formátu, kdežto drobnější a často čtené rukopisy kolující v soukromém držení se i z 18. století dochovaly jen výjimečně a jejich většina pochází až z 19. a 20. století. Proto se někdejší oblíbená díla v průběhu doby zcela ztratila, jiná se rozvětvila do různých textových variant a vzdálila své původní podobě.

Na základě studia publikovaných katalogů mongolských rukopisů a xylografů ve světových sbírkách se mně dosud nepodařilo nalézt jiný rukopisný exemplář téhož textu. Možnou výjimkou je pět záznamů v katalogu mongolských rukopisů a xylografů Orientalistického ústavu Ruské akademie věd, které poukazují na velmi zkrácenou verzi textu *Rasiyan-u qumq-a* pod názvem *Rasiyan-u qumq-a neretü šastir-ača edüi tedüiken(-i) quriyan bičibei* (Maličké shrnutí z knihy zvané Nádobka nektaru). Uvádím zde seznam těchto katalogizačních záznamů (dle čísel v katalogu):

415	C 93	No 509	fol. 27a–29b (terminus ante quem 1782) (Сазыкин 1988) ¹⁷⁶
417	Q 2591	No 5952	fol. 15b–18b (Сазыкин 1988)
418	C 259	No 689	fol. 5a–7a (Сазыкин 1988) ¹⁷⁷
2254	C 50	No 465	fol. 7b–9b (Сазыкин 1988)
3908	C 550	No 985	fol. 3a–4a (Сазыкин 2001)

Další obdobný rukopisný sborník, obsahující vedle dalších textů také výtah z *Rasiyan-u qumq-a*, se podle katalogu nalézá ve sbírce Institutu mongolistiky, tibetologie a buddhistických studií Sibiřského oddělení Ruské akademie věd. Tato sbírka obsahuje i další podobné výtahy ze starších didaktických spisů:

1. *Boyda Činggis qaγan-u degüü-ner köbegü-d-tür surγal orusiba* (Naučení Čingischána svým bratřím a synům)

¹⁷⁴ Viz např. Himmer 2012.

¹⁷⁵ *ariyun gkir ügei utay-un rasiyan-u / ayulyus-un qumlaqa-dur sayitur baytaju: / amitan-a tegsi-te tügeküyin tulada: / amrit-a kalaś-a kemegdegsen ene šastiri: V nádobě veršů jsem dobře nastrodal / živou vodu čistého nepošpiněného smyslu, / abych je všem lidem bez rozdílu poskytl / toto pojednání nazvané *Amṛta kalaśa*. (305. sloka)*

¹⁷⁶ Na prvním listu rukopisu literárního sborníku se nacházejí německy psané poznámky a datum 1782. Rukopis se proto dostal do ruských sbírek před tímto datem nebo v roce 1782. Jedná o rukopis z I. sbírky mongolského fondu Orientalistického ústavu Ruské akademie věd (I коллекция), jehož velkou část získal I. Jerig (Iohannes Jährgig, zemř. 1795) při svých cestách po Mongolsku v letech 1781–1787 (Сазыкин 1988: 10). Protože se jedná o rukopis na ruském papíře, domnívám se, že jeho původ nesahá příliš hluboko před rok 1782, neboť užívání ruského papíru v Severním Mongolsku lze podle filigránů datovat od konce 70. let 18. století.

¹⁷⁷ Rukopis je napsán na ruském modrém ručním papíře s filigránem „УФ“ bez roku výroby. Lze proto obecně soudit, že rukopis pochází z rozmezí 80. let 18. století až 50. let 19. století.

2. *Dörben ayimaγ töbed ulus irgen-dür üliger qauli bayiyuluγsan šastir-ača edüi tedüiken-i quriyan bičibei* (Krátké shrnutí spisu, jak byly ustanoveny zákony pro čtvero krajů a tibetský lid)
3. *Üsün debisker-tü qayan ulus irgen-dür nom yirtinčü qoyar-un törü-yi bayiyulqui-dur arban sečed-lüge ögüledegsen yosun-ača edüi tedüiken-i quriyan bičibei* (Krátké shrnutí, jak diskutoval vládce Vessantara¹⁷⁸ s deseti mudrci, když pro svůj lid budoval vládu harmonie mezi náboženstvím a světskou správou)
4. *Sayin üge-tü erdeni-yin sang neretü šastir-ača edüi tedüiken-i quriyan bičibei* (Krátké shrnutí spisu zvaného Pokladnice dobrých slov)
5. *Rasiyan-u qumq-a neretü šastir-ača edüi tedüiken-i quriyan bičibei* (Krátké shrnutí spisu zvaného Nádobka nektaru)
6. *Onuqui neretü šastir-ača edüi tedüiken-i quriyan bičibei* (Krátké shrnutí spisu zvaného Pochopení).¹⁷⁹

Jediným dalším dokladem textu *Rasiyan-u qumq-a* je výše zmíněný list popsané březové kůry nalezený v roce 1970 mongolsko-sovětskou archeologickou expedicí vedenou Ch. Perlé a E. V. Šavkunovem v ruinách Charbuchyn balgasu v ajmagu Bulgan, sumu Dašinčilen, 240 km západně od Ulánbátaru (rukopis sign. XBM 170). Rukopis společně s dalšími rukopisy z téhož nálezů publikovala včetně edice, transkripce, překladu a komentáře Elisabetta Chiodo (Chiodo 2009: 274–280). Rukopis obsahuje 21.–27. sloku (dle počítání této edice) básně *Rasiyan-u qumq-a*. List má rozměry 11,5 × 17,5 cm a obsahuje 12–13 sloupců. Rukopis *Rasiyan-u qumq-a* ukazuje, že strany (*recto* a *verso*) rukopisného listu na březové kůře XBM 170 jsou uvedeny v opačném pořadí (správné pořadí stran nebylo možné bez znalosti kontextu jednoznačně stanovit).

Transkripce fragmentu na březové kůře:

(verso in Chiodo 2009)

- *-ged busud-un erdem[-i: ügeber tung]*
- *qaju daγurisqayaḍ-i: ülemji*
- *[s]edkil-ḍen arad kemegdeyü: mayta*
- *basu ödter ülü bayasun mayu=*
- *siyaydabasu tedüi ülü qorusun:*
- *masi onuqui-bar ün-en-i olbasu:*
- *mančiju seregči gün a-buritan kemeyü::*
- *qatayu jasay-iyar buruγu-ḍan-i*
- *kesegejü qayiralaqui soyurqal-iyar:*
- *irgen-i asarayad qamuγ engke*
- *törü-tür: oruγulbasu: qan kümün-*
- *-ü yabudal anu kemegdeyü: ejen-tegen tayala=*
- *li büütiger-ün: edür söni törü-yi*

(recto in Chiodo 2009)

- *ulus irgen-i jasaju: ürgülji*
- *seren mančiqui sedkil-iyer: üdür*
- *söni nögcüyegči bolbasu: ulusi*
- *jasayči noy[a]ḍ-un a-buri bolai::*
- *γayča sonus-uγsan-i-yan ülü umur=*
- *tan: qayan-t-aγan dur[a]ḍ-un čidaγad:*
- *qaračus ulus-un jayuči [bo]lbasu*
- *qayan-u dura[ḍ]-qalči ke-men tegü-ni*
- *ögüleyü:: ün-en qudal-i inü sin=*

¹⁷⁸ Hlavní postava slavné indické džátaky *Vessantara jātaka*, kterou nacházíme v preklasickém mongolském překladu souboru *Jātakamālā* (tib. *skye pa'i rabs kyi rgyud*, čes. Girlanda džátak) *Ülemji degedü törül-ün ündüsün* (*Wiswandari qayan bolun törügšen ...*, Šongqur – Macukawa 2002: 72–90), v pozdějších mongolských překladech pod názvem *Usiwandari qayan*, *Wisiwandari qayan*, *Ušandar-a qayan* apod. Příběh o princovi Vessantarovi došel v Mongolsku velké popularity a koloval v samostatných přepracováních v početných lidových rukopisech (např. Heissig 1961: 270–271). Na počátku 20. let 20. století byla džátaka ztvárněna jako lidové divadelní představení (Damdinsürüng 1959: 403–404).

¹⁷⁹ Tsyrempilov 2006: 296–297.

- *jilejü bürün: ükügüldeküi ba taki*
- *jobayaɣdaqun-i¹⁸⁰ öber-ün öber-*
- *-ün čaɣ-iyar üiledbesü qaɣan-u¹⁸¹*

Odpovídající část v rukopise *Rasiyan-u gumq-a*:

Tučně vyznačený text je obsažen i v rukopise na březové kůře XBM 170.

[fol. 3b]

- 18 *ulam nemeged busud-un erdem-i:*
 19 *ügeber tungqaju dayurisaɣčid-i*
 20 *ülemji sedkil-den arad*
 21 *kemegdeyü: madaɣdabasu (!) ödter*
 22 *ülü bayasun: mayusiya(+da+)basu*
 23 *tedüi ülü qorusun: masi*
 24 *onuqui-bar ünen-i*
 25 *olbasu: mančiju seregči*
 26 *gün aburitan kemeyü: qataɣu*
 27 *jasay-iyar buruɣutan-i* [fol. 4a]
 1 *kesegejü qayiralaqui*
 2 *soyurqal-iyar irgen-i*
 3 *asarayad: qamuɣ-i*
 4 *engke törü-dür: oruyul-*
 5 *basu: qan kümün-i yabudal*
 6 *anu kemegdeyü: ejen-tegen*
 7 *talali inü bütüger-ün:*
 8 *edür söni törü-yi*
 9 *sinjilejü: eteged buruɣu*
 10 *ülü bolɣaɣči bolbasu:*
 11 *erdini jayisang-ud kemen*
 12 *nereyidütyü: noyan törü-*
 13 *ber ulus irgen-i jasaju:*
 14 *ürgülji seren mančiqui*
 15 *sedkil-iyer: edür söni*
 16 *nögčiyegči bolbasu: ulusi*
 17 *jasayči noyad-un aburi*
 18 *bolai:: ɣaɣča sonusuɣsan-iyar*
 19 *ülü umartan qaɣan-dayan*
 20 *durad-un čidayad: qaračus*
 21 *ulusun jayučü bolbasu:*
 22 *qaɣan-u duradqalči kemen tegünü*
 23 *ögüleyü: ünen qudal-i inü*
 24 *sinjilejü bürün: ükügüldeküi*
 25 *ba takin-i jobayaɣdaqun-i*
 26 *öberün öberün čaɣ-iyar:*
 27 *üiledbesü qaɣan-u jasay*
 28 *kemegdeyü: uran sayin*

Z paleografického hlediska je styl písma v rukopise na březové kůře nepochybně starší než písmo papírového rukopisu, není však stylově příliš vzdálený. Nevíme, nakolik byl text ve své době rozšířen, ale z textologického hlediska je přípustné, aby byl dochovaný rukopis na papíře opisem vycházejícím z dochovaného rukopisu na březové kůře. Především je třeba mít při čtení papírového rukopisu na paměti, že byl-li jeho předlohou text na březové kůře, mohl být již ve své době na mnoha místech obtížněji čitelný než případná papírová předloha a některé části mohly být dokonce i ztraceny a doplněny opisovačem podle jeho vlastní invence.

Vzhledem k tomu, že rukopisy na březové kůře z Charbuchyn balgasu se datují do první poloviny 17. století (Chiodo 2000: 1), a s uvážením jeho paleografické podoby se domnívám, že

¹⁸⁰ E. Chiodo uvádí s otazníkem *jobayaɣdayad-i*, avšak březová kůra je v tomto místě poškozena.

¹⁸¹ Chiodo 2009: 275–276.

papírový rukopis je pozdějšího data. V mongolských rukopisech i xylografech typu *pothī* od 16. do 18. století lze sledovat tendenci od čtvercových formátů přirozených pro vertikální mongolské písmo po velmi úzké a dlouhé obdélníkové listy, pravděpodobně pod intenzivnějším vlivem horizontálních tibetských textů. I z toho hlediska nepatří *Rasiyan-u qumq-a* do nejstaršího, ale spíše středního období. V širším vymezení lze uvažovat o rozsahu sta let mezi 1650–1750/1770, s tím, že raná datace není příliš pravděpodobná. Osobně se přikláním k první polovině 18. století,¹⁸² přípustná je i datace do poloviny 18. století. Typologie čínského papíru v mongolském prostředí není dosud vůbec zpracována. Z pohledu zcela laického srovnání však obdobný papír jako u *Rasiyan-u qumq-a* pozorujeme spíše u rukopisů z 18. století, zatímco papír rukopisů ze 17. století bývá obvykle tvrdší. V poslední čtvrtině 18. století v Chalše začal pro psaní mongolských náboženských (nikoli světských) rukopisů převládat snadno rozeznatelný jednovrstevný hrubý ruský ruční papír. V Chalše, odkud rukopis pochází (přesné místo původu není známo), se rukopisy starší 18. století dochovaly zcela výjimečně (taktéž ve Vnitřním Mongolsku jsou obvyklou cestou dochované rukopisy z počátku mandžuské doby (1636–1911) velmi vzácné a rukopisy starší zcela ojedinělé). Výjimkou jsou rukopisy objevené archeologicky (Turfan 14.–15. století, Olan süm-e 15.–17. století, Charbuchyn balgas 1. pol. 17. století). Chalcha v druhé polovině 17. století procházela třiceti až čtyřicetiletým obdobím nestability, při níž docházelo k velkým přesunům obyvatelstva. V roce 1688 před hrozícím Galdanovým vpádem uprchla velká část obyvatelstva centrální Chalchy (ajmag Tüšet chána) do přilehlých oblastí Vnitřního Mongolska a tehdy ještě nepočtené kláštery v Chalše byly poničeny. Náboženských předmětů si Mongolové cenili nejvíce z celého svého majetku. Například kalmyčtí Torgúdi a Dörvödi převezli při svých migracích mezi Džúngarskou říší a Volhou řadu knih, podobně uchovali při svých migracích knihy z doby Džúngarského chanátu ilijští Ööldi.¹⁸³ Přesto válečné události v Chalše na konci 17. století patrně zničily větší část dřívějšího písemného bohatství a „běžné“ rukopisy malého rozsahu jako je *Rasiyan-u qumq-a* prchající držitelé opouštěli bezpochyby mnohem snáze než nákladné velkoformátové rukopisy.

3.5. Obsah básně

Záměrem filozoficko-mravoučné básně *Nádobka nektaru* je podat pravidla patřičného chování ve společnosti a v náboženské praxi. Chování ve světské společnosti klasifikuje autor podle určitého postavení člověka ve společnosti a dle vztahů mezi lidmi navzájem. Uvádí kladné vzory hodné následování a varovným způsobem poukazuje na chybné chování. V popisu náboženské praxe systematicky přechází od základních projevů zbožnosti (*buyan-u čiyulyan*)¹⁸⁴ přes jednotlivé meditační stupně až k tantrickým postupům k dosažení vrcholné duchovní moudrosti (*belge bilig-ün čiyulyan*). Výklad o náboženství končí shrnutím teorie o pateru cest (*tabun mör*) a deseti stupních (zemích), jimiž se prochází na cestě k dosažení stavu bódhisattvy (*Bodisatwa nar-un arban yajar*), které obdobně nalézáme popsané v klasickém mongolském průvodci základními znalostmi buddhisty *Čiqula kereglegči tegüs udq-a-tu šastir* (Důležité pojednání o kompletním smyslu [Nauky]).¹⁸⁵ Nelze rovněž opomenout autorovo zaujetí pro osobu a literární odkaz Čojdži Odsera. V následujícím oddíle proto krátce shrnu naše chudé znalosti o tomto zakladateli mongolské písemné literatury a jeho vztahu k básni *Rasiyan-u qumq-a*.

Obsah básně můžeme schematicky vyjádřit následovně:

¹⁸² Poměrně spolehlivým paleografickým znakem je například tvar iniciálního *q/γ*. K dalším chronologicky zařaditelným prvkům patří tvary písmen *j/č*, *d/t* (uprostřed slova), *-i*, *-u/ü*, *-s*, *-r* (na konci slova) a grafických prvků *segül* a *čačaly-a*. Podrobnějšímu paleografickému rozboru rukopisu se budu věnovat v samostatné studii.

¹⁸³ Na základě sdělení dr. Mingyad Erdemtü (Peking).

¹⁸⁴ *Čiyulyan* – skt. *sambhāra*, tib. *tshogs*, „shromáždění, nahromadění“ lze v buddhistické terminologii charakterizovat nejlépe jako nezbytné vybavení k dosažení osvobození (Siregetü ... 2006: 275).

¹⁸⁵ Existuje polský překlad Agaty Bareji-Starzyńskiej s bohatým komentářem (Siregetü ... 2006).

1. Chvála Čojdži Odsera (1–4)
2. Předmluva (5–8)
3. O světském řádu (9–220) (*yirtinčü-yin üiles*)
 - 3.1. O povahách a způsobech chování (9–55) (*aburi yabudal-i ögüleküi*)
 - 3.1.1. O povahách ušlechtilých lidí (9–35) (*törü-yin sayid-un*¹⁸⁶ *aburi*)
 - 3.1.2. O ničemných vlastnostech (35–55) (*tutar mayu aburi*)
 - 3.2. Podobenství o dobrém a zlém (56–87) (*adalidqan üliger-iyer uqayulqui* nebo *sayin mayu aburi-yi üligerleju ögüleküi*)
 - 3.3. O dosahování souladu [s lidmi] (88–220) (*ary-a-bar nayiralduqui*)
 - 3.3.1. Pýcha (92–93) (*degerükei sedkil*)
 - 3.3.2. Hrdost (94–96) (*omuy*)
 - 3.3.3. Hněv (97–99) (*urin*)
 - 3.3.4. Být prospěšný ostatním (100–102) (*busud-ta tusatu*)
 - 3.3.5. Krádeže (103–104) (*qulayai*)
 - 3.3.6. Zabíjení (105–106) (*alaqui*)
 - 3.3.7. Pečování o sebe (107–109) (*bey-e-ben qayirraqi*)
 - 3.3.8. Lhaní (110–114) (*qudal ögüleküi*)
 - 3.3.9. Vztah k majetku (115–118)
 - 3.3.10. Domýšlivost (119–122) (*eremsiküi sedkil*)
 - 3.3.11. Doba úpadku (123–133) (*čöb-ün čary*)
 - 3.3.12. Moudrost a pošetilost (134–141)
 - 3.3.13. Opilství (142–143)
 - 3.3.14. Správné nakládání s majetkem (144–147)
 - 3.3.15. Touha a závist (147–155)
 - 3.3.16. Správný postoj k lidem (156–158)
 - 3.3.17. Tři jedy (159–173) (*yurban qorun*)
 - 3.3.17.1. Hloupost (160–161) (*mungqay*)
 - 3.3.17.2. Touha (162–165) (*tačiyaqui*)
 - 3.3.17.3. Hněv (166–167) (*urin*)
 - 3.3.17.4. Touha a závist (169–173)¹⁸⁷ (*tayalaqui, atayarqaqui*)
 - 3.3.18. Jak se zachránit? (174–176)
 - 3.3.19. Utrpení jako důsledek zlého jednání (177–218) (*jobalang*)
 - 3.3.19.1. Utrpení v pěti stavech existence (179–183)
 - 3.3.19.2. Utrpení člověka (184–218)
 - 3.3.20. Pomíjivost (219–220) (*möngke busu*)
4. O řádu Nauky (221–301) (*nom-un törü-yin üiles*)
 - 4.1. Nahromadění zásluh a nahromadění moudrosti (228–233?) (*buyan-u čiyulyan kiged belge bilig-ün čiyulyan*)
 - 4.2. Rozvíjení buddhovské/probuzené mysli (234?–241) (*burqan-u sedkil-i egüskeküi*)
 - 4.3. Dva principy shromažďování zásluh a moudrosti¹⁸⁸ (242–301) (*qoyar čiyulyan-i quriyaqui-yin qoyar yosun*)
 - 4.3.1. Páramity (243–282) (*baramid-un yosun*)
 - 4.3.1.1. Štědrost (248–260) (*öglige*)
 - 4.3.1.2. Kázeň (261–265) (*šayšabad*)
 - 4.3.1.3. Trpělivost/shovívavost (266–269) (*küličenggüi*)
 - 4.3.1.4. Vytrvalost (270–272) (*kičiyenggüi*)
 - 4.3.1.5. Meditace (273–274) (*diyan*)
 - 4.3.1.6. Moudrost (275–276) (*bilig*)

¹⁸⁶ Lze přeložit také doslovně jako „povaha/chování těch, kteří si vedou dobře/šlechtně [z hlediska] společenského řádu“.

¹⁸⁷ Jakkoli jinými slovy a s jinými důrazy, opětovně se hovoří o „jedu“ touhy.

¹⁸⁸ Doslova *Dva principy, dle kterých se naplňují dvě „nahromadění“*.

4.3.2. Tantry (282–301) (*tarni-yin yosun*)

5. Důvod sepsání básně a autorova apologie (302–316)

6. Kolofon (316–317)

3.6. Reflexe společenského řádu

Báseň Nádobka nektaru podobně jako ostatní staromongolská didaktická poezie pojednává především o dobrých a zlých lidských vlastnostech a chování v souladu s buddhistickým náboženským řádem. Zvláštním rysem, který jinde nenajdeme, je poměrně systematické popsání dobového společenského řádu, jež se nachází v úvodní části díla (sloky 9–33, *Törü-yin sayid-un aburi inü*). Básník zde vedle obecně platných norem lidského chování charakterizuje správné jednání příslušející určitým jedincům a vrstvám společnosti. Nejprve uvádí tři kategorie z monastického prostředí, posléze přechází ke světské části společnosti. Tohle rozdělení nápadně připomíná kategorické dělení vládní moci na náboženskou a světskou, které se podle tradiční tibetské a mongolské představy zcela nezbytně musí doplňovat a pomáhat jedna druhé (představa o dvojím řádu náboženství a světské vlády *šasin törü-yin qoyar yosu*). Náboženství i stát stojí na stejné úrovni a jsou stejně důležité. Světská vláda zajišťuje skrze pokoj a mír štěstí lidí a světský blahobyt a poskytuje podmínky, za nichž se může úspěšně šířit náboženství, umožňující dosáhnout blaha duchovního a trvalého vymanění z utrpení. Světská moc musí podepřít náboženství, které samo o sobě není dostatečně silné, aby si zajistilo materiální prostředky pro své šíření.

Hlavním textem pojednávajícím o vztahu světské moci a náboženství v Mongolsku je „Bílá historie o učení deseti blažeností“ *Arban buyantu nom-un čayan teüke*.¹⁸⁹ O původu a datování díla dochovaného v řadě značně pozdních rukopisů (18. a především 19. století) se vedou spory. Obvykle se soudí, že základ díla byl položen již v době vlády chána Chubilaje mezi lety 1271–1280 (Sagaster 1976), ale výsledná podoba je bezpochyby mnohem pozdější. Přinejmenším za významnou redakcí textu stál okruh kolem ordoského vládce Sečen qung tayiji v druhé polovině 16. století. Podle svědectví textu samotného nechal Sečen qung tayiji napsat či upravit text „Bílé historie“ na základě dvou rukopisů, z nichž jeden údajně pocházel z města Süngčü (Su-čou 肅州 v provincii Kan-su je historický název dnešního města Ťiou-čchüan 酒泉) a druhý od Ujgura (*uyiyurjin*) Branasiri Üijüng güisi.¹⁹⁰ Historik B. Oyunbilig pokládá *Čayan teüke* za dílo z konce 16. století, které uspořádání vlády za Chubilajchána popisuje zpětně jako ideální společenskou strukturu. K názoru, že *Čayan teüke* vznikla až v 16. století (byť s použitím starších dokumentů) se přiklání také Karénina Kollmar-Paulenz (2001: 131), která v Bílé historii spatřuje spíše pozdní interpretaci politických vztahů mongolských vládců k tibetskému buddhismu s ohledem na politické cíle mongolské společnosti konce 16. století.¹⁹¹

Na rozdíl od „Bílé historie“ sepsané jako příručka vládce je *Rasiyan-u qumq-a* dílo určené širšímu posluchačstvu. Je proto pochopitelné, že společenskou strukturu popisuje mnohem stručněji. Snaha definovat správné uspořádání společnosti je pro písemné památky konce 16. a první poloviny

¹⁸⁹ Edice mongolského textu *Arban buyantu nom-un čayan teüke* 2000. Transkripce, překlad a rozsáhlý komentář zaměřený na vztah světské moci a náboženství v tibeto-mongolské tradici viz Sagaster 1976.

¹⁹⁰ Vzhledem k tomu, že ze 16. století není v daném prostředí žádný nositel jména Branasiri znám, ztotožňuje se Branasiri buď se „státním učitelem“ *kuo-š'* 國師 Branasiri z doby jüanského vládce Tuγtemūra (1330–1332) nebo s překladatelem Vairocanašrī (čín. Pi-li-š'-na-se-li) působícím v době chána Qayisan Külüga (1308–1311). Sagaster 1976: 55.

¹⁹¹ „Es kann nicht impliziert werden, dass das in ihm entworfene Geschichtsbild die tatsächlichen gesellschaftspolitischen Verhältnisse des mongolischen Teilreichs unter Qubilai qayan widerspiegelt, sondern muss vielmehr als ein auf jene vergangene Zeit zielender später Interpretationsversuch zum Zwecke der Durchsetzung gesellschaftspolitischer Ziele in der mongolischen Gesellschaft des 16. Jahrhunderts betrachtet werden. Die Ausformulierung des Verhältnisses der Mongolenherrscher zum tibetischen Buddhismus in seiner ausschliesslichen Repräsentation durch die *Sa skya*-Schule, wie sie uns in der *Čayan teüke* entgegentritt, ist für die frühe tibetischen Chroniken in dieser Weise nicht belegt.“ Kollmar-Paulenz 2001: 131.

17. stol. příznačná. Mimo jiné se z konce 16. století zachovaly i první mongolské psané právní (především trestní) předpisy, nalezené mezi rukopisy na březové kůře v Charbuchyn balgasu.¹⁹² *Rasiyan-u qumq-a* zmiňuje:

V náboženské hierarchii:

buyan-tan boydas-un törü – řád blaho působících světců (11.)
ariyun šayšabad-tan-u törü – řád správných mnichů (12.)
tarniči – tantrikové (13.)

Ve světské hierarchii:

qan kümün-i yabudal – chování vládce (23.)
erdini jayisang-ud – *dzajsangové* (24.)
ulusi jasayči noyad-un aburi – správné chování vládnoucích pánů (25.)
qayan-u duradqalči – vládcův rádce (26.)
qayan-u jasaγ – panovníkův správce (27.)
qaraču irgen-i anu yosun – chování poddaného lidu (31.)

Trojdielná metoda vládnutí:

ulus irgen-i quriyaqui-yin yosun – metoda shromažďování lidu (28.)
quriyasan ulusi jasaquyin yosun – způsob, jak spravovat shromážděný lid (29.)
ulam qoyitusi durasiyulqui-yin yosun – způsob, jak povzbudit k dalším činům (30.)

Kladné vlastnosti a způsoby chování, především osobností vlády:

aldartan nom-ud-un yabudal – jednání podle svatého řádu (14.)
γayiqamsiy merged-üd yosun – způsob podivuhodných mudrců (15.)
ünen sečed-ün aburi – chování moudrých (16.)
čing joriγ-tan-u törü – odvaha (17.)
ariyun siluyun aburitan – lidé čisté, přímé povahy (18.)
ünen töbsin aγasitan – rozmyslní lidé (19.)
jüg sijir sedkil-ten – upřímní lidé (20.)
ülemji sedkil-ten arad – velkomyslní lidé (21.)
mančiju seregeči gün aburitan – lidé pevní a obezřetní (22.)

„Bílá historie“ se v samostatných oddílech podrobně věnuje charakteristice správného jednání, podle něhož se poznají příslušníci náboženské hierarchie i uspořádání světského vládního aparátu. Pro srovnání zde uvedu překlad části věnované světské vládě:

II, 5, 1–2 *yirtinčü-yin yosun-i erkilegči. yabuγuluyči kemebesü:*

qarangγu sonirqaysan amitan-u dotur-a mingyan altan kürdün-i ergigülügči nom-un törü tarani sudur qoyar-i qolil ügei. tus büri ken yabuγulun čidabasu. ülemji degedü cakravar-un qayan kemejü.

Ti, kdo řídí řád světa, jsou následující:

Ten, kdo uprostřed lidí zajatých temnotami roztáčí tisíc zlatých kol a kdo dokáže uplatňovat náboženský řád, aniž by smíchal [pravidla] *dhāraṇī* a sūter, ten je zván nadevše vyvýšený vládce čakravartin.

II, 5, 3 *sal-un malayai debel büse γutusun-i emüsčü sil-ün tabčang-un degere qalturil tüsil ügei γaruγad. narmai yeke ulus-i usqal jibqulang-iyar jasaju yirtinčü-yin törü engke kilbar qoyar yosu-yi qolil ügei tus büriken yabuγulun čidabasu kündü degedü törü-yin qayan kemejü.*

Kdo obléká slušivou pokrývku hlavy, oděv, pás a boty a vystupuje bez klopýtnutí a opírání se na vznešený trůn, kdo dokáže spravovat velký lid se shovívavostí a majestátem a uplatnit světský řád, aniž by smíchal pravidla pokojné a lehké vlády, bude nazván velikomocný král – vládce.

II, 5, 4 *arčavarta ner-e-tü čayan jayan-u orui-dur altan qomq-a-yi dügürgeŋ talbiju olan saskiliγud-un ijaγur-tan-u jergelen saγuγsan-u dotur-a tere jayan abču irebesü tere qomq-a-yin rasiyan-i ken asqaral ügegüi abubasu buyantu degedü qayan kemejü:*

Kdo naplní vázu a postaví ji na hlavu bílého slona jménem Arčavarta, s tímto slonem přijde mezi urozené rodu Šākya a vázu sundá, aniž by rozlil nektar v ní obsažený, ten bude nazván ctnostný vznešený vládce.

II, 5, 5 *γadan-a-yin jad dayisun-u küčün egüskejü kilbar dayisun bulγ-a-i čaγ bolqui-dur jer jebseg-i quriyaju büriin. qari dayisun-i türidkel ügei daruγad bey-e-dür kürküi sumun-i ken barin čidabasu küčün soril-un qayan kemejü:*

¹⁹² Edice a komentář viz Пэрлээ 1973.

Kdo v době, kdy povstane cizí meč a síla nepřítel, kdy se pozvedne slabý nepřítel, shromáždí zbraně a cizího protivníka bez obtíží porazí a zachytí šíp, jež by zasáhl jeho tělo, ten bude nazván silným a zkušeným panovníkem.

II, 5, 6 *ene metü činar-un dörben qayan kemekü inü erkilen bayıyulju:*

Takové jsou vlastnosti čtyř vládců, kteří odpovědně uskutečňují [vládu nad světem].

II, 6, 1–2 *eden-ü emün-e jasaγ törü-yi yabuγuluγči inü*

ilaγuγsan-u jarliγ ünün nom-un rasiyan-i qamuγ amitan-dur uγuγaju bürün. qoyar ünün-dür endegürel ügegüi-e aburabasu amitan-i uduriduγči bey-e-yin sitügen qonjin kemeyü.

Ti, kteří před nimi (tj. v jejich jménu) uskutečňují vládu, jsou [následující]:

Kdo všechny bytosti napájí živou vodou slov Zvítězivšího (tj. Buddha) a pravého učení, kdo bez omýlení ochraňuje bytosti pomocí dvojí pravdy, ten bude nazván *qonjinem* (správcem) – vůdcem lidí a oporou těl.

II, 6, 3 *erten-ün boydas-un bayıyuluγsan qauli üliger-ün yosuγar amitan-u tusa-dur sayın üges-i soyul surγaju bürün. engke törü-ber γar γajar-a köl köser-e amurlıyulbasu ulus-i jasaγči jarliγ-un sitügen qonjin kemeyü:*

Kdo podle zákonů a příkladů odkázaných dřívějšími světci dává dobrá ponaučení k užítku bytostí a skrze pokojnou vládu uklidní ruce na zemi a nohy na půdě, ten bude nazván *qonjinem* – správcem státu a oporou slov.

II, 6, 4 *yeke törü kilbar bolquı čay-un yosun-i saral mančın-u¹⁹³ yeke ulus-tur tuγulju bürün: qari dayisun-i arγ-a küčün-ıyer doruyıtaγulun čidabasu irgen oruγun-i sakiγči jirüken sitügen qonjin kemeyü:*

Kdo s obezřetností uskutečňuje ve velkém státě řád doby, kdy se vládnutí stává „lehkým“, kdo dokáže lstí a silou ponížít cizí nepřátele, ten bude nazván *qonjinem* – ochráncem lidu a oporou srdce.

II, 6, 5 *yerü egüdügsen bügüde möngke busu-yin yosun-i qamuγ amitan-a surγaju bürün. degedü tonıyaqu-yin mör-ün tulada jasaγ talbiju sudur tarni-yin yosun-i qas yeke törü-yin yosuγar barıbasu ünün-dür uduriduγči degedü nomči tayıši kemeyü:*

Kdo všem bytostem ukazuje princip pomíjivosti všechno vzniklého, vydává vládní rozhodnutí s ohledem na cestu nejvyšší spásy a pravidla súter a *dhāraṇī* praktikuje způsobem velké vlády, ten se nazývá ušlechtilý a zbožný *tayıši* – přivádějící k pravdě.

II, 6, 6 *erdenitü burqan-u šasin-i ami metü sedkin. töb yeke törü-yi tedkün qayırlayči ejen-ıyen jarliγ-i jirüken metü sedkeged. yeke ulus-i köbegün metü eneregči qayan-u sedkil metü jiq-a törü-yi yosuγar barıbasu qamuγ-i amurlıyuluγči degedü törüči tayıši kemeyü:*

Kdo si váží vzácného Buddhova náboženství jako svého života a jako svého srdce si považuje rozkazů svého vládce, milostivě vykonávajícího vyrovnanou vládu, kdo patřičně uskutečňuje vládu ušlechtilou¹⁹⁴, tak jako myšlení vládce laskavého k veškerému lidu jako ke svým dětem, ten se nazývá vyvýšený a dle řádu jednající *tayıši*.

II, 6, 7 *ulus-i jasaqu-yin yosun-u tulada sıγudaγad qola büküi-yi öber-tür nöküer abıγad jasaγ jarliγ-i belgetey-e onuju yabuγuluγad: jıqan jarγu-yin esekü qarabasu irgen oruγun-i aburaqu-yin degedü erkilegči tayıši kemeyü:*

Kdo kvůli principům správy státu/lidu jedná s rozhodností a vzdálené přijímá jako přátele, kdo uskutečňuje vládu a rozkazy s výborným porozuměním a neohlédá se na nepatrné spory, ten bude nazván *tayıši* ušlechtilý ředitel.

II, 6, 8 *kerbe bayılduquı čay-tur qari dayisun-i arγ-a küčün-ıyer daruju: öber-ün čerig-i jer jebe kiged masida bekiled: serel kičiyel-i qojıdayulul ügei sedkibesü. ködeleküi ulus-i sakiqu-yin degedü öljei tayıši kemeyü:*

V čase boje lstí a silou porazí cizí nepřátele, vlastní vojsko a zbraně velice posílí, je obezřetný bez obmeškání, to je blažený *tayıši* ochraňující lid v pohybu.

II, 6, 9 *čayan qar-a qoyar-un ken ünün-ıyer ılyan čidabasu yeke ulus-un jayaγači kemeyü:*

Kdo opravdově dokáže rozlišit bílé a černé, nazývá se ochráncem velkého státu (veškerého lidu).¹⁹⁵

II, 6, 10 *saral mančil-i ken dülide duradču yabubasu γurban muji-yin ejen-u qašaγ-a kemeyü:*

Kdo jedná s neustálou obezřetností, nazývá se pánem třech provincií *qašaγ-a*.¹⁹⁶

¹⁹³ Domnívám se, že nesrozumitelný výraz *saral mančın* (*mančil/manjil*) souvisí se *seren mančiquı* „bdělost a pozornost“ (*Rasiyan-u qumq-a*, 25. sloka).

¹⁹⁴ Výraz *jiq-a törü* není jasný. Jedna textová varianta uvádí *yeke törü* (Liu Jin süwe 2000: 83). Domnívám se, že se buď jedná o opisovačskou záměnu *yeke* za *jiq-a*, nebo je třeba *jiq-a* chápat ve smyslu „krajní, nejvyšší (tj. nejušlechtlejší) [způsob vlády]“.

¹⁹⁵ Sagaster 1976: 121 překládá „Großer Staatswahrsager“.

¹⁹⁶ Sagaster 1976: 87–89. Bohatý poznámkový aparát k textovým variantám viz tamtéž. Při sporných místech v překladu jsem se držel německého překladu Klause Sagastera (1976: 118–121).

3.7. Básníkův vzor – Čojdži Odser

*qutuγ-tu Čoyiki Odser erte čay-tur
qotula nom-ud-i mongyol-dur orčiγulju
qoyitus-a jurum bolγan mongyol-un kelen-iyer:
qolbaju šastir nuyud-i nomlabasu-ber::*

Svatý Čojdži Odser v dávné době
do mongolštiny všeliké knihy přeložil
a učinil zákonem pro budoucí,
mongolským jazykem také pojednání zbasnil. (308. sloka)

Čojdži Odser je mongolskou tradicí i současnými literárními historiky považován za prvního tvůrce a překladatele mongolské písemné buddhistické literatury. Autor básně *Rasiyan-u qumq-a* neskrývá, že jeho jediným uznávaným literárním i duchovním vzorem je právě Čojdži Odser. V klasické mongolské literatuře jsem se dosud nesetkal s jiným dílem, které by se na Čojdži Odsera odvolávalo natolik otevřeně jako Nádobka nektaru.

3.7.1. Historické zprávy o Čojdži Odserovi

Naše znalosti o životě Čojdži Odsera (tib. *Chos-kyi 'od-zer*, mong. *Nom-un gerel*) jsou velmi skromné. Jisté je, že působil na počátku 14. století, především v době vlády císařů Ůljeitü (1294–1307), Qayisan Külüg qaγana (1308–1311) a Buyantu Ayurbarwada qaγana (1311–1320) v hlavním městě jüanské říše Taj-tu (nacházelo se na území dnešního Pekingu). Pozdější mongolská tradice jej považovala za Tibetána, předmluva mongolského xylografického Kandžuru z 20. let 18. století za Ujgura.¹⁹⁷ Čojdži Odser dosáhl titulu pándita, před jüanskými císaři se těšil hodnosti státního učitele *kuo-š' 國師* (mong. *guusi*). V dobových čínských historických textech se vyskytuje pod jménem Šuo-s'-t'i Wo-t'ie-er 搠思吉斡節兒 nebo označením „západní mnich“ *si-seng 西僧*. Jedná se však o zmínky útržkovité, které nedávají konkrétní představu o Čojdži Odserově působení. V letech 1312 a 1313 obdržel od císaře bohaté dary.¹⁹⁸ V roce 1312 se Čojdži Odser zasadil o omilostnění hodnostáře provincie Jün-nan Suan-č'-er-weje (算只兒威), načež se chán ohradil, že mnich se nemá plést do záležitostí světské vlády.¹⁹⁹ V roce 1314 žádal sekretariát Čung-šu-šeng 中書省 o odpuštění daňového zatížení mnichů v oblasti Che-si 河西.²⁰⁰ V roce 1318 společně s mnichem Asanggou řídili vnitřní výzdobu a vybavení kláštera Ta-šeng-šou wan-an-s' 大聖壽萬安寺.²⁰¹ Poslední zmínka o Čojdži Odserovi je z roku 1321, kdy jeho vlastní klášter v Taj-tu nechal císař střežit neustálou hlídkou pěti vojáků.²⁰²

Někteří autoři mongolských kronik i starší mongolisté mylně zaměňovali Čojdži Odsera s tibetským učencem Čojgu Odserem (1212–1292), současníkem Pagva lamy.²⁰³

3.7.2. Doložené dílo Čojdži Odsera

Vzhledem k tomu, jak velký význam přikládá Čojdži Odserovi mongolská tradice a mimo jiné i autor *Rasiyan-u qumq-a*, předpokládáme, že se z jeho díla dochoval jen zlomek. Mezi

¹⁹⁷ *Uyiyur-un Čos ki Od ser bandida terigüten qoyar kele-yi ögülegčid-ün erketü nügüd-ber sudur dandiris-un qamuy nom-ud-i mongyol-un kelen-dür orčiγuluyad: šasin kiged bursang quwaray-un ayimay-ud-i sin-e bayiyulju ulamjilan delgeregseger*. Kesigtoγtaqu 1998: 525; Ligeti 1974, 9–12.

¹⁹⁸ 賜西僧搠思吉斡節兒鈔萬錠。 *Yuanshi 元史 / 本紀 / 卷二十四 / 仁宗 / 皇慶二年*. Citováno podle databáze Academia Sinica v Tchaj-peji <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw>.

¹⁹⁹ 冬十月甲子, 有事于太廟。改隆興路為興和路, 賜銀印。雲南行省右丞算只兒威有罪, 國師搠思吉斡節兒奏請釋之, 帝斥之曰: 「僧人宜誦佛書, 官事豈當與耶!」。 *Yuanshi 元史 / 本紀第二十四 / 仁宗 / 皇慶元年*. Citováno podle databáze Academia Sinica v Tchaj-peji <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw>.

²⁰⁰ Zaznamenáno v *Da yuan tong zhi 大元通制*. Cleaves 1988; Kesigtoγtaqu 1998: 523.

²⁰¹ Zmínka obsažena v *Yuan dai hua bi ji 元代畫壁記*. Kesigtoγtaqu 1998: 522–523.

²⁰² 四月, 敕搠思吉斡節兒八哈失寺內, 常令軍士五人守衛。 *元史 / 志 / 第四十七 / 兵二 / 宿衛 / 看守軍*. Citováno podle databáze Academia Sinica v Tchaj-peji <http://hanchi.ihp.sinica.edu.tw>.

²⁰³ Podrobný rozbor omylů vypracoval Kesigtoγtaqu 1998: 528–539.

v současnosti známé dílo Čojdži Odsera náleží překlady Šāntidēvy *Bodhicaryāvatāry*, v mongolštině *Bodistv-a čary-a awatara*, a kanonického textu *Qutuy-tu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur*.²⁰⁴ Překlad *Bodhicaryāvatāry* dokončil Čojdži Odser podle kolofonu v roce hada *mojai jil*, při srovnání s datem vzniku Čojdži Odserova výkladu téhož díla (1312) se jeví jako pravděpodobný rok 1305.²⁰⁵

Mezi autorská díla Čojdži Odsera se řadí *Arban qoyar jokiyangyui üiles* (Dvanáct činů Buddhy), spis, který Čojdži Odser napsal pravděpodobně v tibetštině a do mongolštiny jej v následujících desetiletích přeložil Sirabsengge.²⁰⁶ V mongolštině sepsal Čojdži Odser *Bodistv-a čary-a awatar-un tayilburi* „Výklad *Bodhicaryāvatāry*“. Podle kolofonu dokončil Čojdži Odser text v roce 1311 a následujícího roku byl na rozkaz Ayurbarwada qaγana (1311–1320) vytištěn jako xylograf. Z původního xylografu se dochovala pouze část výkladu 10. kapitoly, nalezená v Turfanu a uložená dnes v Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.²⁰⁷ Dále se za Čojdži Odserovo dílo obecně považuje *Mahayala-yin maytayal* (Chvalozpěv na Mahákalu).²⁰⁸

3.7.3. Recepte Čojdži Odsera v 16.–18. století

Díky turfanským nálezům a pracím současných mongolských literárních historiků (především D. Cerensodnoma 1968) zaujal Čojdži Odser čestné místo v dějinách mongolské literatury. Přesto je zmínka o Čojdži Odserovi v klasické mongolské literatuře překvapivě velmi málo.

V mongolských kronikách ze 17. století, *Erdeni tunumal neretü sudur* Sútra zvaná průzračná jako drahokam (po roce 1607)²⁰⁹ a *Erdeni-yin tobči Saγang Sečena* (1662)²¹⁰ se Čojdži Odser zmiňuje bez dalších podrobných údajů jen jako překladatel buddhistických textů v době vlády Külüg qaγana.

V 18. století se Čojdži Odser objevuje ve velice autoritativním díle *Jirüken-ü tolta-yin tayilburi üsüg-ün endegürel-ün qarangqui-yi arilyayči oytaryui-yin mani* „Komentář k Srdečnici osvěčující temnosti zmatení písmen zvaný Nebeská perla“. Dílo sepsal *monlam rabjamba* Danzan Dayba (*smon lam rab 'byams pa bstan 'dzin grags ba*) mezi lety 1727 a 1735 a editovali Urad-un guuši Nom-un dalai a Qaračin guuši (*Brtsowan 'grus rgya mtsho*).²¹¹

Danzan Dayba podle svých slov vycházel z původní verze *Jirüken-ü tolta* sestavené Čojdži Odserem. Čojdži Odserova *Jirüken-ü tolta* se však nezachovala a lze dokonce pochybovat o tom, zda opravdu měl Danzan Dayba ve své době k dispozici autentický text sepsaný Čojdži Odserem. Spíše se jednalo o soubor ortografických pravidel hlásících se k Čojdži Odserovi. První *Jirüken-ü tolta* měla být sepsána již Sakja panditou Gungá Džalcanem (1188–1251), kterému Danzan Dayba

²⁰⁴ Čojdži Odserův překlad revidoval v době vlády Toyun temür qaγana (1333–1367) Šarabsengge (Šes rabs Sen ge) a na přelomu 16. a 17. století (snad 1587) byl výrazně přepracován Ayusi guusim. Kritickou edicí na základě pekingského xylografu z roku 1686 a petrohradského rukopisu vypracoval Aalto 1961.

²⁰⁵ Kesigtoγtaqu 1998: 520.

²⁰⁶ Kritická edice textu Ligeti 1974 a rozbor Sirüngküü 2006.

²⁰⁷ Digitalizovaná verze originálu je zveřejněna na stránkách Turfanforschung: Digitales Turfan-Archiv http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/monght/dta_monght_index.htm. Aktuální bibliografie viz Жанчив 2006: 55–56.

²⁰⁸ Aktuální bibliografie viz Жанчив 2006: 56–57.

²⁰⁹ *tegün-ü uruy-tur inu tengčel-ügei Qayisan neretü Külüg qaγan törüyü:*

tegsi qamuy-i medegči toyin Čoski Od-ser lam-a-ber mongyol-dur

degedü nom-ud-i orčiyulju olan-a: tamay-a čiyulyan tügegejü

delgeregülbei.: šasin törö qoyar-i tere čay-tur tügemel-iyer:

Mezi jeho potomky se narodil nesrovnatelný Külüg qaγan zvaný Qayisan,

při němž vševedoucí mnich, láma Čojži Odser, přeložil do mongolštiny svaté knihy,

a nechal je vyřezat do dřevěných desek a poskytl je mnohým,

a tak se v jeho době všeobecně rozšířil soulad náboženství a světské vlády. (Elverskog 2003: 220)

²¹⁰ *Külüg qaγan ... qaγan saγuju toyin Čoski nom-un Odser gerel kemekü kelemürči-ber sudur tarni-iyen qamuy nom-ud-i yekengki-yi orčiyul-un qoyar törü-ber qotala-yi tejigeged. dörbed jil-e qaγan-u törü-yi barin.* Külüg qaγan ... když začal vládnout, překladatel Čojdži Odser, zvaný *Nom-un gerel* (Světlo učení), přeložil množství knih – suter a tanter – a tak vládl po čtyři léta *Erdeni-yin tobči* IV, 28v (Haenisch 1966: 246).

²¹¹ Балданжапов 1962: 11–12.

připisoval zásluhu na vytvoření mongolského písma a sestavení abecedy o 44 písmenech (slabikách – kombinacích 14 souhlásek s třemi samohláskami – a, e, i).²¹² Na počátku 17. století sestavil pándita Gungá Odser gramatiku *Čhos kyi Odzher-un jokiyaysan jayun naiman üsüg*, která stanovila rozsah mongolské abecedy na 108 písmen. O tom, jaký obsah se v 18. století připisoval původnímu textu *Jirüken-ü tolta* je možné usoudit na základě srovnání díla Danzan Dayby a dalších dobových textů:

Mongyol üsüg-ün kürtegel jirüken-ü tolta orusibai sepsaný Bilig-ün-dalaiem,

Mongyol üsüg-ün tolta-ača očüken jiyaburi bolai „Skromný návod [vytažený] ze srdce mongolských písmen“ sepsaný taktéž Bilig-ün dalaiem,

Mongyol üsüg-ün ilyal ba maqabud-un očüken tobči-nuryud bolai „Klasifikace mongolských písmen a krátké dělení na elementy“.²¹³

Danza Dayba připisuje Čojdži Odserovi především sestavení 123-členné mongolské abecedy (oproti 44-členné abecedě Sakja pandity) a to, že na základě rozdělení hlásek na silné, slabé a neutrální vyslovil pravidla vokální harmonie.²¹⁴

Danzan Dayba sice přiznává Čojdži Odserovi přední místo v dějinách mongolského buddhismu, ale také o něm nedává více zpráv. Tradiční mongolská historiografie se sice o Čojdži Odserovi zmiňuje, ale povětšinou opisuje informace z *Jirüken-ü tolta-yin tayilburi*.

3.7.4. Čojdži Odser v textu *Rasiyan-u qumq-a*

Rasiyan-u qumq-a, pro níž je Čojdži Odser hlavním předmětem zájmu, je proto v literatuře své doby zcela ojedinelá. *Rasiyan-u qumq-a* Čojdži Odserovi přisuzuje roli zakladatele mongolského básnictví a tvůrce básnické normy,²¹⁵ kterou však následující generace nebyly s to naplnit.²¹⁶ Čojdži Odser je z pohledu autora *Rasiyan-u qumq-a* ve své době obecně přiznávanou autoritou a jeho styl jediným, který je hoden stát se kritickým měřítkem pro novou poetickou tvorbu.²¹⁷ Význam Čojdži Odsera v textu *Rasiyan-u qumq-a* poukazuje na to, že vznikl v poměrně rané době, ne-li dokonce v prostředí Čojdži Odserových nepřímých žáků. Kdyby text vznikl až v první polovině 17. století, pravděpodobně by reflektoval nové mistrné překladatele své doby, například Siregetü güüsi čorji (?–1620).²¹⁸ Zároveň však text zjevně nepochází z generací bezprostředně následujících po Čojdži Odserovi, neboť se o něm mluví jako o člověku dávné doby (308. sloka). Osobně se domnívám, že text vznikl spíše na konci 16. století, na začátku nové vlny šíření buddhismu v Mongolsku od 60./70. let 16. století, ale ještě dříve, než se všeobecněji rozšířily nové překladové texty, vznikající od sklonku 16. století a především v prvních desetiletích 17. století a které časem vytlačily z užívání starší texty (zvláště pak pod vlivem pekingských xylografů, které se začaly tisknout od roku 1650). Soudím tak ze dvou důvodů. Jednak je text *Rasiyan-u qumq-a* doložen v rukopisech na březové kůře z Charbuchyn balgasu datovaných do první poloviny 17. století. Také náš rukopis měl patrně předlohu vzniklou v době současné s texty z Charbuchyn balgasu. Druhým důvodem jsou některé politické a společenské ideály, zmiňované v textu básně, ke

²¹² Пагва 1957: 11; Балданжапов 1962: 5.

²¹³ Пагва 1957: 6; Балданжапов 1962: 8–9.

²¹⁴ Балданжапов 1962: 10. Podrobněji k diskusi o *Jirüken-ü tolta* Lubsangdorji 2008.

²¹⁵ 308. sloka.

²¹⁶ *aldar-tu ečige metü Čoski Odser-i: / ariyun nom-un töb-tür oduysan qoyina: / amatu büri ayalyučı bolbai: / ay[a]lyuča büri mergemsigčid bolbai:* Poté co se Čojdži Odser, podobný slavnému otci, / odebral do centra svatého učení, / stal se každý tlučhuba básníkem, / a každý básník se začal považovat za mistra. (131. sloka).

ay-a edüge-yin čöb-ün čay-dur: / arγ-a-bar nomčid-un törü-yi bariju: / ayalyu-bar qudal quli ögülegčid: / arsalan metü kürkiren dayurisqu bolbai: / Ach, v současných zlých časech, / lstivě se ujali vlády spravedlivých / ve verších lhoucí a balamutící, / začali se ozývat lvím řevem. (312. sloka)

²¹⁷ *tengsen čidayči Čoski Odser bögesü: / tende sonusuydaqui oluydaqui-ban bide: / temdegtey-e meden bülüge-j-e edüge: / tegüni ügei-dür čay-tan-teki bolbai:* Kdyby tu byl Čojdži Odser schopný kritiky, / tomu by bylo hodno naslouchat a nalézt od něj [poučení], / on by to dokázal jasně posoudit. / Ale nyní, protože jej není, [nevědoucí lidé] mě jen tak povrchně soudí. (313. sloka)

²¹⁸ Tuto myšlenku vyslovil při osobní konzultaci dr. Šongqur. Podrobnosti k osobnosti a dílu Siregetü Güüsi Čorji uvádí Agata Bareja-Starzyńska (Siregetü Güüsi Čorji, 2006).

kterým se právě mongolská společnost na konci 16. století přiznávala a které nalézáme v politickém traktátu *Čayan teüke* („Bílá historie“), o němž současní historikové (B. Oyunbilig, D. Buyandelger) soudí, že pochází z konce 16. století. Zvláště se jedná o představu pokojné/mírové vlády/řádu *engke törü* (the principles of peace) a další dobové termíny – *duradqalči* („rádce“, 26. sloka),²¹⁹ *jayisang* („dzajsang“) a snad také *qonjin* (240. sloka). „Bílá historie“ o mírové vládě praví: „Řád náboženství [spočívá] na pravidlech súter a *dhāraṇī*, [kdežto] pravidly světského řádu jsou mír a lehkost.“ (*Nom-un törü tarni sudur qoyar kiged. yirtinčü-yin yosun törü engke kilbar ...*).²²⁰ Dále zmiňuje „Bílá kronika“ vládu pokoje *engke törü* jako jedno ze čtyř velkých pravidel (*dörben yeke törü*), jejichž uplatňování je úkolem vládce. Vláda pokoje je správnou vládnoucí metodou přinášející lidem světské štěstí, za něj je vládce přímo zodpovědný. Její praktikování umožňuje správně nastavený vnitřní řád státu.²²¹

qataγu jasaγ-iyar buruγutan-i kesegejü
qayiralaqui soyurqal-iyar irgen-i asarayad:
qamuγ-i engke törü-dür: oruγulbasu:
qan kümün-i yabudal anu kemegdeyü:
 Provinilé po právu tvrdě trestat,
 o lid s láskou a milosrdenstvím pečovat
 a podřídit tak všechny harmonické vládě,
 to se nazývá chování vládce. (23. sloka)

tngri γajar-un aγur jokirabasu:
delekei-dür modun jimis delgerekü metü:
degedüs qad yosuγar aburilabasu:
tegünü ulus engke törü kürteyü:
 Tak jako když příznivé počasí dopřeje,
 po zemi se rozšíří ovoce na stromech,
 pokud se vrchnost chová způsobem pravých vládců,
 její poddaní budou žít v míru. (62. sloka)

ejen-tegen talali inü büütiger-ün:
ediür söni törü-γi sinjilejü:
eteged buruγu ülü bolγayči bolbasu:
erdini jayisang-ud kemen nereyidtüyü:
 Ti, kdo plníce vůli pána
 dnem i nocí dodržování zákona prověřuji
 a úchytky a špatnosti nepřipouštějí,
 nazývají se vzácnými *dzajsangy* správci. (24. sloka)

Pokud báseň *Rasiyan-u qumq-a* opravdu vznikla v druhé polovině 16. století, dokazuje, že mongolský literární odkaz jüanské dynastie byl stále velmi živý. Této skutečnosti nasvědčuje také množství fragmentů Čojdži Odserova překladu *Bodhicaryāvatāry* v rukopisných nálezích z Olon süm-e (Vnitřní Mongolsko, Moomingan) a Charbuchyn balgasu (Mongolsko, Bulgan aймаг, Dašinčilen sum).²²² Na počátku 17. století působil v Chalše, patrně v okolí Čoytu tayije, překladatel Altan genel ubasi, jehož C. Damdinsüren vysoko hodnotí jako překladatele písíciho jazykem 14. století.²²³ Básnický styl zavedený do psané literatury Čojdži Odserem byl v 16. století v takové vážnosti, že autor politicky významného životopisu Altan chána *Erdeni tunumal neretü sudur*

²¹⁹ Sagaster 1976: 121, 124 – pozn. 16, *idqači duradqalči* – „Zensor und Ratgeber“.

²²⁰ Sagaster 1976: 85.

²²¹ *Dörben yeke törü ali bui kemebesü / nigedüger yeke kölgen-ü yosun amuγulang törü. / qoyaduγar qayan-u bariqu engke törü. / γurbaduγar niγuča kölgen-ü yosun jiy-a törü. / dörbedüger tüsimed-ün bariqu dayičing törü kiged buyu.* „Welches sind die Vier Großen Regeln? Erstens: Die Ordnung des Großen Fahrzeugs – die Regel der Ruhe. Zweitens: Die Regel des Friedens, die der König ausübt. Drittens: Die Ordnung des Geheimen Fahrzeugs – die Jiy-a-Regel. Viertens: Die Dayičing-Regel, die die Beamten ausüben.“ Sagaster 1976: 90, 126, 292.

²²² Heissig 1966: 25–38; Heissig 1976: 13–249; Chiodo 2009: 74–92.

²²³ Дамдинсүрэн – Цэнд 1976: 486–487; Дамдинсүрэн 1966: 10.

(„Kniha zvaná Průzračná jako drahokam“) napsal celé své dílo ve čtyřveršových slokách s aliterací na začátku veršů, tedy ve stejném stylu jako *Rasiyan-u qumq-a*.²²⁴

3.8. Autorství a prameny textu *Rasiyan-u qumq-a*

Rasiyan-u qumq-a je dílem mongolského autora, což zvyšuje její literární hodnotu v klasické písemné mongolské literatuře, která je z velké části překladového charakteru.

Podobně jako doba vzniku, není nám znám ani autor textu. V dochovaném kolofonu (317. sloka) o sobě autor praví: *olan-a aldarsiqui yosutu kemegdegsen / öcügüken nilq-a köbegün oyutu bi* „nazvaný mezi mnohými proslavený, já s nepatrným rozumem malého dítěte“. Slovní spojení *olan-a aldarsiqui yosutu* je možné také chápat jako mongolskou podobu mnišského jména autora (tib. *mang du grags pa'i tshul*). Taktéž je možné pochopit slovo *oyutu*. V obou případech ale nejsem schopen identifikovat v dobových mongolských textech autora tohoto jména. Pozornost také budí nejasné určení věku autora: *jayun dörben qubi nasun-dayan jokiyān ögülebei*. Význam slova *qubi*, v základním významu „díl, část“, v přeneseném významu „osud, úděl“, není v tomto kontextu jasný. Není příliš pravděpodobné, že by citovaný oddíl znamenal věk 104 let, jak by se zdálo při bezprostředním porozumění uvedeného úseku textu.²²⁵ Je možné, že se jedná o čtvrtinu ze sta, tedy 25 let, ačkoli se takový věk jeví poněkud nízký na sepsání takto vytříbeného díla, nebo sto bez jedné čtvrtiny, tedy 75 let, což je pravděpodobnější věk. Autor byl s velkou pravděpodobností rodilý Mongol, čemuž napovídá řada mongolských reálií i metaforických vyjádření vycházejících z myšlení kočovných pastevců, obsažen je i odkaz k zemědělství.²²⁶ Některá přirovnání (*üliger*) ukazují, že autor měl jemný smysl pro pozorování přírody a žil spjat s pasteveckým prostředím.

alman-u iruyar-tur uryuysan ebesün.

aduyusun-u aman-dur oruquy-a berke:

asuru qatajurqayčid ed tawar-iyān

aman-dayān qayirlaju ečüs-dür aldayu.:

Tak jako je nemožné,

aby dobytek spásal trávu na dně propadliny v příkrém srázu,

tak i velcí lakomci svého zboží

sami pro sebe si střeží, ale nakonec jej ztratí. (78. sloka)

Název *Rasiyan-u qumq-a* se objevuje v Kandžuru (mong. *Ganjuur*) a jedná se o drobný text se sanskrtským názvem *Amrita Ka la ša siddhi* a pravděpodobným tibetským názvem *Bdud rtsi'i bum pa'i lung* (v mongolské transliteraci uvedeno *Bdodoči om bo bai lung*). Mongolský název zní *Rasiyan-u qumq-a-yin uduriyuluysun* (*Ganjuur* pekingský xylograf, Dandr-a, Da, 秘密經第二十一卷, 288v–294r). Toto kanonické dílo má však s naším rukopisem společný jen obdobný název.

Dále se spojení *Rasiyan-u qumq-a* vyskytuje v názvech děl lékařského obsahu²²⁷ a také v názvu nesouvisejícího didaktického díla, jež sepsal Wagindr-a Samudr-a (Nawang Geleg), a jehož opis je obsažen mezi rukopisy Kengze čin wanga.²²⁸

²²⁴ Elverskog 2003.

²²⁵ Rovněž v textu básně se autor zmiňuje o krátkosti lidského života, který nedosahuje sta let: *olan-luy-a nayiraldun čidabasu ele: / ünēn sečen aburi tere kü bui-j-e: / urtu nasulaju jayun ülü kürümüi: / oyun-ügei qarsilaju yayun kereg: Kdo dokáže být s mnohými v souladu, / to je člověk opravdu moudré povahy. / Ani dlouhověký se nedožívá sta let, / k čemu je nerozumně se [s druhými] svářit. (139. sloka)*

²²⁶ *Tariyalang-dur usun-i urusqarun: / tataju subay-i jabduqui metü: Tak jako se buduje kanál, / aby se přivedla voda do obilí ... (70. sloka).*

²²⁷ *Naiman gesigün tegülder ündüstün dalai-yin youl rasiyan-u qumq-a terigün debter* (*Dumdadu ulus-un yarčay*, č. 9952); *Qayagriwa niyuča bütügeltü-yin egüden-eče nilqas-un ada-dur jolij baling ögküi-yin yosun rasiyan-u qumq-a kemekü orusiba* (Tamtéž, č. 1759, 1760).

²²⁸ *Umar-a-yin sang temür youl-tu-yin abisig-un jang üile-yin nemelge ükül-ügei rasiyan-u sayin qumq-a kemegdekü orusiba* (*Dumdadu ulus-un yarčay*, č. 2815). O mandžuském princovi Kengze čin wangovi (princ Jün-li 1697-1738) viz Uspensky 1997.

Text *Rasiyan-u qumq-a* odkazuje na řadu dřívějších spisů. V řadě případů autor prameny, z nichž čerpal, jmenovitě uvádí. Při srovnání jazyka textu s nejstarší mongolskou překladovou písemnou poezií (*Bodhicaryāvatāra*, *Sayin ügetü neretü sang Subasiti*) zjistíme, že vazby na ni jsou velmi úzké. V době sepsání *Rasiyan-u qumq-a* byla pravděpodobně mongolská písemná literatura stále nepříliš rozsáhlá a pisatel zřejmě znal většinu textů nazpaměť. Při psaní proto užíval ve velkém množství ustálených obrátů ze starších děl. Podobně přejímal také přirovnání a metafory, neboť i obsahově je *Rasiyan-u qumq-a* starším didaktickým spisům, zvláště *Subhášitě*, velmi blízká. Podobnosti svého stylu s dílem Čojdži Odsera si byl autor sám vědom, a proto považoval za potřebné upozornit, že autorem není Čojdži Odser.²²⁹ Zároveň básník díla, z nichž čerpá, nikdy necituje přímo, ale upravuje je podle potřeby vlastní básně.

3.9. Odkazy na dílo Čojdži Odsera a další literaturu

Nejvíce výslovných odkazů nacházíme na překladové dílo Čojdži Odsera. Ve většině případů se pravděpodobně jedná o překlad *Bodhicaryāvatāry*, který autor v básni dvakrát zmiňuje:

qamuy-yi medegči Šantidib baysi
qayaraqay-a Čay-a awatar-a-dur nomlabai::
 podrobně kázal vševědoucí
 učitel Šántidéva v knize [*Bodhi*]caryāvatara. (99. sloka)

teyimü-yin tula Šantib-a baysi ...
temdeg yeke Čar-a awatar-a-tur nomlabai::
 proto učitel Šántidéva ...
 názorně vyložil v Čarjávataře. (167. sloka)

Dvakrát je v básni zmíněn spis s názvem *Nimidi/Nimiti/Imidi/Imiti* (skt. *tīsyā* nebo *amala*, název rostliny *Phyllanthus emblica*, *mirabolanus emblica* nebo také *Emblica officinalis*, známo také z ujurštiny *imiti/imidi*).²³⁰ V prvním případě je uveden jako dílo Čojdži Odsera. V druhém případě je *Nimidi* uvedeno vedle jména *Madi Bragša-a* [!]. *Madi Bragš-a* je podle sdělení dr. Šongqura ztracené dílo známé taktéž jen z citací, které jako jméno autora díla uvádějí Manjusiri čorjiwa. Není však vyloučeno, že pokud měl autor *Rasiyan-u qumq-a* k dispozici dílo *Madi Bragš-a*, mohl jej považovat za dílo či překlad Čojdži Odsera.

γayča nidün metü Čoski Odser:
qayaraqay-a Imidi šastir-tur nomlabai::
 Čojdži odser, jako jediné oko [zaslepeného světa],
 podrobně to vyložil v knize *Nimidi*. (118. sloka)

teyimü gem-üd-i enedkeg töbed-ün merged
delgerenggüi-e šastir-tur olan-ta nomlayad:
tegünče ber Madi Bragša-a Imidi kiged:
temdegtey-e Čoski Odser nomlaysan-u tula:
 O takových [důsledcích] zlého jednání se mnohokrát kázalo
 v zevrubných traktátech indických a tibetských učenců.
 Učilo se o nich také v *Madi Bragša* a *Nimidi*
 a zřetelně o nich kázal Čojdži Odser.
 nebo: „Zřetelně o nich učil také Čojdži Odser

²²⁹ *qoyitus gegen uqaydan onuyči / arad qutuy-tu Čoski Odser-ün jokiyaysan kemen: / qudal-iyar sayisiyaju büü maytaytun: / qoyina jokiyaysan V budoucnosti lidé jasného pochopení a vhledu / nechť [toto dílo] lživě chválíce nevynášejí / jako by jej byl napsal svatý Čojdži Odser, / aniž [proto, že] bylo napsáno později [jej nehání]. (310. sloka)*

²³⁰ Kara 2009: 124. Vzhledem k absenci tečky nad *n* se rozšířila obě variantní čtení, přičemž později převažovalo čtení *nimidi* (Ковалевский 1844: 664).

v [knihách] *Nimidi a Madi Bragša*.“ (177. sloka)

Dále nacházíme v *Rasiyan-u qumq-a* několik odkazů na Čojdži Odsera bez uvedení konkrétního díla.

Čimeg-ün sudur

Tříkrát se v textu *Rasiyan-u qumq-a* objevuje odkaz na text *Čimeg-ün sudur, Ile onuqui-yin čimeg a Čimeg neretü sudur*.

qayaraqay-a Čoski Odser nomlabai:
... to vyložil podrobně Čojdži Odser. (216. sloka)

tere bey-e-yin belge bilig kiged üilesi
[tem]degtay-e Čowaki Od[ser] ...
tegüni üjebesü uqaydamui kemen:
teden-i ol[a]daqui-ača ese bičibeı ende:
O moudrosti a činech tohoto těla
jasně [napsal] Čojdži Odser,
k pochopení je třeba si to u něj přečíst.
Protože to tam lze nalézt, již jsem zde více nepsal. (301. sloka)

sayar ügei nigülesügči Mayidari boyda:
sayitur nomlabai ile onuqui čimeg-dür:
... neochvějně soucitíci pán Maitréja,
důkladně o tom kázal v *Ozdobě jasného chápání*. (235. sloka)

čimeg neretü sudur-dur nomlabai:
... praví se v sůtře zvané Ozdoba. (277. sloka)

aldarsiylun nomlabai čimeg-ün sudur-dur:
... slavně kázal v sůtře Ozdoba (*Čimeg-ün sudur*). (297. sloka)

Pravděpodobně se jedná o spis *Ile onul-un čimeg*, skt. *Abhisamayālaṅkāra* (Ozdoba k uvědomnění) připisovaný Maitréjovi (Maitréjanáthovi).²³¹

Erdini erike

Jednou je v *Rasiyan-u qumq-a* uveden odkaz na traktát *Erdini-yin erike* „Drahokamový růženec“, skt. *Ratnāvalī* (tib. *Rin chen 'phreng ba* „Věnec/girlanda klenotů“), za jehož autora je všeobecně považovaný Nágárdžuna.

erketü burqan-a wiwanggirid ögdegsen-e:
enedkeg-ün mergen Nagarjun-a bayısi
erdini erike neretü šastir-dur:

²³¹ Některé reference se mohou vztahovat i k textu stejného autora Mahāyānasūtrālamkāra (Ozdoba mahájánských sůter). K textu *Abhisamayālaṅkāra* se vztahuje řada komentářů obsažených v mongolském *Danjuuru*:

1. *Sudur-un tayilburi, Bilig baramid-un ayımaγ, yeren jiryuy-a: Sudur-un tayilburi, naimaduyar boti*, 4253: *Bilig-un činadu küriügsen-ü ubadis-un šastir Ile onul-un čimed-i silüglegsен-ü tayilburi nomlasi todurqai üges-tü kemegdekü*. Autor: Dumdadu yeke kölgen-ü bayısi čoytu nom-un buyan satun, tib. Dpal chos-kyi bshes-gnyen, skt. Śrī Dharmamitra (*Mongγol Ganjuur, Danjuur-un yarčay* 2002: 647).
2. Tamtéž, 4256: *Ile onul-un čimeg-ün tayilburi aldarsiysan qubi kemegdekü*. Autor: paṅḍita Ratn-a kirti, skt. paṅḍita Ratnakīrti (*Mongγol Ganjuur, Danjuur-un yarčay* 2002: 647).
3. *Sudur-un tayilburi, Bilig baramid-un ayımaγ, yeren doluy-a: Sudur-un tayilburi*, 4257: *Ilaju tegüs nöčkıgsen eke bilig baramid-un ubadis-un šastir ilete onul-un čimeg-ün tayilburi bilig-ün jula-yin erike neretü*. Autor: Kače-yin ijayur-tur paṅḍita čenbowa Buddha širi, paṅḍita chen po Buddhasrījñāna (*Mongγol Ganjuur, Danjuur-un yarčay* 2002: 648).
4. Tamtéž, 4258: *Ile onul-un čimeg-ün üges-ün silüg-ün tayilburi ariγun tegülder kemegdekü*. Autor: Yeke mergen Ratn-a kara šanti pa, tib. Rin-chen 'byung-gnas shi-ba, skt. Ratnā karašānti (*Mongγol Ganjuur, Danjuur-un yarčay* 2002: 648).

endegürel ügei belgetey-e nomlaju amui:
Moudrý indický učitel Nágárdžuna,
jehož předurčil sám mocný Buddha,
učí tak neomylně a otevřeně
v traktátu Drahocenný růženec (Girlanda klenotů). (230. sloka)

Kromě výše uvedených děl zmiňuje *Rasiyan-u qumq-a* díla *Sayin üges-ün jirüken* „Jádro dobrých slov“ Bhadrakírthiho, *Ariyun irüger-ün sudur* „Sútra čistých modliteb“ připisovanou Maitréjovi, a text *Maq-a mudr-a* (skt. *Mahāmudrā*, tib. *Phyags rgya chen po*). Bez konkrétního díla je uveden *boyda* Madi Badra (skt. Matibhadra, tib. Blo gros bzang po),²³² z nichž některé se mi nepodařilo přesně identifikovat.

tengsel ügei boyda Badar-a Kirti:
tegün-i sayin üges-ün jirüken-dür nomlabai:
To kázal nesrovnatelný pán Bhadrakírtí
v „Srdci dobrých slov“. (160. sloka)

asaraqui mayidari boyda-yin biden-ü:
ariyun irüger-ün sudur-dür nomlaysan:
... kázal starostlivý svatý Maitréja
v sútře Čistých modliteb. (164. sloka)²³³

erketü burqan maq-a mudr-a tantir-a-tur::
egüni teyin kemen ilete nomlajuqui::
Že je to tak, jasně vyložil
mocný buddha v tantře *Mahāmudrā*. (286. sloka)

uqayatu boyda Madi Badra tayalamui:
[Tak] osvětluje moudrý pán Madi Badra. (290. sloka)

ögülegčid-ün manglai burqan nomlabai:
... nej přednější z kazatelů, Buddha, učil, ... (34. sloka)

3.10. Zvláštní rysy básnického jazyka

V kapitole 1.2. jsem uvedl, že teoretikové mongolské poezie jen stěží identifikují v mongolské poezii básnické postupy, které by jasně odlišovaly básnický jazyk od jazyka prózy. Obvykle se badatelé shodují na tom, že jsou pro mongolskou poezii příznačnými formálními prostředky aliterace, paralelismus a podřízení syntaxe potřebám aliterace, případně rytmu.

Aliterace je nejdůležitějším a nejviditelnějším znakem mongolské poezie. V *Rasiyan-u qumq-a* se pravidelně opakuje první slabika ve všech čtyřech verších v rámci jedné sloky. Při aliteraci jsou přípustné následující nepravidelnosti. Navzájem se mohou aliterovat odpovídající dvojice předních a zadních vokálů se shodným grafickým vyjádřením *o – ö – u – ü* (*ö* a *ü* má za grafickým prvkem *gedesü* společným s *o* a *u* ještě grafický prvek *silbi*):

Příklady aliterujících se slov v jednotlivých slokách se zvýrazněnou aliterující se slabikou:

Uduridqui-yin – Öberün – Uran – Ünen (245.)

Uqan – Öčügüken-ber-teki – Öberün – Üligerlen (87.)

Uqay-a-tan – Üge-yin – Öčügüken – Üligerleji (56.)

Uruy – Öberün – Öskeksen – Oyun-ügei (191.)

²³² Nositelů tohoto jména je v Tibetu známo více a bez udání konkrétního textu není možné přesně určit, koho měl autor *Rasiyan-u qumq-a* na mysli. Vzhledem k době vzniku díla by se mohlo jednak například o Gtsang pa blo gros bzang po (1360–1423).

²³³ Pravděpodobně se jedná o text *Qutuytu Mayidari-yin irüger-ün qayan orusiba*, s variantním názvem *Qutuytu sayin yabudal-un irüger-ün qayan orusiba*, obvykle jen ve zkrácené podobě *Irüger-ün qayan* (skt. *Bhadracaryā-prañidhāna-rāja*, tib. *bzang po spyod pa'i smon lam gyi rgyal po*). Uspensky (1999: 34) překládá název „Modlitební verše týkající se zbožných skutků“ („Prayer verses concerning the pious acts“).

doγulyan-u – tūrčiküi – törülki – turqaru (82.)
bükü – büküi-ben – burqan – bükü (258.)
jobaju – jögegsen – joly – jöb (198.)

Občas dochází k aliteraci u slabik se stejnou iniciálou, ale s finálou z opačné řady vokálů (přední x zadní).

γakšas-un – yerü – yirtinčü-yin – yegüdkejü (246.)
sedkil – sayibar – sayar-ügei – sayitur (235.)

Navzájem se mohou při dodržení vokální harmonie zcela volně aliterovat následující dvojice slabik *qa – γa, ke – ge, da – ta, de – te*. Rozsáhlá skupina slabik *do/dö – du/dü – to/tö – du/dü* se může navzájem aliterovat bez ohledu na vokální harmonii.

γajar-iyar – qamuy-iyar – qayiralan – qayirlaysan-u (116.)
γal-un – γasiγutu – qara – qayarqay-a (216.)
γasiγutu – qara – qamuy – γayiqamsiy (223.)
γayiqamsiy – qamuy – qarangqui – γal-un (2.)

gegegsen – geγigüliγ-e – keger-e – gem-ten (125.)
gemtü – kegere – ger-de – kejiγ-e (181.)
gerel-tü – kei-eče – gegen – genedte (64.)

degedü – teng-iin – tegün-eče – terslejü (309.)
degedü – teyimü – tengrilig – degerükei-ber (93.)
degere-ügei – degedü – tegüs – tegüni (13.)
degösün – delekei-deki – tegüni – tere-kü (259.)
delgerenggüi-e – tegüs – tengrilig – degedü (292.)
tuγulyan-u – tūrčiküi – törülki – turqaru (82.)

Přípustná je vzájemná aliterace konsonantů *s* a *š*. Psaní diakritické dvojtečky u *š* nebylo v preklasickém mongolském písmu pravidelné, *s* a *š* byly proto zapisovány často stejným grafémem, jak je tomu i v *Rasiyan-u qumq-a*.

sarbačin – šarabar – sayar-ügei – sayitur (272.)

Báseň byla nepochybně při čtení recitována nahlas, s takzvanou ústně-písemnou výslovností mongolského písma. Aliterace se proto zakládá především na fonetické realizaci jazyka, ačkoli se naskytnou i výjimečně případy, kdy si básník v nouzi vystačil s aliterací grafickou. Důkazem o důležitosti zvukové podoby básně je aliterace slova *ngri* se slovy začínajícími na slabiku *te-*. Slovo *ngri* se i dle nejstarších dokladů vyslovovalo vždy *tengri*²³⁴ nehledě na svůj velice archaický pravopis, vycházející pravděpodobně z raně ujugurského zápisu, který ještě nezachycoval všechny krátké vokály podobně jako písmo sogdské.

*t[*e]ngri – delekei-dür – degedüs – tegümü* (62.)
*tende – t[*e]ngrilig – delekei-dekin-e – tegüber* (218.)
*tere – terigülejü – tede-lüge – t[*e]ngri* (244.)
*tere – teyin – t[*e]ngri – tende* (214.)

Výjimečně dochází ke zcela nevysvětlitelnému narušení aliterace. Buď se jedná o vědomé narušení pravidelně aliterujícího se verše, nebo došlo k chybám při opisování. V případech, kdy je porušena jen vokální harmonie, se lze domnívat, že autorovi postačovala k aliteraci grafická shoda (např. *sa –*

²³⁴ Např. ve slovníku *Chua-i jü-i* 華夷譯語 je k transkripci použito čínských znaků *tcheng-ti-li* 滕吉舌里 zachycujících výslovnost *tenggiri* (Kuribayashi 2003: 8; Manduqu 1995: 68), v kapitole o překládání v díle *Lu lung saj lüe* 盧龍賽畧 (卷之十九-二十 譯部) je *ngri* transkribována jako *tcheng-kche-li* 滕克立 (*tengkeri*) (Manduqu 1995: 399). Také ve staré turkičtině je doložena podoba *tängri* (Древнетюркский словарь 1969: 544). Rovněž v rukopise *Rasiyan-u qumq-a* je doložena podoba *tengri-* v rozšířené podobě *tengrilig* „nebeský“, rovněž přejaté z ujurštiny.

se).

erüsčü – urid – ügeber – öber-ün (67.)

degedü – tegsi – qaraču – temdegtey-e (3.)

qurıyaydaqı – qurıyayquın – adalidqabası – qoyar (231.)

sedkil – sayıbar – sayar-ügei – sayıtur (235.)

Mongolská didaktická poezie s oblibou užívá paralelismu, který je široce rozšířen v ústní slovesnosti. V básni *Rasiyan-u qumq-a* nalézáme paralelismus významový a rytmicko-syntaktický.²³⁵ Paralelismus v mongolské poezii je značně volný, připomínající paralelismus lidové poezie, jen výjimečně se setkáme s přesným opakováním syntaktické struktury, což je dáno mimo jiné tím, že syntax podléhá především potřebě aliterace. Paralelismus se obvykle omezuje na vytváření vyjadřovacího rámce, který se volně opakuje po několika následujících veršů.

Následující sloky jsou založeny na charakteristice správných vlastností, jejichž nositeli se přisuzuje odpovídající označení. První až třetí verš stojí opakovaně ve stejném logickém vztahu ke čtvrtému verši. Tento logický vztah je syntakticky vyjádřen slovesem s podmiňovacím sufixem -*basu/besü*, zatímco závěrečné konstatování ukončuje finitní sloveso vyjadřující jistotu nebo vysokou míru pravděpodobnosti (slovesa se sufixy -*yu/yü*, případně *bolai*)

ejen-tegen talali inü bütüger-ün:

edür söni törü-yi sinjilejü:

eteged buruyü ülü bolıyacı bolbası:

erdini jayısang-ud kemen nereyiditüyü:

Ti, kdo plnice vůli pána

dnem i nocí dodržování zákona prověřují

a úchylinky a špatnosti nepřipouštějí,

nazývají se vzácnými *dzajsangy* správci. (24. sloka)

ünen törü-ber ulus irgen-i jasaju:

ürgülji seren mançıqui sedkil-ıyer:

edür söni nögçıyegči bolbası:

ulusı jasayçı noyad-un aburi bolai::

Spravovat lid podle pravého řádu

a dny i noci trávit

s neustálou bdělostí a pozorností,

toť vládnoucích pánů správné počínání. (25. sloka)

ıayča sonusuısan-ıyan ülü umartan

qayan-dayan durad-un čidayad:

qaračus ulusun jayučii bolbası:

qayan-u duradqalči kemen tegünü ögüleyü:

Ten, kdo stojí jako prostředník mezi prostým lidem [a vládcem] tak,

že neopomene ani jedinou věc, již zaslechne,

a dokáže ji vládci připomenout,

ten se vládcův rádce nazývá. (26. sloka)

Rozsáhlá část *Rasiyan-u qumq-a* je založena na srovnání (mong. *adalidqal*), které je ostatně hlavním vyjadřovacím prostředkem didaktické poezie. Při porovnání jevů či dějů v přírodě s lidským jednáním je běžný významový paralelismus. V bezprostředně následujících dvojverších se vyjadřuje obdobný jev, avšak syntaktická struktura verše se liší.

uryumal naran genel-tü bögetele:

öberün nidün-eče anggida yakin üjekü:

üligerlen adalidqan ögülebesü ber:

oyun ügegün yakin uqan čidaqu:

Světlo stoupajícího slunce

nelze spatřit jinak než vlastníma očima.

Byť mluvím v podobenstvích a přirovnáních,

²³⁵ Ke druhům paralelismu v mongolské poezii viz Герасимович 1975: 113–115.

jak by to pochopil pošetilý? (86. sloka)

Při rytmicko-syntaktickém paralelismu opakuje první i druhé dvojverší v rámci čtyřveršové sloky shodnou syntaktickou stavbu věty a zachovává stejné vztahy mezi větnými členy, částečně užívá i shodných gramatických forem u jednotlivých slov.

egenegče busud-da tusaban kürgegči:

erdem-ten sayin arɣ-a sitügdeküi:

endegülküi sedkil-i erkilen egüskegči:

eyimü mayad-i arɣ-a-bar tebčigdeküi:

Je třeba upřednostňovat ctnostný dobrý způsob
přinášející vždy prospěch ostatním.

Ničemníkům usilovně sprádajícím zlomyslné plány,
těm je třeba se chytře vyhnout. (90. sloka)

V následujícím příkladě vykazují syntaktický paralelismus celé sousední sloky či jejich části (paralelní úseky jsou vyznačeny tučným písmem).

uryumal naran-i singgegüülüged sača:

olan odud ber jerge gilbeljemüi:

oɣтарыи-tur toɣtan čidaysan-iyar

odud ču gilbelkü jöb bolтуγai-j-e:

Jakmile zapadne běžící slunce
mnoho hvězd vzájemně soupeří svým svitem,
už proto, že se dokážou udržet na nebi,
je přece zákonité, že právě ony svítí. (127. sloka)

tengsel-ügei boydas-i yegüdkegsen-dür:

ters üjel-ten eremsin temčeldübei:

terekü buruɣu mör-i suduluysan-iyar

ters-üd ču temečeldükü jöb bolтуγai-j-e:

Když vymřeli nedostížní světci,
začali se drát nadutí heretici,
již proto, že rozvíjejí svou špatnou cestu,
je zákonité, že se heretici spolu také sváří. (129. sloka)

ɣajar-tu bükü ɣal-tu qoruɣai:

ɣaɣčaɣar gilbelkü anu ɣaɣun sayin:

qalaɣun naran uryubasu tende:

ɣasiɣutu bolumui-j-e: mayad-iyar-ta:

Světlušky, co jich jen na zemi je,
k čemu jsou, svítí-li osamoceně,
jakmile vystoupá horké slunce,
zajisté na ně přijde trýzeň. (128. sloka)

qubi-yin tedüi-ken-i ülü meden atala:

qudal-iyar temečegčid-i ɣayıqaqu metüi:

qutuɣ-tan boydas törübesü tende

ɣutuɣu ɣasiɣutu bolumui-j-e-da:

Neznají ani trochu málo,
a obdivují se těm, kteří soupeří ve lžích,
pokud se tam objeví svatí vladykové,
jsou zahanbeni a přijde na ně zklamání. (130. sloka)

V básnickém jazyce často dochází k narušení pravidelné syntaxe, k syntaktickým inverzím. Zpravidla se tak děje kvůli potřebám aliterace, případně rytmu.²³⁶ Primárním účelem inverzí v mongolské poezii není zdůraznění určitého větného členu, jak je tomu například v čínské poezii,²³⁷ ačkoli mimovolně ke zdůraznění dochází.

asuru ɣayırlayu: amiban basa:

V tom na životě tuze ulpívá ... (204. sloka) – Přirozený slovosled verše je *amiban basa asuru ɣayırlayu*.

öčügüken ber ariyun-a ögbesü:

ünen-iyer ači üre kürtemüi-j-e:

urida Sibi ba ulus-dur burqan minü:

ögülebei ɣayan boluysan-dur-iyar:

Kdo daruje být málo, ale upřímně,
opravdu dosáhne zásluh.

Takto pravil můj Buddha,

když se kdysi stal vládcem v zemi Sibi. (255. sloka)

Přirozený slovosled druhého dvojverší je *urida Sibi ba ulus-dur ɣayan boluysan-dur-iyar burqan minü ögülebei*:

... arban qonuɣ-a edüy-e umartaju

amaralduqui-yi ese üjebüü busud-luɣ-a:

²³⁶ O rytmu v mongolské poezii podrobně Владимирцов 1929: 97–107. Vladimircov však nezmiňuje, že by potřeba aplikace rytmu vedla ke změně syntaxe. Ke vlivu rytmu na syntaktické uspořádání verše dochází v poezii přímo určené k rytmické recitaci, například v liturgických textech III. Mergen gegena Lubsangdambijalsana.

²³⁷ Viz např. Lomová 1999: 162–169.

... tu v deseti dnech na něj zapomene
a zas s jiným se laská. Cožpak jste to neviděli? (151. sloka)
Přirozený slovosled posledního verše je *busud-lur-a amaralduqui-yi ese üjebüü*.

3.11. Poznámky k paleografii rukopisu

Paleografickou analýzu jednotlivých tahů a písmen uvádím v kapitole 2. Na tomto místě se podrobněji věnuji obecnějšímu paleografickému zhodnocení a pravopisným specifikům.

Jak je obvyklé v rukopisných i xylografických textech téměř až do počátku 19. století, je i *Rasiyan-u qumq-a* psána mongolským písmem „bez teček“ (*čeg-ügei*) nad *n* a *γ/q* a pod *š*. Obvykle není činěn grafický rozdíl mezi *č* a *j* uprostřed slova. Písmena *j* a *y* nejsou v pozici na začátku slova graficky rozlišena. Písmeno *n* na konci slova má vždy zakončení doprava (*segül*). Vertikální zakončení obvyklé v preklasických a archaizujících rukopisech se nevyskytuje. Závěrečné *s* je častěji psáno pomocí plné varianty *s*, ale nalézáme i případy, kdy je psáno s jednoduchým krátkým zakončením – „krátkým ocasem“ (*boγuni segül*) jako ujgurské *z*.

např.: *üiles-i 2v/12, 2r/19, 2r/22* (v podobě ujgurského *z*) – *üiles-i 3r/10* (plná varianta koncového *s*)
boydas 14r/9 (v podobě ujgurského *z*) – *boydas 8r/9* (plná varianta koncového *s*)
üges 7r/7 (v podobě ujgurského *z*) – *üges 6r/22* (plná varianta koncového *s*)

Také z hlediska ortografie je rukopis značně nejednotný. To poukazuje jednak na nepřilíš zkušeného písaře, jednak na skutečnost, že jazyková a pravopisná pravidla reflektovaná v originální předloze byla částečně odlišná od zvyklostí opisovače, který dílem přebíral grafickou podobu originálu, ale mnohde ji upravoval podle vlastních představ. Za řadou různopsaných mohlo stát také poškození originálu. Zvláště při psaní na březovou kůru nutily černé linie v kůře a případné praskliny slova rozdělovat podle možností psacího materiálu.

Velkou rozkolísanost pozorujeme v rukopise *Rasiyan-u qumq-a* u psaní sufixů jmenných.

Genitivní sufix *-yin* připojený ke slovesným jménům je psán častěji spojitě, ale u týchž slov nalézáme i psaní oddělená:

quriyaquyin 23v/19, 25v/23 – *quriyaqui-yin 4v/5*
bisilyaquyin 32r/11 – *bisilyaqui-yin 31v/18*
kürteküyin 16r/22, 16r/28
tegüskeküin 31r/15
tügeküyin 32v/27

Akusativní sufix *-i*:

belgesi 18v/8 – *belges-i 27r/5*

Instrumentální sufix *-ber*:

jergeber 5r/11, 32r/2 – *jerge-ber 14r/29*
aryabar 5v/26
činegeber 2r/15, 4v/25
edügeber 12v/26

Ablativní sufix *-ača*:

manača 17v/26 – *man-ača 11v/11*

Ablativní sufix spřažený s přivlastňovacím sufixem (*-ača-* + *-ban* > *-ačayan*)

miqan-ačayan 6v/21

Psaní sufixů dativu-lokativu není podobně jako v textech preklasického i raně-klasického období a lidových rukopisech všech období konzistentní. Rukopis nedodržuje pravidla psaní sufixů *-dur/dür* a *-daki/deki* (pomocí tzv. *kebtege d*) po slovech ukončených na samohlásky a *n, m, l, n, ng*

a sufixů *-tur/tür* a *-taki/teki* (pomocí tzv. *bosuy-a t*) po slovech ukončených na *b, γ/g, r, s, d/t*.
öcügüken-deki 11v/7, 27r/8, 28r/9 – *öcügüken-teki* 4v/11

V transkripci reflektují reálný zápis těchto sufixů (ᠲᠦᠷ *-tur/tür*, ᠲᠠᠲᠡ *-ta/te*, ᠳᠦᠷ *-dur/dür*, ᠳᠠᠳᠡ *-da/de*). Fonetické rozlišování *d-* od *t-* a na začátku slova, a *-t-* od *-d-* uprostřed slova nezdědka se vyskytující v textech 17. a 18. století jsem nezaznamenal. Výjimkou jsou slova s ustáleným pravopisem jako *ed*.

Privlastňovací sufix *-ban/ben*:

beyeben 2v/23, 14r/19 – *bey-e-ben* 12r/18, 27r/10, 27r/18
jayuraban 15r/10, 19v/18
amiban 2v/22, 6r/18, 20r/8, 21r/3, 21r/4, 21r/8
čikiben 2r/21

V době sepsání *Rasiyan-u qumq-a* byl patrně v živém používání dnes archaizující nominalizující sufix *-tan/ten*, jehož ortografie je rovněž nejednotná. Někteří jazykovědci charakterizovali sufix *-tan* jako plurální variantu vytvořenou přidáním *-n* k sociativnímu sufixu jednotného čísla *-tu/tü*, resp. *-tai/tei* (Поппе 1937: 112). Spíše než kategorii množství však sufix *-tan/ten* charakterizuje druhovou sounáležitost osob či jiných živých bytostí na základě určité společné vlastnosti, sdíleného znaku nebo disponovatelných statků (Орловская 1984: 58–59; Санжеев 1953: 133–134).

aldar-tan 28r/5 – *aldartan* 3r/12, 13v/2
uqay-a-tan 7r/11 – *uqayatan-a* 7r/8
gem-tenü 14v/11 (k sufixu *-ten* je neobvykle připojen genitivní sufix *-ü*)
yosutan 5v/3

U sociativního sufixu jednotného čísla *-tu/tü* také pozorujeme variantní způsoby zápisu. Při nespojitém zápisu se vždy užívá *bosuy-a t* v souladu s fonetickou hodnotou sufixu. Pozdější forma sociativního sufixu *-tai/tei* se v *Rasiyan-u qumq-a* nevyskytuje. Tvary se sufixem *-tu/tü* mohou vystupovat výhradně v atributivním postavení.

gem-tü 12v/1, 13r/23, 18r/16, 33v/2, 33v/26 – *gemtü* 18v/16
tusa-tu 20r/17 – *tusatu* 10v/13
qutuy-tu 33r/10, 33r/25
öngge-tü 23v/8

Sufix *-ta* vyjadřující násobnost je psán pomocí *-ta* i *-da* spojitě i nespojitě. Ačkoli by bylo korektní použít vždy transkripci *-ta*, pro vyjádření rozmanitého způsobu zápisu transkribuji *-da/de* v případě zápisu pomocí *kebtege d* (ᠳ) a *-ta/te* v případě zápisu pomocí *bosuy-a t* (ᠲ).

olanta 17r/15 – *olan-ta* 18r/22 – *olan-da* 27v/2, 22r/22
nigen-te 17v/11; *kedün-de* 15v/5

Také zdobňující sufix *-qan* (zastoupen pouze ve formě *-ken*) je psán odděleně i spojitě, aniž bychom mohli vypořádat nějakou pravidelnost.

tedüiken 5v/6, 30r/12, *tedüiken ber* 5r/20, *tedüiken-i* 31r/27, *tedüiken-iyer* 7r/13 – *tedüi-ken-i* 14r/6
öcük-en 4v/25, 9r/18, 10v/19, 13r/20, 18v/3, 18v/10, 18v/14, 19v/6
ödter-ken 5v/22, 9r/17

Pozoruhodné je, že v rukopise vedle sebe nalézáme příklady spojitěho a nespojitěho psaní archaického, již v preklasické mongolštině neproduktivního sufixu *-si*.

qamiy-a-si 12r/27 – *qamiyasi* 15v/14

Ojedinelé jsou dva případy, kdy jsou slovesné kořeny zaznamenány odděleně od slovesných

sufixů. (Pokud je důvodem rozděleného psaní konec sloupce, považuji jej za psaní spojitě.) Psaní slovesotvorného sufixu bylo sice běžné ve staré ujurštině, ale u následujících dvou sloves usuzuji spíše na písarskou chybu.

niged-čü 11r/12

üliger-lejü 7r/15

3.12. Konverbum *-r-un* v *Rasiyan-u qumq-a*

Rasiyan-u qumq-a poskytuje poměrně bohatý materiál k rozboru gramatického jevu preklasické literární mongolštiny, jehož přesný význam a užívání jsou dosud předmětem sporu domácích mongolských i zahraničních mongolistů. Jedná se o tzv. *converbum praeparativum* (sufix *-r-un*).

Konverbum *-r-un/r-ün* (vyskytující se rovněž ve spojitě formě *-run/rün*) je častým konverbem preklasické mongolštiny. Vyskytuje se výhradně v psaných textech a není známo živým mongolským jazykům a dialektům. V klasickém období literární mongolštiny bylo jeho užití omezeno na několik ustálených sloves. Význam tohoto konverba v preklasickém období se zdá být značně široký, zvláště při překládání do evropských jazyků. Povaha tohoto konverba byla široce diskutována významnými altaisty v minulosti. Tato kapitola si neklade za cíl navrhnout novou obecně platnou charakteristiku tohoto sufixu, ale omezuje se na klasifikaci užití sufixu *-r-un* v textu *Rasiyan-u qumq-a*.

3.12.1. Přehled dosavadních názorů na konverbum *-r-un*

Historii názorů na význam sufixu *-r-un* shromáždil prof. Š. Čojmá (Чоймаа 2003: 256–257), a proto zde připomenu jen několik nejdůležitějších bodů:

Podle N. Poppeho (1954: 98) vyjadřuje *converbum praeparativum -r-un* „děj, který je přípravný k hlavnímu dějin a uvádí jej“. Jeho užití v klasické mongolštině bylo omezeno na několik sloves (*ögüle-*, *keme-*, *bol-*, *bü*, *üje-*).

Podle rozboru jazyka kroniky *Altan tobči* M. N. Orlovské (Орловская 1984: 181) konverbum *-r-un* nejčastěji vyjadřuje děj, v době jehož trvání nebo po němž dochází k dalšímu ději, vyjádřenému slovesem následujícím (tj. má časový význam). Orlovskaja analyzovala několik příkladů z kroniky *Altan tobči* a popsala řadu alternativních významů tohoto konverba. Zde zmíním nejčastější z nich: 1.) Uvozuje přímou řeč. 2.) Děj ukončený tímto sufixem může být považován buď za příčinu, nebo za důsledek následujícího děje. 3.) Děj označený tímto sufixem vyjadřuje, jak se následující děj odehrál. 4.) Může být užít v predikátu celé věty (nejen jako část složené věty) (Орловская 1996: 120). Orlovskaja vysvětlila původ tohoto sufixu ve vztahu ke *converbu modale (-n)* (Ibidem 119).²³⁸

Jedna z nejsystematičtějších je analýza M. Weierse (1969: 184), obecně odpovídající Orlovské. Podlé ní se *converbum praeparativum* vyskytuje:

- 1.) ve funkci instrumentálu (tento sufix je odvozen ze slovesných jmen zakončených na *-r*), jako predikát vedlejší věty (časové, podmínkové, příčinné);
- 2.) jako tvar genitivu od slovesných jmen má význam: „ve vztahu k, co se týče“;
- 3.) jako finitní predikát celé věty;
- 4.) uvádí přímou řeč.

Současní mongolští jazykovědci se namísto klasifikace snaží postihnout souhrnný význam *-r-un*. Öljeibüren (1992) došel k výsledku, že *-r-un* bylo široce užívanou formou minulého času v oznamovacím způsobu. Podle Š. Čojmy (Чоймаа 2003: 259) může být význam tohoto sufixu

²³⁸ Orlovskaja zmínila řadu případů odděleného zápisu sufixu *converbum modale* s přídatným výplňovým *gedesü -u- (-un)* v památkách 17. století (Орловская 1995: 83). Případy odděleného psaní *converba modale* za kořeny slov končících na *-r* jsou vizuálně identické se zápisem *converbum praeparativum*. Také v *Rasiyan-u qumq-a* nalézáme jeden příklad odděleného zápisu *converbum modale* se slovesným kořenem končícím na *-r*: *gotula-yi oγur-un tebčiged*: (246. sloka) „... odhodivše všechny [tyto skutky]“.

vyjádřen sufixem *-xɔaa⁴* nebo slovem *γeðəə* (dosl. „ve své době“) v moderní mongolštině. V ohledu etymologie, Čojmá podporuje hypotézu, že *-r-un* je složeno z obecně-altajského aoristu a varianty staroturkického instrumentálu. D. Zajábátar (Заябаатар 2011: 133) zmínil, že tento sufix odpovídá současnému slovesnému zakončení *-xɔaa⁴* a to skutečně lze aplikovat i na většinu výskytů sufixu *-r-un* v textu *Rasiyan-u qumq-a*.²³⁹

3.12.2. *-r-un* v *Rasiyan-u qumq-a*

Nejčastěji se ve spojení s *converbum praeparativum* objevuje slovesný kořen *bü-*, avšak užití s mnoha méně obvyklými slovesnými kořeny ukazují, že se v době sepsání textu jednalo o stále aktivně užívaný sufix. Rukopis poskytuje příklady jak souvislého, tak děleného psaní sufixu: např. *bolur-un* 6v/13 – *bolurun* 9r/19; *bür-ün* 4v/14, 12r/25, 31v/14 – *bürün* 2r/14, 4v/1, 4r/24, 6r/8, 10r/20, 10r/26, 12v/8, 12v/16, 12v/17, 12v/21, 17r/4, 18r/8, 23r/3, 25v/2, 25v/8, 27v/3, 27v/10, 29v/12, 29r/23.

Z pohledu formální gramatické analýzy se *-r-un* v *Rasiyan-u qumq-a* objevuje v pozici konverba nebo semifitního slovesa – takto označují případ, kdy sloveso se sufixem *-r-un* může být považováno stejně dobře za ukončení ucelené věty stejně jako za prostředek volně spojující dvě nezávislé části věty. Tradičně zdůrazňovaná funkce *r-un* jako indikátoru přímé řeči stojí mezi těmito dvěma možnostmi.

V závislosti na významech, které lze podle kontextu sufixu *-r-un* připsat při překládání do evropských jazyků nebo při vysvětlování pomocí moderní mongolštiny, navrhuji následující klasifikaci příkladů z *Rasiyan-u qumq-a*.

3.12.2.1. *-r-un* uzavírá vedlejší větu:

-r-un jako sufix konverba uzavírající vedlejší větu je nejčastějším způsobem užití tohoto sufixu. Příklady tohoto užití můžeme sémanticky jasně rozdělit do několika skupin podle kontextuálního významu: na časové, účelové a podmínkové. Tyto případy odpovídají běžnějším konverbům (*converbum finale*, *converbum conditionale* aj.)

a) Časový význam

Časový význam vedlejší (závislé) věty zakončené slovesem s *-r-un* je základní a teoreticky aplikovatelný na všechny případy užití *-r-un* v souladu s Čojmovou a Zajábátarovou identifikací sufixu *-r-un* se současným *-xɔaa⁴*.

Např.:

olan-dur keregtü qoyar nidün:

örigüü-yi jalar-un nigen-i aniqui metü:

onuqi čay olan-i onuju:

üiledürün γaγča-yi joribasü degedü:

Běžně pozorujeme oběma očima,

ale **při vyvažování** váhy se jedno oko přivírá,

při učení se procvičují mnohé věci,

ale při konání je lépe zaměřit se na jediné. (71. sloka)

ejen-tegen talali inü bütüger-ün:

edür söni törü-yi sinjilejü:

eteged buruγu ülü bolγaγči bolbasu:

erdini jayisang-ud kemen nereyidtüyü:

Ti, kdo **plníce** vůli pána

dnem i nocí dodržování zákona prověřují

a úchylky a špatnosti nepřipouštějí,

nazývají se vzácnými *dzajsangy* správci. (24. sloka)

qudal kelelegsen nigül-eče ači inü:

²³⁹ Zatímco v literárním jazyce existuje několik konverbálních tvarů s obdobným použitím (*converbum contemporale* *-maγča*, *converbum successivum* *-qula*, *converbum terminale* *-tala* aj.), v hovorovém jazyce se dává přednost kombinovanému zakončení *-nomen futuri* + dat. + zvrtný sufix *-qu-du-ban* nebo *qu-dayan*, příp. vokalicke varianty / *-xɔaa⁴*.

qoyina kürteküi-eče ülü ayuqui-taki bögesü:
qudal-ıyan ödter medegdejü bürün:
qotalta sonjıydabasu içegüri-tü busu uu:
 Ačkoli se nebojí, že jej jednou dostihnou
 důsledky hříchu lhaní,
 [přece však] jeho lež se brzy ukáže;
 cožpak se nezostudí, až se mu všichni vysmějí? (111. sloka)

V řadě případů může být sufix *-r-un* jednoduše nahrazen tvarem *converbum perfecti* klasické i moderní mongolštiny, který vyjadřuje děj skončený před započítím hlavního děje. To samozřejmě neopouje ani Poppeho ani Weiersově charakteristice, ale domnívám se, že první věta v následujících případech nemá ani přípravný ani uvádějíci vztah ke druhé větě. Vztahy mezi dvěma propojenými větami jsou velmi volné.

erdem-tü tede degedü boyda-da:
erdini suu-dur inü sögüdcü bürün:
edüi tedüi oyun-i činegeber:
ende quriyan ögülesügei bi::
 ... kleče před vznešenými světci
 a jejich skvělými schopnostmi,
 podle možností svého chabého rozumu
 zde stručně [jejich naučení] přednesu. (4. sloka)

üjeküi nidün-ügei balai kümün-ü
üilejü qarbuysan sumun-dur adali:
onul-ügei bilig-yi tebčijü bürün:
ünen bilig-ıyer bi-ügei-yi uqaɣdaqui:
 Je třeba mít se na pozoru před moudrostí bez pochopení,
 jež je jako šíp vystřelený
 slepcem bez vidoucích očí,
 ale opravdovou moudrostí pochopit „ne-já“. (275. sloka)

kejiy-e kereg-ıyen büttügegdebesü ele:
keleljü debsıgsen-ıyen tende umartarun:
genedte aburi-ban qubiluyçı bolbasu:
gem-ten maɣun-u yosun anu bolai::
 ... ale jakmile je věc završena
 ihned na slíbené zapomene,
 a náhle svůj postoj změní,
 toť způsob hanebných zlotřilců. (48. sloka)

degesün qataɣur qoyar-ı bariyad
delekei-deki ebesün-ı qatuju bürün:
tegüni qudaldıyad üne-yi anu::
tere-kü basa tölegsен-ı uqaɣtun:
 [Buddha] vzal provaz a srp
 a požal trávu na světě (v krajině),
 prodal ji a zisk z ní
 rovněž takto vyplácel (rozdával). (259. sloka)

b) Účelový význam

V následujících dvojverších vyjadřuje *-r-un* účel hlavního děje (druhého děje podle mongolského slovosledu). Tento hlavní děj není sice záměrný, ale přece jen nevyhnutelný důsledek prvního děje; jako když je utrpení považováno za nevyhnutelný důsledek touhy podle buddhistické etiky.

eldeb-ıyer jobaju öčüken olıysan:
ed-ıyen qadaɣalar-un masi jobayad:
 Velmi se trápí, aby uchránil,
 s rozmanitým pečováním získanou trochu majetku, ... (189. sloka)

terigülejü urid gergei abuyad:

tegüni tejiyerün ed-i erijü jobayu.:
... nejprve si vezme ženu,
a pachtí se za statky, aby ji uživil. (188. sloka)

tariyalang-dur usun-i urusqarun:
tataju subay-i jabduqui metü:
Tak jako se buduje kanál,
aby se přivedla voda do obilí ... (70. sloka)

öčügüken oyutan-a uqaγulurun:
üligerlejü edüi tedüi ögülesügei.:
Abych poučil lidi malého rozumu,
trochu to nastíním v příměrech. (56. sloka)

Ve všech těchto příkladech je *-r-un* možné stejně dobře přeložit jako časové konverbium. V moderní mongolštině je možné jej substituovat složeným sufixem *-x᠔aa* s významem „během, v průběhu“.

c) Podmínkový význam

Podmínkový význam sufixu *-r-un* je v textu *Rasiyan-u qumq-a* poměrně výjimečný a může být také jednoduše nahrazen jinými prostředky vyjadřujícími vedlejší větu časovou (moderní *-x᠔aa* aj.).

quriyabasu yerü mör-ün toγan inü:
γurban tabun-ača öčügüken kölgeten-ü
qoyar tabun mör-i tebčičü bür-ün:
qotula-ača ülemji yeke kölgen-ten-ü:

V souhrnu je počet těchto cest takový:

když z patnácti dáme stranou
deset cest malého vozu²⁴⁰ (*hínajány*),
tak cesty velkého vozu²⁴¹ (*mahájány*), největšího ze všech, [jsou následující] ... (294. sloka)

Speciální podskupina podmínkového významu je přípustkový význam vedlejší věty:

qabur-un jergelgen-ü usun metü üjegderün:
qandalan uqui inü-ügei metü:
Jako se zdá v jarním přízraku, že se někde zaleskne voda,
ale přec tam není nic k napojení, ... (79. sloka)

3.12.2.2. *-r-un* jako indikátor citace a přímé řeči

Na základě často se vyskytující situace v klasické mongolštině, kdy sufix *-r-un* přijímají pouze slovesa vyjadřující řečový akt, pojmenoval G. D. Sanžeev (Санжеев 1963: 164) sufix *-r-un* „citační konverbium“ (цитатное деепричастие). V klasickém období se *-r-un* nejčastěji objevuje se slovesem *ögüle-* „hovořit, říkat“ – *ögüler-ün*. V synonymním významu je v *Rasiyan-u qumq-a* použito například sloveso *nomla-* „kázat“:

qayarqay-a wčir eyin nomlar-un:
γar-ača bariqui ba iniyeküyin.:
qarilan qosiyad qamtudqui-yin tula kemebei: (stanza 284)
Očir[-dara] (Vajra[dhāra]) je detailně vyložil ...:
[1.] chytanou se za ruce, [2.] usmějí se na sebe,
[3.] obejmou se a [4.] spojí se.²⁴²

Stejná struktura je přítomna i v následujícím příkladu, byť se nejedná o sloveso vyjadřující akt mluvení. Část věty následující za sufixem *-r-un* představuje samostatný výrok uvádějící podrobnější okolnosti sdíleného děje. Třebaže sloveso *joba-* „trpět“ není slovesem, které by přirozeně uvádělo citaci či přímou řeč, se sufixem *-r-un* vyjadřuje myšlenku: „podívej(me) se na přesný popis toho, jak to dítě trpí“:

²⁴⁰ *öčügüken kölgeten* – skt. *hīnayāna*, tib. *theg pa dman pa* – „přivrženec učení *hínajány*“.

²⁴¹ *yeke kölgen-ten* – skt. *mahāyāna*, tib. *theg pa chen po* – „přivrženec učení *mahájány*“.

²⁴² Takto se v tibetské tradici charakterizují čtveré tantry z hlediska „blaženosti“, kterou při nich adept zakouší.

öčügüken bolbaraqai čay-tur jobar-un:
ögülen kelemen yadaju ukilabasu ele:
ülü tayalan atala aman-du köken-i:
ömkügüljü erke-ügei: kem boljamui²⁴³:
 A jak trpí v době, kdy je něžným pacholetem?
 Není schopno vyslovit se, a tak pláče,
 pokud se mu něco nelíbí, nezbytně mu musí
 vložit prs do úst; tu jej teprve uklidní. (187. sloka)

Strukturně velmi podobné je následující dvojverší, kde sufix *-r-un* uvádí verš ilustrující dříve zmíněnou myšlenku (myšlenku uvedenou předchozím veršem):

eteged üilesi surγayči bolur-un
egüni üiled kemen ögtebesü tende:
 Kdo učí druhé činit tyto [zlé] skutky,
 řka: „Počítej si takto“, ... (51. sloka)

3.12.2.3. *-r-un* uvádí další samostatnou větu rozvádějící informace z předchozí věty

V následujících příkladech je „přípravný“ význam *-r-un* rovněž přítomen, avšak je těžší stanovit, která ze dvou vět je větou hlavní a která větou závislou (vedlejší), respektive která z činností je hlavní a která vedlejší. Věta následující sufix *-r-un* spíše blíže nebo z jiného úhlu pohledu upřesňuje okolnosti předchozího děje; často se jedná o příměr či přirovnání.

kei-dür sitügsen amin nitur-un:
gereltü jula-yi бүтүгегсэн бүркүгсэн метү бүтүгөжү
 Jako pohasne plamen závislý na vzduchu,
 když jsi zaklopil svítící lampičku, ... (210. sloka)

V následujících příkladech sufix *-r-un* spojuje dvojici zcela nezávislých dvojverší v rámci sloky. Druhé dvojverší nezávazně parafrázuje význam prvního, zdůrazňuje a objasňuje jeho význam.

teyimü siltayan-iyar ene orčilang-tur
tačiyaju basa basa kü orčin törür-ün:
tačiyaju minükei kemen barimtalaysan-iyar:
tayalayad-ača qayaçaqu jobalang-ud kürteyü:
 Z těže příčiny zde v tomto světě
 v tužbách znovu a znovu se rodíme,
 s dychtěním lpíme na věcech „to je mé“,
 a proto se soužíme jsouce od milých věcí odloučení. (162. sloka)

tende gergei köbegüd sadud inü:
tegün-dür tusa-tu arγ-a-yi erir-ün
teberijü²⁴⁴ ende tende yajaran kötülüged:
terekü²⁴⁵ ber-iyen mörgüjü emčid-i uriyu:
 Potom manželka, děti a přátelé jeho,
 hledají způsob, jak by mu prospěli,
 objímají jej, sem tam spěšně pobíhají,
 zvou lékaře, dokonce se mu klanějí. (196. sloka)

3.12.2.4. Souřadící funkce

V následujících příkladech se *-r-un* chová jako spojující činitel mezi nezávislými, byť logicky provázanými větami v souřadícím vztahu. Nejčastěji tuto funkci zastávají tvary slovesa *bü-* „být“ *bur-un/bür-ün/burun/bürün*, které mohou být nahrazeny v klasické a moderní mongolštině tvarem *bөгed* (stejný slovesný kořen ve tvaru *converbum perfecti*).

öčügüken jobalang-ača ayun bögetele:

²⁴³ *kem boljamui* – dosl. „vedou [jej] do normálního stavu“. *Kem* („[správná] míra“) je zde synonymní ke slovu *keb* („forma, vzor“) a dokládá alternaci koncového *-m* a *-b* v preklasické mongolštině.

²⁴⁴ *teberikü* – „obejmout“. Význam v daném verši však není příliš jasný. Kvůli zachování aliterace mohlo dojít k narušení syntaxe a význam verše by byl: „Vezmou jej do náruče a sem tam s ním pobíhají“.

²⁴⁵ *terekü ber-iyen mörgüjü emčid-i uriyu* – syntax výpovědi, která by logicky měla začínat zmínkou o pozvání lékaře (*emčid-i uriyu*), je přizpůsobena aliteraci verše.

ütele mayui üilesi üiledcü bür-ün:
ürgülji jobaqui-ača ülü ayuyčid:
ürü jirüken-ten-ü qamiy-a-si odbai::
 Ti, kdo se bojí nepatrného trápení,
 činí hrubé zlé skutky,
 zatímco ti, kteří se nikdy utrpení nebojí,
 s dobrým srdcem, kam se poděli? (109. sloka)

yasiyutu orčilang-tur törügülgči:
qara nigül üilesi tebčijü bürün:
qamuy jiryalang-ud-i uqayuluyčı:
γayiqamsiy degedü ary-a-yi erigdeküi:
 [takoví] musí se varovat zlých skutků
 zavádějících do trpkého světa [znovuzrovnání]
 a hledat podivuhodný nejlepší způsob,
 jež dává poznat veškerá blaženství. (223. sloka)

öčügüken-teki küčün-iyen öggügsed-i
ügeber ıytun sayisiyaju bür-ün:
ünetü bolıyaju ülemji asarabasu
ulam qoyıtusi durasiyulqui-yin yosun bolai::
 Těm z poddaných, kteří svou sílu věnovali [vládcı],
 udělit pochvalu, cenit si jich
 a důkladně o ně pečovat,
 toť způsob, jak povzbudit je k dalším činům. (30. sloka)

aburi yabudal üilesün jüil-i:
adalidqan üliger-iyer uqayulju bürün:
ary-a-bar nayiralduquyin yosun-i:
ayalyu-bar qolbaju ögülestügei ende:
 (Zatímco) o různých povahách, chování, činech,
 jsem poučoval v podobenstvích,
 pomocí veršů zde vyložím,
 jak vycházet s lidmi. (88. sloka)

3.12.2.5. Význam: Vzhledem k ..., co se týče ...

Tento význam *-r-un* zmínila již Orlovskaja (Orловская 1996: 120) a Weiers (1969: 184) a nalézáme jej také v *Rasiyan-u qumq-a*.

quriyaysan ed-yin qabiy-a-tu²⁴⁶ bolıyar-un:
qutuy-tan-u²⁴⁷ degedüs-e lab bariyad:
γuyilinčın ügegün-e ögbesü ele: [15v]
quriyaju sang-tur²⁴⁸ darıysan bolai:
 Co se týče [správného] nakládání s nahromaděným majetkem,
 ten, kdo vládčům a vrchnosti odvádí věrně, jak se patří,
 žebrákům a chudým rozdává,
 toť jako by hromadil, do pokladnice kupil. (145. sloka)

3.12.2.6. *-r-un* ve funkci finitního slovesa

Výjimečně vystupuje sloveso zakončené *-r-un* jako závěrečné sloveso věty (finitní minulý čas). Přestože následující věta je gramaticky i významově zcela samostatná, sufix *-r-un* má patrně naznačit implicitní logickou provázanost. Například zde je poslední verš emotivním výkřikem

²⁴⁶ *ed-yin qabiy-a-tu* – „mající vztah k majetku“. *Qabiy-a* – „vztah, závislost“, archaická varianta novějšího *qamiy-a*.

²⁴⁷ *qutuy-tan* – plurál od *qutuy-tu* „svatý, požehnaný, mající posvátnou podporu (od nebes, božstev)“. Užití slova ukazuje, že *Rasiyan-u qumq-a* byla sepsána v době, kdy výraz *qutuy-tu* se připisoval stále ještě spíše světským vládčům, zatímco později se stal označením náboženských osobností, zvláště nejvyšších převtělenců. Mongolské *qutuy* souvisí s turkickým *qutluy* „mající (a zároveň) poskytující životní sílu; šťastný, přinášející štěstí/úspěch, blahodárný“, to odvozeno od *qut* „duše, životní síla; štěstí, blaho, šťastný úděl, úspěch; (přeneseně) důstojenství (obvykle panovníka, který je touto blahodárnou mocí nadán)“ (*Древнетюркский словарь* 1969: 471, 473).

²⁴⁸ *sang* < ujg. (t)*sang* < čin. *zang* 藏, „pokladnice, sklad“ (Kara 2009: 247).

mluvčího zděšeného bezprostředně předcházejím líčením pekla.

*qočilaju gem-i ögülegči mayui irgen-i
qotalada sonjiydaqui jasan ögületele:
qoyiči törül-e tamu-dur unaju jobarun.:
qoqui sanayatan ken-j-e teskü:*

Takového špatného člověka, výsměšně mluvčího
napomenou a všem vystaví k posměchu,
v příštím životě padne do pekel a bude tam trpět.
Ach, kdo by snesl tuhle představu! (50. sloka)

Jako semifinitní slovesné zakončení *-r-un* může spojovat také gramaticky nezávislá, avšak kontextuálně provázaná sousední čtyřverší. Obvykle první čtyřverší formuluje myšlenku a následující čtyřverší ji ilustruje pomocí přirovnání.

*onča jobalang-un čoyčas boluysan:
örken-dür²⁴⁹ adali orčilang-ača
ödter getülgesügei kemen küsebesü:
urida getülügsed boydas-i dayaju bürün:*

Kdo si přeje v mžiku se zachránit
ze světa podobného [temné] díře,
plně hrozného utrpení,
musí následovat světce, již se [z něj] vymanili dříve. (174. sloka)

*moren-dür ba dalai-dur unaysan kümün
modun terigüten-i üjebesü ele:*

mön degere sigürün unaqui metü:

mörün ongyuča-i ildum-iyar nočuymdaqui::

[Tak jako] když člověk, upadnuvší do řeky nebo jezera,
uvidí třeba kládu,

sedne si na ni a projíždí vodou,

podobně je třeba využít možnosti a chytit se lodi [správné cesty]. (175. sloka)

3.13. Preklasické lexikum textu *Rasiyan-u qumq-a*

V textu *Rasiyan-u qumq-a* nalézáme řadu slov charakteristických pro preklasickou mongolštinu a slova klasické a moderní mongolštině neznámých. Především jsou to slova typická pro styl překladů Čojdži Odsera a jeho následovníků (ale nalézáme je i v překladu Subhášity, který je pravděpodobně mírně staršího data).

3.13.1. Preklasické výrazy

qalyar (=qalayar)

qalyar – *qalayar* „každopádně, samosebou; dobrovolně, bez donucení“. *Qalayar: ayandayan* (Wangjil 1987: 336); *qalayar: erkebi* (Šongqur 2013: 103). Лувсандорж (2014: 492) považuje význam „zajisté, určitě“ uvedený v mingských meziřádkových překladech Tajné kroniky Mongolů (čín. *pi-žan* 必然) a slovníku *Chua-i i-jü* 華夷譯語 (čín. *pi* 必) za nepřesný a překládá jej současným slovem *халиралаар/халираад* („ostýchat se, vyhýbat se (něčemu nepříjemnému), nemoci se osmělit“). Zde pravděpodobně znamená *халиран бэрхиээх* „trpět obtížemi, mít nepříjemnosti, komplikovat se“, ale na rozdíl od současného významu vystupuje v kladném smyslu slova – „namáhat se, překonávat se“. Slovo *ilübcülekü* je archaickou variantou slova *ilegüčilekü* „dělat navíc, s nadbytkem, odevzdat nadbytečné“. Zde znamená, že správný poddaný má plnit příkazy vládce přesně podle jeho slov, případně i nad jeho očekávání.

qayan-u jarliy tusqabasu ele

qalyar ilübcülejü bütegen kičiyeged.

qatangyudqaysan alban-iyar ese osaldabasu:

qaraču irgen-i anu yosun bolai::

Bez pochybení a neochvějně svou službu koná

²⁴⁹ *örken* – nejasné, standardní čtení uvedeného zápisu je pouze *örgen* „široký“. Slovo považuji za nestandardní zápis slova *erüke* „díra v zemi; plstěná čtvercová pokrývka střešního otvoru jurty > rodina, domácnost“. Zde v prapůvodním významu „[temná] díra, jáma, (jíž není vidět na dno)“, původně snad označovalo obydlí vydlabaná v zemi mající vchod v podobě otvoru shora. Zápis *örken* odpovídá dnešní hovorové výslovnosti slova (chalchské *оpx*, ojratské *örke*). Autor si jeho pravopis mohl uzpůsobit také pouze kvůli aliteraci.

a jakmile vládce vydá příkaz,
dobrovolně se jej snaží jak se patří vyplnit,
tak se má chovat poddaný lid. (31. sloka)

qayaraqay-a 3r/15, 11v/2, 13r/10, 22r/20, 25r/15, 25v/21, 30v/9

qayaraqay-a – výraz v pozdějších klasických textech nepříliš obvyklý. Podle kontextu *Rasiyan-u qumq-a* i jiných preklasických textů je hlavním významem „jasně, zřetelně, dopodrobna“. Velmi často se užívá na začátku verze kvůli aliteraci a jeho význam je potlačen. V úvodu hymnu na bohyni Mahākālī složeném Čojdži Odserem stojí *Qamuγ-a yayiqayuluγsan erdem-i činu / qayaraqay-a qolban maytasuyai* „Veškeré tvé podivuhodné ctnosti budu dopodrobna vychvalovat těmito verši.“ Podobně v Čojdži Odserově překladu sůtry *Pañcarakṣā* z roku 1308 se praví *Qamuγ amitan ebedčin ada todqur anu / qayaraqay-a qočurli ügegüγ-e arilaju aliba* „Co nejdokonaleji a v úplnosti ničí nemoci, zlé bytosti a demony [škodící] všem bytostem“ (Heissig 1976: 262). Výraz *qayaraqay-a* se často objevuje v souvislosti s Čojdži Odserem nebo jeho spisy (v *Rasiyan-u qumq-a* sloka 118, 216; ve sloce 99 ve spojení se Šántidévou) v postavení připomínajícím přívlastek. Doc. Lubsangdorji vysvětluje, že Čojdži Odser svou učeností převýšil ostatní natolik, že mezi ním a ostatními lidmi je velká mezera *qayaraqai*.

Např. *qamuγ üilesi bilig-iyer onuyad:*

qataγujil kičiyel tuyil-tur kürgejü:

qayaraqay-a erdem-üd-i tegüskebesü:

γayiqamsiy merged-üd yosun anu bolai:.

Rozumem proniknout [podstatu] veškerého konání

a s pomocí vrcholné vytrvalosti a píle

dosáhnout dokonalého a úplného vědění,

to je metoda podivuhodných mudrců. (15. sloka)

belgetey-e

belgetey-e – lokativ od *belgetei*, v klasické mongolštině je synonymem *temdegtey-e*, *todurqay-a*, *ilerkey-e*, tib. *gsal bar*, „otevřeně, přímo“ (Kara 2009: 32).

erketü burqan-a wiwanggirid²⁵⁰ ögdegsen-e²⁵¹:

enedkeg-ün mergen Nagarjun-a baysi

erdini erike neretü šastir-dur:

endegürel-ügei belgetey-e nomlaju amui:

Moudrý indický učitel Nágárdžuna,

jehož předurčil sám mocný Buddha,

učí tak neomylně a otevřeně

v traktátu Drahocenný růženec (Girlanda klenotů). (230. sloka)

3.13.2. Neznámá slova

indükü

Slovo *indükü* s variantou *induqu* uvádějí pouze Ковалевский 1844: 305 („соединиться, связаться, встретиться; согласиться, уговориться, условиться, обаяться“) a Lessing, který patrně přebral heslo od Kovalevského (Lessing 1960: 411; „to unite, join, gather; to make an agreement or contract; to consult, confer“). Tento význam se však v tomto případě nehodí. Pravděpodobnější je, že se jedná o variantní zápis slova *endükü* „zmýlit se, nechat se svést, nechat se zmámit“ nebo o sloveso *ingdekü* „mlet (zrno) mezi kameny“. U třetího verše, který představuje jeden rozvinutý přívlastek, není vzhledem k volnému nakládání se slovosledem v aliterované poezii jisté, zda se vztahuje ke slově *qamuγ dayisun*, nebo *duran sedkil*. V základním textu volím první variantu, překlad druhé varianty by zněl: „...potlačíš-li své svévolné myšlenky přivádějící do mysli nepřátelskou zlobu, [je to], jako bys porazil všechny protivníky.“ Nepřátelskou zlobou jsou myšleny tzv. „tři jedy“ (viz níže).

omuγ-iyar indükü ese bögesü ele:

γayča öber-ün duran sedkil-i darubasu:

²⁵⁰ *wiwanggirid*, *biwanggirid* – skt. *vyākaraṇa*, tib. *lung*, *lung bstan* – „proroctví, vysvětlení, naučení, instrukce“ (Ковалевский 1844: 1154, 2668). Zde pravděpodobně v obecnějším významu „učení“ (tib. *lung*) nebo „pověření, povolení“ (předem dané Buddhou Nágárdžunovi, aby jeho učení v budoucnosti zjevil. Pravděpodobně odkazuje na tradici, že část Buddhovy nauky byla ukryta na dně oceánu (případně ukradena *lus-un qayanem*, Pánem vod), odkud ji Nágárdžuna vyzvedl a zjevil lidem.

²⁵¹ *erketü burqan-a wiwanggirid ögdegsen-e* – „učení udělené/vyslovené mocným Buddhou“ nebo „[Nágárdžuna] z pověření daného mocným Buddhou“ podle významu slova *wiwanggirid* (viz předchozí poznámka). Lokativní sufix *-a* (zde *burqan-a*) v preklasickém jazyce *Rasiyan-u qumq-a* v určitých případech ukazuje k činiteli děje, jako např. ve verši: *bayatur bodisung nar-a quriyaydaqui sang* „poklad shromažďovaný hrdiny bódhisattvy“ (243. sloka). Dativní sufix za slovem *ögdegsen* si nedokážu vysvětlit a domnívám se, že jde o chybu nebo gramatický vliv jiného jazyka.

qarsilayči urin sedkil-e duradtuyšan:
qamuy dayisun-i daruyšan kü bolai:
Nenecháš-li se semlet žernovem pýchy / Nenecháš-li se zmámit pýchou
a zkrátíš-li své svévolné myšlenky,
porazil jsi veškeré protivníky,
již přinášejí do mysli nepřátelskou zlobu. (97. sloka)

ildükü/iltükü/ilduqu/iltuqu/nildükü/niltükü

Nejasné čtení i význam. Snad souvisí s kořenem *ile* „jasný, zřejmý“ (odvozená slovesa např. *iledekü* „objevit, učinit zjevným“) nebo s kořenem *ildü* „meč“ (**ildükü* „potrestat mečem?“).

*oyun yirtinčü-dekin*²⁵² *ögülemüi-j-e*²⁵³

ünen törü-ten sayid-un yosun-dur:

*oltun*²⁵⁴ *arγadan ildüjü bürün:*

*ünen mor-tur*²⁵⁵ *oruyultuqu-i kemebei:*

Tak povídají moudří lidé.

Dle řádu pravých šlechticů a hodnostářů

odhalí se [zle jednající], potrestají a napraví (?),

to znamená uvedou se na správnou cestu. (114. sloka)

küirüg/güirüg

küirüg – nejasné. Snad dialektický výraz pravděpodobně hanlivého významu se v této podobě nevyskytuje ve slovnících. Nejbližší, avšak nepřesvědčivá se jeví podobnost s *gürüge*, *gürege* – žily po obou stranách krku (Ковалевский 1844: 2644). Dále připadá v úvahu souvislost s *kegür*/хүүр („mrtvola“) a *keürig*/хүүрэг (= *эдрэхдээ хялбар*, „křehký, rozpadavý“) a *kebereg*/хэврэг (сулавгар, эмзэг, „nepevný, křehký“). K možnému vulgarismu poukazuje slovo *küir* (tib. *chu so* „konec močové trubice“, *mtshan dbrag*, „urinary organs“; Sumatiratna 2018: 10996, tam také *küir* ve významu „místo upevnění tětiny“ (*köbčin-ü janggiyasulan uyaγsan γajar*; tib. *rgya mdud*, Sumatiratna 2018: 7218).

jalaγu mariy-a inü sarisulayad:

jajilqui qurča sidün ber unaju:

jarim-ud-da küirüg kemen sögügdeged

jarim-ud-da kögereküi kemen örüsiyegdeküi-dür-i:

Jeho mladá tvář se pokrývá vráskami,

i žvýkací ostré zuby padají,

některými lidmi je ponižován,

jinými je litován coby chudák. (201. sloka)

eldeb-iyer amaraγlaysan gergei ber ötelüiyü:

*ese ötelejü kerbe jalaγu bolbasu*²⁵⁶:

erten-ü amaraγ-ıyan tende umartaγad:

ene qorutu küirüg kemen sedkijü::

Manželka také zestárne, již všelijak laskával,

a najde-li mladou, nezestárlou,

tu zapomene na někdejší lásku,

hned ji má za starou babici. (202. sloka)

Z hlediska fonetického zaujme pozornost neobvyklý zápis slova *čola*.²⁵⁷ Jedná se o variantu slova *čilüge* „volný prostor, volnost, svoboda“ (v tomto významu je *čilüge* v *Rasiyan-u qumq-a* psáno

²⁵² *yirtinčü-dekin* – *yirtinčü-deki* „jsoucí ve světě, světský/prostý člověk“ (= *yirtinčü-ten*), *-n* sufix s významem množného čísla, *oyun yirtinčü-dekin* znamená pravděpodobně „rozumní lidé“.

²⁵³ První verš se vztahuje k předchozí sloce.

²⁵⁴ *oltuqu* – pasivní tvar od slovesa *olqu* – „nalézt, odhalit“, ale v kontextu *Rasiyan-u qumq-a* s největší pravděpodobností také „přivést k [pravému] poznání > zachránit, spasit“ (srovnej se slokou 7.–8.). V současné mongolštině je ustálen pravopis *oldaqu* (*олдох*) „nalézt“ (ztracený předmět nebo to, po čem člověk touží); (ve slovních spojeních také) „pochopit“ (např. *učir-i ni oldaqu* – „přijít věci na kloub“) (*Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар моль* 2008: III, 1481).

²⁵⁵ *ünen mor-tur* (standardní pravopis: *mör-tür*) *oruyultuqu* – „uvést na správnou cestu“ (může to ale také znamenat potrestání provinilých).

²⁵⁶ *kerbe jalaγu bolbasu*: – není zcela jasné, zda se zmínka o mládí vztahuje na původní ženu, nebo na novou milenku. V prvním případě by alternativní překlad zněl: „... a tu on zapomene na někdejší lásku / z doby, kdy byla mladá, nezestaraná, / považuje ji za otravnou furi.“

²⁵⁷ Ze slovníků uvádí pouze *Mongγol üges-ün ijaγur-un toli* 1988: 2240 s významem *erke dur-a, taba tay-a* „vlastní vůle, libovůle“.

čölüge, konkrétně ve smyslu „volný čas, uprázdnění“²⁵⁸ v negativním smyslu, srov. *čöb-ün čay* „období katastrof“). *Čola* se objevuje pouze jednou ve sloce 61:

qarbuysan sumun tosuy-a inaru

qarin ničuqu čola-ügei metü:

qataγu joriγtan-u joriγad sedkil:

qarin nögügede ülü urbaqu bolui

Tak jako vystřelený šíp,

než dopadne, nemá volnost k tomu se uchýlit

zacílené úmysly člověka pevně odhodlaného,

neutíkají na jinou stranu.

V několika ojratských dialektech je slovo *colo* (цол) užíváno ve významu „(lesní) mýtina“. Při terénním výzkumu jsem se setkal s místními názvy Songinot col (Cibulová mýtina) v sumu Bulgan, ajmagu Bajan-Ölgij, a Chadiin col (Skalnatá nebo Rybízová mýtina) v sumu Üjenč, ajmagu Chovd).²⁵⁹ S pozoruhodným užitím slova *col* jsem se setkal ve vyprávění pana S. Baldy (1932–2015) ze sumu Bulgan, ajmag Bajan-Ölgij, jenž slovo *aral* („ostrov (v moři)“) vysvětlil opisem *dalai dotor usgüi col gazar* („mýtina uprostřed moře bez vody“).²⁶⁰ První dvojverší sloky 61 by bylo možno v současné mongolštině vyjádřit: Харвасан сум няцах чөлөөгүй. „Vystřelený šíp nemá volnost se odchýlit.“

3.13.3. Ujgurismy a sanskritismy v *Rasiyan-u qumq-a*

Rasiyan-u qumq-a často užívá slova převzatá z ujurštiny, respektive přes ujurštinu ze sogdštiny a sanskrtu: *tetürü*,²⁶¹ *čaysabad* (=čayšabad) (261), *saγsabad* (=šayšabad) (260),²⁶² *abiyas* (180, 285),²⁶³ *jonturuy*.²⁶⁴ Významným formálním znakem indikujícím původ dochované verze textu v 17. století je přítomnost sanskrtsko-ujgurského závěrečného blahověstného zvolání *sadu edgü* (skt. *sādhu*, ujj. *ādgü* „dobrý“) uvedené na konci rukopisu vedle obvyklejšího *maṅgālam* (mong. *öljei qutuγ* „štěstí, blaženost“) and *ba wā dowa* (skt. *bhavantu*). *Sadu edgü* se často objevuje v rukopisech objevených v Olan süm-e (16. století) a v Charbuchyn balgasu (1. polovina 17. století) a v nejstarších monastických rukopisech 17. století, ale rychle mizí z rukopisů počínaje druhou polovinou 17. století.

3.14. Závěr

Rasiyan-u qumq-a je významným pramenem dokumentujícím přechodové období od preklasického jazyka 14.–16. století ke klasické mongolštině počínající 17. stoletím. Pozornost si zasluhuje přinejmenším pro tři důvody: 1.) Jedná se o původní mongolské dílo, nikoli překlad z tibetštiny, jak ukazují systematicky aliterované začátky veršů v průběhu celé básně, užívání mongolského metaforického jazyka a zvláště přímý odkaz na tradici mongolské literatury založenou

²⁵⁸ *boγdas-i oduγsan ene čölügen-dür: / buruyu ögülegčid degden yabumui:* „Rovněž tak v této době úpadku (dosl. uprázdnění), kdy svatí mužové odešli, hlasatelé bludů si vyskakují.“ (126. sloka).

²⁵⁹ Viz také Тодаева (2001: 429, цоло): открытое место, поляна.

²⁶⁰ Osobní rozhovor 14. 5. 2014.

²⁶¹ RQ: *tetürü yirtinčü-dür γutumsiyud kedüi bögesü: / tegünü iγayur inü mungqay buyu kemen: / tengsel-ügei boyda Badar-a Kirti: / tegün-i sayin üges-ün jirüken-dür nomlabai:* (160.) *Tetürü* – ujj. *tätrü* „превратный, неправильный“ (*Древнетюркский словарь* 1969: 556, Kara 2009: 284). Transkripce a navrhované čtení slova se v různých slovnících liší: Ковалевский (1844: 1629) *taduru*, Lessing (1960: 762) *taduru*, *taduru*. Současné standardizované psaní je *тэтрүү* (*Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь* 2008: 2164: *tedrüü*; *Монгол хэлний хэлзүйн толь бичиг: teterüü*).

²⁶² Ujj. *čaqšapat* < skt. *śikṣāpada* (Kara 2009: 65).

²⁶³ Ujj. *abiyaz* < skt. *abhyāsa*.

²⁶⁴ RQ: *jobalang-tu sansar-un jonturuy-i inü / jokistu arγ-a-bar ese usadqabasū: / jobaju jobalang-ud-iyān ösüd daγusču: / joriγ-iyar jirγaqu anu-ügei-yin tula* „Jestliže vhodným způsobem neodstraníme / utrpení plynoucí ze svízelné samsáry, cožpak by mohla trápení náhle skončit / a my být šťastni po své libosti?“ (215. sloka) ujj. *yonttūriγ*, “harm, affliction, contamination” (Jaγunnasutu – Sečenčoytu 1989: 828); *таγун-у jonturuy* “муу үйлийн үр нөлөө”.

Čojdži Odserem. 2.) Je dílem jednoho autora a v doložené podobě není patrně redakčně příliš vzdálena originálu (neprošla procesem textologických změn jako většina textů mongolského písemnictví z doby před 16. stoletím dochovaných v pozdějších rukopisech nebo xylografických edicích. 3.) Dokumentuje intenzitu formativního vlivu Čojdži Odserova překladového odkazu na mongolský jazyk na počátku klasického období (od konce 16. století).

Bibliografie ke kapitole 3

- Aalto, Pentti, 1961, *Qutuy-tu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Arban buyantu nom-un čayan teüke, 2000. Edice Liu Jin Suwe (Liu Jinsuo 留金鎖). Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Batu (ed.), 2007, *Čindamani-yin čimeg*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Bosson, James E., 1969, *A Treasury of Aphoristic Jewels. The Subhāṣitaratnanidhi of Sa Skya Paṇḍita in Tibetan and Mongolian*. Indiana University, Bloomington.
- Cerensodnom, Dalantai – Taube, Manfred, 1993, *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung*. Berliner Turfantexte XVI. Akademie Verlag, Berlin.
- Cheng, Anne, 2006, *Dějiny čínského myšlení*. Překlad Helena Beguivinová, Olga Lomová, David Sehnal a Dušan Vávra. Dharmagaia, Praha.
- Chiodo, Elisabetta, 2000, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of the Mongolian Academy of Sciences*. Part 1. Asiatische Forschungen, Band 137, 1. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Chiodo, Elisabetta, 2009, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of the Mongolian Academy of Sciences*. Part 2. Asiatische Forschungen, Band 137, 2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Cleaves, Francis Woodman, 1954, *The Bodistw-a Čari-a Awatar-un Tayilbur of 1312 by Čosgi Odsir*. In: Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 17, No. 1/2 (Jun. 1954).
- Cleaves, Francis Woodman, 1988, *Another Chinese Source for a Biography of Čhos.kyi 'Od.zer*. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* 8 (1988).
- Damdinsürüng, Če., 1959, *Mongyol uran jokiyal-un degeji jayun bilig orusibai. Corpus scriptorum Mongolorum Instituti linguae et litterarum comitetti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli*. Tomus XIV. Ulayanbaytur qota: Bügüde nayiramdaqu mongyol arad ulus-un sinjileküü uqağan ba dededü bolbasural-un küriyeleng-ün keblel, Ulayanbayatur.
- Damdinsürüng, Če., 1959, *Mongyol-un uran jokiyal-un teüke. Arban ħurbaduyar-ača arban doluduyar jayun-i kürteleki üy-e*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Darmabazar, Otyon-u, 2001, *Čakravarti Altan qağan-u tuvuji-yin sudulul*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Dobu, 1983, *Uyijurjin mongyol üsüg-ün durasqaltu bičig-üd*. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Dumdadu ulus-un yarčay – Dumdadu ulus-un erten-ü mongyol nom bičig-un yirüngkei yarčay = Zhongyuo mengguwen guji zongmu 中國蒙古文古籍總目*, 1999. 3 sv. Begejing nom-un sang keblel-ün qoriy-a = Beijing tushuguan chubanshe, Begejing = Beijing.
- Elworskog, Johann, 2003, *The Jewel Translucent Sūtra. Altan Khan and the Mongols in the Sixteenth Century*. Brill, Leiden – Boston.
- Faldan, 1999, *Erdeni-yin erike*. Editor Ardajab. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a. Kökeqota.
- Fongyor, D., 1990, *Qalq-a tobčijan. Dgedü*. Boo Yin Gang, Kürelbayatur bayuljaba. Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Gereltü, B., 2010, *Čikin-e daħurisqui čayan labai-yin dayun. Tayilburilaysan sigümjilegsen mongyol silüges*. Öbür mongyol-un yeke suryağuli-yin keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Gharib, B., 1995, *Sogdian Dictionary*. Farhangan Publications, Tehran.
- Güngyajalcan, 1957, *Erdeni-yin sang Subasiti*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a. Kökeqota.
- Haenisch, Erich, 1954, *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung. I. Ein buddhistisches Druckfragment vom Jahre 1312*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jg. 1953, No. 1. Akademie – Verlag, Berlin.
- Haenisch, Erich, 1959, *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung. II. Mongolische Texte der Berliner Turfan-Sammlung in Faksimile*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jg. 1959, No. 3. Akademie – Verlag, Berlin.
- Haenisch, Erich, 1966, *Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobčijan. Eine pekinger Palasthandschrift*. Asiatische Forschungen, Band 14. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1954, *Zur geistigen Leistung der neubekehrten Mongolen des späten 16. und frühen 17. Jhdts*. In: *Ural-Altäische Jahrbücher* XXVI, 1954. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1954a, *Die Pekingische Lamaistische Blockdrucke in mongolischer Sprache. Materialien zur mongolischen Literaturgeschichte*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

- Heissig, Walther, 1961, *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten*. Unter Mitarbeit von Klaus Sagaster. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1966, *Die mongolische Steininschrift und Manuskriptfragmente aus Olon süme in der Inneren Mongolei*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Heissig, Walther, 1972, *Geschichte der mongolischen Literatur*. 2 Bände. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1976, *Die mongolischen Handschriften-Reste aus Olon süme Innere Mongolei (16.–17. Jhdt.)*. Asiatische Forschungen, Band 46. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Himmer, Ondřej, 2012, Bengálská rukopisná tradice. In: *Nový Orient*, 2012, 67/3, 37–42.
- Holba, Jiří, 2014, Diamantová sůtra. Překlad s komentářem. DharmaGaia, Praha.
- Hugejiletu 呼格吉勒圖 – Sarula 薩如拉, 2004, *Basiba zi mengguyu wenxian 八思巴字蒙古語文獻彙編*. Aletai xue congshu 阿勒泰學叢書. Neimenggu jiaoyu chubanshe, Hohhot.
- Jayunnasutu – Sečenöyту (ed.), 1989, *Sayin ügetü erdeni-yin sang neretü šastir*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Kara, György, 2000, *The Mongol and Manchu manuscripts and blockprints in the library of the Hungarian academy of sciences*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kara, György, 2005, *Books of the Mongolian Nomads. More than Eight Centuries of Writing Mongolian*. Translated from the Russian by John R. Krueger. Indiana University Bloomington Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington.
- Kara, György, 2009, *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang. A Middle Mongol Version of the Tibetan Sa skya Legs bshad. Mongol – English – Tibetan*. With the assistance of Marta Kiripolská. Brill, Leiden – Boston.
- Kesigtoytaqu, Č., 1998, *Mongyol-un erten-ü udq-a jokiyal-un sin-e sudulul*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Kolmaš, Josef, 1993, *Nangsa Öbum*. Unitaria, Praha.
- Krueger, John. R., 1961, *Poetical passages in the Erdeni-yin tobči. A Mongolian chronicle of the year 1662 by Sayang sečen*. Mouton & co., 'S-Gravenhage.
- Kuribayashi, Hitoshi, 2003, *Word- and suffix-index to Hua-yi Yi-yü based on the romanized transcription of L. Ligeti*. The Centre for Northeast Asian studies Tohoku University, Sendai.
- Kuribayashi, Hitoshi, 2012, *Chinese word-index to the Secret history of the Mongols*. Centre for Northeast Asian studies Tohoku University, Sendai.
- Li Boowen (李保文), Erdenijab-un (ed.), 1997, *Arban doluduyar jayun-u emün-e qayas-tu qolbuɣdaqu Mongyol üsüg-ün bičig debter*. Dumdadu ulus-un teüke-yin nignedüger arkib neyitelegülbe. Öbür Mongyol-un baɣaçud keüked-ün keblel-ün qoriy-a, Tongliao.
- Ligeti, Louis, 1948, *Le Subhāṣitaratnanidhi mongol. Un document du moyen mongol*. Körösi Csoma society, Budapest.
- Ligeti, Louis, 1974, *Les douze actes du Bouddha. Arban qoyar jokiyangyui üiles de Čhos-kyi 'od-zer, traduction de Šes-rab sen-ge*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Lomová, Olga, 1999, *Poselství krajiny. Obraz přírody v díle tchangského básníka Wang Weje*. DharmaGaia, Praha.
- Lomová, Olga – Yeh Kuo-liang, 2004, *Ach běda, přeběda. Oplakávání mrtvých ve středověké Číně*. DharmaGaia, Praha.
- Lubsangdorji, J., 2008, Diacritic marks in the Mongolian script and the 'darkness of confusion of letters'. In: *Mongolo-Tibetica Pragensia* '08, 1/1, 45–98. Philosophical Faculty, Charles University in Prague.
- Mahāvīyutpatti, Yumiko Ishihama – Yoichi Fukuda (ed.), 1989, *A new critical edition of the Mahāvīyutpatti. Sanskrit-Tibetan-Mongolian Dictionary of Buddhist Terminology* 新訂翻譯名義大集. Materials for Tibetan-Mongolian Dictionaries, Vol. 1. The Toyo Bunko.
- Manduqu, Ö., 1995, *Mongyol i iui toli bičig*. Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.
- Mongyol kelen-ü toli*, 1997. *Mongyol kelen-ü toli nayirayulqu duɣuyilang*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Vytıştışeno v roce 1999.)
- Mergen keyid-ün sudur-un čiyulyan*, 2012. Sestavil S. Mōngkebatu, odpovědný redaktor Bayanbayatur, Tümenelger, Bürgüd. Öbür mongyol-un keblel-ün bülüglel – Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Mongyol dangse ebkemel-ün emkidkel*, 2003. Čimeddorji, Wu Yuanfeng, Sa. Narasun ɣoullan nayirayuluyçi. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Mongyol Ganjuur, Danjuur-un yarčay*, 2002. Alus-un baray-a keblel-ün qoriy-a.
- Mongyol kelen-ü toli*, 1997. *Mongyol kelen-ü toli nayirayulqu duɣuyilang*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Vytıştışeno v roce 1999.)
- Morin-u ündüsün*, 2009. *Mongyol soyul, šasin surtaqun, gün uqayan sudulul-un čubural 2*. A. Šongqor (red.). Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Namkamituy, 2005. „*Burqan-u arban qoyar jokiyangyui*“ -yin sudulul. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Naran-u gerel*, 2009. *Mongyol soyul, šasin surtaqun, gün uqayan sudulul-un čubural 1*. A. Šongqor (red.). Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Na Ta, 1999, *Altan erike*. Edice Čoyiji. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Oberfalzerová, Alena, 2006, *Metaphors and Nomads*. Charles University, Philosophical Faculty, Institute of South and Central Asian Studies, Seminar of Mongolian Studies, Prague.
- Öljejibürin, 1992, Dumdadu jayun-u mongyol kelen-ü “-run” dayaburi-yin tuqai. In: *Mongyol sudulul-un ögüel-ün*

- tegübüri. Kökeqota.
- Qaserdeni – Danzan [... et al.], 1997, *Arjai ayui-yin uyiyrjin mongyol bičigesü-yin sudulul*. Liyooning-un ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, [Shenyang].
- Qorin naimatu tayilburi toli, 1988. Uspořádala Namjilm-a. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Vytištěno v roce 1994.)
- Qorin nigetü tayilburi toli, 1977. Uspořádal Öbür mongyol-un mongyol kele udq-a jokiyal teüke sudulqu yajar. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Paulenz-Kollmar, Karénina, 2001, *Erdeni tunumal neretü sudur. Die Biographie des Altan qayan der Tümed-Mongolen. Ein Beitrag zur Geschichte der religionspolitischen Beziehungen zwischen der Mongolei und Tibet im ausgehenden 16. Jahrhundert*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Poppe, Nicholas, 1957, *The Mongolian Monuments in 'Phags-pa Script*. 2nd edition. Translated by John R. Krueger. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Poppe, Nicholas, 1959/60, Ein mongolisches Gedicht aus den Turfan-Funden. In: *Central Asiatic Journal* 1959/60, 5, str. 257–294.
- Poucha, Pavel (přeložil), 1955, *Tajná kronika Mongolů. Živá díla minulosti*. SNKL, Praha. Reedice Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2011.
- Poucha, Pavel (přeložil), 1956, Zur Entwicklung des mongolischen Verses (Vom Altaischen zum Khalkha-Mongolischen). In: *Charisteria orientalia praecipue ad Persiam pertinentia*. Ediderunt Felix Tauer, Věra Kubíčková, Ivan Hrbek. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, str. 233–252.
- Rachewiltz, Igor de, 1995, *The Mongolian Tanjur Version of the Bodhicaryāvatāra. Edited and Transcribed, with a Word-Index and a Photo-Reproduction of the Original Text (1748)*. Asiatische Forschungen 129. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Rinčin, Bi[mba-yin], 1990, *Mongyol bičig-ün kelen-ü jüi*. Terigün debter. Uduridqal. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Sagaster, Klaus, 1976, *Die Weisse Geschichte (Čayan teüke). Eine mongolische Quelle zur Lehre von den Beiden Ordnungen Religion und Staat in Tibet und der Mongolei*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Saran-a, Č., 2009, *Alaša arad-un aman jokiyal-un čomoy. I. Jang üyile-yin domoy yariy-a*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Sárközi, Alice, 1992, *Political Prophecies in Mongolia in the 17–20th Centuries*. Bibliotheca Orientalis Hungarica; Vol. 38. Asiatische Forschungen; Vol. 116. Akadémiai, Budapest.
- Sárközi, Alice (ed.), 1995, *A Buddhist terminological dictionary. The Mongolian Mahāvūyupatti*. In collaboration with János Szerb. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Suryaltu (ed.), 2010, *Bodičariy-a awatar-a*. Öbür mongyol-un keblel-ün bülügöl – Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Schmidt, Isaac Jacob, 1829, *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus*. N. Gretsche, Leipzig; Carl Cnobloch, St. Petersburg.
- Siregetü, Güüsi Čorji, 2006, *Czikula kereglegci. Čiqula kereglegči tegüs udq-a-tu šastir 1587–1607. Zasady Buddyzmu. Mongolski Traktat z XVI w. Z języka mongolskiego przełożyła, opracowała i wstępem opatrzyła Agata Bareja-Starzyńska*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Sirüngküü, 2006, *Arban qoyar jokiyangyui kiged tegün-ü tayilburi jokiyal-un yerüngkeyilegsen sudulyan*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Süyüke (ed.), 1986, *Jokistu ayalyu-yin toli*. Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.
- Šántidéva, 2000, *Uvedení na cestu k probuzení. Bódhičárjávátára*. Ze sanskrtu přeložil bhikkhu Dhammadípa. DharmaGaia, Praha.
- Šongqur – Macukawa, 2002, *Ülemji degedü törül-ün ündüsün-ü sudulul*. Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Šongqur, A., 2013, „*Oyin-i sayitur geyigelügči neretü šastir*“-un sudulul. Öbür mongyol-un keblel-ün bülügöl – Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Tulyayuri, 1992, „*Intu ong-un kösiy-e*“-yin mongyol bičig-ün sudulul. Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.
- Tumurtogoo, D. (ed.), 2006, *Mongolian Monuments in Uighur-Mongolian Script (XIII–XVI Centuries). Introduction, Transcription and Bibliography*. With the Collaboration of G. Cecegdari. Institute of Linguistics, Academia Sinica.
- Tsyrempilov, Nikolay, 2006, *Annotated Catalogue of the collection of Mongolian manuscripts and xylographs MII of the Institute of Mongolian, Tibetan and Buddhist studies of Siberian branch of Russian academy of sciences*. CNEAS Monograph Series No. 21. Editovala Tsymzhit Wanchikova. Center for Northeast Asian Studies, Tohoku University, Sendai.
- Uspensky, Vladimir L., 1997, *Prince Yunli (1697–1738). Manchu statesman and Tibetan Buddhist*. Institute for the study of languages and cultures of Asia and Africa, Tokyo.
- Uspensky, Vladimir L., 1999, *Catalogue of the Mongolian Manuscripts and Xylographs in the St. Petersburg State University Library*. With assistance from Osamu Inoue. Edited and foreword by Tatsuo Nakami. Institute for the study of languages and cultures of Asia and Africa, Tokyo.

- Ütiger-ün dalai* 1986. Siregetü güüsi čorji orčiyulba, Erkimbayar qarγuyulun bayulyaju tayilburilaba. Mongyol tulγur bičig-ün čubural. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Wangjil, Ba., 1987, *Köke tülkigür*. Öbür mongyol-un surγan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Weiers, Michael, 1969, *Untersuchungen zu einer historischen Grammatik des präklassischen Schriftmongolisch*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Weller, Friedrich, 1955, *Zum Blockdruckfragmente des mongolischen Bodhicaryāvatāra der Berliner Turfan-Sammlung*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Klasse für Sprache, Literatur und Kunst. Jg. 1954, No. 2. Akademie – Verlag, Berlin.
- Zieme, Peter, 1991, *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang: Studien zur alttürkischen Dichtung*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Балданжапов, П. Б. 1962, *Jirüken-ü tolta-yin tayilburi*. Монгольское грамматическое сочинение XVIII века. Бурятское книжное издательство, Улан-Удэ.
- Большой академический монгольско-русский словарь*, 2001, Институт языка и литературы Академии наук Монголии. Academia, Москва.
- Владимирцов, В. Я., 1929, *Bodhicaryāvatāra Čāntideva*. Монгольский перевод *Čhos-kyi hod-zer'a*. In: *Bibliotheca Buddhica*, Tom XXVIII/1. Издательство Академии наук СССР, Ленинград.
- Владимирцов, В. Я., 1929, *Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия*. Введение и фонетика. Ленинград. Používám faksimilní vydání díla z roku 1989 vydaného nakladatelstvem Наука – Главная редакция восточной литературы, Москва.
- Владимирцов, В. Я., 2002, *Работы по истории и этнографии монгольских народов*. Издательская фирма Восточная литература РАН, Москва.
- Герасимович, Л. К., 1975, *Монгольское стихосложение*. Издательство Ленинградского университета, Ленинград.
- Герасимович, Л. К., 2006, *Монгольская литература XIII – начала XX вв.* Калмыцкий институт гуманитарных исследований, Элиста.
- Гэрэлбадрах, Ж., 2010, “*Дөчин дөрвөн хоёрын*” Монгол улсын язгууртны цол зэрэг. Улаанбаатар
- Дамдинсүрэн, Ц., 1966, XVII зууны эхний үеийн орчуулагч Алтангэрэл увшийн тухай зарим мэдээ. In: *Монголын судлал. Studia Mongolica Instituti linguae et litterarum Academiae scientiarum Reipublicae populi Mongoli*, Tomus V, Fasc. 9, str. 9–13.
- Дамдинсүрэн, Ц., 1968, *Монголын уран зохиолын тойм. Гуравдугаар дэвтэр (XIX зууны үе)*. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, Улаанбаатар.
- Дамдинсүрэн, Ц., – Цэнд, Д., 1976, *Монголын уран зохиолын тойм. Хоёрдугаар дэвтэр (XVII–XVIII зууний үе)*. Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Дашжамц, Д. – Дарьхүү, Р. – Золзаяа, М., 2009, *Монголын ёс зүйн сэтгэлгээний түүх*. Улаанбаатар.
- Древнетюркский словарь*, 1969. Издательство Наука, Ленинград.
- Жанчив, Ё., 2006, *Сонгодог монгол бичгийн өмнөх үеийн дурсгалууд*. Corpus scriptorum, Tomus II. МУИС Монгол хэл соёлын сургууль – Түрэг судлалын тэнхим, Улаанбаатар.
- Заяабаатар, Далайн, 2011, *XIII–XVI зууны монгол бичгийн дурсгалын авиазүй, үгзүйн тогтолцоо*. Монгол улсын их сургууль, Монгол хэл, соёлын сургууль, Хэлшинжлэлийн тэнхим, Улаанбаатар.
- Ковалевский, Осип, 1844, *Монгольско-русско-французский словарь*. Университетская типография, Казань.
- Лауфер, Б., 1927, *Очерк монгольской литературы*. Pëkl. В. А. Казакевич. Ленинградский восточный институт имени А. С. Енукидзе, Ленинград.
- Лувсандорж, Жүгдэрийн, 2014, *Монголын нууц товчоон. (Монгол улсын нууц түүх)*. Антоон Мостаэрт Монгол судлалын төв – Карлын их сургуулийн Гүн ухааны факультет, Өмнөд ба Төв Азийн судлалын институт, Улаанбаатар.
- Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь*, 2008. Таван боть. Hlavní redaktor Л. Болд. Шинжлэх ухааны академи, Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Михайлов, Г. И., 1969, *Литературное наследство Монголов*. Москва.
- Мөнхсайхан, С., 2011, „*Банзарагч*“-ийн төгсгөлийн үг. Шинжлэх ухааны академи Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Орловская, М. Н., 1984, *Язык „Алтан товчи“*. Наука, Москва.
- Орловская, М. Н., 1985, Форма на -гун в старописьменном монгольском языке. In: *Монгольский лингвистический сборник*. Издательство Наука, Москва, 80-85.
- Орловская, М.Н., 1996, *Язык монгольских текстов в XIII – XIV вв.* Институт востоковедения РАН, Москва.
- Пагба, Т., 1957, „*Зүрхний тольтын тайлбар*“-ыг судалсан тухай тэмдэглэл. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Поппе, Н. Н., 1937, *Грамматика письменно-монгольского языка*. Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.
- Поппе, Н. Н., 1941, Золотоордынская надпись на бересте. In: *Вопросы советского востоковедения*, No. 2. Москва.
- Пэрлээ, Хэдээгийн, 1973, *Халхын шинэ олдсон цааз эрхэмжийн дурсгалт бичиг. Тэргүүн дэвтэр*. Monumenta Historica Instituti Historiae Academiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongolici, Tomus VI., Fasc. I.

- Равжаа, Д. ноён хутагт, 1962, *Зохиолын эмхтгэл*. Эрхэлсэн академич Ц. Дамдинсүрэн, эмхтгэж, хэвлэлд бэлтгэсэн Д. Цагаан. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Раднаабадраа, 2009, *Равжам Зая бандидын тууж Сарны гэрэл хэмээх оришв*. Bibliotheca Oiratica XII. Түүх соёл, хэл бичгийн судлалын Тод номын гэрэл төв, Улаанбаатар.
- Рерих, Ю. Н., 1983-87, *Тибетско-русско-английский словарь с санскритскими параллелями*. Издательство Наука – Главная редакция восточной литературы, Москва.
- Санжеев, Г. Д., 1953, *Сравнительная грамматика монгольских языков. Т. I*. Издательство Академии наук СССР, Москва.
- Сазыкин, А. Г., 1988, *Каталог монгольских рукописей и киелографов Института востоковедения академии наук СССР*. Том I. Наука, Москва.
- Сазыкин, А. Г., 2001, *Каталог монгольских рукописей и киелографов Института востоковедения Российской академии наук*. Том II. Восточная литература РАН, Москва.
- Сазыкин, А. Г., 2003, *Каталог монгольских рукописей и киелографов Института востоковедения Российской академии наук*. Том III. Восточная литература РАН, Москва.
- Сумъяабаатар, Б., 1990, *Mongyol-un niyca tobciyan – үсгийн галиг*. Редактор Л. Манлажав, Ц. Шагдарсүрэн. Улаанбаатар.
- Тодаева, Б. Х., 2001, *Словарь языка Ойратов Синьцзяна*. Калмыцкое книжное издательство, Элиста.
- Хаадын үндэсний Эрдэнийн товч, 2011. Эх бичгийн цогц судалгаа хийсэн доктор Магсаржавын Баярсайхан, хянан тохиолдуулсан доктор профессор Шаравын Чоймаа. МУИС, МХСС; Монголын үндэсний номын сан; Шинжлэх ухааны академийн түүхийн хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Цолоо, Ж., 1988, *БНМАУ-дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг. II. Ойрд аялгуу*. БНМАУ-ын ШУА Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Цэвэл, Я., 1966, *Монгол хэлний товч тайлбар толь*. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, Улаанбаатар.
- Цэдэв, Д., 1974, *Монгол яруу найргийн уламжлал шинэчлэл (1920–40-өөд он)*. Тэргүүн дэвтэр. Шинжлэх ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 1969, *XIV зууны үеийн яруу найрагч Чойжи Одсэр*. Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 1987, *Монгол уран зохиол. XIII–XX зууний эхэн*. БНМАУ-ийн Ардын боловсролын яамны сурах бичиг, сэтгүүлийн нэгдсэн редакцийн газар, Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 1987, *Жанры монгольской поэзии XIV в. (На материалах Турфанской коллекции)*. In: *Специфика жанров в литературах Центральной и Восточной Азии*. Москва.
- Цэрэнсодном, Д., 1997, *Монголын бурханы шашины уран зохиол*. Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Чоймаа, Ш., 2003, *О суффиксе -rūn/gūn, встречающемся в “Сокровенном сказании Монголов” и на Чингисовом камне*. In: *Монгол судлалын өгүүллүүд*. МУИС, Улаанбаатар, 256–264.
- Шагдарсүрэн, Ц., 2001, *Монголчуудын үсэг бичигийн товчоон*. Улаанбаатар.
- Яхонтова, Н. С., 2010, *Ойратский словарь поэтических выражений. Факсимиле рукописи, транслитерация, перевод с ойратского, словарь с комментариями, приложения*. Памятники письменности востока СХХ. Восточная литература РАН, Москва.

4. Paleografický rozbor a kontext rukopisu Mong. B 3/1 (Tantrická naučení ctihodného Marpy ve čtyřech svitcích papíru)

4.1. Úvod

Tato kapitola²⁶⁵ se věnuje podle současného výzkumu unikátnímu mongolskému rukopisu „Tantrická naučení²⁶⁶ ctihodného Marpy ve čtyřech svitcích²⁶⁷ papíru“ *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsülegsen ündüsün-ü aman-u ubadis kiged selte ber orusiba*. Záměrem přítomné studie je především stanovit dataci rukopisu. Z hlediska studia mongolských rukopisů je text Marpových naučení významný především svými odkazy na postavu Bayaγud Dayun qung tayije, jenž je v rukopise Mong. B 3/1 zmíněn jako poslední příjemce Marpových naučení a s největší pravděpodobností byl iniciátorem překladu.

Texty spojené s osobou Marpy Překladatele (1012–1097) jsou v mongolské literární tradici vzácné. Marpa je považován za jednoho z prvních mistrů tradice Kagyü a za zakladatele několika linií této tradice.

Období druhého šíření buddhismu v Mongolsku bylo předmoderní mongolskou buddhistickou historiografií popisováno jako období, kdy byl na mongolském území šířen výhradně vliv školy Gelugpa. Nedávné výzkumy však poskytly bohaté doklady, že mongolská elita byla v předqingském období v kontaktu s představiteli různých buddhistických tradic. Dokladem přijímání neortodoxních tradic z pohledu gelugpovského buddhismu může být i zde analyzovaný rukopis Marpových naučení.

Z přelomu 16. a 17. století pochází řada překladů biografii Naropy, Tilopy, Marpy a Milarepy, dochovaných v mongolských rukopisech první poloviny 17. století. Většina z nich byla v následujících staletích zapomenuta a dále se neopisovala.

Marpova naučení v rukopise Mong. B 3/1 jsou uvedena historií svého předávání. Linie předávání končí jménem Bayaγud qung tayiji, jenž je přijal pravděpodobně v 80. nebo 90. letech 16. století. Předpokládám, že přítomná mongolská verze byla přeložena speciálně pro jeho potřebu. Jedná se tudíž o jeden z nejstarších mongolských překladů buddhistických textů v období tzv. Druhého šíření buddhismu mezi Mongoly.

4.2. Paleografický rozbor rukopisu Mong. B 3/1

4.2.1. Obecný popis rukopisu

Rukopis obsahuje 60 listů pravděpodobně čínského papíru, jenž byl slepen ve dvou vrstvách a vyhlazen. Rukopis byl uchován v jednom *barintayu* (šátku) společně s dalšími rukopisy částečně soudobého a částečně pozdějšího původu. Obsah většiny rukopisů napovídá, že původní majitel měl širší sbírku velice specializovaných textů.

Texty v konvolutu s rukopisem Marpových naučení:

1. *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsülegsen ündüsün-ü aman-u ubadis ...* (59 fol., neúplný, rozměry: 27,4 : 8 cm, Mong. B 3/1)
2. Rozsáhlý věštebný manuál (56 fol., 27,9 : 7,3 cm, čínský papír slepený ve dvou vrstvách, Mong. B 3/2)

²⁶⁵ Podrobná studie o rukopisu Marpových naučení *A new source about Bayaγud bayatur tayiji, a lay propagator of Buddhism in the 16th century Tümed* včetně edice rukopisu a rejstříku slov jsem připravil jako výstup projektu Vnitřních grantů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze 2013. Článek úspěšně prošel recenzním řízením v časopise *Archív Orientální*, avšak velmi podrobná doporučení jednoho z recenzentů jsem se rozhodl zpracovávat delší dobu a článek prozatím nezveřejnil.

²⁶⁶ Mong. *ubadis*, tib. *gdams ngag* or *man ngag*, skt. *upadeśa*.

²⁶⁷ Mong. *ebkimel/ebkemel* obvykle označuje skládanou knihu, druhotný význam je „svitek“, formát, který byl v období klasického mongolského písemnictví užíván již velmi zřídka. Mongolský výraz *ebkemel čayasu* odpovídá tib. *bsgril shog*, které se obvykle objevuje v názvech velmi archaických textů.

3. Vizualizace Heruky (pouze fol. 2-3, 28 : 7 cm, Mong. B 3/3)
4. Dva fragmentární věštebné texty (a. fol. 1-4; b. fol. 68-69,²⁶⁸ Mong. B 3/4)
5. Astrologické pojednání rozdělené podle 28 *naḡsater* s titulem *Qoyaduḡar ideḡči-yin tayilburi-eyin uḡaḡdaqui*: (28,3 : 7,4 cm, silný papír ze dvou vrstev čínského papíru slepeného po stranách hnědého středového papíru, Mong. B 3/5)²⁶⁹
6. Pojednání o užítku plynoucím z užívání modlitebních mlýnků *kürdü* (*Kürdün-ü ači tusa*, fol. 2-10, neúplný, Mong. B 3/6)
7. Šest listů z jednoho nebo více rozsáhlejších naukových textů opsaných třemi různými písáři²⁷⁰ (Mong. B 3/7)
8. *Oyun tülkiḡür ner-e-tü šastir kemekü sudur ene bolai*: (fol. 1-5, 7, 9-30, neúplný). Opis známé didaktické básně psané štětcem na ruském ručním papíře s polovičním bílým datem (18..). Styl písma odpovídá druhé čtvrtině 19. století. (Mong. B 3/8)

Hlavní část knihy obsahuje čtyři texty připisované Marpovi, uvedené narativem popisujícím předávání těchto textů od Marpy v 11. století k Bayaḡud Dayun qung tayijovi v pozdním 16. století.

4.2.2. Obecná charakteristika písma rukopisu Mong. B 3/1

Rukopis je napsán dvěma písáři současníky.²⁷¹ Velmi pravděpodobně se jednalo o běžné rozdělení práce na delších rukopisech, kdy jeden písář dostal za úkol opsat první a druhý druhou polovinu (písář A fol. 1-30, písář B fol. 31-59). Písář A se jeví jako méně zkušený, jeho písmo je méně úhledné než písmo písáře B a jeví se i přes odlišnost stylů jako vývojově starší. Písář B opravoval text písáře A a doplnil i celé vynechané sloupce textu. Písář A je blízký nezdobnému „lidovému“ stylu písma známého z textů na březové kůře z Charbuchyn balgasu²⁷² nebo rané korespondenci mandžuského dvora psané štětcem (30.-40. léta 17. století).²⁷³ Písmo písáře B může být klasifikováno jako profesionální monastické písmo přelomu 17. a 18. století. (Mong. B 3/1 písář A: Ukázka č. 16, písář B: ukázka č. 17)

Věštebný manuál nalezený zároveň v jednom konvolutu s Marpovými naučeními (Mong. B 3/2) je rovněž napsán dvěma písáři obdobným způsobem jako Marpova naučení (písář A fol. 1-25, písář B fol. 26-56). Přitom písář A rukopisu Mong. B 3/2 je představitelem staršího méně profesionálního stylu písma oproti písáři B, který podobně jako písář B Marpových naučení mistrně zvládá menší kursivnější variantu profesionálního monastického písma 2. poloviny 17. století. Oba písáři rukopisu Mong. B 3/2 přitom nejsou z hlediska charakteristik svého písma totožní s písáři A a B rukopisu Mong. B 3/1. (Mong. B 3/2 písář A, B: Ukázka č. 18).

Umístění titulu Marpových naučení na fol. 1r od levého okraje papíru stejně jako zahájení textu na fol. 1v bylo běžnější v 17. a na počátku 18. století, zatímco od poloviny 18. století se rozšířila praxe zahajování textu v prostředním rámci fol. 1v s ponecháním volných míst pro zobrazení buddhů po stranách i mimo velké rukopisy kanonických textů.

4.2.3. Paleografický rozbor základních tahů

4.2.3.1. *titim* – přechodová forma mezi *aru-yin titim* a *siluyun titim*. Obvykle začíná drobným *sidü*

²⁶⁸ Písmo druhého fragmentu vykazuje paleografické charakteristiky 1. poloviny 17. století.

²⁶⁹ Papír použitý k vytvoření tohoto rukopisu byl druhotně použitý reklamní papír z čínských čajových cihel, jak lze soudit podle fragmentů nápisů tištěných světlou modrou barvou. Čitelné části nápisů původních čajových etiket jsou 未經□□ / 先放一枝 („... / nejprve vlož jeden kus“), pravá strana vertikálního nápisu: 蒙山異味 („speciální aroma z hor Meng“), první znak z horní části nápisu: 拾□□□, alternativní centrální vertikální nápis: 茶□?魁. Sekundární užívání čajového papíru pro psaní by v severním Mongolsku nemělo být datováno dříve než do první poloviny 18. století, kdy se začal rozvíjet čínský obchod s Chalchou. Od druhé poloviny 18. století byl již přisun čínského zboží včetně papíru natolik intenzivní, že se se sekundárním využíváním čajových etiket pro psaní více nesetkáváme.

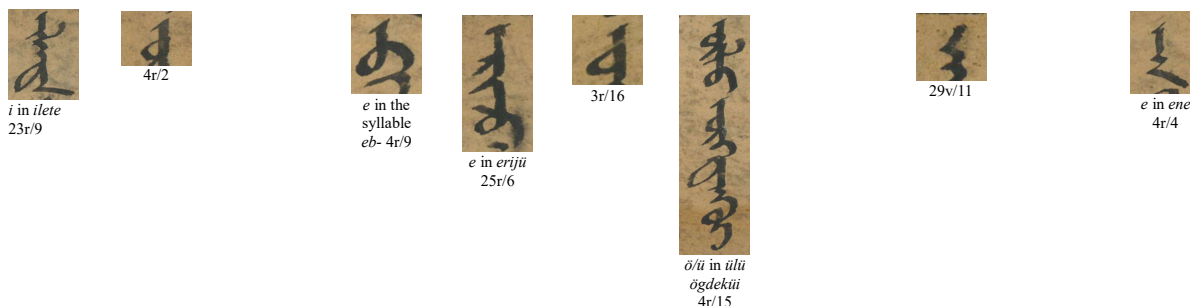
²⁷⁰ Jeden z písářů je identický s písářem *Kürdün-ü ači tusa*.

²⁷¹ Třetí písář později dopsal titul na fol. 1r, které bylo původně ponecháno prázdné.

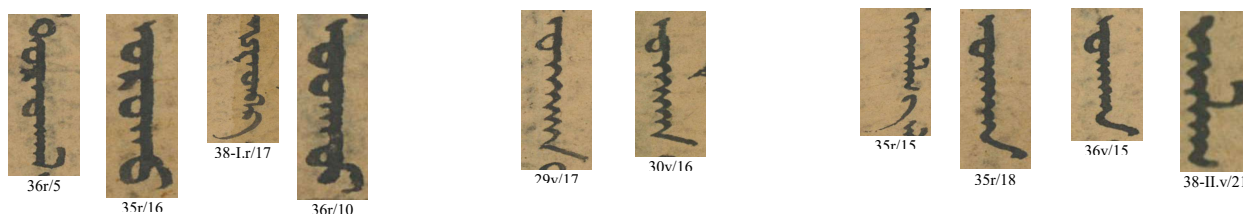
²⁷² Chiodo 2000, 2009.

²⁷³ Li Boowen 1997 a *Mongyol dangse ebkemel-ün emkidkel* 2003.

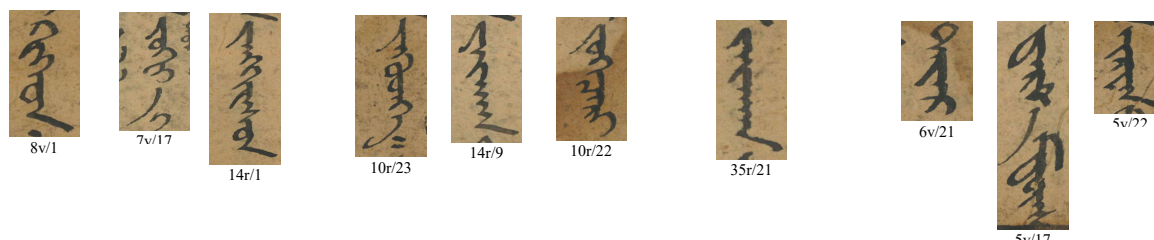
(23r/9, 4r/2). V některých případech se začátek tahu nachází napravo od základové linie (příklady: 4r/9, 25r/6, 3r/16, 4r/15). Třetí typ (29v/11) má široký tah *titim* podobný standardnímu *aru-yin titim*, avšak jeho začátek nepřekračuje základovou osu. Samostatný *titim* bez jiného následujícího elementu (*e*) je obvykle oddělen od dalšího písmene delším tahem základové linie.

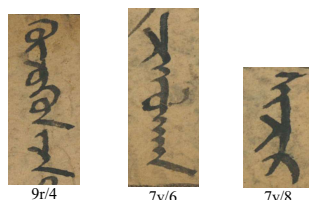
4.2.3.2. *sidü* – u písáře A dynamický, výrazně narušující linearitu základové linie.

4.2.3.3. *silbi* – v 17. století je obvyklá varianta ohnutá dolů (např. 8v/1, 7v/17, 14r/1) podobná písmenu *i* v jasném písmu. *Silbi* v iniciální pozici (nerozlišené *j/y*) je mírně prohnuté někdy se zakončením mírně nasměrovaným nahoru (např. 10r/23, 14r/9, 10r/22). *Silbi* u písáře B jsou tvarově neměnná (např. 35r/21). Alografy *silbi* (*matayar silbi*) pro *w* a *e* v cizích slovech jsou psány nepravidelně s ohybem dolů i bez něj.

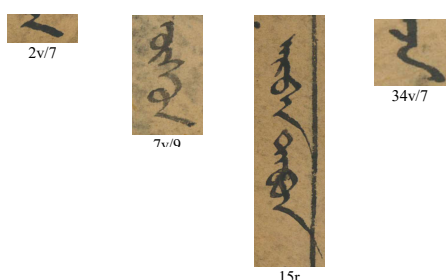
4.2.3.4. *eber* – *č* a *j* ve středové pozici nerozlišené obvykle v podobě standardního *j*.

4.2.3.5. *numu* – závěrečné tvary *u* a *r* psány s otevřeným zakončením. Naopak závěrečné *i* překračuje základovou osu a končí nalevo od ní (např. 10r/24, 10r/19).

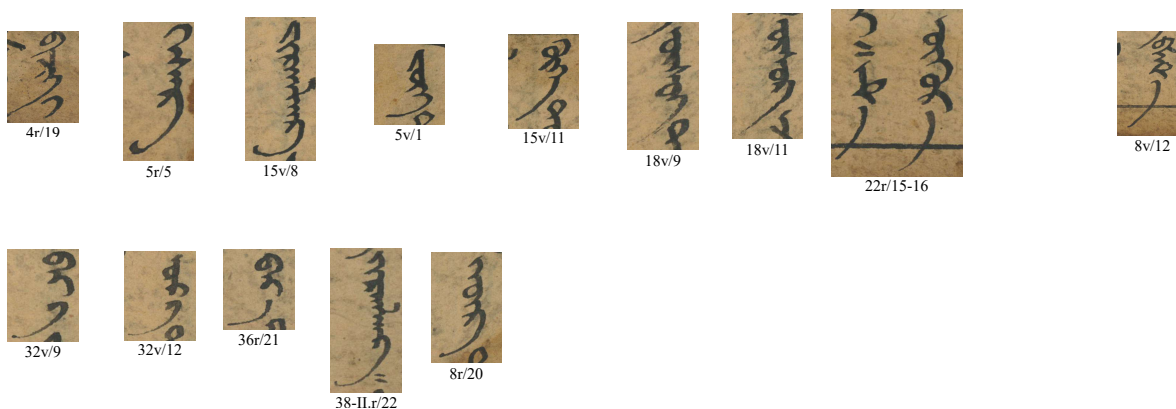

4.2.3.6. *segül* – u písáře A obvykle kratší délky s tupým zakončením, někdy pozvolna zahýbající dolů a zakončený do špičky; u písáře B obvykle zakončený nepatrným háčkem.

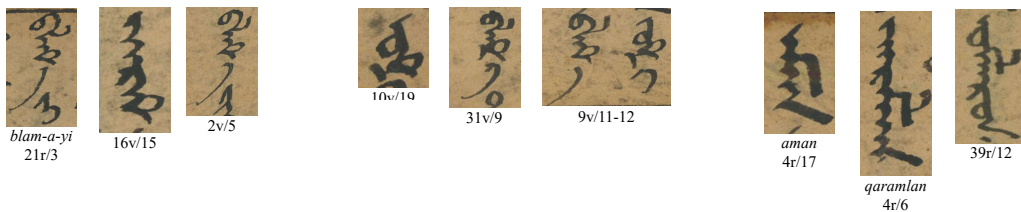
4.2.3.7. *čačuly-a* – rozmanité varianty: u písáře A (příklady v prvním řádku) nalezneme téměř všechny tvary tahu *čačuly-a* vyskytující se v 17. a 18. století od širokých protáhlých až po krátké kolmé tahy obvykle v závislosti na aktuálních prostorových možnostech (na konci sloupce písář svobodně přesekává širokým rozběhnutým tahem *čačuly-a* psací textový rámeček). Podobná variabilita je u tahu *čačuly-a* i v rukopisech z Charbuchyn balgasu.

Písmeno *g/k* v závěrečné pozici začíná obvykle dvourohým rozeklaným *silbi* (shodným s *erbeljin silbi*). Inkonzistentní v psaní tahu *čačuly-a* je i písář B, u něhož paralelně nacházíme samostatné tahy *čačuly-a* se zahájením v podobě *erbeljin silbi* i zcela bez něj.

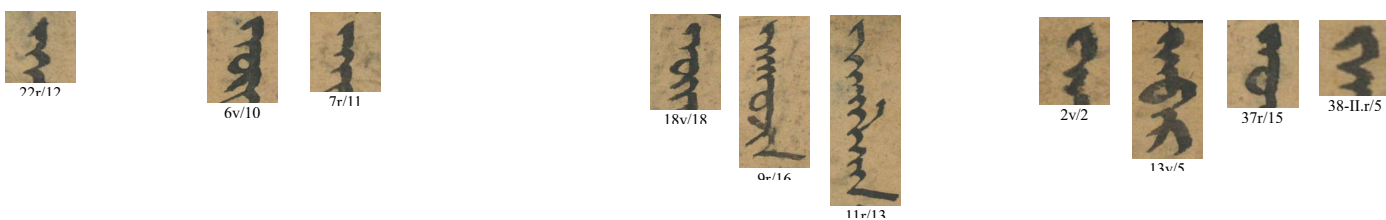

4.2.4. Paleografické poznámky k jednotlivým písmenům

K důležitým distinktivním paleografickým rysům patří formy písmene *m* na konci slova. U písáře A převládá forma s uzavřeným tahem *numu* a *boyni segül* (bez háčku 21r/3, 16v/15, 2v/5). Forma s háčkem (10v/19, 31v/9, 9v/12), která je typická pro písáře B však není neznámá ani písáři A. *Eber* písmena *m* na začátku a uprostřed slova je typicky dlouhý, *eber* písmene *l* je poměrně otevřený, souhláskový spoj *-ml-* je zapisován pomocí ligatury (4r/6, 39r/12).

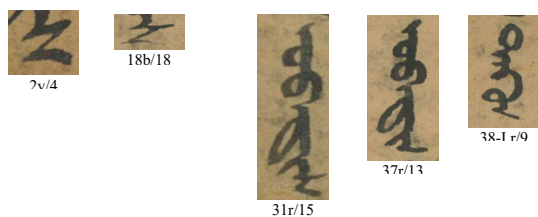
Q/γ na počátku slova bývá jen těžko odlišitelné od iniciálního *a* (tj. podobá se tahu *titim* následovanému tahem *sidü*). *Numu* v rámci písmene *q/γ* nikdy nepřesahuje napravo od základové osy, spíše se jedná o tah *niruyu*. Náznak přechodu k pozdější formě lze sledovat na příkladech 2v/2, 13v/5. Ve skutečnosti se jednalo o návrat ke starší formě existující již v sogdském a ujurském písmu.

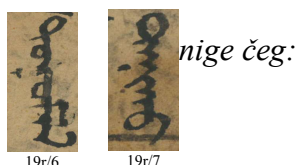
V některých případech má písmeno *k/g* v iniciální pozici rozeklaný začátek obdobný hlavici písmena *r*. Tento tvar je typický pro monastickou unciálu 17. století.

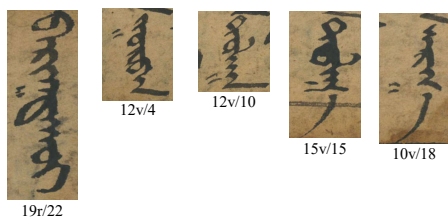
Finální *-s* je pouze zřídka zapsáno pomocí tahu *boyuni segül* (u přísaře B např. 37r/13). Převažuje plná mongolská varianta s tahem *jabaji*. Střídání podob finálního *-s* ukazuje, že použití *boyuni segül* není v 17.–19. století znakem archaičnosti, ale spíše vznešenějšího, elegantnějšího stylu písma a odpovídá osobním preferencím a zvyklostem konkrétního pisatele.

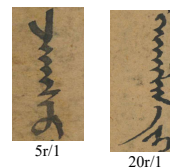
Diakritické tečky jsou užity jako fakultativní doplňky písmen *n*, *γ* a *š*. Ve většině případů v rukopise chybí. Přesto je písař A užívá relativně častěji, než je na přelomu 17. a 18. století obvyklé. Překvapuje, že oproti běžnému výskytu jsou tečky užity i ve slovech, která by bez nich byla stejně dobře čitelná, naopak u řady složitých slov, kde se čtenář snadno ztratí ve sledu nerozlišených tahů *sidü*, diakritika chybí. Dvě tečky se typicky užívají k označení *γ* v pozici „výplňové souhlásky“ *debisker geyigülügči* nebo nad *γ* v poslední slabice před odděleně psaným *-a* v podobě *čačuly-a*. Zcela nezvyklé je ve své době užití dvou teček nad *γ* na začátku slova. Písař B diakritiku neužívá nikdy a dokonce i *š* píše bez teček shodně s písmenem *s*.

qoyar čeg:

příklady slov bez diakritiky:

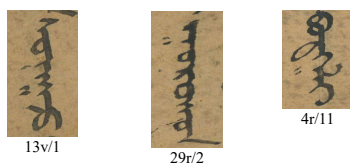

výjimečné případy užití diakritiky:

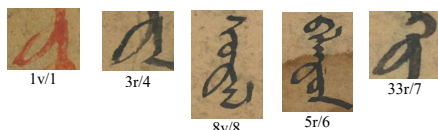
sunγaju (neobvyklý zápis slova *sunγaju*) 13v/1

qoruyun (dvojitá tečka označuje souhlásku *q*, jejíž grafická forma je neodlišitelná od iniciálního *a*) 29r/2

bodgali (dvojtečka nad transkripčním písmenem *g*) 4r/11

Písmeno *kebtege d* je psáno v podobě smyčky s jasně pravotočivým průběhem.

4.2.5. Pravopis

Text vykazuje preklasickou ortografii s mnoha nepravidelnostmi způsobenými nepečlivostí písařů.

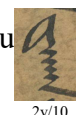
Nejvýraznější nepravidelnost je v užívání písmen *d* a *t* v sufixech dat.-lok., které se neřídí standardním pravidlem, že po vokalických zakončeních *a*, *n*, *m*, *l*, *ng* následuje sufix *-dur/dür* zapsaný pomocí *kebtege d*, kdežto po zakončeních *b*, *g/γ*, *r*, *s*, *d* sufix *-tur/tür* zapisovaný pomocí *bosuy-a t*. Distribuce těchto tvarů se neřídí žádným pravidlem. Podobně nekonsistentní je psaní sociativních sufixů *-tu/tü* a *-tan/ten*, násobného sufixu *-ta/te*.

Např.: *baysi-tur* 2v/10, *kemegsen-tür* 6r/10, *büküi-tür* 7r/9, *nom-tur* 7r/10, *niγur-dur* 26r/14, *γurban-da* 26v/13, *ijayur-dan* 17v/13, *jüil-dü* 5v/22, *ijayur-tu* 6r/1, *čayalsu-tu* 6r/4, *jirüken-deki* 4r/12

Mimo sufixy je však nepravidelné fonetické užití tvarů *kebtege d* (pro *d*) a *bosuy-a t* (pro *t*) v rukopise vzácné.

Např. *dayan* 2v/10 (*converbum modale* od *daya-* „následovat“)

Preklasická forma akus. *-gi* namísto obvyklého *-yi* odráží hovorovou výslovnost doloženou v 17. století také pravopisem jasného písma.

E.g.: *kei-gi* 12v/6

Ve dvou případech sociativní sufix *-luya/luy-a* narušuje vokální harmonii. *Luy-a* (jindy často psané výhradně ve tvaru *lüge*) bylo písaři 17. a 18. století často vnímáno jako samostatné slovo.

üy-e-luγa 38-I.r/15
kürdün-luγ-a 26v/9

Písař A často spojuje pádové sufixy se slovy, k nimž se vztahují.

yagsasun 17v/4, *mongyolun keleber* 18r/13-14, *dusulun* 19r/2, *sudalun* 21r/12, *qabarun* 21v/2, *budgalisun* 3r/5, *beyeben* 25r/17, 26v/1, *γajartayan* 34v/16

Vzácný příklad plurálového sufixu *-s* spojeného s akusativním sufixem má četné paralely v textech z Charbuchyn balgasu.

erdini-si 16v/13²⁷⁴

Výjimečně se objevují příklady preklasických tvarů slov:

čayalsun 5r/19, 38-II.v/16; *čayalsu-tu-yi* 5r/9, 6v/6 aj.²⁷⁵ vedle novějšího *čayasu-tu* 1v/4, *čayasu-tu-yi* 4r/10 aj.

küilsün-ü 11v/19, 12r/21, 20v/24, 21r/23 a *küilesün-ü* 12v/21, 22r/21 (Classical Mongolian: *küisün*)²⁷⁶

mod-tur 38-II.r/3 (klasický pravopis: *modu-dur*)

ayaγ-γa tegimlig 7v/20 (klasický pravopis: *ayaγ-a tegimlig/takimlig*)

Vzhledem ke zmínce jména Bayayud qung tayiji předpokládám, že překlad Marpových naučení vznikl v 80. – 90. letech 16. století. Vznik překladu tudíž spadá do doby, kdy podle obecně rozšířeného názoru Ayuusi Gūüsi zavedl nový systém transkripce sanskrtu a tibetštiny mongolským písmem nazývaný *Ali kali* (Tib. *ā li kā li*, 1587).²⁷⁷ Ayuusi Gūüsiova abeceda byla vytvořena s cílem přesně zapisovat texty *dhāraṇī*, kde byl přesný přenos sanskrtské fonetiky považován za nezbytný k tomu, aby si *dhāraṇī* udržely při recitaci svůj účinek.

Transkripce sanskrtských slov a jmen v rukopisu Marpových naučení jsou často plná zjevných opisovačských chyb, vycházejí však ze zápisu ovlivněného systémem *Ali kali*. Tato skutečnost neznamena, že by překlad vznikl s jistotou až po roce 1587, protože Ayuusi Gūüsi spíše systematizoval již dříve používaný způsob transkripce.

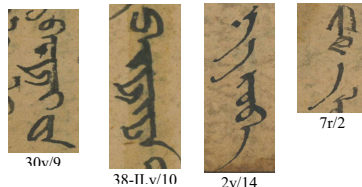
Příklady užití transkripčních písmen:

paṇḍi-ta 30v/9

paṇḍita 38-II.v/10

Nāroba 2v/14

NYIM-A [*nyi ma*] 7r/2

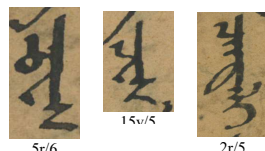

Příklady pomongolštěných přejatých slov s transkripčními písmeny:

ces 5r/6

zes 15v/5

zandali 2r/5

Zvláštní pozornost zasluhují neobvyklé zápisy jména Milarepa:

MIDLARASBA [*mi la ras pa*] 3v/18 a *Miolan* 1v/18

²⁷⁴ Chiodo 2000: 25.

²⁷⁵ Tvar *čayalsun* byl zachován v dialektech: *cārs* (Hotogoid, Hövsgöl aimag), *cārsⁿ* (Hamnigan, Hölünbuir).

²⁷⁶ Existují další příklady *-l-* v sufixu *-sün* v preklasické mongolštině: *mōlsün* (moderní Khalkha: *moc*), **nuγulsun* (ojratské *nuγ^ursun*, klasická mongolština: *nuγusu*, moderní mongolština *nyγac*), *sakiγulsun* (pozdní klasická mongolština *sakiγusun*, moderní mongolština: *caxuyac*).

²⁷⁷ Heissig 1954: 106-107.

E. Chiodo²⁷⁸ zminila ojedinělý případ zápisu jména *Midla[r]asba* v rukopise na březové kůře z Charbuchyn balgasu (XBM 113, fol. 11r/4-5). Mid la je častý alternativní tibetský zápis Milarepova jména.

4.3. Kontext rukopisu v mongolské literární tradici

V dostupných katalozích světových sbírek mongolských rukopisů jsem nenalezl žádný jiný opis Marpových naučení. Zakladatelské postavy starých tibetských škol se podle dochovaných textů těšily v Mongolsku na přelomu 16. a 17. století značnému zájmu. Známý jsou dva různé překlady Marpovy biografie do mongolštiny *Boγda Marba-yin čadig* z první poloviny 17. století, první v překladu Galdan qutuγtu pořízeném na příkaz Čečen qung tayiji²⁷⁹ a druhý v překladu Altan gerel ubasiho,²⁸⁰ plodného překladatele spjatého se dvory Altan chánových potomků a také oblastí centrální Chalchy.²⁸¹ Naropa,²⁸² Tilopa²⁸³ a Milarepa²⁸⁴ rovněž získali srovnatelnou popularitu u mongolské aristokracie a biografie každého z nich je známa přinejmenším v jednom mongolském překladu z počátku 17. století. Překlad Milarepovy biografie byl objednan chalchským Čoytu tayijem a jeho matkou, známými přívrženci chána Ligdena a ne-gelugpovských škol. Od druhé poloviny 18. a 19. století nejsou známy další rukopisy ani Marpovy ani Naropovy biografie.

²⁷⁸ Chiodo 2009: 52.

²⁷⁹ *Boγda Marba-yin čadig*. Knihovna Vnitromongolské akademie společenských věd. *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 869, No. 04696. Kolofon na fol. 56r: *tengsel ügei degedü kölgen-i nom tegün-i: / tegsi qubi-tu nomuqadqal-un tula töbed-tür jalayad: / temdegtey-e jula metü sayitur todudqaysan: / temčel-eče qayačaysan boyda Marba-yin čadig egün-i: / uridu olan galab-tur quriyaysan buyan-u küčün-iyer: / učaral tegüsügen degedü öndür ijayur-tu törül abuysan: / urbal ügei čing süsüg tegüsügen Čečen qung tayiji: / učaraysan-u küčün-iyer orčiyul kemen basa basa duraduysan-dur: / degedü čidayči-yin šasin-dur sayitur γarun: / degedü Sumadi darma duwaza terigüten boydas-i sitün: / degedü nom qoyar ügei-yin jerge-dür surun: / degedü ilayaysan-i qutuγ-i küsegči Galdan qutuγ-tu orčiyulbai: / sayin buyan-i üile-yin ači-bar kümün-i törül-i oluysan: / sayaral ügei degedü nom-i surqui duralayči bilig-tü kiy-a Samburatan: / sačalal ügei burqan-u sasin-dur sayitur γaruysan: / sanan bilig tegüsügen noyan Ombo čayasun-dur bayulyabai: / ene metü üiledügsen buyan-u küčün-iyer: / eke boluysan jiryγan jüil qamuγ amitan: / endegürel ügei tonilqui mör-tür sayitur orun: / čoy-tu dayusuysan burqan-u qutuγ-i türgen-e / olqu boltuγai: / sarwa Man Gha-a Lam :: :*

²⁸⁰ *Dayun orčiyuluyči Marba-yin tuyuji orusiba*. Překlad z tibetského díla sepsaného Gtsang smyon he ru ka rus pa'i rgyan can (1452–1507). Překladatel: Altan gerel ubasi. Objednavatel: Erdeni Yowagačari toyin. Knihovna Vnitromongolské akademie společenských věd. *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 869, No. 04697. Jiný rukopis se shodným kolofonem měl být uchováván v Muzeu ajmagu Süchbatar (Дамдинсүрэн 1984: 122).

²⁸¹ Kolofon k unikátnímu rukopisu *Qutuγ-tu bilig-ün činadu kijayar-a kürügsen naiman mingyan silüg-tü neretü yeke kölgen sudur orusiba* přeloženému Altan gerel ubasim: *Egüni qung tayiji čayaγan dhara qatun-u duratuly-a-bar orčiyulba*. „Přeloženo na příkaz *qung tayiji* a *Čayaγan dhara qatun*.“ *Čayaγan dhara qatun* bylo jiné jméno královny Jönggen, vdovy po Altan chánovi, jež byla postupně dotlačena čínským dvorem ke sňatkům s Altan chánovým synem Sengge Dügürengem, vnukem Čoytu tayiji Namudai Sečenem a pravnukem Bošuytu jinongem. Nejasný titul *qung tayiji* v kolofonu odpovídá jednomu ze dvou posledních. Rukopis v klášteře Yeke juu v Chöchchotu. *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 60, No. 00338. Дамдинсүрэн – Цэнд 1976: 486 jej zmiňují jako „slavného chalchského překladatele Altan gerel ubasiho“, avšak nevysvětlují, proč jej geograficky spojují s Chalchou. Nejmladší zmínka o Altan gerel ubasim je v kolofonu jeho překladu Conghapova Lamrimu, který přeložil na příkaz *čoytu eke* Bunidary a *qung tayiji* Dayičina při příležitosti úmrtí Tüsiyetü qayana Gombudorji (1655). Дамдинсүрэн 1966: 11, 1984: 119.

²⁸² *Bütegegčid-ün erketü Naroba-yin aldar-un domoy*. Překladatel: Güngsang bandida. Objednavatel: *kümün-ün erketü Dügüreng gošuyučü*. *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 869, No. 04694 (Knihovny Vnitromongolské akademie společenských věd) a 04695 (Knihovna Vnitromongolské pedagogické univerzity).

²⁸³ Rukopis Tilopovy biografie z přelomu 16. a 17. století *Boγda Deloba-yin tuyuji čadig orusiba* ve Vnitromongolské knihovně (*Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 868, No. 04691), jiný rukopis ze stejné doby pochází z knihovny Kengze čin wanga (Knihovna Vnitromongolské pedagogické univerzity; Ibidem, p. 868, No. 04692).

²⁸⁴ *Yowagacaras-un erketü degedü getülgegči Milarasba-yin rnam tar nirwan kiged qamuγ-i ayiladuγči-yin mör-i ijegülügen kemegdekü orusiba*. Překlad tibetského díla, jehož autorem je Gtsang smyon he ru ka rus pa'i rgyan can (1452–1507). Přeložil Siregetü güüsi čowarjiv-a v roce 1618. Překlad je znám v několika rukopisech a pekingském xylografu z roku 1756. *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 870-871, No. 04698-04700; Heissig 1954a: 119-120.

Starý rukopis anonymního mongolského překladu biografie Dampa Sangye (Dam pa sangs rgyas, ? - 1117), indického mahasiddhy v Tibetu v 11. století, byl součástí knihovny vnuka císaře Kangxiho, Kengze čin wanga.²⁸⁵ Mongolská verze Atišovy biografie (*Joo Atiša enedkeg-dür kerkijü šasin delgegsen ba altan tib-dür oduysan-u tuyuji orusiba*)²⁸⁶ je mladší, ale jejím autorem byl Urad-un güüši Bilig-ün dalai – představitel méně ortodoxní uradské buddhistické tradice. Překlady biografii v první polovině 17. století jsou korunovány překladem Taranáthovy autobiografie z doby kolem roku 1640 pořízeným zmíněným Altan Gerel ubasim (*Жонан Дарнатын намтар* 2012). Pro srovnání, Conghapova biografie se v mongolštině objevila teprve na přelomu 17. a 18. století a rozšíření se jí dostalo až po vytištění překladu Čačar gebši Lubsangčültüma v roce 1791 (Oči 1996: 109–112).

4.3.1. Obsah rukopisu *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čaγasu-tu-yin ... ubadis*

1v–9r ***ubadis-un ündüsün domoy kiged ündüsüleksen blam-a-nar-un jerge* (Historie předávání naučení)**

1v–3r: Úvod – Marpa při hledání Nauky v Indii získává čtvero naučení, *Sudal-un kei tour-un nidün kürdiün* a *Yegüdkel-i orui čoyulqui* od Nāropy a *Jayuradu-yin sedkil-i tasuluyči* a *Maq-a mudur-a-yin quriyangyui silüg* od Maitripy a zaznamenává je na čtyři svitky papíru.

Incipit: 1v: *Namo guru degedü ariγun Marba kelemürči-yin ilangyuy-a ubadis ...*

Explicit: 3r: *... ene ubadis-un bičig-üd ebkemel čaγalsun-dür bičiged <küjügün-degen jegüjü> bügüdede ese üjügülbei:*

3r–4v: **První linie předávání**

Incipit: 3r: *qoyitu čaγ-un MČUR STOWAN²⁸⁷ mayad erketü kemekü blam-a ...*

Explicit: 4v: *... buyan-u öljei-tü: Bayayud Dayun qung tayiji-tu ögbei:*

4v–8r: **Druhá linie předávání**

Incipit: 4v: *degedü qaγaly-a-tur yegüdkelün belge γaruγsan imayta boljuqui: ...*

Explicit: 8r: *... dötüger ebkemel čaγalsun-u ündüsün tuyuji-yi NYIM MDOWAB-A Buyan-u čoy jokiyabai::*

8r–9v: **Paralelní linie předávání**

Incipit: 8r: *tendeče qoyitu čaγ-tu yegüdkeküi orui čoyulqui kiged. maq-a mudur-a ...*

Explicit: 9v: *... arban qoyar yum-i öggügsen eče ber bayasba: kemen jarliy bolju bayasba kemen sonustabai:*

Závěrečný kolofon: 9v: *ubadis-un ündüsün domoy kiged ündüsüleksen blam-a-nar-un jerge bolai::*

9r–18r Skt. *ürdhvaśrotāḥ upadeśa* / Tib. *gong du 'pho ba man ngag* / Mong. ***degegsi de yegüdkeküi ubadis***, „Instrukce o přenášení vědomí výše“²⁸⁸

10v: Kolofon první kratší sekce: *čoytu nārowaba-yin yegüdkeküi orui čoyulqui ubadis Marba kelemürči-yin orčiγuluyisan-i tegüskejü orusiγulbai*

18r: Kolofon druhé delší sekce: *Nāro-ba blam-a-yin nomlayisan-i kelemürči Marba*

²⁸⁵ Nyní v Knihovně Vnitromongolské pedagogické univerzity; *Dumdadu ulus-un γarčay* 1999: 873, No. 04706.

²⁸⁶ Ibidem, p. 866, No. 04685.

²⁸⁷ V rukopise jsou tibetská jména osob zapsaná často porušeným systémem Ali kali doplněna interlineární verzí v tibetském písmu psaném červenou barvou. Verzi jména z mongolské transkripce uvádím velkými písmeny a v hranatých závorkách doplňuji správnou tibetskou verzi, pokud je známa, ve Wylieho transliteraci. V případě titulů textů uvádím přímo rekonstruované znění tibetské verze ve Wylieho transliteraci, protože chybná mongolská transkripce neumožňuje jednoznačný převod do latinkové transkripce. Mongolské transkripce sanskrtských titulů jsou ještě vzdálenější originálu než transkripce tibetských názvů. Pokusil jsem se o rekonstrukci sanskrtských názvů a uvádím přímo zrekonstruovaný odhad.

²⁸⁸ Text na toto téma sepsaný 2. Lcang skya qutuytu Ngag dbang blo bzang chos ldanem (1642–1714) se nachází v mongolské i tibetské verzi jeho sebraných spisů: tib. *Rnam shes gong du 'pho ba'i khrid yig mkha' spyod myur lam*, Mong. *Sünesün-i degegsi yegüdkekü-yin kötelbüri bičig udiyan-a-yin türgen mör kemekü orosiba* (*Lčang skya-a qutuytu Ngag dbang čos ldan-u 'bum jarliy orusiba*, Pekingský xylograf, vol. 5, mong. *ja / tib. ca*, oddíl 16, fol. 205r–211v; podle Uspensky 1999: 197).

blam-a töbed-tür ügesi ündüsülen jokiyaju soyurqaysan buyu: blam-a-yin ündüsülen nomlaysan-tur tödel amul ügegüy-e qamuy-i medegči SNYAM MDOWAV-A neretü bičig-tür jokiyabai.:

18r–28v²⁸⁹ Skt. *nāḍi prāṇa*²⁹⁰ [*jāla*²⁹¹] *cakra* / Tib. *rtsa rlung drwa mig 'khor lo zhes bya ba* / Mong. *kei sudal tour-un nidün-ü kürdün neretü*, „[Instrukce] zvaná sít' čaker – mandala kanálů a energii“²⁹²

28v–38r Skt. [podle mongolské transkripce] *Madhi di ci tani ubadis-a* / Tib. *bar do blo chod kyi man ngag* / Mong. *jaγur-a-du-yin sedkil-i tasulayulqui ubadis*, „Instrukce o přerušování mysli mezistavu (*bar do*)“²⁹³

38Ir–38IIv Skt. *mahāmudrā saṃcaya* (namísto *samuccayah* ?) *gāthā* / Tib. *phyag rgya chen po tshigs* (instead of *tshig*) *bsdus ba* / Mong. *Mahā mudura quriyangyui silüg*, „Zkrácená *gāthā* o nauce *Mahāmudrā*“

38r: Kolofon: *yeke pandita mithri ba-yin emüine-eče. Marba nom-un oyutu bi jasaju orusiyulbai. čoytu nārowa mithri qoyar Marba nadur soyurqaysan ubadis busud luy-a yerüngküi busu-yin dötüger ebkemel čayalsun tegüsbe:*

4.3.2. Posloupnosti předávání a okolnosti mongolského překladu

Z historického hlediska je zvláště významná úvodní část zmiňující tři linie předávání Marpových naučení (fol. 1v–9v). Dvě ze tří linií ve svém závěru zmiňují Bayaγud Dayun qung tayije, jednou zmíněného pouze jako Bayaγud qung tayiji. Bezpochyby se jednalo o osobnost blízkou dvoru Altan chána v Tümedu na konci 16. století (identifikace níže). Jádro textu o předávání Marpových naučení mělo být napsáno mnichem jménem Nyi ma mdo ba. Počínaje jeho jménem uvádí text pouze holý výčet posloupnosti předávání bez doprovodného narativu. Většinu zmíněných jmen se mi nepodařilo identifikovat. Výjimkou jsou sám Marpa, jeho syn Dar ma mdo sde, Milarepa, Milarepovi dva významní žáci Ras chung rdo rje grags pa (1086 ?–1161?) a Sgam po pa Bsod nams rin chen (1079–1153), zakladatel kláštera Dwags lha sgam po (oba jsou známi z linie Dwags po bka' rgyud).

Zvláštní je také skutečnost, že starší generace jmen jsou jména tibetská (nanejvýš s překladovými mongolskými přízvisky jako Mayad erketü Mtshur ston aj.), zatímco mladší generace jsou uváděny s mongolskými jmény: Bowadhi [*Bōdhi*] gerel-ün buyantu neboli Buyan-tu blam-a, Saysabad-tu itegel blam-a, Buyan-u tuy blam-a a Buyan-u öljei-tü neboli Yogacari neretü Bsodnam bkrasi. Není jasné, zda je tím naznačeno jejich působení na mongolském území nebo se jedná o náhodné překlady tibetských jmen.

První linie

1. Marba [Mar pa chos kyi blo gros] (1002/1012–1097/1100)
2. MČUR STOWAN Mayad erketü [Mtshur ston dbang nge/Mtshur dbang gi rdo rje] (přijal Čtvero naučení po smrti Marpova syna Dar ma mdo sde)
3. ČOWAS BA SGU ČOWAD [Chos pa sgu mchod] (přijal pouze jedno ze Čtyř naučení zvané

²⁸⁹ Obsahově identická tibetská verze první části tohoto textu (fol. 18r/10–20r/9): *Rtsa rlung drwa mig 'khor lo* v sekci *kha* Marpových souhrnných spisů *Mar pa'i bka' 'bum* (*Rje mar pa lo tsā ba'i bka' 'bum*) obsažených v '*Bri gung bka' bryud chos mdzod chen mo*, sbírce textů Drikung Kagyu a dalších tradic Kagyu, vydaných A mgon rin po che (19.–20. století). Citováno podle "*bar do blo chod rtsa rlung drwa mig 'khor lo 'pho ba spyi rdol snyan gyi shog ril*." In: '*bri gung bka' bryud chos mdzod chen mo*. TBRC W00JW501203. 6: 138–140. [http://tbrc.org/link?RID=O4CZ2522|O4CZ25224CZ5027\\$W00JW501203](http://tbrc.org/link?RID=O4CZ2522|O4CZ25224CZ5027$W00JW501203) (25. 4. 2014).

²⁹⁰ Tibetský i mongolský text zmiňuje *nāḍi prāṇa*, ale tib. *rtsa rlung* odpovídá skt. *nāḍi prāṇa*.

²⁹¹ *Jāla* zmíněné v paralelní tibetské verzi chybí v mongolské transkripci.

²⁹² Pojednání na toto téma se nachází v sebraných spisech 2. Lcang skya qutuytu: tib. *Rtsa rlung thig le'i rnam gzhag*, mong. *Sudal kei dusul-un teyin bayidal orosiba* (Ibidem, Vol. 5, Mong. *ja / tib. ca*, section 16, fol. 266r–289v; podle Uspensky 1999: 197).

²⁹³ Přímý tibetský pramen mongolského překladu nebo alespoň jeho první části na fol. 28v/20 – 30v/13 může být identifikován v textu *Bar do blo chod rtsa rlung drwa mig 'khor lo 'pho ba spyi rdol snyan gyi shog ril* obsaženém v sekci *kha* Marpových souhrnných spisů *Mar pa'i bka' 'bum*.

yegüdkeküi orui čoyulqui)

4. LČANG BU RY-A KAR BA [Ljang bu rgya kar pa]
5. STOWAD LUNGS 'GAR RASBA [Bstod lungs 'gar ras pa] (podle druhé linie přijal všechna Čtyři naučení od DAGSBOWA MDUNG RZE [Dwags po pa mdung rtse]). Pravděpodobně Grags pa dbang phyug (zvaný také Mgar grags pa dbang phyug, 'Gar grags pa dbang phyug), student Gzhon nu 'oda.
6. Naran LUNG BA [Nyi ma lung pa] baysi
7. Sayibar oduysan erdini [Bde gshegs rin po che / rin chen ?]
8. Bowadhi [*Bōdhi*] gerel-ün buyantu [Byang chub 'od zer]
9. Buyan-u öljei-tü (může být identifikován s Yogacari neretü Bsodnam bkraši [Bsod nams bkra shis] ve druhé linii předávání)
10. Bayayud Dayun qung tayiji

Druhá linie předávání je popsána na fol. 4v–8r. Oproti první posloupnosti je komplikovanější, zahrnuje více narativních částí a více jmen. Obě linie se rozcházejí po Mtshur stonovi a opět se spojují ve jménu 'Gar ras pa. Avšak v generacích po 'Gar ras pa-ovi přidává druhá posloupnost opět dvě jména navíc, která v první linii scházejí (Saysabad-tu itegel blam-a a Buyan-u tuy blam-a).

1. Marba [Mar pa chos kyi blo gros] (1002/1012–1097/1100)
2. BLAM LOWA RAS ČUNG BA [Ras chung rdo rje grags pa]-yin nigen sabi Mayad erketü MZUR STOWAN [Mtshur ston] (byl žákem učitele Bla ma lo ras chung pa (1085–1161) nazývaný Mayad erketü mtshur ston)
3. Arslan-u qabar Γαγχα bisilyaltu SGUS ČUNG [*Arslan-u qabar* = Seng ge'i gdong can (Skt. Simhamukha)]
4. DAGSBOWA MDUNG RZE [Dwags po mdung rtse]. Pravděpodobně Gampopa Sonam Rinchen (Sgam po pa Bsod nams rin chen) (1079–1153), nazývaný také Dwags po lha rje.
5. NYIM-A LUNG BA [Nyi ma lung pa]
6. GAR RASBA ['Gar ras pa]
7. Sayibar oduysan erdini [bde gshegs rin po che / rin chen] ROWAS ČID BA SGANG BA
8. SNYIM MDOWAB-A [Nyi ma mdo ba]
9. ČOSRJI qayan [?] AMOG[A]SIDI (vynechán v první posloupnosti) [= Chos rje don grub rin chen (1309–1385)?], pravděpodobně zakladatel kláštera školy Kadampa Bya khyung dgon pa v Amdu (založen 1349)
10. GYUNG STOWAN Čoy-tu wčir (vynechán v první linii) [Gyung ston rdo rje dpal], pravděpodobně Yungton Dorje Pel (1284–1365)
11. Buyan-tu blam-a (pravděpodobně Bowadhi [*Bōdhi*] gerel-ün buyantu v první linii)
12. Saysabad-tu itegel blam-a (schází v první linii)
13. Buyan-u tuy blam-a (schází v první linii)
14. Yogacari neretü Bsodnam bkraši [*rnal 'byor pa* Bsod nams bkra shis]
15. Bayayud qung tayiji

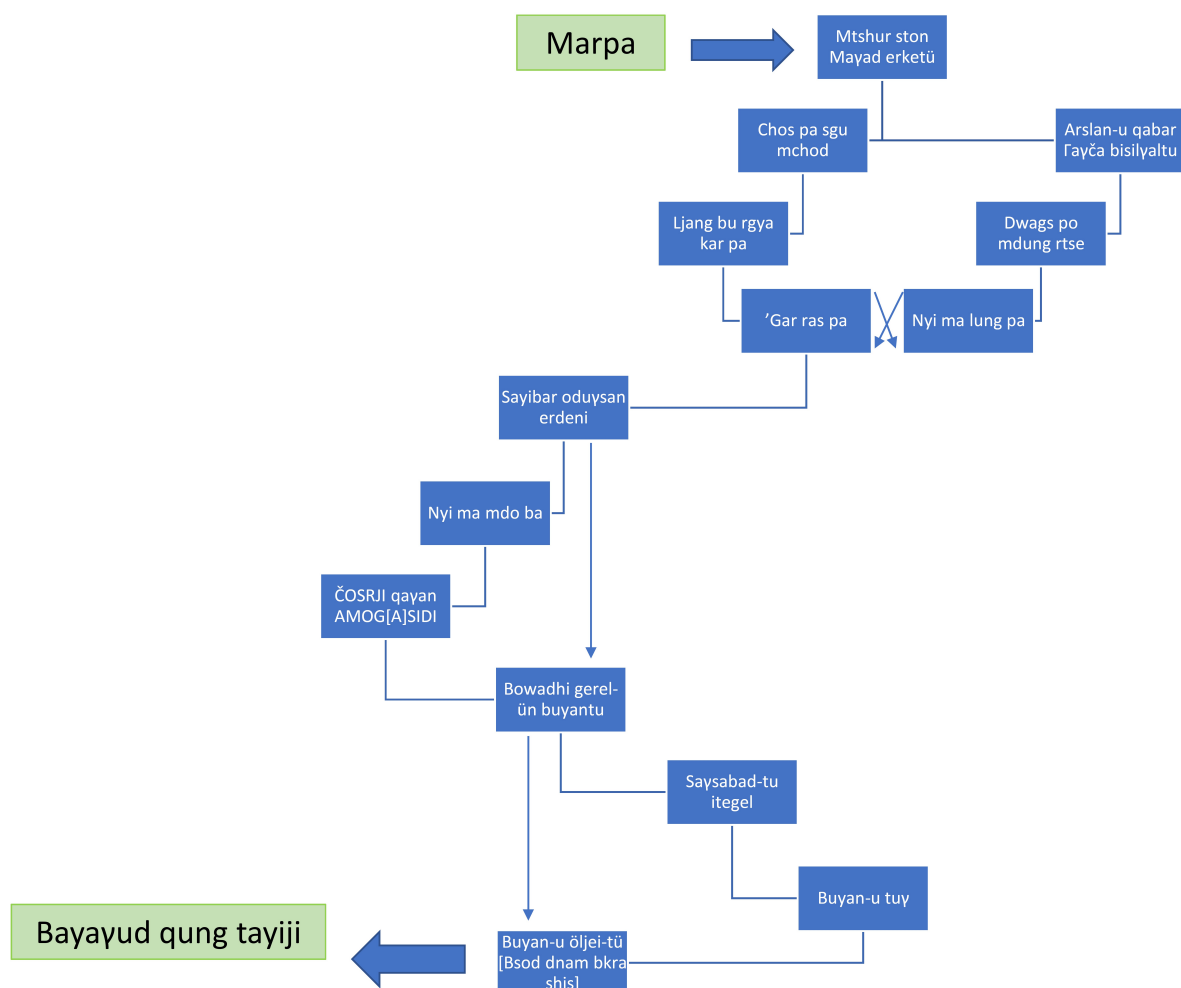
Na závěr „Historie předávání“ za kolofonem uvádějícím jako autora Nyi ma mdo ba se nachází krátká pasáž, která vypadá spíše jako soubor různých zpráv než souvislý narativ. Líčí paralelní posloupnost předávání Marpových naučení od Mtshur stona k Sum pa ras povi a patrně se vztahuje pouze ke dvěma ze čtyř Marpových naučení (*Kei sudal tour-un nidün kürdün* a *Jayura-du-yin sedkil-i tasuluyči*).

1. Marba [Mar pa chos kyi blo gros]
2. MZUR STOWAN [Mtshur ston]
3. Γαγχα bisilyaltu
4. sidütü TIBS RAS [?]

5. SUMRASBA [Sum pa ras pa]²⁹⁴

Srovnání první a druhé posloupnosti

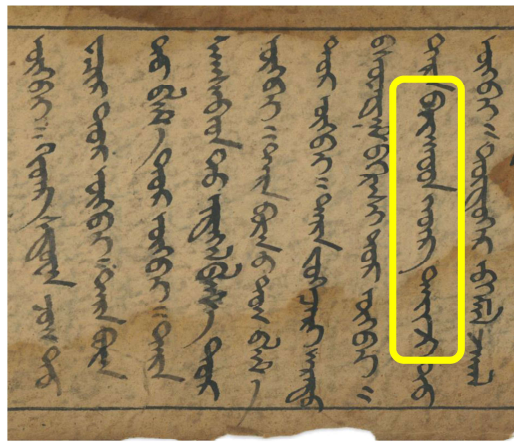
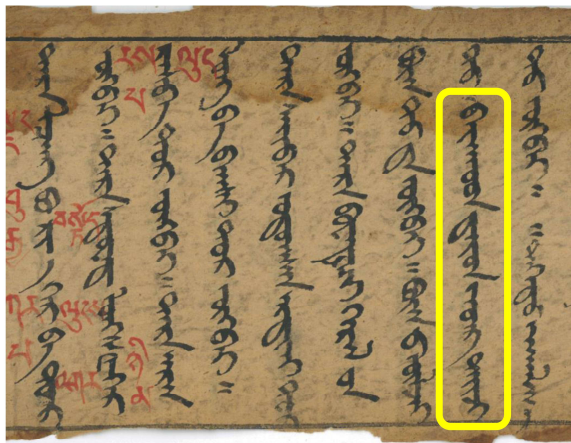
1. Marba [Mar pa chos kyi blo gros]	1. Marba [Mar pa chos kyi blo gros]
2. Mtshur ston Mayad erketü	2. MZUR STOWAN [Mtshur ston] Mayad erketü
3. ČOWAS BA SGU ČOWAD [Chos pa sgu mchod] (only <i>yegüdkeküi orui čoyulqui</i>)	3. Arslan-u qabar Fayča bisilyaltu SGUS ČUNG [Arslan-u qabar = Seng ge'i gdong can (Sa. Simhamukha)]
4. LČANG BU RY-A KAR BA [Ljang bu rgya kar pa]	4. DAGSBOWA MDUNG RZE [Dwags po mdung rtse]. Probably Gampopa Sonam Rinchen (Sgam po pa Bsod nams rin chen) (1079–1153), called also Dwags po lha rje.
5. STOWAD LUNGS 'GAR RASBA [Bstod lungs 'gar ras pa]	5. NYIM-A LUNG BA [Nyi ma lung pa]
6. Naran LUNG BA [Nyi ma lung pa]	6. GAR RASBA ['Gar ras pa]
7. Sayibar oduysan erdini [Bde gshegs rin po che / rin chen ?]	7. Sayibar oduysan erdini [bde gshegs rin po] ROWAS ČID BA SGANG BA
8. Bowadhi [Bōdhi] gerel-ün buyantu [Byang chub 'od zer]	8. SNYIM MDOWAB-A [Nyi ma mdo ba]
9. Buyan-u öljei-tü = Yogacari neretü Bsodnam bkraši [Bsod nams bkra shis]	9. ČOSRJI qayan [?] AMOG[A]SIDI
10. Bayayud Dayun qung tayiji	10. GYUNG STOWAN Čoy-tu wčir [Gyung ston rdo rje dpal] (1284 -1365)
	11. Buyan-tu blam-a = Bowadhi [Bōdhi] gerel-ün buyantu
	12. Sajsabad-tu itegel blam-a
	13. Buyan-u tuy blam-a
	14. Yogacari neretü Bsodnam bkraši [rnal 'byor pa Bsod nams bkra shis]
	15. Bayayud qung tayiji

²⁹⁴ Pravděpodobně žák Ras chung rdo rje grags pa.

4.4. Identifikace Bayayud Dayun qung tayije

Závěrečný příjemce učení v první a druhé posloupnosti Marpových naučení je uveden jednou jako Bayayud Dayun qung tayiji a podruhé jako Bayayud qung tayiji. Bayayud byl mongolský kmen příbuzný k *tümenu* Tümed.²⁹⁵ Bayayudy dostal jako apanáž Altan chánův druhý syn narozený z jeho první manželky Yeke qatun.²⁹⁶

V pramenech je pouze jednou jeden z pánů kmene Bayayud zmíněn se jménem Dayun,²⁹⁷ zatímco řada dalších významných osobností na Altan chánově dvoře nesla rovněž jméno Dayun (Dayan Kiya, Kiya tayiji (*Qia taiji* 恰台吉), Altan chánův adoptivní syn; Dayun qung taiji (歹雅黃台吉 *Daiya huangtaiji*²⁹⁸ or *Daiyan*²⁹⁹), vnuk Dayan qayanova syna Arsu Boloda)³⁰⁰. Protože však žádný z dalších nositelů jména Dayun nepřínáležel ke kmeni Bayayud, v úvahu připadá pouze Bayayud bayatur tayiji.

Bayayud bayatur tayiji byl jediný syn Bayayud noyana, Altan chánova druhého syna. V čínských pramenech je zmiňován jako *Baiyao baduer taiji* 擺腰把都爾台吉 a *Bai qiu* 擺酋 (Velitel Bai). V roce 1587 se Třetí dalajlama na cestě do *tümenu* Charčínů setkal s *tümedskými* nojony včetně Bayayud bayatur tayije.³⁰¹

Podle *Beilu fengsu* měl pastviny vně hranic a na severozápad od hranic Yanghe okresu Datong 大同 v regionu mongolsky nazývaném *Yeke jirüke*. Bayayud noyan zemřel v roce 1591.³⁰² V *Beilu fengsu* (sestaveném krátce po roce 1592) je zmíněn již jako nebožtík.³⁰³

Bayayud bayatur tayiji zdědil po svém otci pastviny na sever od Tiangchengu 天城 a Yanghe 陽和. V mládí se Bayayud bayatur účastnil Altan chánových výpadů proti mingskému pohraničí. Od roku 1571 Bayayud bayatur podporoval tributární vztahy s mingskou Čínou a účastnil se příhraničního obchodu. Patřilo mu i vlastní tržiště v pevnosti Shoukou 守口堡 poblíž Yanghe.³⁰⁴

²⁹⁵ Tümen Tümed byl jedním ze tří Západních *tümenů* zahrnujících Ordos, Tümed a Yüngsiyebü.

²⁹⁶ Serruys 1958: 87.

²⁹⁷ V kolofonu níže uvedené sůtry *Qutuy-tu üker-ün ayulan-dur biv-a girid-i üjegülügsen nereti yeke kölgen sudur*.

²⁹⁸ *Beilu fengsu* v Serruysově překladu s komentáři (1958: 139).

²⁹⁹ *Wanli wu gong lu* 萬曆武功錄, *juan zhi jiu* 卷之九, *zhong san bian san* 中三邊三. In: *Mingdai Menggu han ji shiliao huibian*, *di 4 ji* 2007: 164–168.

³⁰⁰ Serruys 1958: 135. Má rozsáhlou biografii jako *Duoluo tuman baduer huang taiji* (Mong. *Doluyan tümen bayatur qung tayiji*) 哆羅土蠻把都兒黃台吉 in *Wanli wu gong lu* 萬曆武功錄.

³⁰¹ *Хаадын үндэсний эрдэнийн товч* 2011: 82v07–82v11. *Ulayan* 2005: 668, 697.

³⁰² Elverskog 2003: 153.

³⁰³ Serruys 1958: 70.

³⁰⁴ Serruys 1958: 70. – Kvůli suchu v roce 1585 Bayayud bayatur s dalšími kmeny opakovaně napadali mingské pohraničí. Na intervenci cenzora Deng Linqiaoa 鄧林喬 se Bayayud bayatur omluvil, vrátil ukradený dobytek a vrátil se do Yulinu 榆林 (pravděpodobně dnešní Yulin xiang u Chöchchotu). Podle *Wanli wu gong lu*.

Qiu Jiusi 瞿九思 jej považoval za loajálního k Mingům a uvedl, že Bayayud bayatur studoval čínské klasické knihy *Zhongjing* 忠經 a *Xiaojing* 孝經.³⁰⁵ Po Altan chánově příklonu ke gelugpovskému buddhismu následoval svého děda a stal se zbožným buddhistou.

Hlavní čínský pramen obsahující biografické údaje o Bayayud Bayatur Tajiovi, *Wanli wu gong lu* 萬曆武功錄 „Zápisky o vojenských úspěších éry Wanli“ (1612), zmiňuje pouze jeho vojenská tažení, ale nezmiňuje nic o jeho účasti na propagaci buddhismu. Ta je představena v hlavním mongolském pramenu k historii Altan chánovy větve, kronice *Erdeni tunumal neretü sudur* („Sútra průzračná jako drahokam“³⁰⁶).

Již Bayayud bayatur tajjüv otec, Bayayud noyan, byl přítomen v uvítací delegaci poslané Altan chánem k přijetí budoucího Třetího dalajlamy *Bsod nams rgya mtsho* (1543–1588).³⁰⁷ Bayayud bayatur tayiji založil klášter zvaný Huayansi 華嚴寺 a sponzoroval překlad nebo vytištění nejméně tří buddhistických textů.

Prvním dokladem je nápis na stéle z roku 1580 nalezené v ruinách kláštera Huayansi na území dnešní vesnice Sumuqin cun 蘇木沁村 (mong. Sümečin) v obci Yulinxiang 榆林鄉 (mong. Qayilasutai), 32 km východně od historického centra Chöchchotu. V roce 1981 byla stéla zakoupena profesorem Altanorgilem a přenesena na Vnitromongolskou univerzitu.³⁰⁸

Pravděpodobně prvním textem, jehož edici objednal Bayayud qung tayiji, byla sútra *Qutuy-tu üker-ün ayulan-dur biv-a girid-i* [i.e. *wiwanggirid*] *üjegülügšen neretü yeke kölgen sudur* („Mahájánová sútra zvaná proctví zjevené na Kraví hoře“), jejíž jediný známý rukopis je uchovávan v Muzeu Paláce Gugong. Zadavatel je v kolofonu sútry zmíněn jako Dayun qung tayiji [kmene] Bayayud.³⁰⁹ Sútra byla přeložena třemi neznámými lamy (Čulrim rjamso, Bšayba rjamso and Sirab rjamso). Práce byla vykonána pod dozorem Diyanči lamy. Dokončení práce je v kolofonu datováno *ki moyai jil* (*jisi* 己巳) podle šedesátiletého cyklu. Podle Erdemtüa se jedná o rok 1629 (Erdemtü, 14), ale za pravděpodobnější považují rok 1569.

Druhý dílem Bayayud qung tayije byl xylografický tisk *Suvarṇaprabhāsottama-sūtry* dokončený v roce 1584 (dochován pouze ve dvou pozdějších opisech uchovávaných v Kodani a v Budapešti).³¹⁰

Třetím známým dílem Bayayud qung tayije byl xylografický tisk čtyřjazyčné verze *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* (1592).³¹¹

³⁰⁵ Podle *Wanli wu gong lu*.

³⁰⁶ Kronika byla zachována v jediném rukopise dnes v Knihovně Vnitromongolské akademie společenských věd v Chöchchotu.

³⁰⁷ *oki tümen-eče Namudai sečen qung tayiji Dayun noyad Bayayud noyan Dayičing ejei ekilen ... ulam ulam jergeber dabqurlaju urytuyul-un ilegebei*: “From the Supreme Tümen, Namudai Sechen Khung Taiji, Lord Dayan, Lord Bayuud and Daiching Ejei; ... were sent, and the welcoming parties proceeded in succession.” Původní rukopis *Erdeni tunumal neretü sudur*, fol. 26rv. Jürüngya 2012: 104. Anglický překlad Elverskog 2003: 153, lines 799–801.

³⁰⁸ Mongolský text: *Om a qung*: / *Altan qayan-u ači Bayayud bayatur tayiji-yin süm-e mön buyu*: *sumibar kigsen: dalai köbegün-ü yajar-a kiji orusiylba*: *čayan luu jil dörben sar-a-yin arban tabun-a köke bačin edür bačin čay-tu bičibe*: *bayatur tayiji orusiylba*: „Toto je chrám Bayayud bayatur tayije, vnuka Altan qayana. ... Pohřbil [zde] do země svého syna Dalaie [?]. Napsáno v roce bílého draka, 15. dne 4. měsíce, v den modré opice.“ Čínský nápis: 封勅華嚴寺全僧明泰, 主文榜實字校抄石板人。擺要台吉因時起造。萬曆捌年四月十五日。 „Nařídil opatovi kláštera Huayan, Mingtaiovi, sestavit tento nápis a připravit vzor se správnými znaky jako předlohu pro rytce. Bayayud tayiji zvolil příhodnou dobu ke vztyčení [tohoto kamene v klášteře?]. 15. dne 4. měsíce 8. roku éry Wanli [28. duben 1580].“³⁰⁸ Altanorgil 1989: 3. *Dumdadu ulus-un erten-ü mongyol nom bičig-ün yerüingkei yarčay* 1999: 2148, No. 12650.

³⁰⁹ *Ilayuyisan buyan-u erketü Bayayud-un Bunij-a siri Dayun qung tayiji: olan amitan-u tusa-yin tula üjetügei medetügei: kemen sedkijü kičiyel duraduyad*: *Dayan či lam-a-yi gerlen sitiüjü*: Čulrim rjamso: Bšayba rjamso: *terigülen bandi nar-iyar mongyolčilan orčiyulju Simdan rjamso: Donbanggu (?) sanjin*: *Öljei günjei ede bayı-nar-iyar bičigül-ün qabtasun-dur tamay-a čoqulyaju olan-a delgeregülbei: ki moyai jil-ün yurban sara-yin arban tabun-a tegüsgebei*: *Dumdadu ulus-un yarčay* 1999: 105, No. 00587.

³¹⁰ The Royal Library in Copenhagen (Mong. 395), The Hungarian Academy of Sciences (Mong. 77).

³¹¹ *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* (Mong. *Mañjuśrī jñan-a saduwa-yin ünemleküi ner-e-yi üneker ögülegči*) ve čtyřech jazycích (sanskrt v písmu rañjanā, tibetsky, čínsky a mongolsky) z roku 1591/2 dochovaný v jediném exempláři v Mongolské národní knihovně. Kolofon:

Na Bayaγud qung tayijových náboženských aktivitách měl hlavní zásluhu jeho syn, jenž se v roce 1578 stal na přání otce mnichem.³¹² Tento syn je v čínských pramenech zmiňován jako *Lama taiji* 刺麻台吉.³¹³ Podle kolofonu *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* z roku 1592 bylo mnišské jméno Lama tayije Chos rgya mtsho.³¹⁴ V roce 1602 je Chos rgya mtsho uveden jako vedoucí osobnost v delegaci doprovázející Čtvrtého dalajlamu (1589–1617) na cestě do Tibetu.³¹⁵

4.5. Závěr

Atribuce rukopisu Marpových naučení do okolí Altan chánova dvora v Tümedu konce 16. století a konkrétně jeho sepjetí s osobou Bayaγud Dayun qung tayije činí text rukopisu Mong. B 3/1 jedním z nejranějších mongolských překladů období tzv. Druhého šíření buddhismu v Mongolsku. Bayaγud Dayun qung tayiji je dnes v mongolistice dobře znám jako aktivní praktický uskutečňovatel Altan chánovy ideje buddhistické vlády. Ke třem dosud známým edicím súter, za jejichž objednávkou stál Bayaγud Dayun qung tayiji, se tak připojuje rukopis Marpových naučení jako významný pramen. Zatímco ostatní tři texty byly údajně vydány v podobě xylografu (jen xylograf *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti* je dochován, zbylé dva texty jen v opisech), Marpova naučení byla velmi pravděpodobně od počátku pouze rukopisná, protože se nejednalo o text pro veřejné šíření. Unikátní povaha rukopisu a archaický styl jeho písma mě zprvu vedl k vyslovení domněnky, zda se nejedná o originál z doby Bayaγud Dayun qung tayije. Avšak paleografický rozbor provedený v této kapitole ukazuje, že charakteristiky písma i další kontext rukopisu odpovídá konci 17. století nebo přelomu 17. a 18. století.

Bibliografie ke kapitole 4

- Asaraγči neretü-yin teüke* – *Асрагч нэртийн түүх*, 2011. Эх бичгийн цогц судалгаа хийсэн доктор профессор Далайн Заяабаатар, хянан тохиолдуулсан доктор профессор Шаравын Чоймаа. МУИС, МХСС; Монголын үндэсний номын сан; Шинжлэх ухааны академийн түүхийн хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Altan Orgil, 1981, *Köke qota-yin süm-e keyid*. Öbür Mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Altanorgil (ed.), 1989, *Kökeqota-yin teüken Mongγol surbulji bičig (6)*. *Šašin surtaqun ba soyul kümüjil*. Öbür Mongγol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilari.
- Bayan (ed.), 2012, *Degedü Mongγol-un šasin-u soyul*. Öbür Mongγol-un keblel-ün bülügglel – Öbür Mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Chiodo, Elisabetta, 2000, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarbuxyn Balgas in the Collection of the*

Altan qayan-u ači inü ilayγγsan buyan-u erke Bayaγud bayatur dai qung tayiji jarliγ bolju: erten-ü sayin irüger-ün kücü-ber: öber-ün köbegün bolun törügsen: Čos irgamsu toyin-iyar bičigüljü: čayan taulai jil-un arban nigen sara-da olan urad-iyar čoyulyabai: V síle dřívějšiho požehnaní vnuk Altan qayana, qung taiji Bayaγud bayatur, nařídil mnichovi Čos irgamsu, svému vlastnímu rodnému synovi, přepsat tuto knihu, a v jedenáctém měsíci roku bílého zajíce vyřezat mnoha řemeslníky (= 11. měsíc trval od 16. 12. 1591 do 14. 1. 1592).“

- ³¹² Bayaγud bayatur tayiji měl šest synů podle *Beilu fengsu* (Serruys 1958: 71–73): Sümer tayiji (*Sungmuer taiji* 松木兒台吉), Mingyan tayiji (*Ming'an taiji* 明暗台吉), Tümen tayiji (*Tongmen taiji* 同門台吉), Üüşen (?) tayiji (*Wushang taiji* 兀上台吉), Lama tayiji (*Lama taiji* 刺麻台吉) a jednoho syna, jehož jméno v mongolštině nelze spolehlivě identifikovat (*Wushibai taiji* 五十拜台吉). *Wanli wu gong lu* zmiňuje, že Bayaγud bayatur tayiji měl čtyři syny a uvádí jména pouze dvou z nich: nejstarší *Sumuer taiji* 速木兒台吉 a druhý *Lengkemü taiji* 冷克木台吉 (*Wanli wu gong lu* 萬曆武功錄, *juan zhi jiu* 卷之九, *zhong san bian san* 中三邊三. In: *Mingdai Menggu han ji shiliao huibian*, di 4 ji 2007: 187).
- ³¹³ *Beilu fengsu* 北虜風俗, *Shi xi biao* 世系表, překlad Serruys 1958: 73; *San yun shou zu kao* 三雲籌俎考, 卷之二, 封贡考, 虜酋市场 (擺腰把都兒台吉授指揮同知, 見在。子六: 松木兒台吉、明暗台吉、同門台吉、兀上台吉、刺麻台吉、五十拜台吉。) citováno podle Qiaoji 2007: 124.
- ³¹⁴ Původní rukopis *Erdeni tunumal neretü sudur*, fol. 30v. Anglický překlad Elverskog 2003: 162–163, lines 919–921.
- ³¹⁵ *aldarsiγsan tegüs čoy-tu wčir-a dar-a dalai lam-a-yi kürgekü-yin tula:: Bayaγud-un Čoyir Jamsu čorji tayiji ... bayasqulang-tu qamuy-yi medegči dalai lam-a-yi kürgegül-ün ilegejükiü:: “In order to send off the famous magnificent Vajradhara Dalai Lama, Choir Jamsu Chorji Taiji of the Bayuud, ... were made to escort the joyful All-knowing Dalai Lama.”* Original manuscript of *Erdeni tunumal neretü sudur*, fol. 51r. Jürüingya 2012: 169–170. Překlad Elverskog 2003: 207–208, řádky 1503–1504, 1507.

- Mongolian Academy of Sciences. Part 1. Asiatische Forschungen, Band 137, 1. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Chiodo, Elisabetta, 2009, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of the Mongolian Academy of Sciences*. Part 2. Asiatische Forschungen, Band 137, 2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Dumdadu ulus-un yarčay – Dumdadu ulus-un erten-ü mongyol nom bičig-ün yirüngkei yarčay = Zhongguo mengguwen guji zongmu* 中國蒙古文古籍總目, 1999. 3 sv. Begejing nom-un sang keblel-ün qoriy-a = Beijing tushuguan chubanshe, Begejing = Beijing.
- Elworskog, Johann, 2003, *The Jewel Translucent Sūtra. Altan Khan and the Mongols in the Sixteenth Century*. Brill, Leiden – Boston.
- Erdemtü, Mingyad. *Umaratu Yuwan ulus-un üy-e-yin mongyol burqan šasin-u sudur nom-un orčiyuly-a-yin tuqai jarim medege – Umaratu Yuwan-u üy-e-yin orčiyuly-a-yin sudulul (qoyar)*.
- Erdeni tunumal neretü sudur orusiba (Altan qayan-u namtar)*. A facsimile of the original manuscript. Published by Altan qayan sudulqu yajar, 2007. The same facsimile is also included in Jürüngy-a 2012.
- Heissig, Walther, 1954, *Zur geistigen Leistung der neubekehrten Mongolen des späten 16. und frühen 17. Jhdts*. In: *Ural-Altäische Jahrbücher XXVI*, 1954. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1954a, *Die Pekinger Lamaistischen Blockdrucke in mongolischer Sprache. Materialien zur mongolischen Literaturgeschichte*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1966, *Die mongolische Steininschrift und Manuskriptfragmente aus Olon süme in der Inneren Mongolei*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Heissig, Walther, 1976, *Die mongolischen Handschriften-Reste aus Olon süme Innere Mongolei (16.–17. Jhd.)*. Asiatische Forschungen, Band 46. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Jürüngy-a (ed.), 2012, *Erdeni tunumal neretü sudur orusiba*. *Öbür Mongyol-un keblel-ün bülüglel – Öbür Mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota*.
- Kara, György, 2000, *The Mongol and Manchu manuscripts and blockprints in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ming dai menggu han ji shiliao huibian, di 4 ji – Qu Jiushi: Wanli wugong lu (Menggu Nüzhen renwu zhuanji xuan)* 明代蒙古漢籍史料彙編, 第四集 – 瞿九思 萬曆武功錄 (蒙古女真人物傳記選). Bo Yinhu bianji dianxiao 薄音湖 編輯點校. Neimenggu daxue chubanshe, Hohhot.
- Ming dai menggu han ji shiliao huibian, di 6 ji – Lu long sai lue, Jiu bian kao, San yun chou zu kao* 明代蒙古漢籍史料彙編, 第六集 – 盧龍塞略、九邊考、三云籌俎考. Bo Yinhu bianji dianxiao 薄音湖 編輯點校. Neimenggu daxue chubanshe, Hohhot.
- Oči, 1996, *Čaqar gebši Lubsangčültüm*. *Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar*.
- Paulenz-Kollmar, Karénina, 2001, *Erdeni tunumal neretü sudur. Die Biographie des Altan qayan der Tümed-Mongolen*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Qiaoji 喬吉, 2007, *Menggu fojiao shi. Bei Yuan shiqi (1368-1634)*. 蒙古佛教史 – 北元時期 (1368-1634). Neimenggu renmin chubanshe, Hohhot.
- Raghu, Vira, 1959, *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti in Mongolian, Tibetan, Sanskrit and Chinese ... and Sekoddeśa in Tibetan and Mongolian ... Śata-pitaka Series, Vol. 18*. International Academy of Indian Culture, New Delhi.
- Sarangerel, 2004, *Degedü Mongyol-un lama nar-un qubčasu jasal-un soyul*. *Öbür Mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilari*.
- Serruys, Henry, C.I.C.M., 1958, *Genealogical Tables of the Descendants of Dayan-qan*. Mouton & co., 'S-Gravenhage.
- Suiyuan dao zhi* 歸綏道志, 2007. Yi Gu deng xiu, Gao Geng'en zuan 貽谷 等修, 高廣恩 纂. In: Neimenggu lishi wenxian congshu, 3 內蒙古歷史文獻叢書之三. Yuanfang chubanshe, Hohhot.
- Suiyuan xian zhi* 綏遠縣志, 2012. Zheng Zhichang xiu 鄭植昌 修, Zheng Yufu zuan 鄭裕孚 纂. In: Neimenggu lishi wenxian congshu, 11 內蒙古歷史文獻叢書之十一, xia ce 下冊. Yuanfang chubanshe, Hohhot. (Faksimile původního vydání vydaného roku 1932 nakladatelstvem Wenlanyi 文嵐篋 v Beipingu.)
- Алтангэрэл, Д., 2012, Монголын үндэсний номын сангийн “Үнэт ховор номын музей” дэлхийн соёлын өв болох нь. In: *Нүүдэлчдийн өв судлал*. Tomus XIII, Fasciculus 37, pp. 322–327.
- Дамдинсүрэн, Ц., 1966, XVII зууны эхний үеийн орчуулагч Алтангэрэл увшийн тухай зарим мэдээ. In: *Монголын судлал. Studia Mongolica Instituti linguae et litterarum Academiae scientiarum Reipublicae populi Mongoli*, Tomus V, Fasc. 9, pp. 9–13.
- Дамдинсүрэн, Ц., – Цэнд, Д., 1976, *Монголын уран зохиолын тойм*. Хоёрдугаар дэвтэр (XVII–XVIII зууний үе). Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Дамдинсүрэн, Ц., 1984, XVII зууны эхний үеийн орчуулагч Алтангэрэл увшийн тухай зарим мэдээ. In: *Монголын уран зохиолын өв уламжлалын асуудалд I*. Шинжлэх Ухааны Академийн хэвлэл, Улаанбаатар, pp. 117–124.
- Цэдэндамба, С., 2009, *Монголын сүм хийдийн түүхэн товчоон*. Адмон, Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 1965, *Турфаны цуглуулгын ТМ 40*. In: *Studia Mongolica Instituti linguae et litterarum Academiae scientiarum Academiae scientiarum Reipublicae populi Mongoli*, Tomus V, Fasc. 6, pp. 147–170. Шинжлэх ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.

Digitální zdroj:

Mar pa'i bka' 'bum. In: *'Bri gung bka' brgyud chos mdzod chen mo*, 2004. [S.n.], Lhasa. In: TBRC W00JW501203.
[http://tbrc.org/link?RID=O4CZ2522|O4CZ25224CZ5016\\$W00JW501203](http://tbrc.org/link?RID=O4CZ2522|O4CZ25224CZ5016$W00JW501203) (accessed 18. 11. 2014)

5. Závěr

5.1. Cíle práce

Cílem této práce bylo popsat paleografický vývoj mongolského písma v tzv. klasickém období mongolského literárního jazyka, tj. od 17. do první poloviny 20. století. Ačkoli z klasického období pochází většina předmoderních textů psaných mongolským písmem, oproti staršímu tzv. preklasickému období (13.–16. století), z něhož se dochoval relativně omezený a odborně dobře zpracovaný korpus textů včetně popisu paleografických charakteristik písma, je vývoj mongolského písma v klasickém období dosud popsán zcela nedostatečně. Paleografický přehled je při výzkumu mongolských rukopisů postrádán především proto, že většina rukopisů neúřední povahy bývá nedatována. Často i odborníci na klasické mongolské písemnictví nejsou schopni přibližně datovat rukopis anebo jej datují zjevně nesprávně nebo příliš široce. Domácí mongolské studie se o přesnější dataci rukopisů povětšinou nepokoušejí.

Jsem si vědom skutečnosti, že paleografické studium mongolského písma v klasickém období, může zahrnovat velmi širokou oblast, i když se vztahuje na poměrně krátký časový úsek (300–350 let). Mongolský kulturní a civilizační okruh byl v tomto období regionálně rozrůzněn a nejednotný vývoj lze pozorovat i ve stylech písma a používaných psacích materiálech. Proto jsem se v disertační práci zaměřil na oblast Chalchy, přibližně území dnešního Mongolska vyjma západních, tradičně ojratských regionů. Vedle geografického kritéria jsem se zaměřil i typologicky, a to na rukopisy psané perem. Rukopisy psané perem zpravidla představují kategorii textů náboženského obsahu vytvořených pro soukromou potřebu (jednotlivců, domácností, klášterů, případně společenské elity). Stranou pozornosti analytické části disertační práce ponechávám rukopisy psané štětcem, jehož užívání se plně rozšířilo v oblasti Chalchy od první poloviny 18. století v administrativní, úřední registratuře a korespondenci a od poloviny 19. století proniklo a záhy převládlo i v oblasti rukopisů pro soukromou potřebu (včetně rukopisů s náboženským obsahem). Tento stav trval až do počátku 30. let 20. století, kdy po zamezení obchodu s Čínou a sovětizací náhle v Mongolsku vymizel štětec a čínská tuš. Mongolské písmo psané evropským perem a tužkou se ve 30. a 40. letech 20. století se jako hlavní prostředek veškeré písemné komunikace intenzivně vyvíjelo, ale jeho postupné vyloučení z oficiálního užívání v Mongolsku mezi lety 1945–1949 zastavilo jeho přirozený vývoj.

5.2. Teoretická část

V teoretické úvodní části jsem obecně představil problematiku datace a chronologie mongolských rukopisů a dosavadní stav paleografického výzkumu mongolského písma. Vedle paleografického rozboru písma je pro potřeby datace rukopisů nezbytné zohlednění kodifikologických aspektů. V teoretické části práce jsem popsal užívání různých druhů papíru (upravovaného a neupravovaného čínského papíru, ruského papíru ruční výroby a ruského papíru mechanické tovární výroby). Jsem přesvědčen, že ke spolehlivé (byť přibližné) dataci rukopisu je kvůli zohlednění kodifikologických aspektů potřeba pracovat s originálem, a proto jsem jako výchozí materiál pro disertační práci zvolil sice obsahově omezené, ale přece jen pro paleografický rozbor dostatečně reprezentativní české sbírky mongolských rukopisů.

Při posuzování typů papíru a paleografických znaků rukopisů se ukázalo, že v Chalše je v kategorii rukopisů pro soukromou potřebu užívání jednotlivých typů papíru relativně přesně časově rozfázováno a může poměrně spolehlivě sloužit dataci rukopisů. Ruský ruční papír se v Chalše běžně rozšířil v posledních dvou desetiletích 18. století a v této době nahradil dosud výhradní běžný materiál, jímž byl čínský papír upravený slepením do dvou či více vrstev. Ruční papír ruské výroby zůstal hlavním psacím materiálem do 40. let 19. století, kdy byl poměrně rychle nahrazen papírem strojové výroby rovněž ruské provenience. V Chalše převažoval import papíru

strojové výroby z továrny Dědiců A. S. Sumkina v Laľsku.

Zvláště zohlednění vodoznaků na papíře ruské výroby nebylo dosud při výzkumu mongolských rukopisů zohledňováno, třebaže poskytuje často přesná data výroby papíru, která jsou pro dataci rukopisů výrazným upřesněním. Z tohoto důvodu jsem se v teoretické části práce výskytem vodoznaků na papíře mongolských rukopisů zabýval podrobněji.

Hledisko vývoje jazyka k datování vzniku rukopisů přispívá jen tehdy, pokud uvážíme, že většina rukopisů určených pro soukromou potřebu byly opisy starších textů, případně opisy textů kodifikovaných tištěnými xylografickými verzemi. Vzhledem k tomu jsem na začátku svého výzkumu vyslovil domněnku, že důležitou roli hrají z hlediska jazykového při chronologizaci rukopisů přejatá slova, především lexikum, které si mongolské písmo přineslo z jazyků, od nichž bylo bezprostředně přejato, totiž ujurštiny a sogdštiny, protože řada slov prošla v mongolském písmu výraznými hláskovými změnami (především přechod od archaického nevokalizovaného nebo polovokalizovaného zápisu k zápisu plně vokalizovanému odpovídajícímu mongolské fonetice). Speciální kapitolu jsem proto věnoval rozboru a klasifikaci slov převzatým do literární mongolštiny přes sogdštinu. Současní mongolští jazykovědci (zvláště C. Šagdarsüren) uvádějí teorii, že Mongolové převzali písmo přímo od Sogdů a nikoli prostřednictvím Ujgurů. Protože však žádné přímé doklady mongolského písma před rokem 1225 nejsou známy, zakládá se teorie o přímém sogdském původu mongolského písma jen na srovnávání převzatých slov a historických úvahách.

U většiny sogdských slov nebo sanskrtských slov převzatých do literární mongolštiny prostřednictvím sogdštiny se ukázalo při srovnání s ujurštinou neopodstatněné pochybovat o ujurském prostřednictví. Sogdské i ujurské zápisy sanskrtských buddhistických pojmů jsou navíc velmi neustálené. Často není možné spolehlivě určit, nakolik je sogdské prostřednictví pro ujur-mongolský zápis rozhodující, nebo nakolik byl ujur-mongolský zápis vytvořen a dále ovlivňován a usměrňován na základě sanskrtského originálu. Znalost sanskrtu byla (alespoň prostřednictvím tibetské transliterace) mezi mongolskými vzdělanými mnichy vždy přítomná, zatímco znalost ujurštiny vymizela s největší pravděpodobností ještě ve 14., nejpozději 15. století.

Hojnější užívání ujurismů v mongolském literárním jazyce souvisí především s autoritou terminologie zavedené prvním systematickým překladatelem buddhistických textů do mongolštiny, Čojdži Odserem. Text *Rasiyan-u qumq-a* rozebíraný v kapitole 3 ukazuje, že Čojdži Odserův jazykový styl a jeho slovní zásoba byly mongolskými autory vysoce ceněny a poměrně striktně uplatňovány nejméně do počátku 17. století, kdy nová systematická překladatelská a editorská práce na kánonu Gandžur zavedla velké množství nové terminologie i dříve se nevyskytujících sanskritismů zapisovaných již systematizovanou transliterační metodou *Ali kali* připisovanou Ayuusi güüsüvi.

Hláskové rozdíly v zápisech přejatých slov ze sogdštiny a ujurštiny se omezují na nevelký počet buddhistických termínů a jmen a vztahují se na delší časové rozmezí od preklasického ke klasickému mongolskému literárnímu jazyku. Přesnější časové určení hláskových změn není zpravidla na základě pramenů možné. Ukázalo se, že téměř vůbec je není možné uplatnit na bližší dataci rukopisů v rámci klasického období.

5.3. Analytická část

V analytické části disertační práce jsem provedl paleografický rozbor 41 rukopisů, které jsem seřadil podle chronologické posloupnosti na základě vlastní datace. Příklady rukopisů jsem řadil podle orientačních časových úseků jdoucích obvykle po 50 letech, a to na základě vlastních výzkumných zjištění, že stáří rukopisu lze na základě postupné proměny písma a kodikologických aspektů stanovit přibližně s přísnější tolerancí ± 25 let až volnější tolerancí ± 50 let. Vzhledem k tomu, že příkladů rukopisů psaných perem chalchské provenience s originální datací je minimální množství, k přibližné dataci docházím především na základě vzájemného porovnávání rukopisů a vývojových znaků jejich písma (s ohledem na kodikologii a obsahový kontext rukopisů). Zde uváděnou dataci (respektive zařazení rukopisů k jednotlivým vývojovým etapám) tudíž není možné

považovat za dataci absolutní, ale relativní vzhledem k celku vývoje mongolského písma na území Chalchy. Mimo obvyklé časové úseky samostatně vyčleňují styly písma typické pro období kolem roku 1800 (respektive první desetiletí po roce 1800), kdy se profesionálnější styl písma vyznačuje velmi tlustou základovou linií, již se ostatní tahy podřizují, a kurzivnější kulatý typ písma, který je prvním skutečně kurzivním dynamickým stylem v písmu psaném perem v klasickém období. Dataci v tomto období napomáhá také většinou dobře datovatelný ruský papír ruční výroby.

Paleografický rozbor jednotlivých příkladových rukopisů strukturuje podle jednotlivých tahů, na něž se mongolské písmo ve standardní podobě dělí. V chronologickém pohledu je poté možné stanovit určité vývojové tendence jednotlivých tahů tak, jak byly souhrnně popsány na začátku analytické části práce.

Na tomto místě shrnu, že nejvíce distinktivními tahy a písmeny z hlediska vývoje písma jsou následující:

1. písmeno *q/γ* v iniciální pozici: v 1. polovině 17. století převládá tvar po úvodním tahu výrazně protažený nahoru s mělkým *numu*; ve 2. polovině 17. století se *numu* opět prohlubuje – v elegantním profesionálním monastickém písmu snad paralelně s pekingskými xylografy, které imitují ujugurský styl 14. století; v neprofesionálním písmu je *numu* hluboký s téměř hranatými ostrými ohyby, v 1. polovině 18. století je *numu* téměř zcela potlačen až na základovou linii, nezdědka se písmeno *q/γ* graficky neodlišuje od dvou *sidü*; od poloviny 18. století se *numu* opět zaokrouhluje a dostává napravo od základové osy, z prvního tahu postupně vzniká háček, který přestává tvořit část oblouku, ale představuje samostatný tah umístěný nalevo od základové osy. Kolem roku 1800 je vývoj písmene *q/γ* v rukopisech psaných perem ukončen, byť velikost háčku a hloubka *numu* byly nadále ovlivňovány styly písma psaného štětcem.

2. *silbi* – v 17. století je typické *silbi* (ve vokalické funkci *i*) se zakončením ohnutým směrem dolů podobně jako v jasném písmu, od poloviny 18. století se *silbi* vyrovnává, nejdéle (do druhé poloviny 18. století) zůstává prohnuté ve slabikách *gi/ki*, *bi*. Systematické rozlišení iniciálního *j* a *y* pomocí háčku (u *y*) je velmi pozdní změnou ovlivněnou až písmem psaným štětcem počátkem 2. poloviny 19. století.

3. *eber* – ke grafickému rozlišení tahů *č* a *j* uprostřed slova dochází v první polovině 19. století.

4. *numu* v písmeni *k/g* je v profesionálním monastickém písmu v 17. století psáno s rozeklaným zahájením, které se v 18. století graficky podobá háčku standardního iniciálního *q/γ*. Déle v profesionálním stylu písma (nejméně do 1. poloviny 18. století a v pozdějších archaizujících stylech) přetrvalo související rozeklané psaní prvního tahu (v podobě rozeklaného *sidü* nebo *silbi*) u závěrečného *g*.

5. Distribuce tahů *bosuy-a t* a *kebtege d* (*bosuy-a t* se standardně používá pro *d* i *t* na začátku slova, kdežto *kebtege d* pro *d* i *t* ve slabikách uprostřed slova mimo *d* ukončující slabiku nebo ukončující slovo psané ligaturou *gedesü* + *sidü*) bývá v 17. století a na počátku 18. století většinou pravidelná. Výjimečně profesionální monastické rukopisy užívají pro *t* uprostřed slova foneticky ligaturu *gedesü* + *sidü* (např. rukopis Mong. B 62). Tendenci k fonetické distribuci *bosuy-a t* a *kebtege d* (*kebtege d* pro *d* na začátku slova, *bosuy-a t* pro *t* uprostřed slova) lze pravidelně pozorovat v širším období několika desetiletí kolem poloviny 18. století, nikdy však tato tendence nepřevážila.

Tah písmene *kebtege d* se vyvíjí od tvaru s nedotaženým zpětným tahem (ukončeným před základovou linií) v profesionální monastické unciále druhé poloviny 17. století přes kulatý smyčkový tah až k tahu s ostrým hrotem od počátku 19. století. Tah v podobě smyčky je v 17. století a první polovině 18. století většinou pravotočivý, od poloviny 18. století převažuje levotočivý průběh.

6. *čačuly-a* – v 17. století je typický téměř kolmý průběh s ostrým špičatým zakončením, v 18. století převládá dlouhý pozvolně stoupající tah, kolem roku 1800 je pod vlivem xylografického písma oblíben průběh vracející se pod ostrým úhlem od základové linie doleva nahoru a zakončený ohybem dolů, v 19. století je *čačuly-a* zpravidla zakončena háčkem stáčejším se nahoru pod vlivem písma psaného štětcem.

7. Psaní diakritiky nad *n* (jedna tečka), nad písmenem *γ* (případně *q*; dvě tečky) bylo známo již z preklasického období. Až do poloviny 18. století bylo obvykle užíváno jen výjimečně výhradně pro odlišení písmen *n* a *q/γ* psaných pomocí *sidü* od samohlásek *a/e*. Ke konci druhé poloviny 18. století se frekvence užívání diakritiky zvyšuje a od počátku 19. století převažují texty s diakritikou nad texty bez diakritiky (dvě tečky se touto dobou užívají pro *γ* včetně *debisker γ* na konci slabiky a na konci slova). Výjimkou je burjatský styl písma objevující se v části Chalchy na počátku 20. století, v němž se částečně užívá burjatský styl diakritiky (dvě tečky nad *q* a *k*).

I přes popsané vývojové tendence jednotlivých tahů a písmen nejsou jednotlivé tahy a tvary písmen samy o sobě pro dataci rozhodující. Vždy je třeba zvážit podobu písma komplexně a jednotlivé tahy pak spíše slouží k potvrzení celkového úsudku. Především pak hraje roli osobní zkušenost, která hodnotí celkovou podobu rukopisu.

5.4. Případové studie

V závěrečné části disertační práce jsem uvedl dvě případové studie mongolských rukopisů v české sbírce a provedl jejich paleografický rozbor a dataci v širším historickém, literárním a jazykovém kontextu.

„Nádobka nektaru“ *Rasiyan-u qumq-a* (rkp. Mong. B 46) je didaktické dílo zobrazující etický ideál mongolské společnosti 16. a 17. století a základní přehled buddhistické nauky v mongolském pojetí. Svým rozsahem (317 z původně 340 čtyřverší) je nejdelší původní mongolskou didaktickou skladbou až do 18. století.

Z hlediska této práce je text i rukopis *Rasiyan-u qumq-a* významný z následujících důvodů:

1.) *Rasiyan-u qumq-a* dokumentuje přechodové období od preklasického jazyka 14.–16. století ke klasické mongolštině.

2.) Báseň *Rasiyan-u qumq-a* dokumentuje intenzitu formativního vlivu Čojdži Odserova překladového odkazu na mongolský jazyk na počátku klasického období (od konce 16. století) a kontinuitu yuanského mongolského literárního jazyka v raném období tzv. Druhého šíření buddhismu v Mongolsku.

3.) Rukopis *Rasiyan-u qumq-a* Mong. B 46 je raným rukopisem tohoto literárního textu a patrně nepříliš vzdáleným opisem originálu, třebaže neprofesionalita písaře způsobila řadu chyb vycházejících z nepochopení původního textu. Původnost textu dokládá srovnání s dvoustránkovým fragmentem textu *Rasiyan-u qumq-a* na březové kůře nalezeným v Charbuchyn balgasu. Podle paleografického rozboru rukopis odpovídá nejspíše konci 17. století.

4.) Na základě textu *Rasiyan-u qumq-a* jsem provedl rozbor užití konverba *-r-un* (*converbum praeparativum*), které bylo aktivně užíváno pouze v preklasickém jazyce a jeho přesný význam je dosud předmětem odborné diskuse.

Mongolský překlad „Tantrických naučení ctihodného Marpy ve čtyřech svitcích papíru“ *Erkin Marba-yin dörben ebkemel čayasu-tu-yin ündüsülegsen ündüsün-ü aman-u ubadis kiged selte ber orusiba* (rkp. Mong. B 3/1) vznikl s největší pravděpodobností v 80. nebo 90. letech 16. století, protože v úvodní části rukopisu popisující dvě posloupnosti předávání v rukopise obsažených tantrických instrukcí od Marpy Čhökji Lodö (11. století) až k Bayayud Dayun qung tayijovi, jenž byl s největší pravděpodobností vnukem tümedského Altan chána a je znám jako aktivní podporovatel překladatelské a ediční činnosti (dochovaný xylografický tisk z roku 1592, nedochované xylografy z let 1584 a 1569) i jako zakladatel kláštera (Huayansi). Paleografický rozbor umožňuje datovat rukopis na přelom 17. a 18. století.

5.5. Pokračování výzkumu

Provedený paleografický rozbor potvrdil, že na základě podrobného sledování změn v písmu lze přibližně datovat vznik mongolských rukopisů klasického období s přesností na půl století.

Významnými podpůrnými faktory jsou kodikologické aspekty a literárněhistorický kontext rukopisu.

Tato práce se omezila na materiál rukopisů psaných perech chalchské provenience. Paleografie rukopisů psaných štětcem se výrazně odlišuje. Úřední dokumenty většinou dataci na základě paleografického rozboru nevyžadují, protože obvykle obsahují přesnou dataci. V rámci Chalchy jsou rukopisy psané štětcem pro soukromou potřebu většinou omezeny na druhou polovinu 19. století a první tři desetiletí 20. století. V jiných oblastech, zvláště regionech Vnitřního Mongolska a Chöchnuuru však probíhal vývoj písma výrazně odlišně, písmo psané perem si mnohem déle drželo archaické rysy 17. století, ale na druhé straně přechod k psaní štětcem proběhl mnohem dříve. Paleografická chronologie jasného písma v rukopisech Ojratů je dosud zcela neprozkoumána a archaizující, vysoce konstatní povaha jasného písma dataci rukopisů velice ztěžuje. Výraznou pomoc však u ojratských rukopisů představují možnosti datace papíru (Срба 2018 – *článek v tisku*).

Vedle rozboru písma je nadále vhodné se v mongolské paleografii věnovat (1.) technice psaní a tisku (papír, úpravy papíru, ostatní psací materiály, psací potřeby, vzhled knih, způsoby uchovávání), (2.) uživatelským úrovním znalosti písma v předmoderním Mongolsku (oficiální písaři klášterní a písaři ve světských úřadech) a způsoby výuky písma (tradiční učebnice, předmoderní gramatiky a jazykové příručky; orální historie), (3.) kulturním souvislostem používání písma v tradičním mongolském prostředí (význam psaného textu a knihy v lidovém náboženství a vnímání tradiční mongolskou společností v průběhu historie), (4.) vnímání vztahu písma a jazyka (literární výslovnost klasického písma), vztah psaného a hovorového jazyka, literárního a hovorového jazyka (ústní literární jazyk/ústně-písemný jazyk, míra zachycení hovorového jazyka v mongolském písmu klasického období a vliv hovorového jazyka na klasické texty).

6. Bibliografie

6.1. Literatura k paleografii, kodikologii a filigranologii:

- Bischoff, Bernard, 1990, *Latin Palaeography*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dani, Ahmad Hasan, 1963, *Indian palaeography*. Clarendon Press, Oxford.
- Havel, Dalibor – Krmíčková, Helena, 2014, *Paleografická čítanka. Literární texty*. Brno, Masarykova univerzita.
- Helman-Ważny, Agnieszka, 2014, *The Archaeology of Tibetan Books*. Brill, Leiden.
- Kašpar, Jaroslav, 1975, *Úvod do novověké latinské paleografie ...*. SPN, Praha.
- Manuscript Cultures: Mapping the Field*, 2014. Ed. Jörg Quenzer, Dmitry Bondarev, Jan-Ulrich Sobisch. Walter de Gruyter GmbH & Co, Berlin.
- Pátková, Hana, 2008, *Česká středověká paleografie*. Věduta, České Budějovice.
- Song Yingxing 宋應星 (zhuan 撰), 1933, *Tian gong kai wu 天工開物*. Shangwu yinshuguan, Shanghai.
- Tamai, Tatsushi, 2011, *Paläographische Untersuchungen zum B-Tocharischen*. Institut für Sprachen und Literaturen der Universität Innsbruck, Innsbruck.
- Uhlig, Siegbert, 1988, *Äthiopische Paläographie*. Äthiopistische Forschungen Band 22. Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Vajs, Josef, 1932, *Rukověť hlaholské paleografie: uvedení do knižního písma hlaholského*. Slovanský ústav, Orbis, Praha.
- van Schaik, Sam, 2013, Dating Early Tibetan Manuscripts: A Paleographical Method. In: *Scribes, Texts and Rituals in Early Tibet and Dunhuang*. Edited by Brandon Dotson, Kazushi Iwao and Tsuguhito Takeuchi. Reichert Verlag, Wiesbaden, 119–135.
- Богданов, А. П., 1999, *Основы филиграноведения. История, теория, практика*. Российская академия наук. Эдиториал УРСС, Москва.
- Гераклитов, Александр Александрович, 1963, *Филиграни XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения*. Послесловие и комментарий С. А. Клепикова. Академия наук СССР, Москва.
- Дадыкин, А. В., 2006, Методические указания по определению и датировке бумаги русских кириллических книг XV- XX вв. VI Школа-семинар повышения квалификации сотрудников, начинающих работу с кириллическими рукописными и печатными книжными памятниками XV–XX вв. Ростов Великий. <http://www.opentextnn.ru/history/paleography/?id=2933> (navštíveno 15. 9. 2016).
- Есипова, Е. А., 2005, *Филиграни на бумаге сибирских документов XVII-XVIII вв.* Издательство Томского университета.
- Клепиков, Сократ Александрович, 1959, *Филиграни и штемпели на бумаге русского и иностранного производства XVII–XX века*. Издательство Всесоюзной книжной палаты, Москва.
- Клепиков, Сократ Александрович, 1978, *Филиграни на бумаге русского производства XVIII – начала XX века*. Наука, Москва.
- Лихачев, Николай Петрович, 1891, *Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве: историко-археографический очерк*: С прил. 116 табл. с изображениями бумажных водяных знаков. Тип. Имп. Акад. наук, Санктпетербург.
- Сиренов, А. В., 2006, *Датировка рукописей по маркировочным знакам бумаги*. Учебное пособие к курсу «Русская палеография». <http://www.opentextnn.ru/history/paleography/?id=1084> (navštíveno 15. 9. 2016).

6.2. Katalogy mongolských rukopisů a xylografů:

- Aalto, Pentti, 1954, A catalogue of the Hedin collection of Mongolian literature. In: *Contributions to ethnography, linguistics and history of religion*. Statens Etnografiska Museum, Stockholm,

- Alexeev, K. – Yachontov, K., 1992, The J. Kowalewski's collection of Chinese, Manchu, Mongolian and Tibetan Books in Vilnius. In: *Петербургское востоковедение*. Выпуск 1. Санкт-Петербург, s. 301–338.
- Bese, L., 1977, The Mongolian collection in Berkeley, California. In: *Acta Orientalia Hung.* 31 (1977): 17–50.
- Dumdadu ulus-un yarčay – Dumdadu ulus-un erten-ü mongyol nom bičig-iin yiriingkei yarčay = Zhongguo mengguwen guji zongmu* 中國蒙古文古籍總目, 1999. 3 sv. Begejing nom-un sang keblel-ün qoriy-a = Beijing tushuguan chubanshe, Begejing = Beijing.
- Erdeničilayu, Š. – Šongqur, A., 2012, *Ganjur. Orusil-un boti. Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota*. (Obsahuje katalog mongolského *Ganjuru*)
- Farquhar, D. M., 1957, A description of the Mongolian manuscripts and xylographs in Washington, D. C. In: *Central Asiatic Journal*. Hague – Wiesbaden, 1957, vol. 1, No. 3, s. 161–218.
- Heissig, Walther, 1954, *Die Pekinger Lamaistischen Blockdrucke in mongolischer Sprache. Materialien zur mongolischen Literaturgeschichte*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1961, *Mongolische Handschriften, Blockdrucke, Landkarten*. Unter Mitarbeit von Klaus Sagaster. Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1971, *Catalogue of Mongol Books, Manuscripts and Xylographs*. Assisted by Charles Bawden. The Royal Library, Copenhagen.
- Inventaire sommaire des fonds divers orientaux*. „Livres Mongols“, fol. 57–70. Rukopisný katalog Bibliothèque nationale de France zdigitalizovaný v Bibliothèque numérique Gallica: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b103297661.r=Inventaire+sommaire+des+fonds+divers.la ngEN> (navštiveno 1. 12. 2014).
- Jadamba, 1959, *Collection of Mongolian manuscripts from the private library of His Holiness Jebtsundamba Khutuktu in the State Public Library*. Jaddungba. *Naimaduyar Jibzundamba-yin mongyol bičimel nom-un čuylayuly-a*. ШУДБХЭШХГ, Улаанбаатар.
- Jiddamba, Da., 1963, *Ulus-un neyite-yin nom-un sang-du bui teüke-yin ba teüken-dü qolbuydaqu bičimel mongyol nom-un yarčiγ*. *Studia Mongolica, Instituti linguae et litterarum Academiae scientiarum Reipublicae populi Mongoli Tomus IV, Fasciculus 12*. ШИНЖЛЭХ ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- Kara, György, 2000, *The Mongol and Manchu manuscripts and blockprints in the library of the Hungarian academy of sciences*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiripolská, Marta, 1993, A Preliminary Report on the Prague Collections of Mongol Manuscripts and Blockprints. In: *Archív orientální* 1993 (1), str. 81–84. Orientální ústav ČSAV, Praha.
- Kiripolská, Marta, 1996, A description of the Mongolian manuscripts and blockprints in Prague collections. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, tom. XLIX, fasc. 3, s. 277–334. Budapest.
- Krueger, J. R., 1966, Catalogue of the Laufer Mongolian Collection in Chicago. In: *Journal of the American Oriental Society*, vol. 86, s. 156–183. New York – New Haven.
- Ligeti, Louis, 1930, La collection mongole Schilling von Canstadt à la Bibliothèque de l'institut. In: *T'oung Pao*, 1930, t. 27, s. 119–178. Paris-Leiden.
- Ligeti, Louis, 1942, *Catalogue du Kanjur mongol imprimé*. Société Kőrösi Csoma, Budapest.
- Mongyol Ganjuur, Danjuur-un yarčay*, 2002. Alus-un baray-a keblel-ün qoriy-a.
- Namjil, Očir-in, 2011, Mini xadayaqaşan surbulji bičiq-in tanilcuulya. In: *Šinjiyang-giin Ö:lödčüüd-in zang üile*. Šinjiyang-giin šinjilekü uxān tehniq mergejil-in keblel-in xorō, 614–641.
- Poppe, N. – Hurvitz, L. – Okada, H., 1964, *Catalogue of the Manchu-Mongol Section of the Toyo Bunko*. Tokyo.
- Poucha, Pavel, 1966, Über einige in der Mongolei gesammelte lamaistische, mongolische und tibetische Schriften. In: *Collectanea Mongolica. Festschrift für Professor dr. Rintschen zum 60. Geburtstag*. Herausgegeben von Walther Heissig. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, str. 163–

- Rintchen, 1964, *Catalogue du Tanjur mongol imprimé*. Śata-piṭaka Series, Indo-Asian Literatures, Volume 33. International Academy of Indian Culture, New Delhi.
- Rintchen, Y.[!], 1975, Manuscripts mongols de la collection du professeur J. Kowalewski à Vilnius. In: *Central Asiatic Journal*, Vol. XIX, s. 105–117. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Sazykin, A. G., 1994, Catalogue of the Manchu-Mongol Manuscripts and Xylographs preserved in the Library of the Tuvan Ethnological Museum „Sixty Heroes“ (Kyzyl). In: *Acta Orientalia Hungaricae*, t. XLVII, fasc. 3, s. 327–407. Budapest.
- Sazykin, A. G., 1996, The collection of Mongolian manuscripts and xylographs in the Ethnological museum of the Republic of Tuva in Kyzyl. In: *Manuscripta Orientalia*. Vol. 2, No. 2, June 1996, s. 44–49. Thesa, St. Petersburg – Helsinki.
- Sinjiyang-un Ii-yin Qasay ündüsüten-ü öbertegen jasaqu jeu-yin ögeled Mongyolċud-un qadayalaju bayiy-a mongyol qaγuċin nom biċig-ün yarċay*, 2009. Inouye Osamu, Mingyad Erdemtü, Amur genggei, Sayinbayar genggei, Dosan, Törübatu nar nayirayulba. Begejing.
- Tsyrempilov, Nikolay, 2006, *Annotated Catalogue of the collection of Mongolian manuscripts and xylographs MII of the Institute of Mongolian, Tibetan and Buddhist studies of Siberian branch of Russian academy of sciences*. CNEAS Monograph Series No. 21. Editovala Tsymzhit Wanchikova. Center for Northeast Asian Studies, Tohoku University, Sendai.
- Ulus-un nom-un sang-un Azi-yin anggi-dur бүкүү mongyol anggi-yin biċimel ba darumal nom biċig-üid-ün бүридкел*, 1937. Бүгүдө найрамдаqu mongyol arad ulus-un sinjileküi уqаγан-u күрийелeng, [Улаγанбайatur].
- Uspensky, Vladimir L., 1999, *Catalogue of the Mongolian Manuscripts and Xylographs in the St. Petersburg State University Library*. With assistance from Osamu Inoue. Edited and foreword by Tatsuo Nakami. Institute for the study of languages and cultures of Asia and Africa, Tokyo.
- Билгүүдэй, Г., 1998, *Ц. Дамдинсүрэнгийн гэр музейн монгол номын бүртгэл. 1 боть. Улаанбаатар.*
- Бямбаа, Рагчаагийн, 2004, *Монголчуудын төвд хэлээр туурвисан монгол хэлэнд орчуулсан номзүйн бүртгэл. 3 боть. Улаанбаатар.*
- Владимирцов, В. Я., 1918, Монгольские рукописи и ксилографы, поступившие в Азиатский Музей Российской Академии наук от проф. А. Д. Руднева. In: *Известия Российской Академии наук*. Петроград, 1549–1568.
- Ганболд, Д., 2012, “Бичиг соёлын төв”-д буй монгол, төвөд, судрын гарчиг, бичвэрийн тодорхойлолт. МУБИС, Монгол судлалын сургууль, Улаанбаатар.
- Жадамба, 1960, *Улсын нийтийн номын сангийн бичмэл уран зохиолын номын гарчиг*. Studia Mongolica, Tomus I, Fasc. 11. Шинжлэх Ухаан, Дээд Боловсролын Хүрээлэнгийн Эрдэм шинжилгээний хэвлэл, Улаанбаатар.
- Няммягмар, Б., 2012, *Хэл зохиолын хүрээлэнгийн монгол бичмэл дармал номын бүртгэл. Улаанбаатар.*
- Пучковский, Л. С., 1941, Некоторые вопросы научного описания монгольских рукописей. In: *Советское востоковедение*, No. 2, s. 255–282.
- Сазыкин, А. Г., 1988, *Каталог монгольских рукописей и ксилографов Института востоковедения академии наук СССР*. Том I. Наука, Москва.
- Сазыкин, А. Г., 2001, *Каталог монгольских рукописей и ксилографов Института востоковедения Российской академии наук*. Том II. Восточная литература РАН, Москва.
- Сазыкин, А. Г., 2003, *Каталог монгольских рукописей и ксилографов Института востоковедения Российской академии наук*. Том III. Восточная литература РАН, Москва.
- Санкритьяяна, Е. Н., 1972, Краткий систематический каталог монгольских рукописей и ксилографов Государственной Публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина. In: *Восточный сборник*, выпуск 3. Наука, Москва, s. 86–98.
- Тунгалаг, Б. – Дуламсүрэн, Ц., 2011, *Монгол гар бичмэл барын номын номзүй*. Монгол улсын

Үндэсний номын сан, Улаанбаатар.

Шинжлэх ухааны академийн түүхийн хүрээлэнгийн түүхэн баримтын бүртгэл I, 2010.
Эрхэлсэн С. Чулуун. Улаанбаатар.

6.3. Slovníky

- Corff, Oliver, 2013, *Auf kaiserlichen Befehl erstelltes Wörterbuch des Manjurischen in fünf Sprachen „Fünfsprachenspiegel“*. Systematisch angeordneter Wortschatz auf Manjurisch, Tibetisch, Mongolisch, Turki und Chinesisch. Vollständige romanisierte und revidierte Ausgabe mit textkritischen Anmerkungen, deutschen Erläuterungen und Indices. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Durkin-Meisterernst, Desmond, 1998, *Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Edited by S. Clackson. Vol. 3 (1). Dictionary of Manichaean Texts. Brepols, Turnhout.
- Kara, György, 2009, *Dictionary of Sonom Gara's Erdeni-yin Sang. A Middle Mongol Version of the Tibetan Sa skya Legs bshad. Mongol – English – Tibetan*. With the assistance of Marta Kiripolská. Brill, Leiden – Boston.
- Kuribayashi, Hitoshi, 2003, *Word- and suffix-index to Hua-yi Yi-yü based on the romanized transcription of L. Ligeti*. The Centre for Northeast Asian studies Tohoku University, Sendai.
- Kuribayashi, Hitoshi, 2012, *Chinese word-index to the Secret history of the Mongols*. Centre for Northeast Asian studies Tohoku University, Sendai.
- Lessing, Ferdinand D. (ed.), 1960, *Mongolian-English Dictionary*. Compiled by Mattai Haltod, John Gombojab Hangin, Serge Kassatkin and Ferdinand D. Lessing. University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- Li Keyu 李克郁, 1988, *Mongghul qidar merlong – Tu han cidian 土汉词典*. Qinghai renmin chubanshe, Xining.
- Ligeti, Louis, 1974, *Les douze actes du Bouddha. Arban qoyar jokiyangyui üiles de Čhos-kyi 'od-zer; traduction de Šes-rab sen-ge*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- MacKenzie, D. N., 1971, *A concise Pahlavi dictionary*. Oxford University Press, London – New York – Toronto.
- Manduqu, Ö., 1995, *Mongyol i iui toli bičig*. Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar. *Mongyol kelen-ü toli*, 1997. Mongyol kelen-ü toli nayirayulqu duγuyilang. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Vytištěno v roce 1999.)
- Qorin naimatu tayilburi toli*, 1988. Uspořádal Namjilm-a. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Vytištěno v roce 1994.)
- Qorin nigetü tayilburi toli*, 1977. Uspořádal Öbür mongyol-un mongyol kele udq-a jokiyal teüke sudulqu γajar. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Räsänen, Martti, 1969, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Suomalais-ugrilainen seura, Helsinki.
- Sárközi, Alice (ed.), 1995, *A Buddhist terminological dictionary. The Mongolian Mahāvvyutpatti*. In collaboration with János Szerb. Akadémiai kiadó, Budapest.
- SD: Gharib, B., 1995, *Sogdian dictionary. Sogdian – Persian – English*. Farhangian Publications, Tehran.
- Sumatiratna, 2018, *Tibetan-Mongolian Explanatory Dictionary with English Equivalents and Index of Mongolian Words*. Edited by Alice Sárközi. Ulaanbaatar – Budapest.
- Sun Zhu 孙竹 (red.), 1990, *Menggu yu zu yuyan cidian 蒙古语族语言词典*. Qinghai minzu chubanshe, Xining.
- Šongqur, A. – Erdeničilayū, Š. – Tulyayuri, 2012, *Ganjur. Toli-yin boti*. Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Obsahuje edici *Mahāvvyutpatti*.)
- Wangjil, Ba., 1987, *Köke tülkigür*. Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Wu ti qing wen jian 五体清文鑑*, 1957. Názvy v dalších jazycích *Sunja gisun-i hergen kamciha manju gisun-i buleku bithe, Skad lnga shan sbyar gyi manydzu'i skad gsal ba'i me long, Tabun jüil-ün üsüg-yier qabsuruyusan manju ügen-ü toli bičig, Bäš tilliq manjučä lughät*. 3 svazky.

Minzu chubanshe, Beijing.

- Большой академический монгольско-русский словарь*, 2001, Институт языка и литературы Академии наук Монголии. Academia, Москва.
- Бүрнээ, Д. - Энхтөр, Д., 2003, *Vod hor mngon brjod kyi brda yig. Төвд Монгол илт өгүүлэх нэрийн толь*. Дорно дахины гүн ухааны хүн судлалын дээд сургууль, Улаанбаатар.
- ДТС: *Древнетюркский словарь*, 1969. Издательство Наука, Ленинград.
- Ковалевский, Осип, 1844, *Монгольско-русско-французский словарь*. Универзитетская типография, Казань.
- Кочергина, М. А., 1987, *Санскритско-русский словарь*. Издательство Русский язык, Москва.
- Курпешко-Таннагашева, Н. Н. – Апонькин, Ф. Я., 1993, *Шорско-русский и русско-шорский словарь*. Кемеровское книжное издательство.
- Монгол хэлний дэлгэрэнгүй тайлбар толь*, 2008. Таван боть. Hlavní redaktor Л. Болд. Шинжлэх ухааны академи, Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Пальмбах, А. А. (red.), 1953, *Русско-тувинский словарь*. Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва.
- Рерих, Ю. Н., 1983–87, *Тибетско-русско-английский словарь с санскритскими параллелями*. Издательство Наука – Главная редакция восточной литературы, Москва.
- Сүхбаатар, Осорнамжилын, 2014а, *Монгол хэлний харь үгийн толь*. МУШУА Хэл зохиолын хүрээлэн, Монсудар, Улаанбаатар.
- Тодаева, Б. Х., 2001, *Словарь языка Ойратов Синьцзяна*. Калмыцкое книжное издательство, Элиста.
- Цолоо, Ж., 1988, *БНМАУ-дахь монгол хэлний нутгийн аялгууны толь бичиг. II. Ойрд аялгуу*. БНМАУ-ын ШУА Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Цэвэл, Я., 1966, *Монгол хэлний товч тайлбар толь*. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, Улаанбаатар.
- Яхонтова, Н. С., 2010, *Ойратский словарь поэтических выражений. Факсимиле рукописи, транслитерация, перевод с ойратского, словарь с комментариями, приложения*. Памятники письменности востока СХХ. Восточная литература РАН, Москва.

6.4. Tiskem vydané faksimile mongolských rukopisů:

Preklasické období:

- Cerensodnom, Dalantai – Taube, Manfred, 1993, *Die Mongolica der Berliner Turfansammlung*. Berliner Turfantexte XVI. Akademie Verlag, Berlin.
- Dobu, 1983, *Uyiyurjin mongyol üsüg-ün durasqaltu bičig-üd. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a*, Begejing.
- Haenisch, Erich, 1954, *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung. I. Ein buddhistisches Druckfragment vom Jahre 1312*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jg. 1953, No. 1. Akademie – Verlag, Berlin.
- Haenisch, Erich, 1959, *Mongolica der Berliner Turfan-Sammlung. II. Mongolische Texte der Berliner Turfan-Sammlung in Faksimile*. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst. Jg. 1959, No. 3. Akademie – Verlag, Berlin.
- Hasierdun deng zhu 哈斯額爾頓等著, 2010, *Aerzhai shiku huihu mengwen bangti yanjiu* 阿爾寨石窟回鶻蒙文榜題研究. Na. Batujergala deng yi 納.巴圖吉爾嘎拉等譯. Neimenggu renmin chubanshe, Hohhot.
- Heissig, Walther, 1966, *Die mongolische Steininschrift und Manuskriptfragmente aus Olon süme in der Inneren Mongolei*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Heissig, Walther, 1976, *Die mongolischen Handschriften-Reste aus Olon süme Innere Mongolei (16.–17. Jhdt.)*. Asiatische Forschungen, Band 46. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Kara, Györgyi, 2006, *Mediaeval Mongolian Documents from Khara Khoto and Xiyu in the St.*

- Petersburg Branch of the Institute of Oriental Studies. Dvojjazyčné čínsko-anglické vydání. Minzu chubanshe, Beijing.*
- Raghu Vira, [s.d., pravděpodobně 1959], *Mañjuśrī-nāma-saṅgīti in Mongolian, Tibetan, Sanskrit and Chinese ... and Sekoddeśa in Tibetan and Mongolian ... Śāta-pitaka Series, Vol. 18. International Academy of Indian Culture, New Delhi.*
- Namkamituγ, 2005. „*Burqan-u arban qoyar jokiyangyui*“-yin sudulul. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Qaserdeni – Danzan [... et al.], 1997, *Arjai aγui-yin uyiγurjin mongyol bičigesü-yin sudulul. Liyooning-un ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, [Shenyang].*
- Yoshida, Jun'ichi – Chimeddorji, 2008, *Study on the Mongolian documents found at Qaraqota. Dvojjazyčné japonsko-čínské vydání. Yuzan kaku, Tokyo.*
- Ачлалт номын тухай*, 1961. Redigit prof. Damdinsuren. Předmluva Qa. Lubsangbaldan. Spolupracoval Boosiyang. ШУДБХ Эрдэм шинжилгээний хэвлэлийн газар, Улаанбаатар. (faksimile xylografu)

Klasické období – rukopisy náboženské a literární povahy:

- Aalto, Pentti, 1961, *Qutuγ-tu Pañcarakṣā kemekü tabun sakiyan neretü yeke kölgen sudur. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.*
- Bese, L., 1972, An Old Mongolian Calendar Fragment. In: *Acta Orientalia Hung.* 25 (1972): 149–173.
- Čikin-ü čiteg (Эх бичгийн судалгаа)*, 2009. Удиртгал бичиж ... Цэвээндоржийн Батдорж. Улаанбаатар.
- Chiodo, Elisabetta, 2000, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of the Mongolian Academy of Sciences. Part 1. Asiatische Forschungen, Band 137, 1. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.*
- Chiodo, Elisabetta, 2009, *The Mongolian Manuscripts on Birch Bark from Xarboxyn Balgas in the Collection of the Mongolian Academy of Sciences. Part 2. Asiatische Forschungen, Band 137, 2. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.*
- Injannasi, 2009, *Yojutu jokiyal sula temdeglel tuyuji. Injannasi-yin бүрин jokiyal. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.*
- Injannasi, 2009a, *Injannasi-yin silüg-üd. Injannasi-yin бүрин jokiyal. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.*
- Jayunnasutu – Sečenčoytu (ed.), 1989, *Sayin ügetü erdeni-yin sang neretü šastir. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.*
- Kara, G., 1982, *Le Sūtra de Vimalakīrti en mongol texte de Ergilu-a Rinčin ms. de Leningrad. Akadémiai kiadó, Budapest.*
- Krueger, John R., 1965, *The Altan saba (The Golden Vessel): A Mongolian Lamaist Burial Manual. In: Monumenta Serica, vol. XXIV, 1965, 207–272.*
- Ligeti, Louis, 1948, *Le Subhāṣitaratnanidhi mongol. Un document du moyen mongol. Körösi Csoma society, Budapest.*
- Lőrincz, László, 1982, *Molon toyin's journey into the hell. Altan gerel's translation. Akadémiai kiadó, Budapest.*
- Lubsangdorji, J. – Vacek, J., 1997, *Čilayun-u bičig. A Mongolian prophetic text. Karolinum, Prague.*
- Mergen keyid-ün sudur-un čiyulyan*, 2012. Sestavil S. Möngebatu, odpovědný redaktor Bayanbayatur, Tүmөндөлгөр, Бүргүд. Öbür mongyol-un keblel-ün бүлүглел – Öbür mongyol-un suryan kümүжил-үн keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Róna-Tas, A., 1970, The Mongolian version of the *Thar-pa Čhen-po* in Budapest. In: Ligeti, Louis (ed.), 1970, *Mongolian Studies. Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Sárközi, Alice, 1971, A preclassical Mongolian prophetic book. In: *Acta Orientalia Hung.*, 24 (1971): 41–49.
- Šongqur – Macukawa, 2002, *Ülemji degedü törül-ün ündüsүн-ü sudulul. Öbür mongyol-un suryan kümүжил-үн keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.*

- Umaradu Yuwan-u jiruqai-yin bičig*, 2014. A. Šongqur, Erkimtū emkidken nayirayulba. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Бүрнээ, Б., 2008, *Burqan Sigemuni-yin gegegen-ü uridu-yin γučin dörben törül-ün čadiγ orusibai*: Улаанбаатар.
- Содном, Б., 1969, *He wan yuwan-u bičig – Хэ ван юаны бичиг гэдэг тууж*. Шинжлэх ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- ХБ 2018: *Хар бухын балгасын үйсэн дээрх бичиг зургийн цомог*, 2018. БСШУСЯ – МҮНС – ШУА Түүх, археологийн хүрээлэн – Соёмбо принтинг, Улаанбаатар.

Klasické období – historické kroniky a hagiografie (namtary):

- Bawden, Charles, 1961, *The Jebtsundamba Khutukhtus of Urga. Text, translation and notes*. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Erdeni tunumal neretü sudur (Altan qayan-u namtar)*, 2007. Altan qayan sudulqu γajar-ača keblebe.
- Haenisch, Erich, 1966, *Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobčijan. Eine pekinger Palasthandschrift*. Asiatische Forschungen, Band 14. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Heissig, Walther, 1958, *Altan Kürdün Mingγan Gegesütü Bičig. Eine mongolische Chronik von Siregetü Guosi Dharma*. Ejnar Munksgaard, Kopenhagen.
- Heissig, Walther, 1959, *Die Familien- und Kirchengeschichtsschreibung der Mongolen*. Teil I: 16.–18. Jahrhundert. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Heissig, Walther, 1961, *Erdeni-yin erike. Mongolische Chronik der lamaistischen Klosterbauten der Mongolei von Isibaldan (1835)*. Ejnar Munksgaard, Kopenhagen.
- Heissig, Walther, 1962, *Bolur toli: "Spiegel aus Bergkristall" von Jimbadorji (1834–1837)*. Ejnar Munksgaard, Kopenhagen.
- Chiodo, Elisabetta, 1996, *Sayang Sečen: Erdeni-yin tobči. A Manuscript from Kentei Ayimay. With a Study of the Tibetan Glosses by Klaus Sagaster*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Jigmidčirin, Šejanar, 2012, *Erdeni Dosi-yin süm-e-yin köke debter*. Edice díla Čaqar gebsi Lubsangčültüma. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Jürüγγ-a, 1984, 2013, *Erdeni tunumal neretü sudur orusiba*. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Kürelbayatur, L., 2009, *Öndür gegen-ü namtar*. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

XVII зууны монгол түүхэн сурвалжийн тулгуур эхүүд, 2011. МУИС, МХСС; Монголын үндэсний номын сан; Шинжлэх ухааны академийн түүхийн хүрээлэн, Улаанбаатар.

Obsahuje:

I. *Qad-un ündüsün quriyangγui altan tobči*

II. *Erten-ü qad-un ündüsülegsен törü yosun-u jokiyal-i tobčilan quriyaγsan altan tobči kemekü orusibai*

III. *Erten-ü mongγol-un qad-un ündüsün-ü yeke sir-a tuγuji*

IV. *Qad-un ündüsün-ü erdeni-yin tobči*

V. *Asaraγči neretü-yin teüke*

Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан алтан товч хэмээх оривой, 1990. Faksimile rukopisu v Mongolské státní knihovně. Ulus-un keblel-ün γajar, Ulaγanbayatur.

Klasické období – archivní prameny:

- Činggis qayan-u naiman čayan ordu-yin altan debter*, 2010. 6 svazků. Sa. Narasun, Bayan, Kereyid Erdenisümbür, Sečenbilig nar emkidken nayirayulba. Öbür mongγol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a.
- Činggis-ün ongyon-u sir-a darqad-un Siqui-yin süm-e-yin dangse bičig (Degedü, douradu)*, 2011 G. N. Qurčabilig – Kereyid Erdenisümbür emkidken nayirayulba. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

- Dayičing gürün-ü dotuyadu yamun-u mongyol bičig-ün ger-ün dangse*, 2005. Dumdadu ulus-un teüke-yin nigedüger arkib – Öbür mongyol-un yeke suryayuli-yin mongyol sudulul-un degedü suryayuli. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Jasaytu qan ayımay-un čiqula kereg-ün dangse – Засагт хан аймгийн чухал хэргийн данс*, 2002. ХЭВЛЭЛД БЭЛТГЭСЭН Г. Дашням, На. Сүхбаатар, С. Чулуун. Монгол улсын үндэсний төв архив, Улаанбаатар.
- Li Boowen (李保文), Erdenijab-un (ed.), 1997, *Arban doluduyar jayun-u emün-e qayas-tu qolbuydaqu Mongyol üsüg-ün bičig debter*. Dumdadu ulus-un teüke-yin nigedüger arkib neyitelegülbe. Öbür Mongyol-un bayačud keüked-ün keblel-ün qoriy-a, Tongliao.
- Mongyol dangse ebkemel-ün emkidkel*, 2003. Čimeddorji, Wu Yuanfeng, Sa. Narasun youllan nayırayuluyčı. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Tümed jegün qosıyın-u dangse ebkemel-ün sang-du qadayalaydaysan Dayičing gürün-ü üy-e-yin mongyol dangse ebkemel-ün sonyumal*, 2013. Öbür Mongyol-un keblel-ün бүлүглел – Öbür Mongyol-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Алтайн Тувачуудын цадиг оршиу (Архивын баримтын эмхэтгэл) – Алдай Тывазынын төөгүзүнүн чыындызы (Шыгжамыр бижимелдин чыындызы)*, 2015. ЭМХЭТГЭСЭН БАГ-ӨЛЗИЙН БААГАРХҮҮ, Гагаагийн Золбаяр. Улаанбаатар.
- Тувагийн түүхэнд холбогдох архивын баримтын эмхэтгэл – Собрание архивных документов по истории Тувы*, 2011–2014. 3 боть. Улаанбаатар – Кызыл.

6.5. Edice klasické mongolské literatury (v ýběr):

- Arban buyantu nom-un čayan teüke*, 2000. Edice Liu Jin Suwe (Liu Jinsuo 留金鎖). Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Arban jüg-ün ejen Geser qayan-u tuyuji orusiba. Douradu debter*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Batu (ed.), 2007, *Čindamani-yin čimeg*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Bosson, James E., 1969, *A Treasury of Aphoristic Jewels. The Subhāṣitaratnanidhi of Sa Skya Paṇḍita in Tibetan and Mongolian*. Indiana University, Bloomington.
- Byamba, 1960, *Asarayčı neretü-yin teüke*. Monumenta historica Instituti historiae comitetti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli, Tomus II, Fasciculus 4. Ulaanbaatar.
- Cleaves, Francis Woodman, 1954, *The Bodistw-a Čari-a Awatar-un Tayilbur of 1312 by Čosgi Odsir*. In: Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 17, No. 1/2 (Jun. 1954).
- Damdinsüren, Ts., 1962, *Saran kökügen-ü namtar*. Noyan qutuytu Rabjai. Corpus scriptorum Mongolorum Instituti linguae et litterarum comitetti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli. Tomus XII. Шинжлэх ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- Damdinsuren, Ts., 1964, *Rasiyan-u dusul-un mongyol töbed tayilburi. Mongolian and Tibetan stories from Panchatantra*. Corpus scriptorum Mongolorum Instituti linguae et litterarum comitetti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli. Tomus VII. Шинжлэх ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- Damdinsürüng, Če., 1959, *Mongyol uran jokiyal-un degeji jayun bilig orusibai*. Corpus scriptorum Mongolorum Instituti linguae et litterarum comitetti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli. Tomus XIV. Bүгүде nayiramdaqu mongyol arad ulus-un sinjileküi uqayan ba degedü bolbasural-un küriyeleng-ün keblel, Улаанбаатар.
- Damdinsürüng, Če., 1959, *Mongyol-un uran jokiyal-un teüke. Arban yurbaduyar-ača arban doluduyar jayun-i kürteleki üy-e*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Darmabazar, Otγon-u, 2001, *Čakravarti Altan qayan-u tuyuji-yin sudulul*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Elwerskog, Johann, 2003, *The Jewel Translucent Sūtra. Altan Khan and the Mongols in the Sixteenth Century*. Brill, Leiden – Boston.
- Gereltü, B., 2010, *Čikin-e dayurisqui čayan labai-yin dayun. Tayilburilaysan sigümjilegsen mongyol*

- silüges*. Öbür mongyol-un yeke suryaŷuli-yin keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Gombojab Hangin, 1978, *Köke sudur nova (Injannasi's manuscript of the expanded version of his Blue Chronicle)*. Part II, Facsimiles of book XVIII, XIX, XXI. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Gombojab Hangin, 1979, *Köke sudur nova (Injannasi's manuscript of the expanded version of his Blue Chronicle)*. Part III, Facsimiles of books XXII, XXIII, XXIV with index. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Güngyajalcan, 1957, *Erdeni-yin sang Subasiti*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Galdan, 1999, *Erdeni-yin erike*. Editor Ardajab. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Tučin qoyar modun kümün-ü üliġer*, 1958. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Čiyulultu qayaly-a.
- Hasibateer 哈斯巴特尔, 2016, *Juxian zhi jing – Menggu wen 29 pin „Jin guang ming jing“ bayu ji qi „she shen si hu“ gushi yu huihu wen ben zhi bijiao yanjiu* 聚贤之晶——蒙古文 29 品《金光明经》跋语及其“舍身饲虎”故事与回鹘文本之比较研究. Doctoral dissertation, Neimenggu daxue / Inner Mongolia University, Menggu xue yanjiu zhongxin, Hohhot. (Knižně nepublikovaná disertační práce.)
- Jülg, Bernhard, 1868, *Mongolische Märchen-Sammlung. Die neun Märchen des Siddhi-kür ... und die Geschichte des Ardschi-Bordschi chan*. Verlag der Wagner'schen Universitaets-Buchhandlung, Innsbruck. (Faksimile z r. 1973, Georg Olms Verlag.)
- Ligeti, Louis, 1974, *Les douze actes du Bouddha. Arban qoyar jokiyangyui üiles de Čhos-kyi 'od-zer, traduction de Šes-rab sen-ge*. Akadémiai kiadó, Budapest.
- Lohia, Sushama, 1968, *The mongol tales of the 32 wooden men (yučin qoyar modun kümün-ü üliġer) in their mongol version of 1746 (1686), translated and annotated*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Lubsangsamdan (emkidkebe), 2006, *Saran köküġe-yin tuyuji*. Uġ jokiyalči Madi (Lubsangdambijalcan), orčiŷuluysan Abayanar-un Dai güüsi Aywangdampil. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Mongyol kelen-ü sinjilel-ün durasqal bičig*, 1983. Öbür mongyol-un mongyol kele bičig udq-a jokiyal sudulqu ŷajar-ača nayirayulba. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (První vydání v roce 1959.)
- Na Ta, 1999, *Altan erike*. Edice Čoyiji. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Naran-u gerel*, 2009. Mongyol soyul, šasin surtaqun, ġün uqayan sudulul-un čubural 1. A. Šongqor (red.). Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Rachewiltz, Igor de, 1995, *The Mongolian Tanjur Version of the Bodhicaryāvatāra. Edited and Transcribed, with a Word-Index and a Photo-Reproduction of the Original Text (1748)*. Asiatische Forschungen 129. Harrassowitz, Wiesbaden.
- Sagaster, Klaus, 1976, *Die Weisse Geschichte (Čayan teüke). Eine mongolische Quelle zur Lehre von den Beiden Ordnungen Religion und Staat in Tibet und der Mongolei*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Sárközi, Alice, 1992, *Political Prophecies in Mongolia in the 17–20th Centuries*. Bibliotheca Orientalis Hungarica; Vol. 38. Asiatische Forschungen; Vol. 116. Akadémiai, Budapest.
- Sayang Sečen, 1961, *Erdeni-yin tobči*. Monumenta historica Instituti historiae comitetti scientiarum reipublicae populi mongoli, Tomus I., Fasc. 1. Ulayanbayatur.
- Schmidt, Isaac Jacob, 1829, *Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses, verfasst von Ssanang Ssetsen Chungtaidschi der Ordus*. N. Gretsche, Leipzig; Carl Cnobloch, St. Petersburg.
- Sirüngküü, 2006, *Arban qoyar jokiyangyui kiged tegün-ü tayilburi jokiyal-un yerüngkeyileġsen sudulyan*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Sodubayatur, 2014, *Oytaryui-yin mani-yin surbulji bičig-ün sudulul*. Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

- Srba, Ondřej, 2015, *Rasiyan-u qumq-a. Nádobka nektaru*. Anonymní mongolská báseň v rukopise z 18. století. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno.
- Srba, Ondřej, 2017, *Paleografická čítanka mongolského písma klasického období (17.-20. století)*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha.
- Suryaltu (ed.), 2010, *Bodičariy-a awatar-a*. Öbür mongyol-un keblel-ün бүлүглел – Öbür mongyol-un suryan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Süyüke (ed.), 1986, *Jokistu ayalyu-yin toli*. Öbür mongyol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.
- Šongqur, A. , 2013, „*Oyin-i sayitur geyigelügči neretü šastir*“-un sudulul. Öbür mongyol-un keblel-ün бүлүглел – Öbür mongyol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.
- Tibetan and Mongolian Tales of Vetala. Töbed mongyol sidityü kegür-ün üliger*; 1962, Corpus scriptorum Mongolorum Instituti linguae et litterarum comiteti scientiarum et educationis altae Reipublicae Populi Mongoli. Tomus II. ШИНЖЛЭХ ухааны академийн хэвлэл, Улаанбаатар.
- Tumurtogoo, D. (ed.), 2006, *Mongolian Monuments in Uighur-Mongolian Script (XIII–XVI Centuries). Introduction, Transcription and Bibliography*. With the Collaboration of G. Cecegdari. Institute of Linguistics, Academia Sinica.
- Üliger-ün dalai* 1986. Siregetü güüsi čorji orčiylulba, Erkimbayar qarγuyulun bayulγaju tayilburilaba. Mongyol tulyur bičig-ün čubural. Ündüsüten-ü keblel-ün qoriy-a, Begejing.
- Vira, Raghu, 1961, *Araji booji: Stories of king Vikramāditya as told in Mongolian – Bigarmijid qayan-u namtar-i Araji booji qayan-dur modun kümün-ü ögüleksen üliger-üd orusibai: Together with the Unpublished Tibetan Version. Rgyal po bi kra mi ji da'i spyod pa shing mi dang po nas bcu gsum gyi bar du rgyal po arji burji dang phan tshun smra bar byed pa'i lo rgyus bzhugs so*. In: Śata-piṭaka series, Indo-Asian literatures, Vol. 15. Mongol-piṭaka being the Mongolian Collectanea in the series of Indo-Asian Literatures forming the Śata-piṭaka, Vol. 4. International Academy of Indian Culture, New Delhi.
- Балданжапов, П. Б. 1962, *Jirüken-ü toltayin tayilburi*. Монгольское грамматическое сочинение XVIII века. Бурятское книжное издательство, Улан-Удэ.
- Владимирцов, Б. Я., 1921, *Монгольский сборник рассказов из Раїсатантра*. Петроград.
- Владимирцов, Б. Я., 1929, *Bodhicaryāvātāra Čāntideva*. Монгольский перевод Čhos-kyi hodzer'a. In: Bibliotheca Buddhica, Том XXVIII/1. Издательство Академии наук СССР, Ленинград.
- Владимирцов, Б. Я., 2003, *Работы по литературе монгольских народов*. Издательская фирма Восточная литература РАН, Москва.
- Пагба, Т., 1957, „*Зүрхний тольтын тайлбар*“-ыг судалсан тухай тэмдэглэл. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Поппе, Н. Н., 1941, Золотоордынская надпись на бересте. In: *Вопросы советского востоковедения*, No. 2. Москва.
- Пэрлээ, Хэдээгийн, 1973, *Халхын шинэ олдсон цааз эрхэмжийн дурсгалт бичиг. Тэргүүн дэвтэр*. Monumenta Historica Instituti Historiae Academiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongolici, Tomus VI., Fasc. I.
- Равжаа, Д. ноён хутагт, 1962, *Зохиолын эмхтгэл*. Эрхэлсэн академич Ц. Дамдинсүрэн, эмхтгэж, хэвлэлд бэлтгэсэн Д. Цагаан. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Раднаабадраа, 2009, *Равжам Зая бандидын тууж Сарны гэрэл хэмээх оршив*. Bibliotheca Oiratica XII. Түүх соёл, хэл бичгийн судлалын Тод номын гэрэл төв, Улаанбаатар.
- Сазыкин, А. Г., 1990, *История Чойджид-дагини. Факсимиле рукописи. Транслитерация текста, пер. с монг., исслед. и коммент. А. Г. Сазыкина*. Наука, Москва.
- Сумъяабаатар, Б., 1990, *Mongyol-un niγiča tobčiyun – үсгийн галиг*. Редактор Л. Манлажав, Ц. Шагдарсүрэн. Улаанбаатар.
- Шастина, Н. П., 1957, *Шара туджи. Монгольская летопись XVII века*. Сводный текст, перевод, введение и примечания. Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.

Шастина, Н. П., 1973, *Лубсан Данзан – Алтан товчи* („Золотое сказание“). Перевод с монгольского, введение, комментарий и приложения. Издательство Наука – Главная редакция восточной литературы, Москва.

Шүгэр, Ц., 2010, *Эрдэнэ Чойжид дагинын намтар мунхагийн харанхуйг гийгүүлэгч билигийн зул*. Admon, Улаанбаатар.

Эртний хаадын үндэслэсэн төр ёсны зохиолыг товчлон хураасан алтан товч хэмээх оривой, 1990. Orusil bičigsen Ša. Bira. Ulus-un töb nom-un sang-dur qadaγalaydaju bui Lubsangdanjin-u γar bičimel eke-eče gerel jiryū beledkegsen So. Törübatu Ulus-un keblel-ün γajar, Ulaγanbaγatur.

6.6. Gramatiky klasické mongolštiny:

Poppe, Nicholas, 1964a, *Grammar of Written Mongolian*. Second printing. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Rinčin, Bi[mba-yin], 1990, *Mongγol bičig-ün kelen-ü jüi*. Terigün debter. Uduridqal. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

Владимирцов, Б. Я., 1929a. *Сравнительная грамматика монгольского письменного языка и халхаского наречия. Введение и фонетика*. Ленинградский восточный институт, Ленинград. (Faksimile Москва: Наука – Главная редакция восточной литературы, 1989.)

Заябаатар, Далайн, 2011, *XIII–XVI зууны монгол бичгийн дурсгалын авиазүй, үгзүйн тогтолцоо*. Монгол улсын их сургууль, Монгол хэл, соёлын сургууль, Хэлшинжлэлийн тэнхим, Улаанбаатар.

Орловская, М. Н., 1984, *Язык „Алтан товчи“*. Наука, Москва.

Поппе, Н. Н., 1937, *Грамматика письменно-монгольского языка*. Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.

Санжеев, Г. Д., 1953, 1964, *Сравнительная грамматика монгольских языков*. 2 sv. Издательство Академии наук СССР, Москва.

6.7. Dějiny mongolské literatury a literatura k mongolské paleografii:

Bulaγ, 1998, *Mongγol burqan-u šasin-u uran jokiyal-un sudulul*. Öbür mongγol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.

Damdinsürüng, Č. – Jamsurangjab, G., 1989, *Mongγol-un uran jokiyal-un toyimu*. (*Arban yisüdüger jayun-u üy-e*). Bökebaγatur baγulγaba. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota. (Původní vydání Улаанбаатар 1968.)

Heissig, Walther, 1972, *Geschichte der mongolischen Literatur*. 2 Bände. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Kara, György, 2005, *Books of the Mongolian Nomads. More than Eight Centuries of Writing Mongolian*. Translated from the Russian by John R. Krueger. Indiana University Bloomington Research Institute for Inner Asian Studies, Bloomington.

Kesigtoγtaqu, Č., 1998, *Mongγol-un erten-ü udq-a jokiyal-un sin-e sudulul*. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

Poppe, Nicholas, 1957, *The Mongolian Monuments in 'Phags-pa Script*. 2nd edition. Translated by John R. Krueger. Harrassowitz, Wiesbaden.

Тууаγ-а, Ü., 2008, *Mongγol erten-ü nom bičig-ün teüke*. Öbür mongγol-un arad-un keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

Тууаγ-а, Ü., 2009, *Mongγol keblel-ün teüke*. Öbür mongγol-un surγan kümüjil-ün keblel-ün qoriy-a, Kökeqota.

Герасимович, Л. К., 2006, *Монгольская литература XIII – начала XX вв.* Калмыцкий институт гуманитарных исследований, Элиста.

Дамдинсүрэн Ц. 1957. *Монголын уран зохиолын тойм*. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.

Дамдинсүрэн Ц., 1968, *Монголын уран зохиолын тойм. Гуравдугаар дэвтэр (XIX зууны үе)*. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо, Улаанбаатар.

- Дамдинсүрэн Ц., – Цэнд, Д., 1976, *Монголын уран зохиолын тойм. Хоёрдугаар дэвтэр (XVII–XVIII зууний үе)*. Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Жамцарано, Ц. Ж., 1936, *Монгольские летописи XVII века*. Издательство Академии наук СССР, Москва – Ленинград.
- Жанчив, Ё., 2006, *Сонгодог монгол бичгийн өмнөх үеийн дурсгалууд*. Corpus scriptorum, Tomus II. МУИС Монгол хэл соёлын сургууль – Түрэг судлалын тэнхим, Улаанбаатар.
- Кара, Д., 1972К, *Книги монгольских кочевников*. Главная редакция восточной литературы, Москва.
- Лауфер, Б., 1927, *Очерк монгольской литературы*. Překl. В. А. Казакевич. Ленинградский восточный институт имени А. С. Енукидзе, Ленинград.
- Лувсанжав, Чой. – Лувсандорж, Ж. – Шархүү, Ц., 1986, *Монгол бичиг. Заах аргын зөвлөмж, VII анги*. БНМАУ АБЯ Сурах бичиг сэтгүүлийн нэгдсэн редакцын газар, Улаанбаатар.
- Михайлов, Г. И., 1969, *Литературное наследство Монголов*. Москва.
- Норовсамбуу, Г., 1975, *Монголын архив – албан хэрэг, түүний бичгийн хэв*. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Срба, Ондрей, 2018, Гар аргаар үйлдвэрлэсэн Оросын цаасны усан тэмдгийн үндсэн дээр монгол гар бичмэлийн үүссэн цаг үеийг тодорхойлох арга (хэдэн тод үсгийн гар бичмэлийн жишээн дээр). Článek v tisku ve sborníku z konference: *CLEAR SCRIPT-370: The VI international conference of Oirad studies for the 370th year anniversary of Clear Script*, Khovd State University, Mongolia, 14.–16.9.2018.
- Цэрэнсодном, Д., 1987, *Монгол уран зохиол. XIII–XX зууний эхэн*. БНМАУ-ийн Ардын боловсролын яамны сурах бичиг, сэтгүүлийн нэгдсэн редакцийн газар, Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 1997, *Монголын бурханы шашины уран зохиол*. Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Цэрэнсодном, Д., 2007, *Монголын бурханы шашины уран зохиол. Дэд дэвтэр*. Шинжлэх Ухааны Академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Шагдарсүрэн, Ц., 2001, *Монголчуудын үсэг бичигийн товчоон*. Улаанбаатар. První vydání 1981.
- Шүгэр, Ц., 1976, *Монголчуудын ном хэвлэдэг арга*. Улаанбаатар.
- Шүгэр, Ц., 1991, *Монгол модон барын ном*. Соёмбо, Улаанбаатар.

6.8. Ostatní:

- Batuwčir, 1934, *Mongyol üsüg-ün mörden dayuriyaqu üliгер*. In: *Mongyol kele bičig-i sayijirayulqu boduly-a-yin ögülel*. Dörbedüгер debter. Sinjileküi uqayan-u küriyeleng, Ulaγanbayatur. Faksimile vydaná v roce 2008.
- Bělka, Luboš, 2004, *Buddhistická eschatologie. Šambhalský mýtus*. Masarykova univerzita, Brno.
- Berounský, Daniel, 2006, Tibetan ritual texts concerning the local deities of the Buryat Aga Autonomous Region, Part I. In: *Mongolo-Tibetica Pragensia '06*. Triton, Prague, str. 191–240.
- Čebele, 1959, *Mongyol alban bičig-ün ulamjilal*. Studia Mongolica Tom. I, Fasc. 22. ЭШХ, Улаанбаатар.
- In the Heart of Mongolia*, 2012. 100th Anniversary of W. Kotwicz's Expedition to Mongolia in 1912. Studies and Selected Source Materials. Edited by Jerzy Tulisow, Osamu Inoue, Agata Bareja-Starzyńska and Ewa Dziurzyńska. Polish Academy of Arts and Sciences, Cracow.
- Henning, W. B., 1937, A list of Middle-Persian and Parthian words. In: *Bulletin of the School of Oriental Studies* 1937, 79-92. Přetištěno in: *W. B. Henning Selected Papers I.*, 1977. E. J. Brill – Bibliothèque Pahlavi, Leiden – Téhéran-Liège, 559-572.
- Hirth, Friedrich, 1890, Die Erfindung des Papiers in China. In: *T'oung-pao*, Vol. 1 (1890), 1-14.
- Holba, Jiří, 2014, *Diamantová sůtra*. Překlad s komentářem. DharmaGaia, Praha.
- Hugejiletu 呼格吉勒圖 – Sarula 薩如拉, 1989, *Basiba zi mengguyu wenxian huibian* 八思巴字蒙古語文獻彙編. Aletai xue congshu 阿勒泰學叢書. Neimenggu jiaoyu chubanshe, Hohhot.
- Kapišovská, Veronika, 2015, The development of the orthography of Russian loanwords in Mongolian script. In: *Mongolica Pragensia '15*, 8/2, 97-129. Faculty of Arts, Charles University in Prague.

- Kolmaš, Josef (přel.), 2006, *Sakja-pandita: Pokladnice moudrých rčení*. Paseka, Praha.
- Janhunen, Juha A., 2012, *Mongolian*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- Laufer, Berthold, 1919, *Sino-Iranica. Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran*. Field Museum of Natural History, Chicago.
- Lubsangdorji, J., 2008, Diacritic marks in the Mongolian script and the ‘darkness of confusion of letters’. In: *Mongolo-Tibetica Pragensia* '08, 1/1, 45–98. Philosophical Faculty, Charles University in Prague.
- Luvsandordž, Dž., 1995, *Základy mongolského písma (snadno a rychle)*. Karolinum, Praha.
- Pelliot, Paul, 1925-1926, Le nom persan du cinabre dans les langues „altaïques“. In: *T'oung-pao*, Second Series, Vol. 24, No. 2/3 (1925–1926), 253-255.
- Siregetü, Gүүси Čorji, 2006, *Czikula kereglegczí. Čiqula kereglegčí tegüs udq-a-tu šastir 1587–1607. Zásady Buddyzmu. Mongolski Traktat z XVI w. Z języka mongolskiego przełożyła, opracowała i wstępem opatrzyła Agata Bareja-Starzyńska*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Smith, E. Gene, 2001, *Among Tibetan texts: history and literature of the Himalayan Plateau*. Studies in Indian and Tibetan Buddhism). Simon and Schuster.
- Sönam Gjalchän, 1998, *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století*. Přeložil Josef Kolmaš. Vyšehrad, Praha.
- Srba, Ondřej, 2012, Nápis na tzv. Čingisově kameni (Činggis-ün čilayun-u bičig). In: *Linguistica Brunensia* 2012, roč. 60, č. 1-2, s. 171-182.
- Srba, Ondřej, 2015, A Collection of Clear Script Manuscripts of S. Naadgai and the Continuity of Clear Script Usage in Oirat Religious Life. In: *Linguistica Brunensia* 2015, roč. 63, č. 1, s. 37-56.
- Srba, Ondřej, 2017, *Рашианы хумх – сонгодог өмнөх үеийн нэгэн монгол сургаал шүлгийн тухай өгүүлэх нь*. In: Б. Хишигсүх, Г. Нарантунгалаг, 2017, *Их зохиолч В.Инжаннашийн эснэсний 180 жилийн ойд зориулсан Олон Улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл*. МУИС-ийн ШУС-ийн Хүмүүнлэгийн ухааны салбарын Утга зохиол урлаг судлалын тэнхим, 207–231.
- Tulγayuri, 1992, „*Intu ong-un kösiy-e*“-yün mongγol bičig-ün sudulul. Öbür mongγol-un soyul-un keblel-ün qoriy-a, Qayilar.
- Uspensky, Vladimir L., 1997, *Prince Yunli (1697–1738). Manchu statesman and Tibetan Buddhist*. Institute for the study of languages and cultures of Asia and Africa, Tokyo.
- Yutaka Yoshida, 2008, Die buddhistischen sogdischen Texte in der berliner Turfansammlung und die Herkunft des buddhistischen sogdischen Wortes für *Bodhisattva*. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae*, Vol. 61 (3), 325–358.
- Боголепов, М. И. – Соболев, М. Н. 1911. *Очерки русско-монгольской торговли*. Томск.
- Зарлигаар тогтоосон Монгол улсын хууль зүйлийн бичиг* 1995. Кирилл бичигт буулгасан О. Батсайхан (et col. ...). Монгол улсын засгийн газрын архив, Улаанбаатар.
- Культурное наследие Сибири: Биографический справочник*, 2008. Составитель: В. Ю. Софронов. Екатеринбург. http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/1433/2/1333097_bibliogrsprav.pdf (navštiveno 15. 12. 2016).
- Манжийн дарангуйллын үеийн Монголын сургууль (1776–1911)*, 1965. Эх бичгүүдийн эмхтгэл. Эмхтгэсэн Ц. Шархүү, Редактор Ц. Хасдорж. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо: Улаанбаатар.
- Мөнхсайхан, С., 2011, „*Банзарагч*“-ийн төгсгөлийн үг. Шинжлэх ухааны академи Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Навааннамжил, Г., 1956, *Өвгөн бичээчийн өгүүлэл*. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар.
- Нацагдорж, Цонгоол Б., 2013, *XVII зууны Монгол-Оросын харилцаан дахь харьяатын асуудал*. Монгол улсын Шинжлэх ухааны академи Түүхийн хүрээлэн, Улаанбаатар.
- Очерки истории Калмыцкой АССР. Дооктябрский период*, 1969. Академия наук СССР

Институт истории – Калмыцкий научно-исследовательский институт языка, литературы, истории. Наука, Москва.

Русско-монгольские отношения 1607–1636. Сборник документов. 1959. Ed. Материалы до истории русско-монгольских отношений. Составители Л. Н. Гатаулина, М. И. Гольман, Г. И. Слесарчук. Издательство восточной литературы, Москва.

Русско-монгольские отношения 1654–1685. Сборник документов. 1996. Ed. Материалы до истории русско-монгольских отношений. Составитель Г. И. Слесарчук. Восточная литература РАН, Москва.

Батдэлэг, Соронзонболд, (s. d.), *Khu re chen mo 'i tshos chen gyi 'don cha 'i rim pa dung dkar gyi glu zhes bya ba bzhugs so* – Хүрээ цагаан цогчэн. Соёмбо принтинг, Улаанбаатар.

Сүхбаатар, О., 2014, *Монгол хэлэн дэх самгарди махбод*. ШУА Хэл зохиолын хүрээлэн, Улаанбаатар.

Цэрэнсодном, Д., 1969, *XIV зууны үеийн яруу найрагч Чойжи Одсэр*. Улаанбаатар.

Цэрэнсодном, Д., 1987, Жанры монгольской поэзии XIV в. (На материалах Турфанской коллекции). In: *Специфика жанров в литературах Центральной и Восточной Азии*. Москва.